Derin tarih

Tüm Bildikleriniz Tarih Olacak!

Fiyatı: 15 TL (KKTC 17 TL)

ÖZEL SAYI 7

Osmanlı Medeniyeti'nin Özü

Tasavvuf

ISSN 2148-919X

Mahmud Erol Kılıç • Mustafa Kara • Uğur Derman • Tuğrul İnançer • Emin Işık • Ahmet Özhan • Mustafa Armağan
Şükrü Hanioğlu • Alexandre Popovic • Müfid Yüksel • Heath W. Lowry • Ekrem Demirli • Mustafa Tatçı • Haşim Şahin

"PÂYÂNSIZ BİR DENİZ"

Dünya kaç tane? Fiziğe bakarsanız henüz insanın veya bir başka canlının yaşadığı ikinci bir dünya bulunabilmiş değil. Lakin dünyanın bu yegânelik vasfı, "eşref-i mahlukat"ın, yani insanoğlunun devreye girmesiyle kesret camına çarpar. Tuz buz olur.

Aynı gün, hatta saat içerisinde bile hâletten hâlete giriyorsak, bir gün yaptığımızı ertesi gün, 'bunu nasıl yapmışım' diye yırtıp atıyorsak, bir seferinde tat aldığımız şeyden bir başka seferinde alamıyorsak bu demektir ki televvün halindeyizdir ve temkini, yani rüzgârın önündeki savrulmalardan kurtulma makamını elde edememişizdir. Dünya birden fazladır ve biz daima birinden çıkıp öbürüne gireriz. Böylece iç içe soğan kabuğu gibi dünyalar açılır önümüze ve kabuklardan bir tanesini hakiki kabul etmek gibi bir körlük ve çaresizlikle malûlüzdür. Halbuki bir dünyadan ötekine, ondan da diğerine uzanan gizli çıkış yollarını vaktiyle bulmuş öncülerin ayak izleri var önümüzde ve onlar bize içinde dönüp dolaştığımız profan boyutun hakikatte bir kapan, cennet zannettiğimiz dünyevî varoluşun aslında bir cehennem olduğunu, cehennemin kapağını açarak tatlı yüzleriyle göstermişlerdi.

Feylesof Wittgenstein insan aklını nasılsa bir şişenin içine girmiş sineğe benzetmişti. Sinek camı fark etmiyor, çıkmak istediği her seferinde başını duvara vuruyor ama buna bir mana veremiyordu. Neden çıkamıyordu? Şişenin ağzına doğru bir tünel vardı ama bulamıyordu. Birinin yolu göstermesi halinde içine girdiği dünya şişesinden çıkabilir, özgürlüğüne kavuşabilirdi.

Tasavvuf böyle bir cam şişeden kurtuluş haritasını arayış, bulan ustaların izlerinden yürüyüş, nihayet hakiki özgürlüğün varlığını tek Varlık olan Allah'ta ifna edişten geçtiğini öğreten bir disiplin, bir yol, bir çıkış haritası. İznikli Eşrefoğlu Rumî'nin deyişiyle "pâyânsız bir deniz".

Derin Tarih özel sayılar serisine bu denizden bir damlayla devam ediyor. Damla, çünkü özellikle Anadolu eksenli bir bakış geliştiriyoruz. Endülüslü İbn Arabî de, Kudüslü Abdüllatif-i Kudsî de, Malatyalı Niyazi-i Mısrî de, Buharalı Emir Sultan da Anadolu'da kenetlendi, İslamın manevî boyutunu bu ak saçlı coğrafyaya tohum olarak serpip Osmanlı'nın humuslu toprağında son büyük çiçeklenmesine hazırladılar.

Dosya editörümüz sevgili Mahmud Erol Kılıç'ın büyük gayretiyle vücuda gelen 7. Özel Sayımızda birbirinden değerli araştırmalar yer alıyor. Katkıda bulunan bütün yazarlarımıza ve emeği geçen herkese teşekkür ediyor, "İman, İslam ve İhsan" şuurunun sönmeyen kandilleri olan tasavvufun doğru anlaşılması yolundaki mütevazı çabamızın kabule karin olmasını niyaz ediyoruz.

Yeni özel sayılarda buluşmak dileğiyle, hayırla kalınız.

Mustafa Armağan
Genel Yayın Yönetmeni

Tüm özel sayılarımızı www.birlikte.com.tr'den temin edebilirsiniz.

İÇİNDEKİLER

28 **"Can Şehri"nin Hüma'sı**
Mustafa Armağan

42 **Kutub Osman Efendi**
Semih Ceyhan

48 **Şabânî Bülbülleri**
Mustafa Tatcı

60 **Nakşibendîlik ve Siyaset**
Necdet Tosun

66 **Ohrî Hayatî Âsitânesi**
Yıldırım Ağanoğlu

70 **10 Maddede Körükçü Dergâhı**
Müfid Yüksel

76 **Cerrahilik**
Mehmet Cemal Öztürk

80 **Ahmet Özhan ile Söyleşi**
Konuşan: Samet Tınas

84 **Sufilerin Kudüs'ü**
Ahmet Murat Özel

92 **Tasavvufun Gelişim Seyri**
Ekrem Demirli

100 **Erenlerin Nükteleri**
İsmail Güleç

114 **Abdülkâdir Geylanî**
Adalet Çakır

120 **Jön Türkler ve Bektaşilik**
Şükrü Hanioğlu

124 **Arabulucu Şeyhler**
Hülya Küçük

126 **Emir Edepten Üstündür**
Olcay Can Kaplan

128 **Nazenîn-i Uşşâkîler**
Mahmud Erol Kılıç

134 **Heath W. Lowry ile Söyleşi**
Konuşan: Halil Solak

146 **Mustafa Kara ile Söyleşi**
Konuşan: Halil Solak - Olcay Can Kaplan

152 **Bektaşîliğin Sonu**
Fahri Maden

164 **Bir Cadde Üç Tekke**
Erkan Ovuç

182 **Bunu da Gördük**

106 **Afrika'dan Balkanlara Uzanan Köprü**
Alexandre Popovic

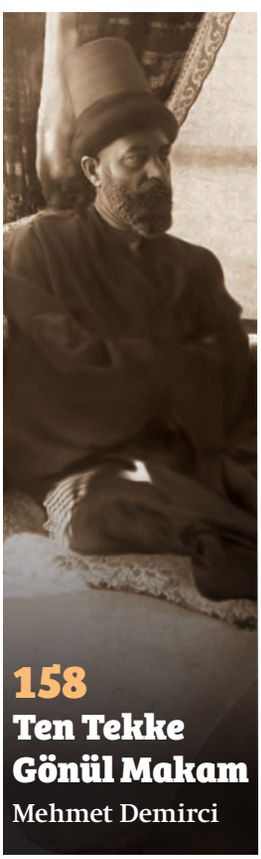

158 **Ten Tekke Gönül Makam**
Mehmet Demirci

06 **Bir İslam Metafiziği Olarak Tasavvuf**
Mahmud Erol Kılıç

16 **Anadolu'yu Mayalayan Kurucu Babalar**
Haşim Şahin

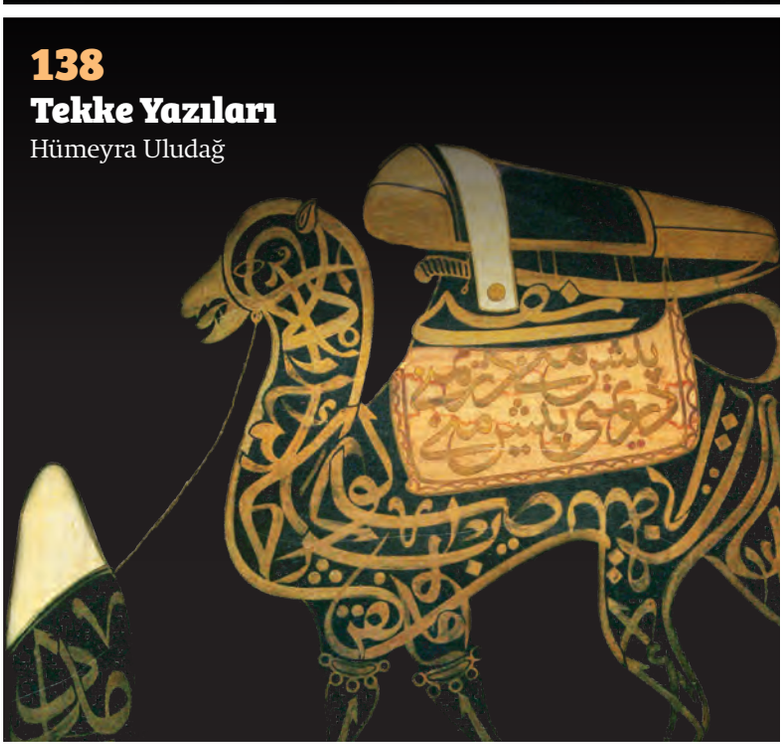

138 **Tekke Yazıları**
Hümeyra Uludağ

12
Hezarfen Bir Şeyh
Uğur Derman

34
Söyleşi: Ö. Tuğrul İnançer
Konuşan: Olcay Can Kaplan - Samet Tınas

170
Tarikatlar Taşları da Konuştururdu
Süleyman Berk

176
Mevlevîlikte Mutfak Kültürü
Tolunay Sandıkçıoğlu

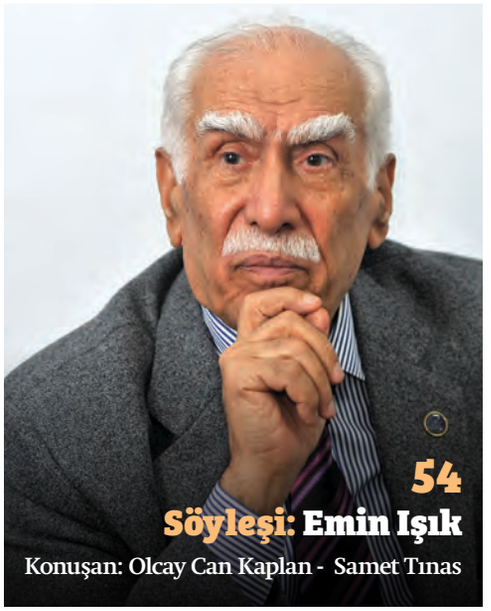

54
Söyleşi: Emin Işık
Konuşan: Olcay Can Kaplan - Samet Tınas

ÖZEL SAYI 7

derin tarih
Tüm Bildikleriniz Tarih Olacak!

Özel Sayı 7, Aralık 2016
ISSN 2147-0553

İmtiyaz Sahibi Diyalog Dergi Yayıncılığı A.Ş. Adına
MUSTAFA ALBAYRAK

Genel Yayın Yönetmeni
MUSTAFA ARMAĞAN

Yayın Koordinatörü
ÖZLEM KOCUKELİ ÖZBAY

Yazı İşleri Şefi
HALİL SOLAK

Editör
MUNİSE ŞİMŞEK

Editör Yardımcıları
OLCAY CAN KAPLAN
BÜŞRA SEZGİN ÖZTÜRK, SAMET TINAS

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
BURHAN İSTENCİ

Yayın Kurulu
MAHMUT AKYÜREKLİ, MUSTAFA BUDAK
M. FATİH CAN, MEHMET ÇELİK, ADNAN DEMİRCAN
MUSTAFA KAÇAR, LÜTFİ ŞEYBAN, MÜFİD YÜKSEL

Danışma Kurulu
AHMET AĞIRAKÇA, ALİ BİRİNCİ, AHMET DEMİREL
UĞUR DERMAN, D. MEHMET DOĞAN
EKREM BUĞRA EKİNCİ, SEMAVİ EYİCE
MEHMET GENÇ, ŞİNASİ GÜNDÜZ, HÜSREV HATEMİ
İSMAİL KARA, KEMAL KARPAT, AYKUT KAZANCIGİL
MUHARREM KESİK, MAHMUD EROL KILIÇ
HEATH W. LOWRY, ÜMİT MERİÇ, ORHAN OKAY
MEHMET NİYAZİ ÖZDEMİR, NORMAN STONE
RAMAZAN ŞEŞEN

Grafik-Tasarım
SEDA ERTÜRKOĞLU, METİN TAHA YILMAZ

Çeviri
Z-ALP ÇEVİRİ (İNGİLİZCE)
OSMANLICA DERGİ (OSMANLICA)

Sosyal Medya: SUAT ÖZDEMİR

Fotoğraf
MUSTAFA CAMBAZ, SEDAT ÖZKÖMEÇ

Reklam
Genel Müdür: ABDULLAH HANÖNÜ
Genel Müdür Yardımcıları: ZİYA KADAM
GÜLAY BAYRAK ALTINDAĞ
Reklam Müdürü: AYŞEGÜL DAG
Reklam Müdürü: KADER EKEN
Rezervasyon Müd: ABDULLAH BİLGİÇ 0212 4676565 (1727)
Mail: abdullah.bilgic@reklampiri.com

Baskı
ÖZCAN URAL (Satın Alma ve Baskı Müdürü)

Abone - Satış - Dağıtım
BİRLİKTE DAĞITIM A.Ş.
0212 467 52 52
www.birlikte.com.tr
abone@derintarih.com
okurhatti@derintarih.com

Basım
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Sancaktepe, İstanbul 0216 585 90 00

Kurumsal Dağıtım
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
Samandıra, İstanbul 0216 585 90 00
www.turkuvazmatbaacilik.com

İletişim - Yönetim Yeri
Maltepe Mah. Fetih Cad. No: 6
34010 Zeytinburnu, İstanbul 0212 467 65 05
www.derintarih.com - iletisim@derintarih.com

Her hakkı mahfuzdur. Dergideki yazı, fotoğraf ve diğer görsellerin izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır.

albayrak Medya

ANADOLU'NUN RUHU

TASAVVUF

TAKDİM

Anadolu'da İslamın tarihi, ârifler in ve hakîmlerin elleriyle işlenmiş bir İslamdır. Tasavvuf da işte bu İslamın özelleştirilmiş adıdır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı hep bu çizgideki zevkin takipçileri oldular.

Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî gibi Batı'dan, Endülüs'ten gelen bir bilge ile Mevlana Celaleddin Rumî gibi Doğu'dan, Belh'ten gelen bir bilgenin irfanlarının bu zeminde buluşması Dâvud-ı Kayserî, Molla Fenarî ve İbn Kemal gibi pek çok âlimin doğmasını sağladı. Osmanlı münevveri, "Biz iki anneden süt emdik" derken bu iki arifi, yani İbn Arabî ve Mevlânâ'yı kasdetmekteydi.

Bu irfan seviyesi ilme, edebiyata, sanata ve siyasete yansıyınca ortaya bir medeniyet vizyonu kondu. Birçok kavim, yüzyıllarca tasavvuftan aldıkları "Birlik'te Çokluk" anlayışıyla bir arada yaşadı. Burada farklı kavimler, farklı halklar çokluğu oluştururken "Allah'ın Kelimesini En Yükseğe Taşımak" ise birliğin gayesini teşkil etti.

Derin Tarih bu sefer gerçekten tarihimizin en derin konusunu özel sayı olarak sayfalarına taşıdı. Tasavvuf Özel Sayısı irfansız din anlayışının muazzez İslamı kirlettiği bugünkü nazik ortamda çıkıyor. Adeta "bizim İslamımız Anadolu irfanımızdır" şiârını haykırarak. İslam dünyasına ve bütün dünyaya barış, huzur, medeniyet, ilim ve irfan getirmenin yolunu göstererek.

Özel sayımızda çok geniş yelpazede yazılar okuyacaksınız. Her biri sahasının uzmanı yazarlar tarafından yazıldı. Şüphesiz böylesi engin bir konunun her yönünün ihata edilebildiği iddiasında değiliz. Yazılara eşlik eden görsel malzemelerin bazıları ilk defa burada kullanıldı ve bu sayede 'Sufi Anadolu'yu daha iyi anlamamıza yardımcı oldular.

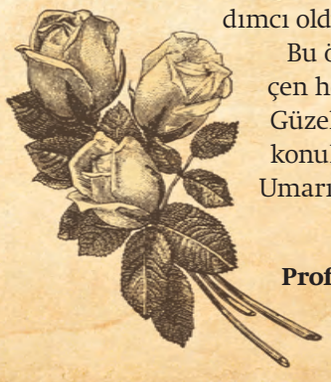

Bu özel sayı için emeği geçen herkesi tebrik ederim. Güzel ve kalıcı bir eser ortaya konulduğunu zannediyorum. Umarım sizler de beğenirsiniz.

DOSYA EDİTÖRÜ
Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç

Bir İslam Metafiziği Olarak **Tasavvuf**

Tasavvufu nasıl anlamalıyız? Bu yola giren kişi hangi mertebelerden geçerek maksadına ulaşabilir? Hangi makam, insan ruhunda ne gibi tesirler oluşturur? İbn Arabî'nin "varlık mektebi"ndeki 4 büyük dersin hikmetleri neler? **Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç** bu zor soruları sizler için cevapladı.

MAHMUD EROL KILIÇ mahmuderolkilic@hotmail.com

Her din, içerisinde içtimaî ve hukukî bazı düzenlemeler barındırırsa da esas sahası metafiziktir. Metafiziği olmayan bir din olamaz. Varlık anlayışı açısından İslamın tasavvufî yorumu saf metafiziktir. Bu anlayışta mutlak tevhid vardır. Sufiler, ancak başta, ortada ve sonda, sürekli varolana 'Var' derler. Zât'ın sıfatlarının deveran ettiği bir ortamdır varlık âlemi. El-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir ve el-Bâtın olduğunu (Hadid 57/3) beyan eden Allah Teâla, beşinci bir keyfiyete yer bıraktı mı? İbn Arabî "Hayır" diye karşılık verir buna, "Vücûd yalnız O'nundur."

Bütün sıkıntılar, "Ben varım" diyerek, sahiden varlık sahibi olduğumuzu zannetmekle başlar. Dolayısıyla, "Ben yokum, sadece O var" demek, sıkıntıları omuzlarımızdan atmak manasına gelir. Yap-bozların doğru tamamlanması gibi, insan kendine verilen emaneti doğru yere teslim ettiğinde sıkıntı ortadan kalkar. Buna tasavvufta "huzur hâli" denir.

Başlangıçta sadece Hakk vardı, O'nunla beraber başka bir şey yoktu. Zuhûrun henüz başlamadığı "Lâ-taayyün"; taayyüne gelmemiş, daha taşmamış olan hâle bir isim dahi verilemez. Mesela "El-Malik" diyemeyiz, zira henüz mülk yoktur. "Er-Rab" da diyemeyiz, henüz merbub yoktur. İbn Arabî, "Orada siyah da yok, beyaz da. Hastalık da yok, şifa da" der. Bu hâle ancak bir zamirle, "O" (Hû) ile işaret edilmeye çalışılır.

Taayyün-i evvel ile ilk füyuzat başlar ve diğer mertebelerden aşağıya doğru açılım olur. Epistemoloji açısından da, bu dikey inişin ters istikametinde dikey çıkış olarak, nefs-i emmareden başlamak üzere bilgilenme söz konusudur. »

İbn Arabî kitabına; "Bismillâhi Fâtihi'l-vücûd" (Vücûdu açan Allah'ın adıyla) diye başlar. Onun bir sözünü daha aktaralım: "Hak Teâlâ'dan, O'nun sıfatlarından başka bir şey yoktur. Hep O'nunladır, O'ndandır, O'nadır."

Tasavvuf, "Biz Hakk'a ulaşamayız, O'na çok uzağız" anlayışına pek hoş bakmaz. İbn Arabî, "Eğer Hakk bizden bir an dahi ayrılsaydı biz olmazdık" der. O kadar bizimle ve zuhuru o kadar kuvvetli ki, biz O'nu göremiyoruz. Gece karanlığında el fenerini yüzümüze tutan birinin yüzünü göremeyişimiz gibi. Sufiler de, "O'nun nuru aramıza perde oluyor" der. O hep var ama perdeleri kaldırıp O'nu keşfetmemiz gerekir. Bunun için söz konusu epistemolojik tecrübelerin yaşanması lazım. Ancak burada söz konusu olan, "Her şey Tanrı'dır" düşüncesi değildir. Tasavvuf, bu konuda materyalist felsefeden ayrılır. Tasavvufa göre bilgi ancak keşf ile elde edilir. Zira bilgi insanda mündemiçtir. Bu anlamda insana önemli bir mevki verilmiştir. Tecelli edilen "logos"tur. Hakk bilgisi kişide kodlanmış ancak nefsin perdeleriyle perdelenmiştir. Bu perdelerin kaldırılmasıyla "insan-ı kâmil" olma yoluna girilir. Toplumun tamamı insan-ı kâmillerden oluşsun görüşü, Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde olduğu gibi ütopiktir. Toplumdaki iyi-kötü dengesi, matematikteki üslü ifadeler gibi bir hesapla yaşanır. Biri, kötü birini etkilerken, insan-ı kâmil olan birçok kişiyi etkiler. İyilik, kötüden daha seri çalışır.

» Muhyiddin İbn Arabî Hazretlerinin tasviri

Tasavvufun kuşdili

Varlık üzerine konuştuğumuz her şey şahadet âleminde gerçekleştiğinden, yani sınırsız bir şeyi sınırlı şartlarda anlatmaya çalıştığımızdan dolayı tasavvufun varlık dili mecaz, sembol ve işaret dilidir. Yansıtma dili... Buna "kuşdili" de denmiştir. Mesela Niyâzî-i Mısrî şöyle der:

Mantıku't-Tayr'un lügat-ı muğlâkından söylerüz
Herkes anlamaz bizi bizler muamma olmuşuz

Her nefs mertebesi bir vatandır ve her vatanda 10 menzil vardır. 3 adet yolculuk söz konusudur:

1. Seyr-i ilâllah: O'na doğru seyir.

2. Seyr-i fillah: Allah'ta seyir. O'nun sıfatlarıyla sıfatlanıp ahlakıyla ahlaklanarak beşerî, kötü vasıflardan kurtulmak.

3. Seyr-i anillah: O'nunla olmak. Bu seyir, artık yeryüzünde Tanrı'nın gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olmaktır. Bu mertebedekilere "Ricalullah" (Allah'ın adamı) denilmektedir. Bunlar ruhanî terakkiyle bilinçlilik, şuur hâline ermiş kişilerdir. Telaş, acele etme ve kaygılanma, sebeplere takılanlarda olur. Allah adamları, olayların arkasındaki hikmetleri gördüklerinden, bu tür bir handikap kendilerinde bulunmaz. Su zaten akıyor, neden ona karşı kürek çekesin ki! Allah adamlarının yaptığı, rafting gibi bir şeydir. Suya ters kürek çekmez, ona karşı direnmezler. Direnenlerin kanosu devrilir. O zaten "Her an bir şe'ndedir" (Rahman 55/29). Dolayısıyla O'na katılıp katılmamakla, insan kendi mutluluk alanını çizmiş olur. O varlığa doğru gidilir. Bu şuur hâline ulaşırsak, belki biz de var oluruz.

Makam ve mertebeler manevî ilimlerin tamamında temel noktadır. Bazı açıklamalar arasındaki farklar, konuya farklı mertebelerden bakılmasından kaynaklanır. Mertebelerin farkını bilmeyen kişi, bulunduğu mertebenin tek mertebe olduğunu zannedip herkesin mutlaka bu mertebede olması gerektiğine inanır. Tefrika ve farklılık, Muhammedî zaviyeden sonra başlar. Muhammedî zaviye, piramidin üst noktasıdır. Aşağıya inildikçe tefrika artar. Hakk'a kurbiyyet ve yakınlık, insanın kendi aslî konumudur. Kendisiyle barışık yaşadığı yer... Böyle bir insan depresyona girmez, ikili hayat yaşamaz.

Varlık bölünmez, parçalanmaz. Biz daha iyi anlaşılsın diye varlığı dilde böleriz. İnsan bilinmeli ki, Rabbi bilinsin. Zira Rab doğrudan bilinemez. Allah en büyük ayetullahı, insanı bilinmek için göndermiştir. Âlemin sadrolduğu insan Resulullah'tır (sas). Diğer insan-ı kâmiller vekâleten kâmildir. Asaleten insan-ı kâmil, Resulullah'tır. Tasavvufa göre Resulullah'ın tafsilatı âlemi meydana getirir; zerreler halinde, Resulullah her yerde temaşa edilmektedir. İnsana duyulan muhabbete de aşk-ı Muhammedî denir. Zübde-i âlem, akl-ı evvel ve akl-ı küllî olan Resulullah'tır. Akl-ı evvel ile olan ittisal salâvat getirerek olur. Salâvat sadece dil ile getirilen değil, küllî bir ittisaldir.

Makam ve mertebeler filhakika yoktur, tek bir hakikat vardır. İnsan, arka arkaya sıralanmış 7 insandan müteşekkildir. Kendisinde 7 katlı beden, 7 katlı boyut bulunur. 7 boyutlu insanın hangisinin öne çıkacağı meselesi insanın cehdiyle alakalıdır ve bu 7 makam, hiçbir makamın olmadığı yere ulaşma noktasında vasıta olurlar. İkiliğin kalkmasında esas teşkil ederler.

İnsanların mertebeleri birbirinden farklıdır. Huzura gelip İslamı soran, cenneti isteyen kişilere Peygamber Efendimiz'in farklı cevaplar vermesi bunun delilidir. Bu, dinin farklı boyutlarda yaşandığını gösterir. Fakat bunların hepsi kardeştir; bir yatay,

bir de dikey boyutu vardır. Dikey boyutun içinde de bazı katmanlar var ve tasavvuf bunların içindedir. Hakikati arayış yataydır, onu bulduktan sonrası ise dikeydir. Bu arayış, maden aramaya benzer. Bulana kadar yatay şekilde arar, bulduktan sonra da onu dikey biçimde çıkarırsınız. Beşerî istidatların farklılığı dinde farklı mertebelerin olmasını gerektirir. Âlemde de mertebeler vardır, mertebelerin olmadığı tek yer Hû'dur.

Bu mertebeler tasavvufun ontolojisini verir. Tasavvufta ontoloji-epistemoloji ayrımı yoktur; kişi hangi varlık mertebesindeyse o mertebenin bilgisine sahiptir. Bu bize tasavvuftaki aktif yönü belirtir; bizi "Tatmayan bilmez" prensibine götürür. Kişi ancak bulunduğu mertebe hakkında bilgi verebilir, aksi durumda "kâzip" (yalancı) olur. Başka bir mertebe hakkında ancak rivayette bulunulabilir ki, bu düşük bir makamdır; kişinin kapasitesi yeterli olmadığından, o bilgiyi edinmiş insanların aktardığını nakletmiştir. Böyle bir nakil, tasavvufta ilim olarak kabul edilmez. Bu yönüyle tasavvuf diğer ilimlerden ayrılır.

Muhammedî hayata bağlanmak

Dinî boyutta çeşitlilik vardır; dinin sadece bedevinin veya başkasının hayatına hapsedilmesi zulümdür. Bu açıdan tasavvuf, dinin aktif ve dinamik yönüdür; Allah ve Resulü'nün ahlakıyla süslenerek, ilâhî emir ve yasaklara tam bir teslimiyetle sarılıp Allah'tan başka her şeyden kalben uzaklaşmayı öğretir. Sahabenin elinde kitap yoktu, ancak karşılarında "yürüyen bir Kur'an" vardı.

İnsandaki "ben"in "7 alt ben"i (nefsler) vardır. Nefs-i emmâre, kâfir veya mümin, her insanda bulunur. Tasavvuf insanı en alt basamaktan alıp yukarıdaki basamaklara, daha geniş ufuklara çıkarmaya çalışan bir ilimdir. Tekâmül etmiş insanla tekâmül etmemiş insanın fiilleri arasında büyük fark vardır.

Sonuçta biz öncelikle kendimizi Muhammedî hayata bağlamak zorundayız. Tasavvuf mesleği, Hz. Muhammed'in ittihaz ettiği yoldur. Peygamber Efendimiz Selman-ı Farisî için, "Selman bizden; ehl-i beytimdendir" demiştir. Demek ki tasavvuf sadece Hz. Peygamber'in soyuna mahsus değildir, o bir mana ilmidir. Hz. Selman muhabbetiyle kendisini ehl-i beyt içinde ifnâ etmiş, "Manevî seyyidlik" makamına ulaşmıştır.

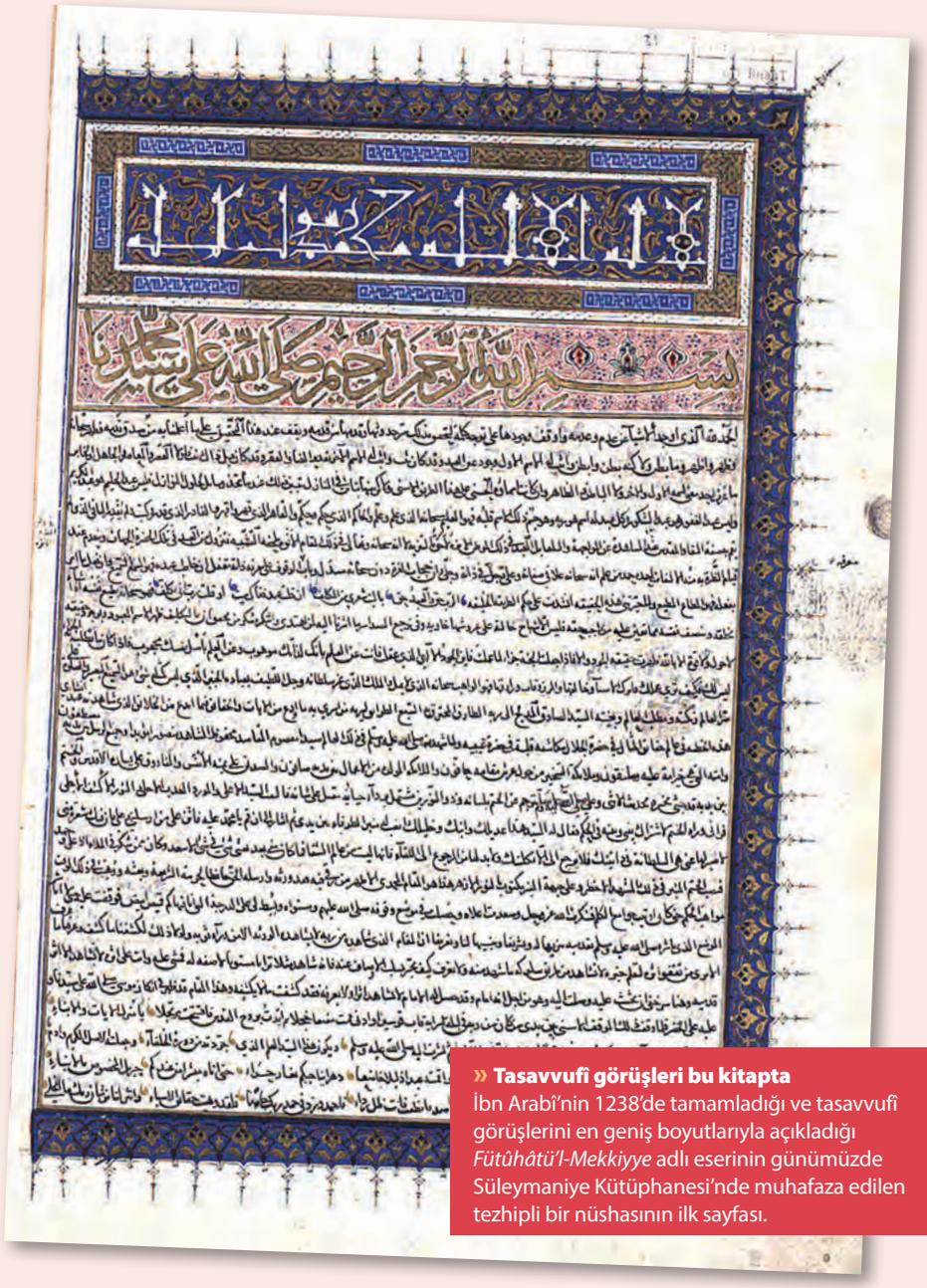

» Tasavvufî görüşleri bu kitapta
İbn Arabî'nin 1238'de tamamladığı ve tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinin günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen tezhipli bir nüshasının ilk sayfası.

Tasavvufta her şey taleple başlar. Talip olmak, tasavvufun ilk şartıdır; Allah'ı bulmak için ısrarla istemek gerekir. Âşık olma makamına kadar, hep tek taraf söz konusudur. Aşk, sevginin bir üst mertebesidir; fenâfillah makamıdır. İsim değişebilir, fakat zat asla değişmez. İlk varolan, "hakikat-i Muhammediye"dir; bütün esma ve eşyanın aslı odur. Etrafa bakıldığında canlıların üzerinde Allah'ın "el-Hayy" isminin tecellisi görülür.

Allah'ın isimlerinin bize bildirileni 99, bildirilmeyeni ise sınırsızdır. Bunların mahlûkatın üzerindeki tecellileri farklıdır. Allah'ın isimlerinin tecellisine mazhar olan varlık, eşref-i mahlûkat insandır. Peki, insanların tamamının tecellilerin hepsine mazhar olması mümkün müdür? Değildir, zira insanlar da farklı mertebelerde bulunurlar. Her varlık, kendisi için mümkün olan en üst seviyeye çıkmak ister. Bunun için bir iksir-i a'zama ihtiyaç vardır ki, bu insan için "hakikat-i Muhammediye"dir. Tasavvufta alt mertebedeki insanı alıp bir üst mertebeye çıkaran kişiye mürşid-i kâmil denir.

Varlık âlemi çeşitli sınıflara ayrılmıştır: İnsanat, hayvanat, nebatat ve cemadat... İnsan dışında bunların arasında bir geçiş yoktur. İnsanın öyle hayvan olabilme durumu var ki, hayvan bile buna hayret eder. Ama yine insan meleklerin bile gıpta ettiği bir varlık olabilir. En alt seviyedeki insanı insan-ı kâmil seviyesine çıkarmaya çalışan ilim tasavvuftur.

Makam, Allah ile kul arasında »

bir manadır; riyazet, mücahede ve ibadetle elde edilir. Bir makamın hakkı verildikten sonra diğerine geçilebilir. Makamlar, Hakk'a kurbiyyet ve yakınlık için ihdas edilmiş vasıtalardır. Herkes ve her şey aslı itibariyle ait olduğu yere dönmeli, bunun için çalışmalıdır.

Âlem, Muhammedî hakikatin cüzlerini oluşturur. Zübde-i âlem, Hz. Muhammed'dir. Ortada tek bir hakikat vardır, fakat anlayabilmemiz için mertebelere ayrılmıştır. Makamsızlık makamına ulaşmak, ferdin amacıdır. İkiliğin ortadan kalkması ve salikin tevhid ehli olmasını sağlayan vesile bu makamlardır.

Salik, bu istikamette ikilik ortadan kalkıncaya kadar yürür. Allah ile kul arasında zulmânî ve nurânî hicaplar kalkar. Salik öyle bir makama gelir ki, kendisinde "benlik" kalmaz. Bu makam; insan-ı kâmilin hususî terbiyesiyle, mücahede ve riyazet neticesinde salikin nefsinde keşfedilen bir hâl ve zevk olduğundan bu sırrı başkasının anlaması mümkün değildir. Tatmayan bilmez.

Her makamın insanın ruhuna yaptığı tesir ve zevk farklıdır. Bu makamlar şunlardır:

- Nerede olursak olalım Allah'ın bizimle olduğunu, her şeyi ihata ettiğini hissetmek.
- Allah'ın vahdaniyetini müşahede etmek.
- Salikin, Allah'ı kendisine, kendinden daha yakın olduğunu hissetmesi.
- Basariyet makamıdır. Salikin, hareketlerinin Cenâb-ı Hakk tarafından görüldüğünü yakinen hissetmesi.
- Hak Teâlâ'nın kalpten geçeni bildiğinin hissedilmesi. Bu makamda Allah'a dua ihtiyacı dahi duyulmayabilir. Bu ilmiyye makamıdır.
- Failiyet makamıdır (tevhid-i ef'al).
- Mülkiyet makamıdır. Kişi, zatının ve bütün her şeyin sahibinin Allah olduğunu hisseder.
- Hayatiyet makamıdır. Ebedî hayatın Allah'a ait olduğunu hissetmek.
- Mahbubiyet makamıdır; salih amellerle gerçekleşir.
- Şuhûdî ve tevhidî murâkabe makamı. Burada her tarafta Allah'ın tecellileri görülür.

İnsanlar su, ateş, toprak ve hava gibi unsurlardan oluşur. İnsan, varlık âleminde bunlardan birinin mizacını taşıyabilir. Bazı kişiler eline tespih alır ve mertebeler kateder. Bazıları da ilâ-yı kelimetullah adına yaptığı içtimaî hizmetle birkaç makamı birden katedebilir.

» Pîrin huzurunda
Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan *Camiü's-Siyer*'deki bir minyatürde Hz. Mevlânâ ve Şems'in karşılaşması tasvir edilmiş.

Makam ve mertebeler iç içe geçen bardaklar gibi birbiriyle bağlantılıdır. Tasavvufî hayatta çeşitli duraklar var ve her birinde bir elbise giyilir. Bunların ilki tevbedir.

Her durakta yeni bir elbise

1. Tevbe: Allah ile insan arasındaki hicapların kalkmasına vesile olan ilk makam budur. Tevbe, iradeyle ilgilidir; bir şeye niyetlenmek, diğerlerinden vazgeçmektir. İnsan bir tercih yapar; yaptığı tercihe göre diğer alternatiflerden vazgeçer. İşte bunun adı tevbedir. Ankara'ya gitmek için bilet alan kişi, bunu ifade etmese de diğer şehirlere gitmeyeceğini izhar etmiş olur.

Birinci makam olan tevbe tasavvufî hayatın kapısıdır. Tevbede ruh yolculuğunda ruhun yücelmesine mani olan ağırlıklar atılır. Balonun uçmasını içindeki kum torbaları engeller; torbalar atıldıkça balon yükselmeye başlar. İşte, ruhun yücelmesi de bazı ağırlıkların atılmasına bağlıdır. Riya ve kibir gibi ağırlıklar 40 yaşından sonra daha kolay atılır. 40 yaş, peygamberlik ve kemal yaşıdır. Tasavvuf çocuk işi değildir, aceleye gelmez. Zira fizikî veya düşünceye dair

doğumların hepsi belli bir süre ister.

2. Tevâcüd - vecd – vücûd: Tevâcüd, şehadet âleminde varlığı zevk edememiş kişinin varlığı zevk etmek adına gerek duyduğu namaz ve oruç gibi dinî pratiklerdir. Nefs-i emmare, gözü yaşarmayan kaba bir nefstir. Bundan kurtulmak için sema, musiki, zikir ve sohbet gibi kalbi inceltici pratikler yapılır. Bunlara tevâcüd egzersizleri denir.

Tevâcüd ile vecd elde edilir. Vecde gelen nefs, kendi orijiniyle ilgili bir bahis olduğunda ürperir. Tevâcüdlerle yumuşayan nefs rahatlayıp hafifler. İnsan, homo religiosus'tur. Ünlü din felsefecisi John Hick'in dediği gibi din insanın tabiatına yapışık bir şeydir, tabiat ve fıtratındandır. Tevâcüdlerle elde edilen mutluluk geçici değildir. Şimdilerde mutluluğun çeşitli yolları var ama hiçbiri kalıcı mutluluk getirmiyor.

Tasavvufta bilgi kişiye aittir, felsefede ise nakil üzerinden edinilir. Felsefecilerin anlattıkları kendi tecrübeleri değildir. İbn Arabî şöyle der: "Hakk, bana, 'Nuru'l-vücûd'da seni bulan Ben'i bulmuştur' dedi."

Tanrı insanların diliyle konuşur ama bedene gömülmüşlük, kesif hal nuru perdeler. Aydınlanmış bedenler nura perde olmaz. Tanrı, "Eğer Ben'i bulursan, Ben'i göremezsin" der. Görmek; gören ile görüneni, ikiliği gerektirir. Oysa O'nu bulmak birlik demektir; hiçbir kesrete, çokluğa yer bırakmayan bir tevhide ermek...

Beni kaybedersen beni görürsün
Benim yokluğum vücûdumdadır.

Varoluşum yok oluşumdadır. Varolmak, vücûd sahibi olmak istiyorsan, kendini yokluk denizine atacaksın. Bu dersi geçmelisin.

Vecd, Allah'ın nihayetsiz tecellilerini müşahade eden kişinin ferahlaması ve bu hâlin zevkiyle kendinden geçmesidir. Tevâcüd başlangıç, vücûd ise sondur. Vecd, başlangıç ile son arasındaki bağdır. Tevâcüd deniz kenarına gitmek, vecd denize girmek, vücûd ise denizde boğulmaktır.

Varlık kategorileri somut olarak olmayan, mefhum şeylerdir. Biz bu katmanları sufi bakışını anlaşılır kılmak için oluştururuz. Bu mertebelerde yukarı çıkıldıkça bu mertebelere ait nüfus azalır. Alt mertebedekiler feyizlerini nefs-i mardiyye ve nefs-i radiyyeden alırlar. Yukarıdaki mertebelerde detay yoktur, detay aşağı katmandakilere aittir. "Şeytan ayrıntıda gizlidir" sözü buradan gelir.

Tasavvuftaki birlik ve yansımaları sembollerle anlatılır. Bu anlatımların meşhurları şöyledir: eser-sanatkâr, deniz-dalga, çekirdek-öz, nokta-daire, kök-ağaç…

İbn Arabî, "Varlık âlemi bir okuldur, mekteptir. Bu mektepte öğrencilere ders verenler resullerdir, velilerdir" der. Bu muallimlere öğrenci olan, "Ben günahkârım" demeyi bilmelidir. Biz günahkâr kullara öğretilecek çok ders var. Bunları 4'e ayırabiliriz:

Birinci derste karışıklıkların giderilmesi adına lafızlar ve manaları anlatılır. İkinci derste kimi bulaşıklardan temizlenme, akılların cilalanması gerçekleşir. Zira beldeki kemiği kaymış hastaya başka bir kemik verilmez; kaymış olan kemik yerine oturtulur. Velilerin yaptığı da budur. Bu dersleri veren mektebin gayesi insana kendisini tanıtmaktır. Kişinin aklını cilalayıp tashih etmek, düzeltmektir. Üçüncü derste ruh ve manadan kopuk biçimde ele alınan şeylerin varoluş sebepleri öğretilir. Dördüncü derste marifete giden yolda yapılması gerekenler öğretilir.

Bu mektepte beşinci ders yoktur. İnsanda olmayan şey zaten tesir oluşturmaz. Kişide olan hissedildiğinde, o aynıyla gerçekleşir. Bu da akıl ve nazarla değil, keşf ve zevk ile olur. "Laf çoğaldıkça ifsad olur" der İbn Arabî. Söylenecek tek söz, "La mevcûde illâllah"tır. Reiki yapanlar ellerinin içinde güneşi tasavvur eder; bir müddet sonra güneşte olan bazı ışınlar ellerinde zuhur eder, böylelikle vücutlarındaki organları görürler. Biyoenerji ile böyle bir şey oluşuyorsa, Allah ile konsantre olanlarda neler olmaz!

3. Murâkabe ve Muhasebe: Cüneyd-i Bağdadî murâkabeyi, fare deliğinin önünde bekleyen bir kediden öğrendiğini söyler. Murâkabenin, sabır ve cehd gerektirdiğine işarettir bu.

Sıdk, hakikat yolcusunun giymesi gereken önemli elbiselerdendir. Hiç kimseyi ve kendini aldatmamak... Yatay boyutta, içtimaî hayatta insanlar kandırılabilir. Fakat insan dikey boyutta kendini kandıramaz. Murakabe, bakmak ve gözetmek demektir. Bir şeye konsantre olunduğunda hayal âlemi berraklaşır. Konsantrasyon gerçekleşmediğinde hayal âlemi parçalanır. Arifler hem bedeni, hem de hayal âlemini vahdete konsantre eder.

Modern çağın büyük tahribatlarından biri konsantrasyonu ortadan kaldırmasıdır. İnsan fazlaca çevrenin tesirindedir; televizyon, medya ve insanlar kişiyi belirliyor. Oysa kişinin önem ve ehemmiyet verdiği konular vardır. Ortamın tesiri sebebiyle mühimler ehemme, ehemler mühimme dönüşerek bir kargaşa gerçekleşir. İnsan önüne koyulan objeye konsantre olduğunda diğerlerini unutur. Rabıtanın özü de budur. Rabıta herkeste vardır. Murâkabe, meditasyon değildir. Her dinin kendine has terminolojisi, frekansı vardır. Budist dergâhında müridin önüne kum havuzu konur. Kumun üzerine de bir pirinç tanesi... Mürid 3 yıl boyunca bu pirinç tanesine konsantre olur. Ona baka baka diğer nesneleri unutur. Her şeyi o pirinç tanesinde görmeye başlayınca, mürşidi ona hakikatleri açıklar.

Tasavvufta alıcı olmak zordur. Bir kâmil daha önce duyulmayanı aktarır, bir süre sonra veled-i kalp doğar. Bu doğuma farklı isimler verilmiştir. İşrak ve ilüminasyon (aydınlanma) gibi... Âlemde her şey doğumla olur. Bardızlı Nihanî rüyasında bir zat görür. Bu zat ona, "Al bu sazı Nihanî, çal!" der. Nihanî, "Ben çalmayı bilmem ki!" diye karşılık verir. Bu konuşma üç kez tekrarlanır. Sonra rüyadaki zat Nihanî'yi kavrayıp sıkar. Bunun üzerine Nihanî, "Ne çalayım?" der. "Hak için çal" diye bir cevap alır. Nihanî eline saz almış biri değildir. Rüyasında gördüğü zatın elinden bâde içip uyandıktan sonra saz çalmaya başlamıştır.

Israrla gözünüzü bir şeye dikerseniz onu elde edersiniz. Maneviyatta da böyledir; sabır, sebat ve cehd gibi vasıflar gerektirir. Konsantreyi bozmamak lazımdır.

Mahmud Erol Kılıç
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

» Edhem Efendi'nin Hüseyin Zekâi Paşa tarafından yapılan portresi (Özbekler Dergâhı).

"Bin San'at sahibi"

Mütefennin Bir Şeyh

Hezârfen Edhem Efendi (1826-1904)

UĞUR DERMAN ugurderman@hotmail.com

Osmanlı devrinde yaşayıp da, teknik konuları Mühendishâne hâricinde yetişerek meslek edinen, üstelik menşe' itibariyle sûfiyâne bir konuma sâhib bulunan bir müstesna şahsiyeti makale mevzuu olarak seçişim boşuna değildir. Çünkü -bilebildiğimiz kadarıyla- Hezârfen Edhem Efendi ne mistik, ne de teknik tarihimizde benzeri bulunmayan bir zâtdır; bu sebeble, onu sizlere Osmanlı tabiriyle: "mütefennin bir şeyh tipi" olarak tanıtıyorum.

Nakşibendî tarîkatine bağlı Üsküdar (Sultantepesi) Özbekler Dergâhı'nın şeyhi Sâdık Efendi'nin (ö. 1846) oğlu olarak, 1826 yılında anılan tekkede doğan İbrahim Edhem Efendi, mahalle mektebinden sonra dergâh terbiyesi görmüş; babasından ve amcası Receb Efendi'den, ayrıca oraya gelen Buhârâlı âlimlerden ders alarak yetişmişdir. Fevkalâde istâdadı ve çalışkanlığı sayesinde mimarî, hendese, kozmoğrafya ve teknik bahislerde o devrin akademik seviyesine erişen Edhem Efendi, Çağatayca, Arabça, Farsça, Ermenice ve -teknik kitaplardan faydalanabilecek kadar- Batı dillerini öğrenmişdir. Diğer amcası Abdürrezzak Efendi'den sonra Dergâh'ın şeyhlik makamına geçmiş (1271/1855), fakat fen ve ince san'atlara olan ilgisinden dolayı bu makamı zamanla oğlu Sâdık Efendi'ye bırakarak, ibâdet saatleri dışında meraklı olduğu konularla uğraşmayı tercih etmişdir. İnce marangozluk, doğramacılık, oymacılık, hakkâklik, dökmecilik, tornacılık, tesviyecilik, demircilik, makinecilik, kıymetli kumaş dokumacılığı, matbaacılık sâhalarında ihtisas sahibi olan ve kendi beyâniyle "saatçilik dışında herşeyle ilgilenen" Edhem Efendi, ileri yaşlarında ta'lîk hattına merak sarıp, bunu Çarşanbalı Hacı Arif Bey'den (ö. 1892) öğrenerek yazıdan da icâzet almışdır. Sultanahmed'deki Mekteb-i Sanayi kurulduğunda (1869), Midhat Paşa tarafından buranın imâlat müdürlüğüne tâyin olunmuşdur. Sanayi Mektebi'nde birçok talebe yetişdiren Edhem

İnce marangozluktan doğramacılığa, oymacılıktan demirciliğe, kumaş dokumacılığından matbaacılığa pek çok alanda ihtisas sahibi olan Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi Edhem Efendi'nin portresini **Uğur Derman**'ın revnaklı üslûbundan okuyacaksınız.

Efendi, kendisini çekemeyenlerin tesir icrâ etmesi üzerine. Tâmirat-ı Âliye Müdürlüğü'yle Hicaz'a gönderilmişdir. İki defa Kâbe'nin içinde ve dışında işçilerle beraber bizzat çalışmış, bu iş için kullandığı malayı başka hiçbir işinde kullanmayarak saklamış ve "mûcib-i şefâat olur" ümidiyle, vefatında kendisiyle birlikte gömülmesini vasiyet etmişdir; bu vasiyetin yerine getirildiği de bilinmekdedir. Ayrıca, insanların içine düşmelerini önlemek maksadıyla Kâbe'deki Zemzem kuyusunun üstünü kafes şeklinde yekpâre kurşun dökerek kapatmışdır.

Medine'de de Ravza-i Mutahhare'nin tâmiriyle meşgul olan Edhem Efendi, İstanbul'a avdetinde resmî bir vazife almayıp, dergâh mensublarını ve oraya gelen Buhârâlı misafirleri geçindirmek için, yukarda sayılan çeşitli san'atlarını icra ederek hayatını kazanmışdır. Bu sebeple kendisi hezârfen (bin san'at sahibi) lakabiyle anılır. Babasından öğrendiği ebruculuğu da devam etdirmiş ve talebesinden Necmeddin Okyay (1883-1976) yoluyla, bu san'at zamanımıza gelebilmişdir.

Bizde ilk kurşun boruyu döken Edhem Efendi, Dergâh'da derin kuyudan su çeken bir de »

» Üstte Edhem Efendi'nin imalatından olan elips çizme aleti. Altta buhar makinesinin plakası ve pervanesi(Özbekler Dergâhı).

» Şeyhin aletleri
Edhem Efendi'nin döküm işlerinin ve okuyla yayının bulunduğu dolap. Metinde bahsedilen yazı da üstte (Özbekler Dergâhı).

tulumba yapmışdır. Kadîm İslâm mütefenninlerinden Cezerî'nin (XIII. yy) de bunun gibi bir su çekme uygulaması olduğu bilinmekle beraber, Edhem Efendi'nin bundan haberi bulunduğu bile düşünülemez. Kendisinin îcâdı olan mekanik sünnet âletiyle Almanya'dan takdirname kazandığı bilinir.

Bâzı eserlerinin teşhir edildiği 1867 Paris Sergisi'nden de bir madalya almışdır. Ressam Hüseyin Zekâi Paşa'nın (1859-1919) yaptığı tablosunda görülen işte bu madalyadır. Yine Dergâh'da imâl etdiği, 1290/1873 tarihli buhar makinesini Üsküdar Şemsipaşa'da bir sandala tatbik edip pervane kuvvetiyle Kuzguncuk yakınlarındaki Paşalimanı'na kadar götürmüş, jurnal korkusuyla burada makineyi sandaldan sökerek tekrar Dergâh'a çıkarttırmışdır. Teknik konulardaki bu çalışmalar -hele bir dergâhda olursa- o devre göre çok ileri hamlelerdir.

Eserlerinde imza olarak Kâmi mahlasım kullanan Edhem Efendi, bunları Dergâh'ın mescidi altındaki "iş odası"nda imâl eder; tezyînât ve teknik resim çizmeyi de bildiği için, yapacağı âlet ve eşyanın modellerini kendisi hazırlardı. Sonra dökümünü, tornasını, perdahtını bizzat yapardı. Son derece mütevazı, hoşsohbet bir zât olan merhumun zamanında Özbekler Dergâhı bir ilim ve san'at akademisi hâlinde olup devrin âlim ve san'atkârları (meselâ Salih Zeki Bey, Harbiye Mekteb Nâzırı Gâlib Paşa) ondan feyz almak için dâima ziyaretine gelirlerdi. Gençliğinde okçuluğa merak sarıp bu ata sporunda da başarı gösteren Edhem Efendi, Doksanüç (1877) Harbi'nde "Mevkib-i Hümâyun" adıyla Üsküdar'da teşkil edilen Millî Tabur'da kumandanlık vazifesiyle bulunmuşdur.

Eserlerinden saklanabilen pek azı, yakın zamanlarda yeniden onarılan Özbekler Dergâhı'nda muhafaza olunmakdadır. Bunların bulunduğu dolabın üstüne, kendisi tarafından tertîb edilmiş -aslı Arabça olan- "Nakışlar dolapda saklıdır, onları yapan da toprakda gömülüdür" meâlindeki beytin yazdırılmasını vasiyet etmiş; bu vasiyeti, ebru talebesinden hattat Aziz Efendi (1871-1934) tarafından yerine getirilmişdir. Edhem Efendi'nin îmâl etdiği mekanik bir elips çizme âletini de yapdıklarına örnek olarak nazarlarınıza sunuyorum.

8 Ocak 1904 cuma gecesi, dergâhın mescidinde, yatsı namazı arasında üç İhlas-bir Fatiha okunurken "amenna ve saddaknâ" (inandık ve tasdik ettik) dedikten sonra secdeye kapanan ve bir daha da kalkmayan Edhem Efendi, ertesi gün Dergâh'ın hazîresine defnedilmişdir. Kabir kitâbesindeki manzume onun hayranlarından olan şâir Rıza Tevfik Bey'e (1869-1949) âiddir. Eski Vaşington sefirimiz, doğu ve batı kültürlerine sâhib olan hariciyecilerimizden merhum Münir Ertegün (1882-1944) de Edhem Efendi'nin torunudur.

Yeni bir çalışmaya girişdiğinde, yanındakilerin kendisine olan tavsiye ve tekliflerini: "Tecrübeyi göğe çekmediler ya, onu da deneriz" sözleriyle karşılaması, Hezârfen Edhem Efendi'nin bir ilim ve fen adamı fıtratına sâhib olduğunu gösterir.

Not: Yazarın *Ömrümün Bereketi 1* (Kubbaltı 2013) adlı kitabında yer alan yazı önemine binaen kendi redaksiyonu ile aynen alınmıştır (DT).

Kaynaklar:
Derman, M. Uğur, *Türk San'atında Ebru*, İstanbul 1977, s. 32-40
Hüseyin Vassaf, *Sefine-i. Evliya*, Süleymaniye Kütübhânesi-Yazma Bağışlar, 2306, s. 213-214.
Üstad Necmeddin Okyay'ın neşredilmemiş hâtıratı, M. Uğur Derman Kütübhânesi.
Zâkir Şükrü Efendi, *Mecmûa-i Tekâyâ*, Berlin 1980, s. 76.

Uğur Derman
Prof. h.c.

tasavvuf'u insan'dan okuyun diye...

insankitap
insan publications
KÜLLİYAT YAYINLARI
insanarti

Asmalı Mescit, İstiklal Cd. No:96, 34430 Beyoğlu/İstanbul, Türkiye
Tel: 0212 249 5555 Pbx, Faks: 0212 249 5556
www.insanyayinlari.com
insanyayinlari
insanyayinlari

İNSAN

Buhara'dan Bursa'ya, İran'dan Konya'ya

Anadolu'yu Mayalayan Kurucu Babalar

16

"Abdalân-ı Rum" denilen, Anadolu coğrafyasını "vatan" haline getiren ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna rehberlik eden dervişlerin sergüzeşti...

HAŞİM ŞAHİN hasimsahin@gmail.com

Türkiye Selçuklularının 1243'te Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilerek fiilî hâkimiyetlerini kaybetmeleri sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğu Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde, bilhassa uclarda faaliyet gösteren bağımsız veya yarı bağımsız Türkmen emirlerinin yeni devletler kurmasıyla sonuçlandı. Anadolu'nun orta ve doğusundaki yaylalarda yaşayan Türkmen grupları, Kösedağ Savaşı öncesinde ve sonrasında Moğol baskısından kaçarak, Anadolu'nun batısındaki uclarda kurulan bu küçük beyliklerin topraklarına dahil oluyorlardı. Göç eden Türkmenlerle birlikte Moğol baskısından kaçan çok sayıda ahi, derviş, şeyh, fakih gibi unvanlar taşıyan zümreler de bu bölgeye yerleşmişti. Bunlar sınır boylarında kurdukları tekkelerinde faaliyet gösteriyor, İslamî anlayışla eski "alperen"lik geleneğini gazilik geleneği adı altında devam ettiriyorlardı.

Sözü edilen küçük siyasî teşekküllerden biri de kuzeybatı Anadolu'da Söğüt'ü kendisine merkez edinen Osmanlı Beyliği idi. Osmanlılar Bizans sınırına en yakın beylik olmasıyla dikkat çekiyordu. İleride büyük bir imparatorluk haline gelip üç kıtada hüküm sürecek olan Osmanlı Beyliği'nin bu dönemdeki reisi devlete ismini verecek olan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi idi. Ertuğrul Gazi'nin Söğüt bölgesine yaklaşık 1270'li yıllarda Orta Anadolu'dan geldiği tahmin ediliyor.

Ertuğrul Gazi ölünce boy meclisinin kararıyla yerine oğlu Osman

seçildi. İlk Osmanlı tarih yazarları Alâeddin Keykubad'ın Osman Gazi'ye tuğ, davul, kılıç, kaftan gibi hâkimiyet alametleri göndermek suretiyle beyliğini onayladığını ifade ederler. Onların bu yaklaşımını, dönemin meşru idaresinin onayını almak suretiyle yeni kurulan devletin de meşruiyetini ortaya koyma gayreti şeklinde yorumlamak mümkün. Aynı şekilde bu ifadeler, bilhassa Yahşi Fakih'in ve Aşıkpaşazâde'nin hayatta bulundukları dönemde alevlenen Osmanlı-Karaman mücadelesi çerçevesinde, Osmanlıların Selçukluların mirasçısı olduğunu gösterme çabası da olabilir.

Osman Bey, aynı zamanda bir fakih olan Vefaî Şeyhi Edebalı ile akrabalık ilişkisi kurarak ve Kumral Abdal gibi dervişlere topraklar vakfederek devletin dinî altyapısına verdiği önemi ortaya koyuyordu. Dursun Fakih devletin kuruluş aşamasında fıkhî unsuru sembolize ediyordu. Aygut Alp, Turgud Alp, Hasan Alp, Kara Mürsel gibi kumandanlar askerî kanadı oluşturuyordu. Osman Gazi ise -ilişkide bulunduğu zümreler göz önüne alındığında- hem asker, hem derviş, hem gazi hem de ahiydi. O kuruluş aşamasında kendisini destekleyen her zümreye ihsanlarda bulunuyordu.

Osman Gazi'nin her geçen gün biraz daha parlayan yıldızının diğer beylikler bünyesinde faaliyet gösteren gazilerin de dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Mensubu olduğu beyliklerde yeterince cihad imkânı bulamayan, ganimete susamış ve serüveni seven kalabalık Türkmen kitleleri bir süre sonra onun saflarında yer almaya başlamışlardı. Yine pek çok fakih ve edib de bulundukları kent merkezlerini terk ederek yeni kurulmuş olan bu beyliğin bünyesinde kendilerine yer buldular. Bu yoğun göçün temelinde, dine hizmet gayreti ve "küffâra karşı gazâ ve cihad" önemli ölçüde etkili olmakla birlikte, yeni kurulmakta olan beylikte iyi bir mevki elde etme yahut savaşlarda ele geçen ganimetlerden istifade etme gayesinin varlığı da inkâr edilemez.

Aşıkpaşazâde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da misafirler arasında isimleri sıkça anıldığını ifade ettiği dört zümrenin mevcudiyetinden bahsetmiş ve bunları "Gâziyân-ı Rum", "Ahiyân-ı Rum", "Abdalân-ı Rum" ve "Bâciyân-ı Rum" şeklinde sıralamıştır. Sözü edilen zümrelerin hemen hepsi dinî-tasavvufî bir mahiyet arz ediyordu.

Aşıkpaşazâde'nin tasnifinde yer alan bu zümrelerden biri olan dervişler bütün Anadolu'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin temellerinin atıldığı coğrafyada da oldukça faaldi. Bunların bazıları Şeyh Edebalı, Geyikli Baba örneklerinde görüldüğü üzere Vefâiyye tarikatına mensupken; Abdal Musa, Karaca Ahmed, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Poştinpûş Baba gibi bazı isimler de Abdalân-ı Rum adı verilen zümredendi. Osmanlı topraklarında daha tarikatların tam manasıyla yayılmadığı bu dönemde değişik bölgelerde pek çok dervişin müstakil olarak faaliyette bulunduğu, kurdukları zaviyelerinde "âyende ve revendeye" (yolculara) hizmet ettiği bilinmektedir. Pek çoğu "abdal" yahut "baba" unvanlarını taşıyan bu dervişler ilk Osmanlı sultanlarının iltifatlarına mazhar olmuş, kendileri için yaptırılan zaviyelerde gündelik hayatlarını sürdürmüşlerdi.

Erken dönem Osmanlı toplumunda faaliyet gösteren dervişlerin beylerle ilişkisinin Ertuğrul Gazi devrine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda, beyliğin kuruluş arifesinde, Ertuğrul Gazi'nin bir uc beyi olarak faaliyet gösterdiği dönemlerde, sadece isimlerinden söz edi- »

len, ancak hayatları hakkında şimdilik yeterli bilgi bulunmayan bazı dervişlerin varlığından söz edilir. Mesela, meşhur Baba İlyas ve halifesi Koçum Seydi bunlar arasındadır. Ancak söz konusu kaynaklarda Ertuğrul Gazi dönemine dâir verilen bilgilerin çok berrak olmadığı göz önüne alındığında, bu konuya çok ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Osman Gazi dönemine gelindiğinde durum biraz daha belirginleşmektedir.

Şeyh Edebalı, adeta Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla özdeşleştirilen bir şahsiyettir. Karaman'da doğduğu bilinen Şeyh Edebalı'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1326'da 125 yaş civarında öldüğüne göre, yaklaşık 1201'de doğmuş olabilir. Eğitim hayatına Karaman'da başlamış, daha sonra Şam'a giderek usûl, furû, tefsir, hadis ve fıkıh alanında dersler almıştır. Bilhassa fıkıh konusunda en önde gelen âlimlerden biri olan Şeyh Edebalı'nın hocaları arasında dönemin belli başlı âlimleri vardır. Şam'da eğitim gördüğü sırada İbn Arabî ile görüştüğü rivayet edilmekteyse de bu husus net değildir.

Şeyh Edebalı Şam'daki eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Anadolu'ya dönerek Osmanlı ülkesine yerleşti. Onun Anadolu'ya döndüğünde doğrudan Osmanlı topraklarına mı yerleştiği yahut bir süre başka bir yerde mi kaldığı konusu yeterince açık değil. Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, Ertuğrul Gazi döneminde Söğüt bölgesine geldiğini ifade eder. İ. H. Uzunçarşılı'ya göre Eskişehir'e bağlı İtburnu bölgesinde bir tekke kurmuş ve müridleriyle birlikte bu bölgeyi iskân etmiştir.

Şeyh Edebalı'nın Osmanlı ülkesine yerleşmesiyle birlikte beyliğin kuruluşundaki etkisi belirgin bir şekilde hissedilir. Bazı kaynaklarda Ertuğrul Gazi'nin bazılarında ise Osman Gazi'nin gördüğü rivayet edilen rüyanın onun tarafından tabir edilmesi de tesadüfi değildir. Bu rüya motifi Osmanlı Devleti'nin temeline kudsî bir zemin hazırlamayı amaçlamakta ve Edebalı'yı devletin manevi kurucusu haline getirmektedir. Verilen bilgilerin birbirine karıştırıldığı anlaşılan bu olayda Oruç Beğ, Edebalı'yı, Konya'da yaşayan ve rüya ilmini iyi bilen bir şahsiyet olarak tarif eder.

Osman Gazi'nin Edebalı'nın kızıyla evlenmesinin sebeplerinden biri de dönemin uc toplumunda saygın bir yeri olan ve kardeşi Ahi Şemseddin'den ötürü ahilerin saygı duyduğu bu şahsın nüfuzundan faydalanmak istemesidir. Elbette evlilik yoluyla kurulan bu yakınlaşma dervişler cephesinden büyük önem arzetmektedir. Zira bu evlilik sadece siyasî gücün dinî unsurları kendi tarafına çekmesi anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda dervişler ve ahiler tarafından da muhtemelen bir hükümdarın kendilerine katılması şeklinde yorumlanmaktaydı.

Beylik henüz kurulmadan önce de bölgede büyük bir şöhrete sahip olan Şeyh Edebalı halk nazarında saygın biriydi. Onun oldukça zengin, bâtını kuvvetli, irşâda yetkin ve hanesinden misafir eksik olmayan bir şahsiyet olduğunu Aşıkpaşazâde ve ondan esinlenen diğer kaynaklar ifade eder. Bu nedenle henüz kurulma aşamasındaki bir beyliğin başındaki liderin böylesine güçlü bir şeyhin nüfuzundan faydalanmak istemesi tabiidir.

Hızır'ın (as) müjdesi

Osman Gazi döneminde yaşadığı bilinen dervişlerden biri de Kumral Abdal'dır. "Abdal" lâkabını taşıması Abdalân-ı Rum zümresine mensup olduğunu gösterir. Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar bölgesinde yaşamış olan Kumral Abdal, İdris-i Bitlisî'ye göre, daha Osmanlı Beyliği kurulmadan önce bu bölgeye yerleşmiş ve uclarda hayatını sürdürmüştür. Aşıkpaşazâde, Kumral Abdal'ı Şeyh Edebalı'nın müridi gösterir. Şeyh Edebalı ile Kumral Abdal arasındaki şeyh-mürid ilişkisinin Osmanlı Beyliği'nden daha önceye uzandığı anlaşılmaktadır.

Kumral Abdal'ın farklı bölgelerde yaşadığına ilişkin bilgiler, onun uclarda faal olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yaygın inanışa göre kendisine Hızır Peygamber yahut o bölgede yaşayan gayb erenlerinden birisi tarafından hükümdar olacağı haber verilen Osman Gazi'ye bu kutlu haberi müjdelemiş, daha sonra da bu hükümdarın yanında gazâ akınlarına katılmıştı. Şeyh Edebalı'nın meşhur rüyayı yorumladığı sırada da, Osman Gazi'den verdiği saltanat müjdesi karşılığında toprak talep etmiş, hükümdar da böyle bir durum gerçekleştiği takdirde istediklerini sağlayacağına söz vermiştir. Kumral Abdal'ın söyledikleri doğrulanınca da onun için Ermeni Derbendi denilen bölgede bir zaviye yaptırmış ve araziler vakfetmiştir.

Kaynaklarda bu dönemdeki dervişler arasında Muhlis Paşa, Âşık Paşa, Şeyh Elvan Çelebi, Molla Hattab Karahisâri gibi şahsiyetlerin isimleri de zikredilir.

Orhan Gazi döneminde, dervişlerin yoğun bir şekilde

faaliyet gösterdikleri bilinir. Osmanlı medreselerinin yeni kurulduğu bu devrede Türkmen dervişlerinin toplumda hâlâ ön planda yer aldıkları anlaşılıyor. Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Dûğlu Baba, Abdal Murad, Abdal Musa gibi şahsiyetler Osmanlı hükümdarıyla bazen dostâne, bazen de gergin ilişkiler yaşamışlardı.

Orhan Gazi döneminde yaşadığı bilinen dervişlerden Geyikli Baba, Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dünyaya gelmişti. Çeri Hasan adındaki bir sülaleye mensuptu. Anadolu'dan önceki hayatı, Hoy'da kaldığı süre, eğitimi veya ne işle meşgul olduğu gibi konularda herhangi bir bilgi yok. Geyikli Baba'nın asıl adının ne olduğu da oldukça tartışmalıdır. Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre'nin bir şiirinde geçen, "Geyiklünün ol Hasan söz ayıtmış kendüden/Kudret dilidür söyler kendünün söz nesidir" dizelerinden yola çıkarak adının Hasan olması gerektiğini ifade eder. Geyikli Baba'nın asıl isminin yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış olmaları hasebiyle Yunus Emre'nin zikrettiği üzere Hasan olması daha muhtemel gözükmekle beraber, burada Yunus'un Geyiklü aşiretine mensup başka bir Hasan'dan söz etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Muhtemelen Abdal Musa ve Abdal Mehmed gibi Bursa fethedilmeden önce İnegöl taraflarına yerleşen Geyikli Baba Osmanlı hâkimiyet sahasında adını ilk defa Bursa'nın fethi sırasında duyurmuştu. Rivayete göre Geyikli Baba, ulu bir geyiğe binmiş olduğu halde şehrin kuşatmasına katılmıştı. Rivayete göre savaş sırasında olağanüstü kahramanlıklar göstererek elinde 60 okka ağırlığında bir kılıçla ordunun önünde savaşmış ve Kızıl Kilise adı verilen bölgeyi kendi gayretleriyle ele geçirmişti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emîrî tasnifinde yer alan bir belgede Geyikli Baba'nın Kızıl Kilise'yi fethi şu şekilde anlatılmaktadır:

"… merhum Orhan Padişah, ol kıyıları feth iderken Kutbü'l-Ârifîn Şeyh Geyikli Baba dahi ol cânibde üç yüz altmış kapılu bir kilîsa varmış. Kızıl Kilise dimekle meşhur imiş. Ol kilisayi kendüler feth itmişler. Ceng iderken kestan ağacı varmış. Cengi ider idermiş, ol kestaneye vardukda ol kestane yarılub Baba'yı saklar imiş. Kâfirler arar bulamazlar imiş. Sabah gene çıkub kâfirlerle ceng iderdi. Erenler bu nev'ile iletmişdir."

KESMEZ KILIÇ NASIL KESTİ?

Rivayete göre Yalakabad (Yalova) Kalesi henüz fethedilmeden önce Abâpûş namıyla bilinen derviş o bölgeye gidip bazen bölge halkını İslama davet eder bazen de elinde tuttuğu tahtadan yapılmış kılıcı gösterip "Müslüman olmayanı bununla tahta gibi ikiye biçerim" diye onları tehdit edermiş. Kalede yaşayanlarsa, "Bu kesmez kılıçla bizi nasıl keseceksin?" diyerek kendisiyle alay ederlermiş. Günlerden bir gün kaledeki askerlerden biri gelip, "İşte boynum, işte kılıcın, haydi kes de görelim" deyince Abâpûş derhal elindeki tahta kılıcıyla adamı ortadan ikiye bölmüş. Olaya şahit olan herkes donmuş kalmış. Bir süre sonra da dervişi katletmeye kalkışmışlar. Ancak, derviş hepsini "kerametle" hikmet-i Hüdânın yardımıyla telef etmiş ve belde İslam toprağı olmuş.

Kalendermeşrep bir hayat

Kalendermeşrep bir karakteri olduğu anlaşılan Geyikli Baba, Bursa'nın fethinden sonra daha ziyade İnegöl civarındaki dağlarda geyiklerle ve diğer vahşi hayvanlarla iç içe yaşamış, bir anlamda insanlardan kendisini tecrid etmek suretiyle münzevî bir hayat sürmüştür. Bu dönemde en yakın dostlarından birisi Osman Gazi'nin silah arkadaşı Turgud Alp'ti.

Geyikli Baba'nın sürdüğü kalendermeşrep hayat tarzı daha sonraki dönemlerde Bektaşî olduğunun düşünülmesine yol açmıştır. Ancak onun Vefâiyye-Babâiyye-Kalenderiyye zümreleriyle daha yakın ilişkiler kurduğu ve kendisine tarikatını soranlara "Seyyid Ebu'l-Vefâ müridi" olduğunu söylediği bilinmekte. Bu ifadelerinden onun Vefâiyye mensubu olduğu açık bir şekilde anlaşılıyor. Geyikli Baba'nın Bektaşîliğe mensubiyetine ilişkin, şimdilik, herhangi bir kaynak mevcut değil. Onun Bektaşîlikle ilişkilendirilmesinin temelinde, aynı dönemde yaşadığı Abdal Musa ile olan dostluğunun etkili olduğu düşünülebilir.

Geyikli Baba kesin olarak tespit edilemeyen bir tarihte Bursa'da bugünkü adıyla Baba Sultan olarak »

bilinen yerde faaliyet gösterdiği zaviyesinde vefat etmiştir. Orhan Gazi onun için tekke ve cami yaptırıp Kulbar ve Geyikli Baba adıyla bilinen köyleri vakfettiği bu zaviyenin bulunduğu yere bir türbe de inşa ettirdi. İlerleyen dönemde bazı şairlerin dizelerinde Geyikli Baba'ya yer vermeleri etkisinin uzun süre devam ettiğini gösteriyor.

Dönemin bir diğer önemli ismi olan Abdal Musa, Rum Abdalları zümresine mensup bir Türkmen dervişiydi. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna adının karışması ona ilk dönem Osmanlı toplumunda özel bir yer verilmesini sağlamıştır. Aslen Azerbaycan'ın Hoy şehrinden olan Abdal Musa'nın doğum tarihi bilinmiyor. Alevî/Bektaşî geleneğindeki yaygın inanca göre Abdal Musa, Hz. Peygamber (sas) soyundan ve Hacı Bektaş Velî'nin amcası Haydar Ata'nın oğullarından Hasan Gazi'nin oğludur. Anadolu'ya hangi tarihte geldiği tespit edilemeyen Abdal Musa'nın Osmanlı topraklarına dahil olmadan önce Kırşehir'e yerleştiği ve burada Kadıncık Ana adıyla da bilinen Fatma Bacı'nın yanında tasavvuf eğitimi gördüğü anlaşılmakta. Aşıkpaşazâde bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

"Abdal Musa dirlerdi. Bir derviş vardı, Hatun Ana'nın muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlik ve müridlik zahir değildi, silsileden dahi fariğlerdi. Hatun Ana ol gazinin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerinde bir nice gün sakin oldu."

Aşıkpaşazâde'nin verdiği bilgiler doğru kabul edildiği takdirde Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Velî'nin ölümünden bir süre sonra Sulucakarahöyük'e gelerek bu sırada postnişin olan Kadıncık Ana'nın manevi himayesine girdiği ileri sürülebilir. Ondan Hacı Bektaş Velî yolunun erkânını öğrendiği ve Kadıncık Ana'dan sonra posta oturarak erken dönem Bektaşîliğinin temellerini attığı söylenebilir.

Abdal Musa daha sonra bilinmeyen bir sebeple Sulucakarahöyük'ten ayrılarak dervişleriyle birlikte Orhan Bey'in himayesinde Bursa'nın fethine katıldı. Kroniklerde onun Bursa'nın fethi sırasında büyük yararlılık ve kerametler gösterdiği rivayet edilir. Fetihten sonra muhtemelen Orhan Gazi tarafından kendisi için kurulan tekkesinde bir taraftan Hacı Bektaş düşüncesini yayarken diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin askerî sisteminin en önemli unsuru olan Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna katkıda bulundu. Bunun en belirgin örneği Bursa'nın fethi sırasında Abdal Musa ile yeniçerilerin giydiği başlığın aynı olmasıdır. Bu başlığın bir yeniçeri tarafından mı Abdal Musa'ya verildiği yoksa Abdal Musa tarafından mı onlara gösterildiği hususu tartışmalıdır.

Aşıkpaşazâde yeniçerilerin giydiği başlıkla ilgili olarak "... ve bir yeniçeriden bir eski börk diledi, yeniçeri dahi verdi. Yeniçeri üsküfünü çıkardı, bunun başına giydirdi" demektedir. Bu sözlerin devamında yeniçerilerin giydiği börkün ocağa Hacı Bektaş Velî vasıtasıyla geçtiği fikrine karşı çıkmakta ve onun Osmanlı soyundan hiç kimseyle görüşmediğini söylemektedir.

Yeniçeriler ve Bektaşîler arasında ilerleyen dönemde sıkı bir bağ olduğu bilinmekle beraber, Bektaşîliğin yeniçerilerden etkilenmesi uzak bir ihtimaldir. O dönemde Bektaşî tarikatının postnişini kabul edebileceğimiz Abdal Musa ile yeniçerilerin Bektaşîliği arasında bir bağ kurmak mümkündür. Abdal Musa'nın, gerek Bursa'nın kuşatması sırasında ve gerekse fetihten sonra Bursa'da yaşadığı dönemde Bektaşîlik propagandası yapmak suretiyle kendi tarikatını yaymaya çalışmış olması son derece tabiidir. Bu propagandanın yeniçeriler arasında etkili olması ve taraftar bulması da kuvvetle muhtemeldir.

Tahta kılıçlı dervişler

Hacı Bektaş Tekkesi'nde bir Haydarî/Kalenderî dervişi olarak yetişen, heterodoks kimliğe sahip olan Abdal Musa ve etrafına toplanan dervişlerin hem fetih sırasında hem de sonrasında yaptıkları ısrarcı propagandalar, kılık ve kıyafetleri, Sünnî İslamla bağdaşmayan davranışları Sünnî inancı benimseyen halk tarafından hoşnutsuzluk ve tepkiyle karşılanmıştı.

Bursa'nın fethinden sonra Bursa'da kendisi için yaptırılmış olan zaviyede bir süre faaliyet gösterdiği anlaşılan Abdal Musa, kesin olarak bilinmeyen bir nedenden ötürü Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Ayrılmasında Orhan Gazi tarafından yaptırılan teftişten rahatsız olması yahut diğer dervişlerle yaşadığı anlaşılan bazı sorunların etkili olduğu tahmin edilebilir.

Abdal Musa'nın Bursa'dan ayrıldıktan sonraki dönemde Rumeli'de gazalara katıldığına dair bazı rivayetler mevcut. F. Köprülü, Bektaşî şairlerinden Gedâ Muslu'nun bir nefesinde onun Rumeli'ne serçeşme (kumandan) olduğunu, tahta kılıçla taşı ikiye böldüğünü, bütün Rumeli'ni İslama getirdiğini, kâfirlerle gazaya girdiği gibi bazı menkıbelerinin anla-

BİZ DE CANSIZA BİNELİM!

Saltuknâme'ye göre Karaca Ahmed, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Anadolu'ya geldiğini duyunca "Görelim ne erdür" diyerek eline aldığı bir yılanı kamçı yapmış olduğu halde bir aslana biner ve dervişleriyle birlikte Hacı Bektaş-ı Velî'nin yanına gider. Hacı Bektaş-ı Velî, Karaca Ahmed'in geldiğini duyunca, "Madem o canlıya bindi, biz de cansıza binelim" diyerek bir duvara biner ve onu karşılamaya gider. Bu duruma hayran kalan ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin Hz. Süleyman'ın seccadesinde oturduğunu gören Karaca Ahmed, aslandan inerek Hacı Bektaş-ı Velî'nin elini öper ve ona saygı gösterir. Karaca Ahmed'in yaşadığı dönem dikkate alındığında, sözü edilen iki kaynakta verilen bilgilerin doğruluğuna şüpheyle bakmak gerekir. Karaca Ahmed'in 1313'te Anadolu'ya gelmiş olduğu ve Saruhanoğulları'na ait bir vakfiye kaydına göre 1371'de hâlâ hayatta olduğu düşünülürse, Anadolu'ya 1240 yılında kardeşi Menteş ile birlikte geldiği ve 1271'de öldüğü bilinen Hacı Bektaş-ı Velî ile görüşmüş olduğu şeklinde verilen bu bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir.

» Anadolu'yu mayalayan ruh
Anadolu'da zuhur eden Bektaşilik Balkanlardan Mısır'a geniş bir coğrafyaya yayıldı. İlk dönem Edhemî taclı Bektaşilerin görüldüğü bir tablo.

tıldığını ifade eder. *Velâyetnâme*'sinde Rumeli fetihlerinde adını sıkça duyuran Seyyid Ali Sultan'dan bahsedilmesi Abdal Musa'nın gerçekten de Balkanlarda yapılan bazı akınlara katılmış olabileceği ihtimalini akla getirir.

Kaynaklarda verilen bilgiler ışığında kesin olarak bilinen ise, Abdal Musa'nın Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra sırasıyla Manisa, Denizli, Aydın ve Fenike'ye uğradıktan sonra son olarak bugün kendi adıyla anılan tekkesinin bulunduğu Antalya/Elmalı yakınlarındaki Genceli'ye (bugünkü Tekkeköy) yerleşmiş olduğudur.

Orhan Gazi döneminde yaşadığı bilinen Kalenderî dervişlerinden bir diğeri Abdal Murad'dır. Aslen Buharalı olan Abdal Murad, Bursa'nın fethinden önce yanında oğlu Abdal Mehmed ile Anadolu'ya gelmiştir. Abdal Murad'ın güçlü bir cezbe sahibi olduğu vurgulanır.

Bursa henüz fethedilmeden önce bu civara yerleştiği anlaşılan Abdal Murad daha bu dönemde yerli halkı yıldırmak amacıyla bazı faaliyetlere girişmişti. Kroniklerde yer alan ifadeler, onun tepelerden Bursa kalesinin bulunduğu yere taşlar yuvarlamak suretiyle bölge halkını yıldırmaya çalıştığını ortaya koyar. Abdal Murad'ın bu tarz hareketleri Ö. L. Barkan'ın "kolonizatör dervişler" olarak adlandırdığı zümrenin bazı yerlerin fethedilmesine sağladıkları lojistik desteği ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu suretle fetih öncesi dönemde bölge halkının gönlüne korku salmaya çalışan Abdal Murad, Orhan Bey Bursa'yı kuşattığında orduda da yer almıştır.

Fetih sırasında, diğer pek çok derviş örneğinde görüldüğü üzere, Abdal Murad'ın da bazı olağanüstü tavırlar sergilediği rivayet edilir. Geyikli Baba'nınkine benzer büyüklükteki tahta kılıcıyla olağan üstü kahramanlıklar göstermiş, arkadaşı Abdal Musa'nın ve Orhan Gazi tarafından komuta etmesi amacıyla verilen birliğin de desteğiyle fethin başarılı bir şekilde tamamlanmasına hizmet etmiştir. Evliya Çelebi'nin uzunluğunu 4 metre olarak betimlediği meşhur kılıcıyla muhtemelen düşmanların gözünü korkutmak için savaş esnasında büyük bir kayayı ortadan ikiye bölmüş, pek çok düşmanı da telef etmiştir.

Fetihten sonra Bursa'ya yerleşen Abdal Murad, fetih sırasında gösterdiği üstün başarıdan dolayı Orhan Gazi'nin vakfettiği Filidar köyünde faaliyetlerini sürdürmüştür. Onun herhangi bir tarikata mensup olup olmadığı konusunda yeterli bilgi yok. Abdal unvanını taşıması "Rum Abdalları" adıyla bilinen Kalenderî/Haydarî zümrelere mensup olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Rum abdallarının kutbu

Erken dönemden bahseden Osmanlı kroniklerinde Orhan Gazî devri dervişleri arasında ismi zikredilen diğer bir şahsiyet de Karaca Ahmed'dir. Onun Anadolu'ya Acem diyarından geldiği ifade edilir. Rivayete göre Acem diyarında hükümdarlık yapmakta olan Süleyman el-Horasânî'nin oğludur. Annesinin ismi ise Ana Sultan'dır.

Hayatının ilk yıllarını zevk ve sefa içinde geçirirken "cezbesi galip gelmiş" ve Anadolu'ya gelerek Geyve Akhisarı'nın fethine iştirak etmiş, sonra da buraya yerleşmiştir. Geyve Akhisarı'nın 1313 tarihinde fethedildiği göz önüne alınırsa Ka- »

» Geyik-Aslan metaforu
Hacı Bektaş Veli'nin 12 dilimli tac-ı şerifli bir resmi. Kucağında, günahlardan arınmanın simgesi olarak geyik ve farklı görüşlerin bir arada olabileceğini göstermek maksadıyla bir aslan figürü tasvir edilmiş.

raca Ahmed'in Anadolu'ya geliş tarihi de ortaya çıkar.

Beldenin fethi Osman Gazi döneminde gerçekleştirilmişti. Aşıkpaşazâde ve ona istinaden yazılan diğer eserlerin Karaca Ahmed'i Orhan Gazi devri ricali arasında göstermelerinin, daha ziyade bu dönemde faal olmasından ve seferlere iştirak etmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Zira Karaca Ahmed'in Osman Gazi devrinde Geyve Akhisarı'nın fethine katıldıktan sonra Bursa'nın fethine kadar geçen dönemdeki faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Karaca Ahmed, Bursa'nın fethinden sonra burada bir zaviye kurmuş, 1329'da Bizanslılarla yapılan Pelekanon Savaşı'na katılmıştır. Savaşın ardından Üsküdar civarına gelerek bu gün kendi adıyla anılan mezarlığın bulunduğu bölgeye yerleşmiş ve bir tekke kurarak burada iskân faaliyetlerine girişmiştir. Şöhreti her geçen gün daha da artmış ve "Rum Abdalları'nın kutb-ı namdârı" haline gelmiştir.

Karaca Ahmed, Orhan Gazi döneminde Balkanlar'da yapılan fetihlere de katılmış, faaliyet gösterdiği bu coğrafyada çoğu defa Aziz George ile özdeşleştirilmiştir. Bir süre sonra Üsküdar'daki tekkesine geri dönmüştür. Tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte, yine bilinmeyen bir nedenden ötürü Osmanlı topraklarından ayrılarak öncelikle Yörük topluluklarının yoğun olarak yaşadıkları Afyon'a, oradan da yine Yörüklerle meskûn olan ve hükümdarları İshak Bey'in bu tarz derviş gruplarına karşı son derece müsamahakâr davrandığı Manisa'ya gitti. Bu bölgede vefat ederek Akhisar'daki türbesine defnedildi.

Karaca Ahmed, günümüzde Bektaşî tarikatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ancak onun Hacı Bektaş Velî ile görüşmesi kronolojik olarak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla onun Bektaşîlik ile bağlantısı ve daha sonra bu tarikat içinde önemli şahsiyetlerden biri haline gelmesi Hacı Bektaş Velî ile ilişkisinden ziyade Abdal Musa'dan kaynaklanmış olmalıdır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında yoğun olarak Bektaşîlik propagandası yaptığı tahmin edilen Abdal Musa, Hacı Bektaş ocağının postnişini olarak muhtemelen Bursa'nın fethi sırasında Karaca Ahmed ile görüşmüştür.

Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinde yaşayan Dûğlu Baba, Kalendermeşrep karakteriyle tanınan dervişlerden biriydi. Hayatı adeta efsanelerle örülmüş olan Dûğlu Baba'nın adından Osmanlı kronikle-rinde Bursa'nın fethi sırasındaki faaliyetleri dolayısıyla bahsedilir.

Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Abdal Musa gibi Dûğlu Baba da Orhan Gazi'nin yanında Bursa'nın fethine iştirak etmiştir. Ermiş, veli, meczub bir şahsiyet olarak nitelendirilen Dûğlu Baba'nın Bursa'nın fethinde büyük yararlılıklar gösterdiği bilinir. Çarpışmaların kızıştığı bir anda gaziler ve dervişler sıcaktan bîtab düşmüşlerdi. İşte o sırada, süte su katılarak elde edilmiş bir ayran bakracıyla onların yardımına koştu. Sıcaktan yükselen hararet ve susuzluklarını giderdi ve dualarına mazhar oldu. Asıl adı bilinmeyen Dûğlu Baba'ya bu ismin bu olay üzerine verildiği tahmin ediliyor. Zira Farsçada *dûğ* ayran anlamına gelmektedir.

Dûğlu Baba, Bursa'nın fethinden sonra, Uludağ'ın doğusundaki ücra bir bölgeye yerleşerek burayı iskân etmiştir. Hayatının sonraki dönemi

hakkında yeterince bilgi bulunmuyor. Orhan Gazi tarafından kendisine bağışlanan topraklarda kurduğu tekkesinde müridlerinin eğitimiyle meşgul olduğu tahmin ediliyor. Yeni fethedilmekte olan bu bölgede, onun imar ve iskâna katkı sağladığı şüphesiz. Nitekim tekkesini kurduğu bölge, ilk dönem dervişlerinin üstlendikleri fonksiyonları göstermesi bakımından son derece önemlidir. Orhan Gazi devrinde Bursa'da vefat eden Dûğlu Baba'nın tekkesi Uludağ'ın yüksek bir mevkiinde, Karbelen Tepesi denilen yerdedir. Ölümünden sonra Orhan Gazi kendisi için bir türbe, türbenin yanına da bir cami yaptırmıştı.

» Suriye'nin Şam şehri yüzyıllar boyunca bünyesinde birçok âlimi barındırmıştır. Şam'dan getirilen 11. yüzyıla ait kûfî kitâbeli bir kandil.

Hayvan postuyla dolaşırdı

I. Murad döneminde yaşamış Kalenderî dervişlerinden Postinpûş Baba'nın lâkabı post giyen anlamına geliyordu. Asıl adı Seyyid Mehmed Hammârî olup Orhan Gazi döneminde Acem diyarından Bursa'ya gelmişti.

Postinpûş Baba bir süre Bursa'da yaşadıktan sonra Yenişehir'e yerleşmiş, hayatının geri kalan kısmını da burada geçirmiştir. Orhan Gazi'nin Yenişehir'de Baba için bir zaviye yaptırması ve oğullarından birini bu türbeye defnettirmesi, Postinpûş Baba'nın Orhan Gazi ve hanedan nezdindeki itibarının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Postinpûş Baba, Sultan I. Murad'ın beyliği döneminde tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte Yenişehir'de vefat etmiştir. Osmanlı kroniklerinde onun ölümünden sonra I. Murad tarafından mezarının üzerine bir türbe ve yanına zaviye inşa ettirildiği söylenmekteyse de, zaviyenin Orhan Bey döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. Muhtemelen türbe I. Murad tarafından sonradan zaviyenin bünyesine dahil edilmişti.

Halk arasında Postinpûş Baba'nın kerametlerinin çok meşhur olduğu ve yaptığı her duanın kabul edildiği rivayet edilir. Onun sahip olduğu bu aşırı cezbeci karakteri Kalenderî meşrebiyle alakalıydı. Büyük bir ihtimalle Kalenderî dervişleri gibi hayvan postu giyerek dolaştığından kendisine Postinpûş (post giyen) denilmişti. Onun yaşadığı dönemde yeni fethedilen yerleri iskân eden, buraların imarına katkı sağlayan ve etrafında belirli sayıda Türkmen grubu bulunan derviş zümrelerinden birisinin lideri olduğu tahmin ediliyor. Postinpûş Baba'nın mezarı, Yenişehir'deki zaviyesinin içinde yer almakta, zaviyeye şeyhin asıl adına nisbetle Mehmed Hammârî Zaviyesi de denilmektedir.

I. Murad devrinde adından söz edilen mutasavvıflardan bir diğeri de Şeyh Cemâleddin Aksarâyî'dir. Nisbetinden de anlaşılacağı üzere Aksaraylı olan Cemâleddin'in asıl adı Mehmed'dir. Taşköprîzâde, Aksarayî'nin ilim sahibi, ilmiyle âmel eden, Arap dili ilimlerini, dinî ve aklî ilimleri iyi bilen, fazilet ve takva sahibi bir kimse olduğunu yazar. Cemâleddin Aksarayî'nin tasavvufî meşrebi konusunda şimdilik yeterli bilgi yoktur. Mecdî, mezhep itibariyle Şafiî olduğunu belirtmekle birlikte tasavvufî meşrebine dair bir bilgi vermez. Döneminin önde gelen ilim adamlarından olan Aksarayî'nin çok sayıda talebe yetiştirdiği ve yazdığı bir haşiyeyi Çandarlı Halil Paşa'ya ithaf ettiği bilinmektedir.

I. Murad'ın beylik yaptığı dönemde yaşamış şahsiyetler arasında Şeyh Muhammed Küşterî'den de bahsedilir. Ancak onun hakkında da -dönemindeki kalender-meşrep dervişlerin pek çoğu gibi- İran'dan Anadolu'ya gelmesi, cezbe ve keramet ehli olması dışında bilgi verilmemektedir. Bazı kaynaklar Hacı Bektaş Velî'nin de bu dönemde yaşadığını ifade ederler.

Aslen Buhârâlı olan ve nesebinin Hazreti Hüseyin'e ulaştığı ifade edilen Emir Sultan'ın asıl adı Seyyid Şemseddin Mehmed b. Ali el-Hüseynî el-Buhârî'ydi. Gençlik yıllarında döneminin tanınmış şahsiyetlerinden dersler almıştı. Tasavvufî hayata babası vasıtasıyla erken yaşlarda başlayan Emir Sultan, babasının da mensubu olduğu ve daha sonraki dönemde Nurbahşiyye adını alacak olan Kübreviyye tarikatına intisab etmişti. Nurbahşiyye silsilesi vasıtasıyla tasavvufî altyapısı Şeyh Necmeddin Kübrâ'ya ulaşmaktadır.

Rivayete göre Medine'de mezarını ziyaret sırasında, rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in bir işareti doğrultusunda Anadolu'ya gelerek Bursa'ya yerleşmiştir. Bu dönemde Osmanlı tahtında Yıldırım Bayezid bulunmaktaydı. Hoca Sadeddin, »

Emir Buhârî'nin Bursa'ya yerleştikten sonra Molla Fenârî'den dinî ilimleri tahsil ettiğini ve Sadreddin Konevî'nin *Miftâhü'l-Gayb* isimli eserini baştan sona okuduğunu yazar. Bursa'da kısa sürede zahir ve batında engin bilgisiyle büyük bir şöhrete ulaşan Emir Sultan, Yıldırım Bayezid ile yakın ilişkiler içerisinde girmiş, kızı Hundî Fatma Sultan ile evlenerek Osmanlı merkezî idaresine damat olmuştur. Bu dönemde Bursa'daki Ulu Camii'nin inşasına önayak olduğu ifade edilir.

Emir Sultan hükümdarın damadı ve çok yakınındaki bir şahsiyet olması hasebiyle tasavvuf ricalinin hükümdar nezdindeki temsilcisi olarak da kabul edilebilir. Emir Sultan dönemindeki diğer meşayih nezdinde de itibar sahibi olmuş ve yakın ilişkiler kurmuştur. Baldırzâde, Abdal Mehmed'den bahsederken, Emir Sultan ile birlikte Abdal Mehmed Camii'nin bahçesindeki çınar ağacının dibinde sık sık sohbet ettiklerini nakleder.

Emir Sultan'ın II. Murad devrinin önde gelen sufîlerinden Hacı Bayram Velî ile de gayet iyi münasebetler kurduğu, hatta Hacı Bayram'a kendisinin gasil işlemleriyle uğraşmasını ve cenaze namazını kıldırmasını vasiyet ettiği ifade edilir.

Hayatı boyunca Bursa'da ilim erbabıyla sohbet etmiş, Yıldırım Bayezid'in karşısında tasavvuf ehlinin temsilcisi olmuş olan Emir Sultan 833/1429-1430'da Bursa'da vefat etmiştir.

Osmanlı erken döneminin en aktif şahsiyetlerinden biri de Somuncu Baba'dır. Kendisiyle muasır olan Ümmî Kemal'in bir mersiyesinden asıl adının Abdullah olduğu anlaşılan Şeyh Hamideddin'in Kayserili olduğu belirtilmektedir. Ancak Abdurrahman el-Askerî, Aksaray'da dünyaya geldiğini yazar. Atalarının Türkistan'dan geldiği rivayet edilen Hamideddin Aksarayî'nin babasının adı Şeyh Şemseddin Mûsâ'dır. Tasavvufî terbiyeyi başlangıçta babasından alıp hayli aşamalar kaydettikten sonra devrinde âdet olduğu üzere Şam'a giderek zahirî ilimlerini tedris etti.

Somuncu Baba Bursa sokaklarında

Daha sonra, burada bulunan Bayezidiyye Hankâhı'nda bir şeyhin hizmetine girdi. Ancak bir türlü iç huzuru bulamıyordu. Kendine bir mürşid aramak için yollara düştü. Bu haldeyken Tebriz yakınlarındaki Hoy şehrinde meşhur mutasavvıf Hâce Alâeddin Erdebilî'nin bulunduğunu haber aldı. Ününü çok duyduğu şeyhin dergâhına gittiğinde sanki içinde bir şeylerin değiştiğini hissetmişti. Dergâhta şeyhin tertip ettiği zikre katıldı. Bir hayli mest olunca Alâeddin-i Erdebilî'nin himayesine girmeye karar verdi ve şeyhinin rehberliğinde tasavvuf yolunda büyük ilerlemeler kaydetti.

Hamideddin Aksarayî Erdebil Tekkesi'nde seyr-i sülûkunu tamamlayıp bir süre inziva hayatı da yaşadıktan sonra şeyhinin emriyle Bilâd-ı Rum'a (Anadolu'ya) gelerek Bursa'ya yerleşti. Onun Bursa'da iken eşeğiyle ormandan odun getirip ekmek pişirdiği ve ekmekleri sokaklarda "somunlar, mü'minler" diye-

ŞEYH EDEBALI AHİ MİYDİ?

Şeyh Edebalı'nın tasavvufî kimliği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar Edebalı'nın bir ahi reisi olduğu kanaatini taşır. Bunun temelinde onun dönemin diğer birçok zümreleriyle olduğu gibi ahilerle de yakın ilişki içerisinde olması, kardeşi Şemseddin'in ve yeğeni Hasan'ın birer ahi olmalarının etkili olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Fuad Köprülü Edebalı'yı bir ahi önderi olarak nitelendirmişti. Ancak kaynaklarda Şeyh Edebalı'nın Vefâiyye tarikatına mensup olduğu açıkça anlaşılmakta. Mesela Elvan Çelebi, onu Hacı Bektaş Velî ile birlikte Baba İlyas-ı Horasanî'nin müridleri arasına yerleştirmek suretiyle aralarında bir bağlantı kurmaktadır. Aşıkpaşazâde'nin damadı Zeynî şeyhi Seyyid Velâyet tarafından hazırlatıldığı anlaşılan *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ* adlı eserin girişinde de Şeyh Edebalı'nın Tacü'l-Ârifîn Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın müridlerinden olduğu ifade edilir. Benzer şekilde Kâtib Çelebi de, *Süllemü'l-Vüsûl*'de, Edebalı'nın, Ebu'l-Vefâ Bağdâdî tarikatına mensup olduğunu belirtir. Bu durumda onun Vefâiyye tarikatına mensup dervişlerden biri olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kaynaklar, Şeyh Edebalı'yı kerameti zahir, bütün halkın kendisine hürmet beslediği ve yaşadığı bölgede çok ün salmış bir şahsiyet olarak nitelendirir. Konya Sultanı Alâeddin'in dahi kendisine tâbi olduğunu rivayet ederler.

» Bursa'daki Emir Sultan Külliyesi

» Geyiğiyle Bursa'nın fethinde

Orhan Gazi döneminde yaşayan Geyikli Baba rivayete göre ulu bir geyiğe binerek Bursa'nın fethine katılmıştı. Kızıl Kilise adı verilen bölgeyi kendi çabasıyla ele geçirmiş, olağanüstü kahramanlıklarıysa dilden dile dolaşmıştır.

rek halka dağıttığı rivayet edilir. Nitekim kendisine bu yüzden Etmekçi Koca/Somuncu Baba denildiği bilinmektedir. Rivayete göre Şeyh Hamideddin'in pişirmiş olduğu somunlar halk tarafından kapışılırdı, ancak hiç kimse bu somunları pişirenin kim olduğu bilmezdi.

Menkıbeye göre Bursa'da yaptırdığı caminin açılışında Yıldırım Bayezid damadı Emir Sultan'dan hutbeyi okumasını rica edince Emir Sultan bu teklifi, "gavs-ı âzâm şu anda bu şehirdedir, onların mübarek varlığı varken, halka nasihat ve hitab etmeyi bize teklif etmek münasib değildir" diyerek geri çevirir fakat aynı zamanda Şeyh Hamideddin'in kimliğini de ortaya çıkarmış olur. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, Cuma namazını kıldırma ve hutbeyi okuma görevini Şeyh Hamideddin'e tevcih eder. Şeyh Hamideddin Aksarayî hükümdarın ricasını kabul ederek, gayet güzel bir hutbe okur. Bu arada yeni yapılmış olan camiye toplanan ahali "Etmekçi Koca" dedikleri şahsın kim olduğunu da anlamış olur. Somuncu Baba hutbede Fatiha suresini yedi farklı şekilde tefsir ederek Molla Fenârî'nin karşılaşmış olduğu bir güçlüğü de gidermiştir. Bu yüzden Fenârî'nin büyük iltifatına mazhar olmuştu. Hatta daha sonra Molla Fenârî'nin kendisine mürid olduğu da rivayet edilir.

Halkın kendisine rağbeti artınca durumdan rahatsız olan Şeyh Hamideddin Bursa'dan ayrılmış. Bir süre Adana'da bir köyde Nebi Sufi adında birisinin evinde yaşamıştır. Daha sonra Şam'a gitmiş, buradan da Mekke'ye geçerek hac vazifesini eda etmiştir. Adana'ya dönerek Nebi Sufî'yi yanına aldı ve Aksaray'a giden şeyh ömrünün sonuna kadar burada yaşamış, dervişlerle sohbet ve irşad üzere olmuştu. 15 Şaban 815 (20 Eylül 1412) tarihinde vefatı üzerine buraya defnedilmiştir.

Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin tasavvuf düşüncesinde cezbeci melâmetî anlayışının daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hayat hikâyesi bunu açıkça gösterir. Ancak Harirî, şeyhin babasından Halvetî tarikatının kollarından birisi olan Ebheriyye'nin hırkasını giydiğini öne sürmektedir. Diğer kaynaklarda bunu destekler mahiyette bir bilgiye rastlayamıyoruz. Kaynaklarda onun Halvetiyye tarikatına mensup olduğu görüşü hâkim. Yine Şam'da Bayezidiyye Medresesi'nde eğitim gördüğü yıllarda, buradaki şeyhler vasıtasıyla intisab ettiği Bistamiyye tarikatını Anadolu'ya getiren kişi olduğu da ifade edilir. Şeyh Hamideddin'in *Şerh-i Hadis-i Erbâin, Zikir Risâlesi, Silâhu'l-Müridîn* ve *Kâşifü'l-Estâr an Vechi'l-Esrâr* isimlerini taşıyan eserleri ile Yusuf Hakîkî ve Halil Taybî isimlerinde iki oğlu olduğu bilinmektedir.

Hamideddin Aksarayî'nin en önemli halifesi ve kendisinden sonra fikirlerinin Anadolu coğrafyasına yayılmasını sağlayan şahsiyet Hacı Bayram Velî'dir. II. Murad devri Anadolu sufiliğine damgasını vuran Hacı Bayram Velî ayrıca Akşemsed- »

›› Hayırla anılan bir 'Abdal'
Aşıkpaşazâde'nin Osmanlı'nın kuruluş döneminden bahsederken zikrettiği Abdalân-ı Rum zümresine mensup Abdal Mehmed'in Bursa'daki türbesi (Camisi karşısındadır). Sultan Yıldırım Bayezid'in bir minyatürü (sağda).

din ve Bıçakçı Ömer Dede gibi iki farklı meşrebe sahip şahsiyeti yetiştiren kişidir. Ankara'da Çubuk suyu kenarındaki Zülfazl (Solfasol) köyünde dünyaya gelen Hacı Bayram, Koyunluca Ahmed isminde bir zatın oğluydu. İlim tahsilini tamamladıktan sonra Ankara'da ve Bursa'daki Çelebi Mehmed Medresesi'nde müderrislik yapmış, Bursa'da iken tanıştığı Şeyh Hamideddin Aksarâyî'ye intisab ederek tasavvuf yoluna girmiştir.

Kaynaklarda Hacı Bayram Velî'nin Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye mürid oluşuyla ilgili ilginç bir menkıbe anlatılmaktadır. Buna göre, Şeyh Hamideddin halifelerinden Şeyh Şücâ Karamânî'yi "Ankara'da Hacı Bayram adlı bir müderris vardır, var ânı davet eyle gelsin" diyerek oraya göndermiş. Şeyh Şüca, onu Ankara'da medresede ders verirken bulmuş ve kendisine Şeyh Hamideddin'in davetini iletmiş. Bunun üzerine Hacı Bayram davete icabet gerektir diyerek yola çıkmış. Hatta bu görüşme bir bayram gününde gerçekleştiği için asıl adı Numan olduğu halde kendisine Bayram ismi verilmiş.

Hacı Bayram Velî, Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin meşrebini benimsemişti. Hatta şeyhinin Bursa'dan ayrılmasından sonra peşine düşmüş, onunla birlikte Şam'a ve Mekke'ye gitmiş, haccını eda ettikten sonra tekrar Aksaray'a dönmüştü. Nitekim şeyhinin vefatından sonra da Ankara'ya gelerek burada Halvetiyye ve Nakşibendiyyenin mezcinden müteşekkil Bayramiyye tarikatını kuracaktır.

Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin diğer halifeleri arasında Şeyh Şücâeddin Karamâni, Şeyh Muzaffer Larendevî ve Molla Fenârî'nin isimleri sayılmaktadır. Ayrıca daha sonraki dönemde Hacı Bayram Velî'ye intisab eden Kızılca Bedreddin'in de Şeyh Hamideddin ile birlikte "diyâr-ı Acem"den Anadolu'ya geldiği rivayet edilir.

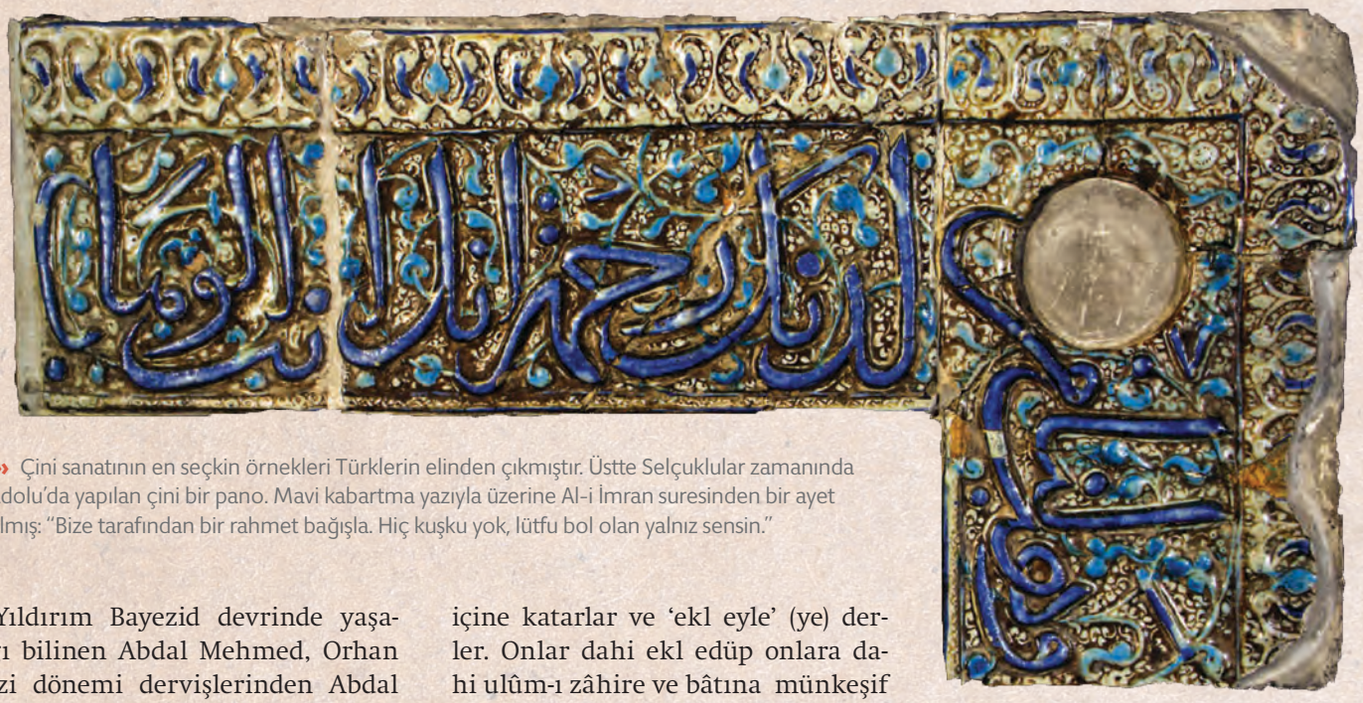

» Çini sanatının en seçkin örnekleri Türklerin elinden çıkmıştır. Üstte Selçuklular zamanında Anadolu'da yapılan çini bir pano. Mavi kabartma yazıyla üzerine Al-i İmran suresinden bir ayet yazılmış: "Bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin."

Yıldırım Bayezid devrinde yaşadığı bilinen Abdal Mehmed, Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Abdal Murad'ın oğludur. Onun hayatı hakkında en detaylı bilgiler Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi tarafından verilmektedir. Oldukça geç bir dönemde kaleme alınmış olan bu eserin ilgili bölümünde daha ziyade Abdal Mehmed'in gösterdiğine inanılan olağanüstü haller anlatılmıştır.

Baldırzâde eserinde çoğunlukla onun, müridlerinden Başcı İbrahim ile dönemin diğer meşayihi Emir Sultan, Eşrefoğlu Rûmî ve Molla Fenârî ile olan ilişkilerinden söz ederek, bu şahıslarla arasındaki yakınlığın nasıl daha da güçlendiğini hikâye eder.

Efsanevî bir şekilde yoksulluktan kurtularak zengin olan Başcı İbrahim elde ettiği servetiyle şeyhi için Abdal Camii'ni, kendi adına da Gökdere semtindeki mescidi yaptırmış ve çeşitli vakıflar da kurmuştur.

Baldırzâde'nin eserinde Abdal Mehmed ile Eşrefoğlu Rûmî arasında geçtiği rivayet edilen bir menkıbe de mevcuttur:

"Eşrefzâde Sultan dahi hengâm-ı cuvânide (gençlik zamanında) Abdal Mehmed Hazretlerine varur buyurular ki, 'Danişmend var bize köfteli şurba (çorba) getür'. Onlar dahi çarşuya varub köfteyi bulamayub, sa'de şurba alub getürdüklerinde, 'ya bunun köftesi yok' derler. Hemân oturdukları yere karib (yakın) mezbeleden bir avuç hâk-âlûde çamur alup köfte edüp içine katarlar ve 'ekl eyle' (ye) derler. Onlar dahi ekl edüp onlara dahi ulûm-ı zâhire ve bâtına münkeşif olur" (zahir ve batın ilimleri açılır).

Bu rivayet, 17. asırda kaleme alınan bir menâkıb kitabının yazarına göre, Hacı Bayram Velî ile de yakınlığı bilinen, aynı zamanda Anadolu'ya Kâdiriyye tarikatını sokan Eşrefoğlu Rûmî'nin şahsında, Abdal Mehmed vasıtasıyla Kalenderî motiflerin varlığının ortaya konulması olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı Abdal Mehmed ileride Kadirîler tarafından hürmetle anılan ve mezarı ziyaret edilen bir şahsiyet olacaktır.

Hayatını, Bursa'daki tekkesinde müridlerinin eğitimiyle meşgul olarak geçirdiği tahmin edilen Abdal Mehmed, II. Murad devrinde vefat etmiş ve zaviyesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. II. Murad, Abdal Mehmed'in ölümünden sonra buraya bir türbe, cami ve çeşme yaptırmıştı.

Abdal Mehmed'in ölümünden sonra misyonunun müridlerinden Başcı İbrahim tarafından devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Varlıklı bir şahsiyet olduğu anlaşılan Başcı İbrahim'in şeyhinin yanı sıra kendisi için de bir zaviye yaptırdığı biliniyor.

Bu zaviyenin Başcı İbrahim'in ölümünden sonra Semerkandiyye tarikatı mensupları tarafından sahiplenilmesi ise hayli ilginçtir.

Yıldırım Bayezid devrinde yaşadığı bilinen, fakat hayatları hakkında detaylı bilgi bulunmayan başka dervişler de mevcut. Bunlardan birisi, Osmanlı kroniklerinde kendisinden söz edilen Şeyh Ramazan'dır. Yıldırım Bayezid'in katında çok makbul bir insan, ilim erbâbı ve zamanının en büyük uleması olarak tavsif edilir.

Rivayete göre Yıldırım Bayezid, onunla sohbet etmekten çok hoşlanıyordu, hatta onu kendisine şeyh edinmiş, vaktiyle çok yoksul olan bu şeyhe muhabbetinden dolayı onu ihsanlara boğup zengin etmiş ve kendisine kazaswker yapmıştı.

Bu dönemde yaşadığı bilinen bir diğer şahsiyet olan Şeyh Abdurrahman Erzincânî, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'den tasavvufi eğitimini tamamladıktan sonra, Timur'un istilası önünden kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Amasya'ya yerleşmişti.

Şeyh Abdurrahmen Erzincanî'nin, Şeyh Hamideddin Aksarâyî/Somuncu Baba ile birlikte Anadolu'ya Halveti/Erdebilî kültürünü taşıyan önemli şahsiyetlerden birisi olduğu anlaşılıyor.

Buraya kadar sözü edilen dervişler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde gerek şahsi faaliyetleri verdikleri eserler, imar ve iskâna katkıları ile gerekse yetiştirdikleri talebeleri vasıtasıyla toplum hayatına yön vermiş, tasavvuf kültürünün Osmanlı topraklarında kök salmasını sağlamışlardır.

Haşim Şahin
Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

“Can Şehri”nin Hümâ’sı

Şehir yazılarıyla da tanıdığımız **Mustafa Armağan**’ın kaleminden Konya’yı ve “şehir yüzlü insan” Mevlânâ’yı okumaya var mısınız?

Aşkın yediyüz kanadı vardır ve onlardan her biri göğün en yükseğinden yerin en derinine kadar uzanır.

Mevlânâ

MUSTAFA ARMAĞAN marmagan1@hotmail.com

» “Ya Hazret-i Mevlânâ” yazılı 17. yüzyıla ait bir alem.

“İnsan”, der Niyazi-i Mısrî, “önünden her şey geçen bir ayna gibidir.”[1] Bu cümlenin hemen bir önceki sayfasında ise insanı “büyük bir kitab”a benzetmesinden de anlıyoruz ki, 17. asrın bu kaba kacağa sığmayan ruhu, Eflatun’dan sudur eden bir insan-şehir istiaresi geleneğinin içerisinde konumlandırmaktadır kendisini. Haklıdır da. Özellikle bütün bir tasavvufî edebiyat (literatür), Muhammed İkbal’e kadar bu derin *topos*’un rengarenk yankıları ile doludur. İkbal’in, Tebriz’in toprağından gözlerine sürme çektiği demleri hasretle hatırlayan şair Sâib-i Tebrizî’den aktardığı mısrada geçen “sevâd” kelimesinin hem sürmenin siyahlığı, hem de bizzat şehir demek olduğunu öğrendiğimizde[2] topos’un gücü, doruğa tırmanıyor. Topraktan çıkan sürme, şehrin boyasıdır ve onun boyasına boyanan kişi, aynı zamanda yüzünü şehriyle kaplıyor demektir.

Şehrin bir maske gibi insanın yüzünü kapladığına dair bu ilginç şehir-insan özdeşliği yorumu, Niyazi-i Mısrî’nin ilk cümlesini yeniden düşündüğümüzde daha kalın bir anlam katmanı oluşturur. Şöyle ki: Mısrî’nin cümlesindeki “her şey” ifadesini, o her şeyin içerisine dahil olanlardan “şehir”le değiştirirsek, cümleyi şu şekilde yeniden yazabiliriz:

“*İnsan önünden şehirler geçen bir ayna gibidir.*”

İnsan yüzlerinde şehirleri seyretmek… Göz bebeklerindeki siyahlıktan iç âleme açılan o labirentin duvarlarına yapışmış olan şehir posterleri, sufiler için paha biçilmez birer hazine olmuş ve şehirler ile iç dünya saltanatına giden yollar üzerine namütenahi eserleri, asırların hafıza kazanı içerisine hiç bıkmadan fırlatmayı neredeyse itiyad edinmişlerdir.

Demek ki, son kitabım *İnsan Yüzlü Şehirler*’in başlığını tek yönlü değil, çift yönlü,

yani *Şehir Yüzlü İnsanlar* gibi bir simetrik unsurla birlikte düşünmek gerekmektedir.

Konya ve Mevlânâ

İşte bu "şehir yüzlü insanlar"dan birisi de, Mevlânâ'dır. Mevlânâ'nın yüzüne bakan kişinin Konya'yı, asırlar sonra bile olsa Konya'ya bakan kişinin de Mevlânâ'yı görür gibi olmasının hikmeti burada yatar çünkü.

Şehirler hakkında yazmaya başlamadan evvel mutlaka tavaf ettiğim *Beş Şehir*'in yaprakları arasından sızan Mevlânâ ve Konya portresinin bana bu defa çok cılız bir ışık salgılamasının altında acaba Niyazi-i Mısrî'nin içime doğru yolladığı bu obüs güllesinin etkisi olabilir mi? Tam olarak emin değilim bundan. Ne var ki, bazen tam olarak aradığımız bağlantı ağının başka zihinlerde arzu ettiğimiz miktarda kurulmadığı anlar da nadirattan değildir.

Tanpınar'ın resminden sanki işsiz kalmış bir Mevlânâ zuhur eder. Avare avare dolaşır durur satırlar boyunca. Bazen coşacak gibi olursa da, bu defa Şems-i Tebrizî'nin katı gölgesi hemen karşısına dikiliverir ve onu susturur.

Gariptir, *Beş Şehir*'in yaklaşık 35 sayfa tutan "Konya" bölümünün ancak 20. sayfasında sıra Mevlânâ'ya gelir. Sözün gelişi "gelir" dedim, zira bu ilk sayfalarda anlatılan, daha ziyade Şems'dir. Besbelli Tanpınar'ın sa- »

natkâr ruhu, Şems'i daha müphem ve esrarengiz bulmuştur. Bu "fakir", bu "seyyah derviş" yazarımızın ruh menfezlerini düğümlemiştir. Onun mıknatıs gibi bir çekiciliği olduğunu söyler ki, bu cazibeye kendisinin de kapıldığının örtük bir dışavurumudur bu cümle. Az, belki de hiç konuşmayan, sadece varlığı, bakışları ve sükûtu ile etrafını dolduran Şems'in etrafına adından ölümüne kadar kesif bir sır ve muamma perdesi örülüdür. "Her şey bizim için onun çehresini karanlığın tâ kendisi olan sırlı bir aydınlık yapar."[3] İlginçtir, Tanpınar da "ayna" mecazına ulaşır burada. Ama bu ayna, Konya değil, Şems'dir. Tıpkı Mevlânâ'nın Şems'den sonraki dostu olan Selahaddin Zerkûbî'nin dediği gibi, Şems'in de kendi büyüklüğünü seyretsin diye Mevlânâ için bir ayna vazifesi gördüğünü söyler.

Burada laf nihayet Mevlânâ'nın semtine uğramıştır. Mevlânâ bir şairdir, hatta Doğu'nun en büyük şairlerinden biridir. O, Şark'ın Dante'sidir. *Divân-ı Kebir*, Tanpınar'a göre, "insan talihinin şartlarını bir türlü kabul edemeyen ihtiyar Asya'nın ebedîlik iştiyakıdır". Onun dünyası, hareketli bir dünyadır vs… Fakat Mevlânâ hakkında mütalaa serd etmekten sıra Konya'ya gelmek bilmez zannederken Tanpınar'ın cümle saltanatı, görkemli bir geçit resmine bitişir. Mevlânâ'nın işlevini, her türlü felaketin harap ettiği Anadolu üzerinde bir bahar rüzgârı estirmesinde yakalar. Dışından yıkılan insanı, içine inerek yeniden doğurtan bu "ses", bir tür *logos spermatikos*'a bürünür *Beş Şehir*'de.

Bu noktada bir parlama bekler okur. Fakat nafile. Tanpınar, nedense Mevlânâ-Konya ilişkisi üzerine konuşmamaya yemin etmiş gibidir. Sözü, Şems'den sonra Yunus Emre'ye getirir ve onu Mevlânâ ile kıyaslamaya başlar. Mevlânâ'nın dünyanın "en tatlı" hikâye anlatıcılarından birisi olduğu, "süzme Şark"ı bütün bir "vahdet ve hasret ışığı" ile aydınlattığı, "hasret ve sevgi felsefesi"ni *Mesnevi*'nin başında yer alan 18 beyitte özetlemiş bulunduğu vs. kısık bir sesle söylenir ve bu bahsin son halkası olarak laf Mevlevîliğe gelir. Oradan da mantıkî sonucu olan folklora sıçrayarak bölüm nihayetlenir.

"Konya bizimdir!"

Eğer siz de *Beş Şehir*'in "Konya" bölümünü "şehir yüzlü" bir Mevlânâ görmek hevesiyle açmış iseniz, göreceğiniz manzara aşağı yukarı buna benzer bir tablo olacaktır. Şaşırtıcıdır gerçekten de. Sanki bu bölümde şehrin yüzüne yansıdığı kişi, daha ziyade Alaeddin Keykubat'dır ve yazarımızın bütün hünerli üslup şimşekleri, her çaktığı zaman bu Anadolu Selçuklu Sultanı'nın gölgelere gömülü yüz hatlarını bir parça daha aydınlatmaktadır.

Oysa Mevlânâ'nın menkıbelerini toplayan kitaplar bizi onun Konya ile özdeşleşen çehresine adım adım yaklaştırır. Mesela *Sevâkıb-ı Menâkıb* adlı Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'inin kısaltılmış minyatürlü bir versiyonunda Mevlânâ'nın babası Sultanu'l-Ulema Bahaüddin Veled'den oğlu Ulu Ârif Çelebi'ye kadar bir *Mevlânâ-Konya ortaklığı* üzerinde ısrar edildiği gözlenir. Bir mezarlık yakınında halka kıyamet hakkında vaaz ederken, kendinden geçip o kadar etkili kelimeler sarf eder ki, eski Konyalı iki ölü mezarlarından kalkıp "nutka" gelir. Konya'ya yolu düşen hacıları bir bir alıp Mevlânâ'nın huzura getiren ve ona mürid eyleyen Konyalı bir hacıdan söz edilen bir başka rivayette aradığımız bağlantıyı cömertçe önümüze saçtığına şahit oluruz:

» Şehrin hisarı himmettir
Moğol istilâları zamanında Konya'yı kuşatan Baycu Noyan ve askerlerine karşı halk Hz. Mevlânâ'ya gidip dua etmesini istemişti. *Sevakıb-ı Mevlânâ*'dan bu sahneyi tasvir eden bir minyatür.

» Mücahidîn-i Mevleviyye
1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele esnasında Mevlevîler tarafından kullanılan "Ya Hazret-i Mevlânâ" ve "Mücahidîn-i Mevleviyye" yazılı sancak. 1959'da Mevlânâ Müzesi'ne hediye edilmiştir.

"İmdi bu kıssadan hisse Konevilere kadar hâsıl olub, Hazret-i Mevlânâ'nın dünyada ve ahiretde anlara şefik ve refik olduğuna şübhe kalmadı. Her kim Konevilere muhabbet ve ihsân eder, mahzâ Hazret-i Mevlânâ'ya ider, yine ol Sultan'a bilüb layık olan ameli elden koymamak lazımdır."[4]

Bir sonraki menkıbe ise adeta bilinçli seçilmiştir ve adeta önceki menkıbeyi pekiştirmek amacıyla oradadır. Baycu Noyan komutasındaki Moğollar Konya kapılarına dayanmış ve şehri muhasara altına almışlardır. Şehir halkı ıstırap içerisinde kendisine çok güvendikleri Mevlânâ'nın kapısına başvurmuşlar. Moğolların, başka şehirler gibi Konya'yı da yakıp yıkmalarından korkmaktadırlar. Kendisinin yardımına sığınırlar. Mevlânâ ise onlara tevekkül tavsiye eder ve kalkıp şehrin meydanına çıkar. Kalabalık Moğol askerini görür ve namaza durur. Onu gören Moğol askerleri, Baycu'ya, "mavi kaftanlı" ve "duman rengi" (*duhânî*) sarığı olan birisinin kendinden geçmişçesine namaz kıldığını haber verirler. Baycu, onun üzerine ok yağdırmalarını emreder. Ama kimse ok atmaya kadir olamaz. Atını onun üzerine sürmek isteyenler de başarılı olamaz. Bunun üzerine Baycu, yayına sarılır ve üç ok atar ama her üç ok da önüne saplanır vs.

Bu şehir taştan değil

Velhasıl Moğollar ne yaptıysa Mevlânâ'ya yaklaşamazlar. Bu durumu Hisar'ın burçlarından seyreden şehir halkı, heyecana gelip tekbir getirirler. Onun Allah tarafından korunduğunu anlayan Moğollar ise kuşatmayı kaldırmaya karar verirler. Ancak hiçbir şey yapmadan çekip gitmeyi kendilerine yediremeyen Moğol askerleri, yeminleri sakatlanmasın diye (zira şehir halkı tekbir getirince Baycu, kendi kendine böyle "ahdetmiştir") hiç olmazsa bazı kale burçlarını yıkmalarını isterler Konyalılardan. Mevlânâ bunu hiç çekinmeden kabul eder ve Konya ile kendi himmeti »

arasındaki menteşeyi kuvvetle sabitler yerine:

"Bu şehrin hisarı taşdan ve topraktan değildir. Merdan-ı ilahi himmetidir. Bu diyarın burç ve barusu bizimdir. Zira Cenab-ı Huda'dan, tasarrufu bize emrolunmuşdur. Bizim rızamız olmayınca kimesne el uzadub zabt eylemeğe kadir olmaz."[5]

Nitekim bir başka rivayette ölümünden sonra bile şehrin düşmanlarının (yine bir Moğol olan Keyhatu'nun) rüyasına girerek "Konya bizimdir" dediği anlatılır.[6] Böylece onun (Hüma kuşu gibi) koruyucu ve kurtarıcı gölgesinin ölümünden sonra bile şehrin üzerinde gezindiğine şahit oluruz. Bu o kadar böyledir ki, Mevlânâ'nın Konya aşkı (tıpkı "yediyüz kanatlı" aşkın kendisi gibi) insanları da aşıp geçer ve gökyüzünden denizlerin dibine kadar uzanır. Bir başka menkıbe, bizi Mevlânâ'nın, gölün dibinde yaşayan bir "canavar"dan bile tasarrufunu esirgemediğini gösterir. Aynı menkıbenin bir başka nüshasında bu canavarın gölün dibinde sema etmeyi bizzat Mevlânâ'dan öğrendiğini görüyoruz.[7]

Haddizatında Mevlânâ'nın şehre gösterdiği himmetin, sadece Anadolu'nun o felaketli günlerine sürülmüş bir tür tiryak olmadığını bilmek için fazla uzağa gitmeye gerek yoktur. O zaten "belalardan korunmuş" şehirdir ama bundan da fazlası vardır. Bu şehir, onun nazarında "evliyalar şehri"dir:

Evliyalar şehri

"Bundan sonra Konya şehrine Medinetü'l-evliyâ (evliyalar şehri) lâkabını veriniz. Çünkü her kim bu şehirde dünyaya gelirse velî olur. Baha Veled'in [kendi babası] mübarek cismi ve onların nesli bu şehirde bulundukça, bu şehre kılıç işlemez. Bu şehre gelen düşman, sonuna kadar burada kalamaz, yok olur. Bir kısmı harap olup izi silinse ve zedelense de tamamıyla yıkılmaz; çünkü o harap olsa da bizim hazinemiz onda gömülüdür."[8]

Çünkü, Eflâkî'nin aktardığı bir sözüne göre, bu şehrin manevî temelleri babası Bahaüddin Veled tarafından sağlam bir şekilde atılmış bulunmaktadır. Mevlânâ ve babasının yattığı türbe (*Kubbe-i Hadrâ*), onlar öldükten sonra da şehirdeki şeyhliklerine devam edeceklerdir nasıl olsa. Kendi eseri olan *Mesnevi'nin* ise manevî şeyh olarak irşad faaliyetini asırlar boyunca sürdüreceğini belirten yine Mevlânâ'dan başkası değildir.

Nitekim bir gazelinde Konya'yı Semerkand ve Buhara gibi devrin en parlak şehirlerinden bile üstün tuttuğunu görürüz. Bu gazelde Konya'da parlayan aşk ışığının bir anda Semerkand ve Buhara'ya yansıyacağını, oraları aydınlatacağını iddia eder. Anadolu'daki bu şehrin, kendisinin gelmiş olduğu Orta Asya'ya yayacağı aydınlık, besbelli Mevlânâ'yı heyecanlandırmaktadır. Nitekim aynı heyecan, oğlu Sultan Veled'in Farsça mısralarına da yansır:

Ey merdum-i Konye be-dânid
Ki zâde şuma zi-şehr-i cânid.

Yani: "Ey Konya halkı! Can şehrinde doğduğunuzu bilin." "Can şehri" Konya, Sultan Veled'in dünyasında Hümâ, yani devlet kuşunun yuvası-

›› Kadim nüsha
Hz. Mevlânâ'nın vefatından 5 yıl sonra yazılan ve "nüsha-i kadim" olarak bilinen *Mesnevî*'nin tezhipli ilk sayfası.

» Aşkın pîri
Günümüzde müze olarak hizmet veren Konya Mevlevî Âsitânesi'nde Hz. Mevlânâ'nın kabr-i şerifi. Hz. Pîr babası Sultanu'l-Ulema ile birlikte ebedî uykusunda.

dır. Hüma kuşunun yaşadığı yerin Kaf Dağı olduğu söylendiğine[9], Kaf Dağı da makrokozmik bakımdan âlem-i fenâ'nın son merhalesi olduğuna göre Konya, Sultan Veled için ebedî şehirdir ve onun içinde yaşamak, manevî mertebelerde yükselebilmek için çok büyük imkânlar sunmaktadır. İnanışa göre, Hüma kuşunun gölgesi kimin üzerine düşerse o kişi taç giymiş, ulu bir makama erişmiş sayılır. Konya'nın da bu "taçlı" şehirlerden sayılmasının sebebi budur. Bu yüzden o, Anadolu'nun, 'Rum'un başkentidir (*tahtgâh*). Şehirlerin Şahıdır. Hem cennet, hem huridir Konya. Hem devlet, hem makamdır. Hem gömlek, hem kaftan; hem kemer, hem külahtır. Hem sâki, hem şarap; hem vuslat konağı, hem de yoldur. Hem eğlence ve mutluluk madenidir, hem de ağlama ve ah sermayesi.[10]

Sultan Veled'in bu Konya güzellemesi, şehrin maneviyat boyutuna, bir uçuruma açılır gibi uğultulu bir şekilde karışır. Konya'yı, karanlıkta parlayan gözleriyle bir güzel kız gibi hayal eder sonra. Bu güzelin gözbebeklerindeki siyah noktada "akıcı bir nur" bulunur. Şehir, Sultan Veled'e bakarken bu mayi halindeki nurları neşreder durur. Onu kendi nuruna gark eder. Bu şehre nur inmesine vesile olan iki atanın, Baha Veled ile Mevlânâ'nın neslinden gelen birisi olarak Konya'nın gözlerinden taşan nurları en iyi onun teşhis etmesine şaşmak gerekir mi?

Siyah nokta; *sevâd*, yani sürme, yani toprak, yani şehir. Bu siyah noktanın içerisinden kaynamaya başlayan nur çağlayanı, şehri, o da şehrin sakinlerini yıkamaktadır. Mevlânâ, Konya'nın suretini böyle tayin etmiş ve kendi yüzünde şehrin manevî serüvenini aksettirmeyi bilmiştir.

Şehir yüzlü insan olmuştur, kısacası. "Can şerbeti"nin doya doya tadılacağı bir şehir kıvamına erişmiştir çünkü orası. "Can şehri" olmuştur.

Konya'ya gittiğinizde, içenin ebediyete ereceği nice can şerbetlerini her köşe başında satılırken görmüyor musunuz yoksa?

Dipnotlar
1- Niyazi-i Mısrî, *İrfan Sofraları (Mevâidü'l-İrfân)*, Çeviren: Süleyman Ateş, Ankara 1971, Emel Matbaası, s. 69.
2- Muhammed İkbal, *Yolcu, Ey Şark Kavimleri, Kölelik*, Çeviren: Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1976, Eser Kitabevi, s. 34.
3- Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1988, Milli Eğitim Basımevi, s. 94-95.
4- *Sevâkıb-ı Menâkıb: Mevlâna'dan Hatıralar*, Hazırlayan: A. Süheyl Ünver, İstanbul 1973, Organon İlaçları A. Ş., s. 16.
5- *Sevâkıb*, s. 18.
6- Ahmet Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. II, Çeviren: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, s. 32.
7- Süleyman Demir, *Hz. Mevlâna'nın Hayatı ve Menkıbeleri*, İstanbul 1982, Demir Kitabevi, s. 162.
8- Eflakî, *age*, c. I, s. 285 ve c. II, s. 212'den nakleden: Nuri Şimşekler, "Mevlâna ve Konya", *Mevlâna Panellerinde Sunulan Bildiriler* I, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 2000, s. 100 (ilaveler ve yer değiştirmeler bana aittir- M.A.).
9- *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1981, Dergâh Yayınları, s. 285.
10- Zikreden: Şimşekler, agm, s. 102-104.

Mustafa Armağan
Araştırmacı - Yazar

TUĞRUL İNANÇER:

İlk Âyet Zikir Âyetidir!

Tarikat usûllerinin Peygamber Efendimiz'den (sas) intikâl ettiğini biliyor muydunuz? Ya Efendimiz'in dervişlerini? Tasavvuf ekollerini ve zikir usûllerini, öğrenmek isteyenler için...

KONUŞANLAR: OLCAY CAN KAPLAN - SAMET TINAS

Tarikatlar ne zaman ortaya çıkmıştır?

Efendimiz'in (sas) Cebrail'in (as) teşrifine kadar Hîra'da yaptığı, tefekkürdür. Hâlâ "İkra" âyetini mektep ile alâkalı olarak anlıyorlar. Cebrâil ve onu gönderen Rabbü'l-âlemin, Habibi'nin okuma-yazması olmadığını bilmiyor mu? "Okuma-yazma bilemem" demiyor Efendimiz, "okuyamıyorum" diyor. Arada çok fark var. Nerden gelip nereye gittiğini, niçin burada olduğunu, yâni kâinatı okuyamıyor. Cebrâil, "Bismirabbik", yâni "Rabb'inin ismi olmadan okuyamazsın" diyor. Bak zikir başladı, görüyor musun? İlk âyet zikir âyetidir. Bunu teyid eden bir başka âyet "Elâ bizikrillahi tatmainnu'l-kulûb"dur, yâni "Bilmiş olunuz ki, kâlbinizin mutmaîn olması Allah zikriyledir". Allah devrede olacak, bu zikir değil midir? "Namaz en büyük zikirdir"i kim inkâr ediyor? Ama zikir namazdan ibâret değildir.

Peygamber Efendimiz Medine'de mescidi yaptırdığında en arkaya bir seki koydurdu. Burası ashâb-ı suffenin yeriydi. Ebû Hureyre, Hâlid bin Zeyd, Sa'd bin Ebû Vakkas, Zeyd bin Hattab (Hz. Ömer'in ağabeyi) var burada. Ansiklopedilerde vs. ashâb-ı suffe "Efendimiz'in fakirleri ve komşuları" olarak geçiyor. Bunlar Efendimiz'in dervişleriydi. Hz. Sa'd bin Ebû Vakkas buyuruyor ki, "Hepimize ayrı sayıda, ayrı esmâlar verdi. Ben zât-ı seniyyeleri gibi parmak hesabı yaparken birkaç defa şaşırdım. Bir ipe 33 tane düğüm attım, sayı âleti olarak onu kullandım". İşte ilk tespih odur.

Peki bu zikirler nasıl yapılacak?

Efendimiz, Hz. Ali'ye (ra) kelime-i tevhid tâlim ettirmiş, "Bol bol 'Lâ ilâhe illallah' de. 'Lâ ilâhe'yi soluna doğru 'illallah'ı kalbine doğru indirerek söyle" buyurmuştur. İşte tarikattaki baş çevirerek yapılan zikrin sebebi o. Ya kelime ile ya hareketle ya da mırıldanarak zikrini meydana çıkarırsın. Kâlbinden de geçirirsin. Efendimiz şöyle buyurmuş: "Çok zûlmederlerse lisânen söylemeseniz de kâlbinizde îmanınızı muhafaza edin." Kâlbî zikrin dayanağı budur.

Kâlbî zikri Resulûllah Efendimiz Hz. Ebûbekir'e (ra) mi tâlim ettirmiş?

Hz. Ömer (ra) heybetli, asabî bir zat. Bu yüzden Efendimiz ona zikr-i darbî verdi. Tarikatlardaki yüksek sesle, vurucu bir tarz olan bu zikir usûlü Hz. Ömer'den intikâl etmiştir. Allah, Kur'an-ı Kerim'de "kavmin ya'kilûn" diyerek akıl sahiplerine birçok misâl veriyor. Aynı şekilde akıl sahipleri demek olan "ulû'l-elbâb" içinse az misâl veriyor. Çünkü onlar leb demeden leblebiyi anlayanlar. Yâni insanların hepsi aynı seviyede değil. Ona göre hitâp ediyor.

Efendimiz de öyle yapardı. Hz. Ali'ye söylediğiyle çobana söylediği bir mi? Çoban, Efendimiz'e soruyor: "Anlatıyorlar da hep, bir de sen anlat, nedir bu İslâmiyet?" Efendimiz namazı, orucu, zekâtı ve haccı anlatıyor ona. Çoban da, "Yâ Resulallah! Bu dediğinden ne bir fazla, ne bir eksik yaparım" dedi. Efendimiz de ashâba dönüp, "Eğer dediğini tutarsa cennetlik adam" dedi. O, çoban olduğu için ona o kadar dedi. Ama Hz. Ali'ye, Abdullah ibn Abbas'a söyledikleri... İşte bunun için onlara meşreplerine uyacak şekilde zikirler verdi. Hz. Ali'nin yolundan gelen silsilede bâzı yanlışlıklar, meselâ isim takdim tehirleri ya da isim ilâveleri yapılır. Maksat, birinin icâzetnâmeyi eline geçirip altına kendi adını yazarak şeyh diye ortaya çıkmasını engellemek. Zâten normalde şeyh »

TUĞRUL İNANÇER KİMDİR?

1946'da Bursa'da doğdu. Aslen İstanbullu bir aileye mensup olan İnançer, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 20 yıl kadar muhtelif şirketlerde müşavir avukatlık yaptıktan sonra 1991'den itibaren Kültür Bakanlığı İstanbul Tarihî Türk Müziği Topluluğu'nda sanatçı müdür olarak çalışmaya başladı. 2011'de emekli oldu.

Türk kültürü ve sanatıyla alakalı çalışmalar yaptı, musiki ve tasavvuf alanında çok sayıda konferans verip kitaplar yazdı. *Dinle Neyden, Vakte Karşı Sözler, Muhabbet Peygamberi Hz. Muhammed* eserleri arasındadır.

© SEDAT ÖZKÖMEÇ

vefât edince icâzetnâmesi de onunla birlikte defnedilir.

Buna bid'at diyenler var…

Aşere-i mübeşşereden Sa'd bin Ebû Vakkas ok ve yay ile gömülmeyi istedi ve öyle defnedildi. Başka bir misâl aramaya gerek var mı? Her şeye bid'at demek doğru değil. Hz. Ali kendi çevresinden birkaç zâta, o zat birkaç zâta derken silsilenâmelerde Hasan Basrî Efendimiz mühim bir yer teşkil etmişti. Basra henüz yeni kurulmuş bir şehir, Bağdat daha sonra kurulmuştur. Hasan Basrî Efendimiz oraya gitmiş, birçok silsile ondan Hz. Cüneyd'e kadar gelmiştir. Habîb-i Acemî, Dâvud-ı Tâî, Ma'ruf-ı Kerhî, Seriyyü's-Sakatî ve Cüneyd-i Bağdadî yolu ile gelir.

Her an ve her yerde zikir

Buraya kadar bütün tarikat silsileleri aynı mı gelir?

Hepsi değil. Hz. Ebûbekir ve Hz. Veysel Karânî'den intikal edenler farklı. Hz. Ali yolu böyledir. Ama apayrı yollar değil tabii bunlar, özde aynı. Hz. Ali, Hz. Ebûbekir'e biat etti mi? Etti. Hepimiz Sıddıkîyiz o zaman. Hz. Osman'a da ilk olarak Abdurrahman ibn Avf, ikinci olarak Hz. Ali biat etmiştir. Şimdi Hz. Osman ile Hz. Ali'nin arası açık diyene ben ne diyeyim? Dolayısıyla silsile ile bu iş oluşmaya başladı. Bir de şunu söylemek lâzım: İzah bâbında olan ayrımlar hakîkatte yoktur. Hakîkate de muhalif değildir ama.

Peki, zikir nedir? Dervişler niçin zikrederler?

Zikir, lügât mânâsı itibarıyla anmak, yâd etmek, hatırlamak demektir. Kur'an'da namaz, oruç, hac birer kere söylendiği hâlde zikir âyetleri hep çokluk ifâde eder. "Çok namaz kılın" diye âyet yok ama "çok zikredin" diye âyet var. "Çok zikredesiniz ki, felâha eresiniz." "Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin." Diğer taraftan bu çokluğu bir başka şekilde de ifâde ediyor Kur'an-ı Kerim: "Ellezîne yezkurûnallâhe kıyâmen ve kuûden ve alâ cunûbihim", yâni ayakta iken, otururken ve yan üstü zikredin. Peki, insanın başka türlü hâli var mı? Bu, her hâlinizle Allah'ı zikredin demek. Her hâlinizle beni anın diyor Rabbü'l-âlemin. Bunun günlük hayatımızdaki tatbikatından biri helâya girip çıkmak. Sol ayakla gireceksin ve "Her türlü pislikten sana sığınırım yâ Rabbi" diyeceksin ve çabuk çıkacaksın. Sağ ayakla çıkıp "Beni her türlü sıkıntıdan kurtaran Rabbime hamd olsun" diyeceksin. Helâya girip çıkarken de zikir var. Yatak odanda da var. Bunun müesseseleşmiş hâli gerdek namazı. Orda da bir başka sembol olarak damat namaz kılarken gelin ayakta bekler. Bu bir ta'zimdir. Hem beyine, hem namaza, hem de asırların âdetine. Tarikat usûlleri de dâhil bütün usûllerin bir sembolü var ve insana bir şeyler öğretir.

Tarikatlara gelirsek, turûk-ı aliyye kaç tarzda zikreder?

Günlük hâllerimizi anlatan âyetin lafızlarından dolayı umumiyetle üç tarzda zikir yapılır. Yatarken zikredilir ama bu merâsim hâline dönüşmemiş. Ayakta ya dursun, ya yürürsün. Bâzı Nakşî Çeçenler koşarak da âyin yaparlar. Mevlânâ Hâlid Hazretleri'nin içtihâdı çok yaygın olduğu için Nakşibendîliği hafî (sessiz) zikirden ibâret zannederler. Hâlbuki cehrî (sesli) zikir de vardır. Ahmed Yesevî'den gelen büyük bir Nakşibendî ananesinde ciddî musikî ve cehrî zikir vardır.

Zikirleri tarikatta haftada bir yapılan âyin ile sınırlı tutmak da bir gaflettir. Türkiye'de bugün hiçbir tarikat âyini yapılmıyor. Mevlevî âyininin bir kısmı yapılıyor. Âyin, mutla-

›› Semâ vakti
Galata Mevlevîhânesi'ndeki dervişler, şeyh efendinin riyasetinde semâ ederken resmedilmiş.

TASAVVUF REMİZLERİ

Tarikat şeyhlerinin oturduğu post umumiyetle beyazımtırak olmakla birlikte kimi Bektaşîlerde siyahtır. Fakat derviş postlarının hepsi beyazdır. Tarikat erkânında postun ayakları tasavvuf remizlerinden hizmeti, boynu teslimiyeti, tüyleri bereketi, sırtı metaneti, kuyruğu himmeti simgeler. Zikir halkasındaki tekke vazifelileri manevî kıdemlerine göre sıralanır. Tekkeye misafir gelen şeyh varsa tekke şeyhinin yanına serilen posta oturtulur. İç içe halkalar önünde şeyh postunun görünüşü ay-yıldız gibidir.

ka vakit namazının ardından olmalı. Her tekke kendi istediği vakti seçer. Konya'da Âsitane-i Şerif'de Cuma namazından sonradır. Namaz, ism-i Celâl (Allah zikri), *Mesnevî* ve sonra seyrettiğimiz âyin.

Türkiye'de iki mühim hastalık var: Biri tercüme üzerine hüküm binâ etmek, diğeri de tatbîkattan kâide îcat etmek… Yenikapı Mevlevîhânesi Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftada iki gün âyin yapmış, onun hâricinde bütün Mevlevîhâneler haftada bir âyin yapar. En uzun tarikat âyini 3 saat sürer. O günün 21 saatiyle haftanın diğer 6 gününün 24 saati dervişler ne yapar? Bu suâlin cevâbını sormayanlar tarikatı anlamazlar. Âyinden, oyundan ibâret zannederler. Bu, ordu misâliyle anlaşılabilir. Ordu 24 saat tâlim eder. Bayramda ise pırıl pırıl giyinir, temiz âletlerle resmigeçit yapar. Ordular resmigeçit yapmak için kurulmaz; düşman tecâvüzünü önlemek veya kendini gösterip fikrî olarak düşmana mâni olmak için kurulur. Onlar geçerken ninen, "Benim oğlum da böyle olacak" der. Eğer nineciğin o askerleri yağmurda, çamurda tâlim ederken görse senin gitmemeni ister. Vatan hizmeti tarafını konuşmuyoruz, o ayrı ama kıyamaz sana.

İşte âyinler de bu işe yarar. İşin aslı değildir. Zâten âyin ve usûllerin umûmî ismi "hurda-yı tarik"tir. Hurdadır yâni, oradan pay biçin. Zaman içinde değişikliğe uğraması da tabiidir.

Hangi zikirler tercih ediliyor?

Bir kere kelime-i tevhidsiz tarikat olmaz. Daha sonra *etvâr-ı seb'a* denen kelime-i tevhid, ism-i Celâl, ism-i Hû, ism-i Hak, ism-i Hayy, ism-i Kayyûm, ism-i Kahhâr kullanılıyor. İsm-i Kahhâr'dan sonra devirlere göre değişiklik gösterir bu. Hz. Cüneyd'e kadar başka, İbrahim Zâhid-i Geylânî'ye kadar daha az meselâ. Sonra 28 esmâya kadar çıkıyor.

"Yezkurûne kıyâmen ve kuûden" âyetine uymak -lafzî ve zâhirî mânâsından uzaklaşmamak için- birçok tarikat pîri ya ayakta ya da otururak âyin tarzlarını tespit etmişlerdir. Sûre-yi Zümer'in son âyeti "Ve ter'al melâikete hâffîne min havli'l-arş"a dayanakla da ayakta olanların bir kısmı, durarak değil de yürümeyi, yâni belli bir mihrak noktasını tavâf etmeyi tercih etmişlerdir. Halvetîler, Kâdirîlerin bir kısmı bilhassa Eşrefî-Kâdirîler böyle devrân ederler. Fakat Arap Kâdirîlerinde bunu görmeyiz. Bu ayakta durma namaz şeklinde de olur, karşılıklı da olur. Bir kısmı sağlarını ve sollarını kıbleye vererek yapar. Birli, ikili, üçlü ve dörtlü sıra hâlinde âyin yaparlar. Bu âyinde ayakta sâdece sâkince durarak tepeden baktığımızda "lâ ilâhe illallah"ı verecek şekilde lâm-elif çizilir. Sağa sola sallanılır. Bu, "Ben sâdece gönlümle lisânımla değil, »

şekille de seni zikrediyorum demektir. Nakşibendîlerin hafî kolu ayağa kalkmaksızın âyinlerini bitirirler. Diğer turuk-ı aliyye evvelâ oturur ve meydân-ı şerîfi böyle açar. Daha sonra ayağa kalkar. Mevlevî ve Bektaşî âyinleri ayaktadır fakat aynı zamanda kendi etrafında da dönerek icrâ edilir. Bu, iki tarikatın hususî durumudur. Aslında her semâzen semâhânenin etrafını dolaştığı için devrânîdirler. Bektaşîlerde de üçlü olarak vardır. Yine post makamında, çerah makamında dönerek yürümeler vardır. Bu iki tarikat da devrânî gruba dâhildir fakat hususî hâlleri vardır.

Bu arada Alevî semâhıyla Bektaşî semâhının karıştırılmaması gerekir. Aynı Kâdirî semâıyla Mevlevî semâı gibi. Kıyamda olanlar Kâdirîler, Rifâîler, Şazelîler, Sadîler… Halvetîler ve 40 küsur kolu devrânîdir. Sola doğru devran ederler. Kâdirîler sağa doğru devran ederler. Devran ederken el ele tutuşmak, omuz omuza vermek gibi birbirine yakın olmanın çeşitleri vardır. Kıyâmî ve devrânî âyini benimsemiş tarikatlarda şeyh tekkede yoksa zikri idâre edecek kişi edeben kuûdî zikir yaptırır. Ayağa kalkılmadan kelime-yi tevhid, ism-i Celâl ve ism-i Hû çekilerek duayla âyin bitirilir. Devranda sağ el her zaman niyaz makâmıdır. Yâni hep semâya açık olur.

Her meşrebe ayrı esmâ!

Kıyamda lam-elif çiziliyor yâni…

Evet, kıyam sırasındaki sallanmada lamelif çizilerek "lâ ilâhe illallah" ortaya çıkar. Hangi esmâyı çekersen çek. Bu esmâların başında da âyinin revnaklı olmasını kolaylaştıran "Hayy" esmâsı gelir. Hayy esmâsı olmadan hemen hemen hiç âyin olmaz. Esmâların hepsi güzeldir ancak bir de meşrep meselesi var. Gönül kimi severse güzel odur. Allah demiyor mu, "ben sizi meşrep meşrep yarattım" diye. Allah'ı bağıra çağıra anmak istiyorsan Rifaî ol, tefekkür ederek ağır başlı anmak istiyorum diyorsan, git Celvetî ol. Ben sanat ağırlıklı estetik bir boyutta anmak istiyorum dersen git Mevlevî ol. İstediğini ol, o kadar fazla yol var ki. Ama bu fazlalık bir kakafoni değildir. Salata yemiyor musunuz? Salatanın içinde kaç malzeme var? Envaı çeşit. Ama biz onu tek bir isimle anıyoruz: Salata. Bundan dolayı çok tarikat var. Soruyorlar Halvetîlikte neden bu kadar fazla kol var? İşte bu kolların lezzetinin hepsi birbirinden farklıdır da ondan.

> Bir işte ne kadar çok esmâ dâhilse ortaya o kadar güzellik çıkar. Tarikat âyininde de bu böyledir. Ahenksiz hiçbir şeye benzemez. Sesin ahenklisine musiki, ahenksizine gürültü denir.

Tarikatlar üç tarzda zikreder demiştiniz; biraz açabilir misiniz?

Meselâ kuûdî âyin bazı hususî istisnâları dışında salavât-ı şerif veya besteli evrâd-ı şerif okunduktan sonra kelime-yi tevhidle başlar. Estetik açıdan hepsinde birbirinden lezzetli tevhid açma usûlleri kullanılır. Farklı makamlarla açılan bu usûlde de kelime-yi tevhid çekerken baş sağa ve sola çevrilir. Feth-i esmâ denilen darbeli seslerin tatbik edildiği bir usûl daha vardır ki, bunu serzâkir idâre eder. Tevhidin gidişine uygun ilâhiler okunur. İlâhilerde içinde bulunulan kamerî aya mutâbık güfteler seçilir. Eğer tekkeye gelen başka tarikatların şeyh veya dervişleri varsa onlara mahsus ilâhiler de okunur. İlâhiler bittiğinde tevhid makamsız ve düz seslerle devam eder.

Bir başka tevhid açma usûlü de şeyhin ağır tempolarla ve heceleri uzatarak eûzübesmele çekmesi "Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallah" demesiyle başlar. "İllallah" kısmında herkes katılır ve üç defâ bu tempo sürdürülüp daha sonra normâl tempoya düşülür. Bu esnâda zâkirbaşı veya vazife verdiği bir zâkir kasîde okumaya başlar. Kasîdenin belli aralıklarında 5-7 kere perde kaldırılıp tekrar indirilir. Perde tizleştiğinde zikir temposu hızlanır, pestleştiğinde ağırlaşır. Perdeli tevhid denilen bu usûl, daha çok Kâdiriye, Rifaiye, Sadiye gibi kıyâmî tarikatların âyinlerine girerken kullanılır. Okunan kasîdenin sâhibinin ismine gelindiğinde tevhide kâlbî devâm edilir. Şeyhin "illallah" diye bağırması ve "Seyyidinâ Muhammed Resullûllah Hakkan ve Sıdka" demesiyle biter. Daha sonra bir aşr-ı şerif okunur ve ism-i Celâl (Allah) zikri başlar. Zikir esnâsında başlar kâlbe doğru inip kaldırılır. Ardından da "Hû" zikri çekilir. Bu zikirler esnasında ilâhi okunmaz. Bu usûllerin hâricinde Şabânîlikteki darb-ı esmâ ve Celvetîlikteki nısf-ı kıyam -bir nısf-ı kıyam da Halvetî-Hayatîler de vardır. O da başka türlüdür-, Mevlevîlikteki sabah namazından sonra ism-i Celâl çekmek gibi hususî kuûd âyinleri de vardır.

Kıyâmî âyin de kuûdî başlıyor, değil mi?

Evet. Yukarıda arz ettiğim kuûdî âyin bitince yer öpülür ve kıyâma kalkılır. Dervişler karşılıklı düz saflar hâlinde dizilir. Ancak Şâzelî tarikatında halkalar oluşturarak kıyâma kalkılır. Zâkirler meydandakilerin de katılımıyla cumhur ilâhi okumaya başlar. Dervişler hafifçe iki tarafa sallanır. İlâhinin ardından şeyh zikredilecek esmâyı belirtir ve isterse âyini idâre edecek zikir reisine bırakıp meydanı terk edebilir. Kıyam âyininde esas hareket ayakta adım

DESTERE ZİKRİ NEDİR?

Nakşîbendilikte cehrî (sesli) zikri benimseyen kollarda uygulanan özel bir kıyam ayini de *destere zikri*dir. Yesevîlikte "zikr-i erre" denilen usûle benzeyen bu zikirde gırtlak sesleri hâkimdir. Ayinde ayakta karşılıklı saf tutan veya halka olan dervişler, bedenlerini sağa sola eğerek zikrullaha iştirak ederler. Zikrin temposu hızlanınca dervişlerin sağ dizlerini yere vurup tekrar dik durarak yaptığı bu zikir çok zor ama çok coşkun ve estetiktir.

DİNLE NEYDEN
Ömer Tuğrul İnançer
Sufi Yayınları, 2010.

atmadan, diz üzerinde yaylanarak bedeni sağa-sola döndürmek ve eğilip doğrularak birlikte ahengi devam ettirmektir. Belirli bir tempodan sonra esmâ kâlbîye döndürülür ve nefesle esmâ çekilir. Zâkirbaşılar, zâkirler ve piyrevan (zâkir çırakları) zikrin temposuna uygun ilâhi ve serbest solo kasîdeler okur. Kıyam âyininde kudüm, bendir, mazhar, halîle, nevbe gibi vurmalı sazlar da kullanılır.

Bunların hâricinde birçok farklı zikir usûlleri de var tabii. Meselâ Nakşibendîliğe has zikr-i erre, gırtlaktan destere sesi çıkararak yapılan zikir vardır. Yine Beyyûmî âyin, Bedevî topu, Rifaîlerde kullanılan burhan, kabir tevhidi, Sadîlikte nevbe takdîmi gibi birçok farklı usûllerle âyin şekilleri zenginleşmiştir.

Yine devrânî âyinler başka bir usûl.

Bunun en yaygını Halvetî devranıdır. Yine Kâdirî, Sünbülî, Cerrâhî, Mevlevî, Bektaşî, Gülşenî devrânî tarikatlardır. Devran âyini meydan açılıp kuûd âyini bittikten sonra yerdeki postların meydancı ve yardımcısının toplamasıyla başlar. Şeyhin ellerini yere vurarak kalkmasıyla topluca ayağa kalkılır ve iç içe halkalar oluşturulur. Şeyhin idâre ettiği zikrullaha zâkirbaşı ve zâkirler ilâhiler ve vurmalı sazlarla eşlik eder. Kıyam âyinindeki gibi önce cumhur ilâhi okunur. Bâzen ilâhinin sonunda nutuk sâhibine Fâtiha okunur. Ardından hususî bir tavırla Efendimiz'e üç kere salavât okunur. Bilâhare şeyhin "Ya Allah Hû", "Allah Ya Hû" veya "Hû Allah Hû" demesiyle dervişler sağ eller yukarı, sol eller aşağı bakar şekilde el ele tutuşarak, sola doğru dâire çizilerek zikredilir. Başlar adımlara uygun sağa ve sola çevrilir. Her adımda bir defâ "Hû" çekilir. Daha sonra "Hayy" ismine geçilir. Dervişler sol kollarını solundakinin sol omzuna, sağ kolunu da sağındakinin beline atarlar. Devran bâzen Bedevî topu, bazen de şeyhin "illallah" demesiyle biter.

Her tekke bir konservatuar

Musikî çok mühim bir yer tutuyor...

Elbette. Turuk-ı aliyye âyinlerinin tamamında musikî kullanılır. Endonezyalı kendi musikîsini, Balkanlardakiler kendi musikîsini icrâ eder. Arabı, Acemi hepsi kendi musikî kültürlerini tekkenin içine sokmuşlardır. Tabii musikîde mahâllî tavırlar inkâr edilemez. Tekkelerde "benim" sevdiğimden ziyâde "herkes"in sevdiği tercih edilir. Bugün ne yazık ki muhabbetimizi Türkçe izhâr ederken ezanımızı Arap usûlüyle okuyoruz.

Bir işte ne kadar çok esmâ dâhilse ortaya o kadar güzellik çıkar. İşte tarikat âyininde de bu böyledir. Ahenksiz hiçbir şeye benzemez. Biliyorsunuz sesin ahenklisine musikî, ahenksizine gürültü denir. Musikî haram diyenlere cevap Hz. Peygamber Efendimiz'in hayatında gizli. O devirde müezzin kim? Herkesin aklına Bilâl-i Habeşî Hazretleri ve Abdullah İbn-i Ümmü Mektûm Hazretleri geliyor. Peki, Harem-i Şerif'te müezzinliği kim îfâ ediyordu? Ebû Mahzûre Hazretleri... Bu zâtın torunları Abdülaziz Han zamanına kadar Harem-i Şerifin müezzinleridir. Peki, ne oldu da oraya müezzin tâyin edildi, onu bilmek lâzım. Efendimiz Taif'ten dönerken Cirâne denilen »

yerde biraz dinleniyor. Mekkeli çocukların oyun yeri orası ve Efendimiz gelince saklanıyorlar bir taşın arkasına. Ezan okunmaya başlanınca da dalga geçiyorlar. Ashab sinirleniyor fakat Efendimiz karışmalarını engelliyor. Sonra "ne güzel okudunuz" diyerek çocukları yanına çağırıyor. Hâlbuki onlar alay maksadıyla yapmışlardı. "Tekrar okuyun bakalım" diyor. Bir delikanlının sesini çok beğeniyor. "Benim söylediklerimi melodiyle oku" diyor. Ezanı tekrar ettiriyor. O çocuklar Efendimiz'in câzibesiyle Müslüman oluyorlar. Efendimiz o en güzel okuyan çocukla alâkadâr oluyor. İşte o, Ebû Mahzûre Hazretleri. "Yâ Resulallah! Bana bir yazı verin. Burada yaptığımı Mekke'de Harem-i Şerif'te yapayım" diyerek Hz. Peygamber'den kendisini Harem-i Şerif'e müezzin yapmasını istiyor. Efendimiz'in kabûlüyle müezzinlik yapıyor.

Bunlardan dolayı bütün turuk-ı aliyyede musikî kullanılır. Musikîyi yalnızca âlete indirgeyen zihniyet insan sesinin en büyük musikî âleti olduğundan bîhaber. İnsan sesi bir sazdır. Hem de kendine mahsus bir saz. Her sazın teli, tel benzeri titreşen bir yeri ve bir boşluğu vardır. İnsanın da üç boşluğu vardır. Karın, göğüs ve kafa. Bir de ses telleri vardır. Bunu çok güzel kullanmayı bilirsen çok güzel âlet olur. Benim elime gitarı verseler çalamam, zurna versen üfleyemem. Ama tâlim edersen olur.

İşte Mevlevî mukâbelesine çok fazla saz âleti kullanıldığı için musikîden haberdâr olmayan ve turuk-ı aliyyeyi hiç bilmeyenler en yüksek musikî Mevlevîlerde var sanıyor. Meselâ Türk dinî musikîsinin en çok eser veren bestekârı Ali Şîrû Ganî Dede Hazretleri İstanbul Pazartekke'deki Gülşenî Dergâhı Postnişînidir. Yâni Mevlevî değildir. Evet, Mevlevîhâneler bir konservatuardır derler. Bu laf doğru lâkin eksiktir.

Bütün tekkeler konservatuardır! Bir ney, bir kaval, bir piyano sende bir orkestranın yarattığı tesiri yaratabilir mi? Evet, yaratır. Bir ney önünde ağlayabilir, bir piyano önünde dans edebilirsin. Demek ki musikî âletlerinin çokluğu musikî zenginliği demek değildir. Kutbunnâyî Osman Dede Galata Mevlevîhânesi'nde genç bir derviş ve ney talebesi. Gavsî Dede'ye Halil Efendi misafir geliyor. İki arkadaş şeyh efendiyle birlikte ney dinlemek istiyorlar. Şeyh Efendi neyzen başını sorduruyor ama o an tekkede yok. "Gel oğlum Osman be" diyor "bize bir şeyler üfle." Eller dudaklar titreyerek başlıyor üflemeye ama bir başlıyor ki ne başlayış… Çünkü şeyh efendi söyledi, iş orda gizli. Halil Efendi diyor ki bunu çok iyi yetiştirin. Sonra Kutbunnâyî Osman Dede oluyor.

Çok merak edilen iki husus var: Devsiye ve burhan. Bunlar nereden neşet etmiştir?

Devsiye, Sâdî tarikatına mahsustur. Hz. Muhammed'in doğduğu ay olan Rebiülevvel'de yapılırdı. Sâdiyenin pîri Sadeddin el-Cebavî'nin oğlu ve halifesi Yunus el-Cebavî Kahire'ye ilk girişinde cam kapların üzerinden at ile geçiyor ve camların hiçbiri kırılmıyor. Devsiye de bu kerâmetin bir yansıması. Bilhassa hasta çocuklar tevhidhânede yüzükoyun yatırılır, şeyh efendi de şifâ için bunların üzerinde dua ve zikir okuyarak yürürdü. Başka tarikat şeyhleri de devsiye için icâzet alabilirdi. Meselâ anneannem devsiye olmuştur. Büyükbabam, ben beybaba derdim, anneannemin babası Galata Mevlevîhânesi'nin şeyhi Kudretullah Efendi'nin ahbâbıdır. Anneannem kucağa bile alınmıyor, küçücük doğmuş. Beybabam tekkede Kudretullah Efendi'yle karşılaşmış. Kudretullah Efendi beybabamın hâlini görünce endişelenip "Ne oldu Hayri?" diye sormuş. O da yeni doğan kızının, yani anneannemin güçsüz, çelimsiz olduğunu söylemiş. "Sen onu bana getir" demiş Hazret. Fâtih'te Draman-Fethiye arasındaki bir yerde oturuyorlar. Götürmüşler. Tabii beybabam o zamanın iyi hâllilerinden; evde uşaklar, faytonlar var. Matbaacı, zengin adam. Anneannemi koymuşlar meydân-ı şerifin üzerine. Kudretullah Efendi çıkmış üstüne basmış, okumuş "Hadi al şimdi kızı" demiş. 80 sene yaşadı anneannem, üç çocuk doğurdu. 74 yaşında hacca gitti. Devsiye böyle bir şey işte.

Peki burhan?

Seyyid Ahmed-er Rifaî Hacca git-

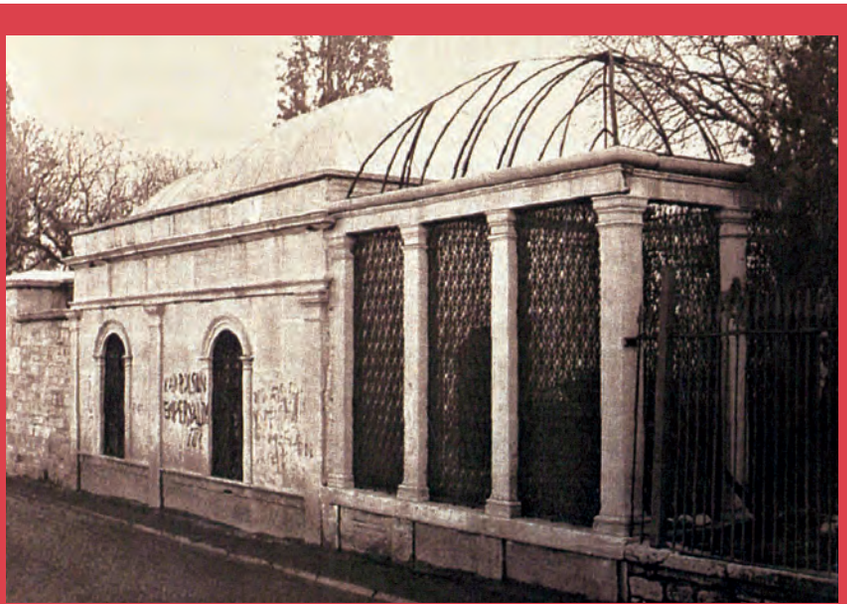

İSTANBUL'A HAS BİR BAYRAM TÖRENİ

Bayram sabahları Yenikapı Mevlevîhânesi dervişleri sabah namazının ardından Merkez Efendi Tekkesi'ne bayram namazı kılmaya giderlerdi. Namazdan sonra Merkez Efendi Türbesi'ndeki duâyı mevlevîhâne şeyhi yapar ve iki tarikatın dervişleri bayramlaşırdı. Mevlevîhâneye dönüleceği zaman, kudümzenler kudümleriyle, neyzenler de neyleriyle peşrev çalarak yürürlerdi. Bâzen birkaç semâzen de semâ ederdi. Böyle mevlevîhâneye dönülür, türbenin niyaz penceresi önünde duâ ve gülbank okunmasının ardından tören biterdi. Bu İstanbul'a has bir törendir.

tiği vakit, Efendimiz'in kabrini de ziyâret ediyor. Eli yukarıda, şiirler okuyor. "Şimdiye kadar gönlümden sana gönderdiğim şiirleri huzuruna getirdim dedeciğim" diyor. "Dedeciğim" diyor, çünkü Seyyid. "Sen de bana kabûlüne dâir bir işâret göster" diyor. Şebeke-i şeriften çıkan nurdan eli öpüyor ve düşüp bayılıyor. Onun kerâmetine şâhit olan etraftaki dervişler de cezbeye gelerek ellerindeki kazık, bıçak, demir ve ateşle vücutlarını tahrip etmeye başlar. Tabii hiçbir yara bere olmaz vücutlarında. Bunun üzerine Rifaî Hazretleri "Ya Rabbi, tarikime sâlik olacaklara da bu esrârı bahşeyle" diye dua etti. Ehli için burhan, eşyânın Allah'ın izniyle insanın emrinde olduğunun delilidir. Sâir turuk-ı aliyyede teberrüken verildiği olmuştur. Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî'nin serhalifesi Süleyman Veliyüddin Efendi posta geçtikten sonra bir diğer halifesi içinden, "Kaç yıl hizmet ettik, biz de posta oturabilirdik" diye geçirmiş. O zamanlar soba yok, ocak usûlü var. Dışarıda kömür yakılıyor, mangala konup içeriye getiriliyor. Soğuk bir günmüş, derviş kapıyı tıkırdatıp mangalı getiriyor. Süleyman Veliyüddin Efendimiz bakıyor, "Oğlum bunda marsık var, marsıkı çıksın" diyor. Marsık, iyi yanmamış kömüre derler. Derviş, "iyi yakmıştım efendiciğim" diyor. Veliyüddin Efendimiz elini ateşe sokup marsık kömürü bulup çıkarıyor. O zaman öteki zât-ı şerif, "Hz. Pîr doğru yapmış, aman bu işi kurcalamayayım" diyor. Çünkü Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî irtihâlinden 6 ay önce postu Veliyüddin Efendimiz'e bırakmıştı.

Buna dâir ne gibi misâller var?

İstanbul'un işgâl yıllarında İngiliz başkomutanı Harington, Kasımpaşa Çürüklük Tekkesi'ne gidiyor. Postta Muhyiddîn-i Ensârî Hazretleri'nin dedesi oturuyor. Orada burhan yapılıyor. Harington, "Ben Hindistan'da neler gördüm, inanmam" diyor. "Sıkıysa şeyh efendi benim kılıçla yapsın" diyor. Şeyh Efendi "verin kılıcı" diyor. Alıp göğsünden sokuyor, sırtından çıkarıyor. Harington pat diye yere düşüp bayılıyor. Epey bir baygın kaldıktan sonra ayılıyor, o esnâda âyin bitmiş tabii. Hemen "Şeyh efendi öldü mü?" diye soruyor. İyi olduğunu ve yukarıda oturduğunu söylüyorlar. Harington kılıcın zehirli olduğunu söylüyor ve şeyhin ölmediğine inanmıyor. Çıkıyor Şeyh Efendinin yanına, "İngiliz komutan buyur, üşümüşsündür, şu ateşi biraz ferlendirelim" diyor. Elini ateşe sokunca Harington yine düşüp bayılıyor. Burada mesele şudur: "Şeyh Efendi deyince oluverir."

Fakir elime bendir almamıştım. Kudüm çalardım. Rahmetli Hurşit Ongay'dan öğrendim. Hatta Münir Nûreddin'e bir kere kudüm çaldım ki, benim için şereftir. Bir gün tekkedeydim, o zaman Muzaffer Ağabey (Ergür) meydancıydı. Kalbî ism-i Hayy zikri sırasında Muzaffer Efendim (Ozak) işâret etti gel diye. O zaman zâkirler ortada dururlardı. Maksûre küçük olduğu için sığmazlardı. Fakir de birçok ilâhi meşk ettiğim için ilâhi okutacak sandım. Gittim, Muzaffer Ağabey'in eline bendiri verdi. O da bana uzattı. Şakır şakır çaldım. 1981'di sanırım. Alaeddin Yavaşça Aynalıkavak Kasrı'nda ilâhi okuyacakmış, Tuğrul gelsin demiş çalmaya. O kadar iyi çalıyordum.

Bunları kendimi övmek için söylemiyorum, yanlış anlaşılmasın. Efendimin bir sözüyle vukû bulan bir hâdiseden bahsediyorum. Bir kerede olur mu? Olur, bak oluyor. Hakiki mürşid birine bir şey söylediği zaman, o işi yapacak kuvveti Cenâb-ı Hakk ona verir inşallah. Bunu böyle düşünmezsek meseleyi anlamakta zorlanırız.

Kıbrıs'a Sürülen Bir Celvetî ve Ekberî Azizi

Kutub Osman Efendi

Saz çalıp söyleyen hânendenin şarkısından etkilenip mürşid aramasıyla başlar İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhi Kutub Osman Efendi'nin hikâyesi. Yolu Edirne'den İstanbul'a, Filibe'den Magosa'ya pek çok duraktan geçer. İşte Balkanlar'da başlayıp Kıbrıs sürgününde sona eren bir şeyh efendinin hayatı.

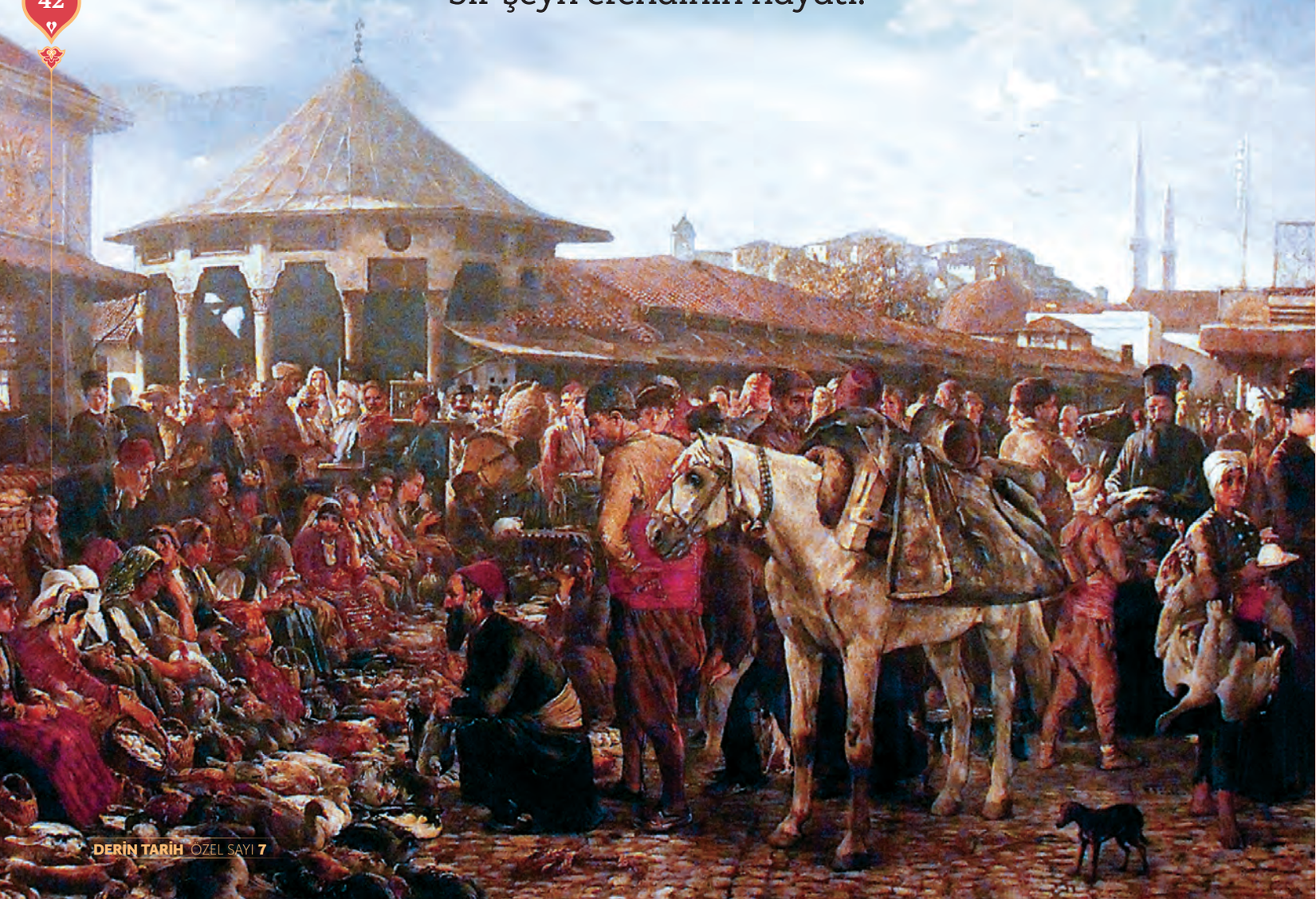

Her halvetî ve hudâyîye lâzımdır ki makām-ı bekāya rücû'la celvetî ve cüdâyî sûretine duhûl eyleye

Kutub Osman Efendi halifesi İsmail Hakkî-yi Bursevî el-Celvetî

SEMİH CEYHAN semihceyhan@yahoo.com

Nakşî-Hâlidî meşâyihinden Fatih-Çarşamba'daki Yanyalı İsmet Efendi'ye müntesip olmakla birlikte İbn Arabi tefekkürüne bağlı son dönem Osmanlı münevverlerinden Ahmed Sâfî Bey (ö. 1926) 18 ciltlik (3350 sayfa) yazma halinde bulunan *Sefînetü's-Sâfi* adlı kırkanbar mahiyetindeki eserinde Osmanlı siyasi tarihini İbn Haldun'un Umran teorisi çerçevesinde üç kısma taksim eder: İstila devri (yükseliş), tevakkuf devri (duraklama), inkıraz ve izmihlâl devri (çöküş). Osman Gazi'den Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta cülûs tarihi olan 1520'ye kadar istila, 1520'den III. Mustafa'nın saltanatının başladığı 1757'ye kadar tevakkuf, bu tarihten sonraki dönem de inkıraz ve izmihlal devridir. Sâfî Bey'e göre bir devletin son devirden kurtulması mümkün değildir. Her ne kadar devletin âkilleri bu izmihlâle çareler arasa da, yaşlanan insan uzuvlarının dengeli bir şekilde çalışamaması gibi devlet ve toplumda adaletle icrânın akāmete uğraması bir varlık durumudur.

İbn Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de adaletin dünyevî ve uhrevî siyasetin/hilâfetin birlikteliğinde teşekkül edeceğini söyler. Hilafeti zâhirî ve bâtınî olarak ikiye ayırır ve her iki tür hilâfetin adâletle kāim olduğunun altını çizer. Zâhirî hilafet insan ve devletin her türlü dünyevi tasarruf ve tedbirinde, bâtını hilâfet insan ve devletin her türlü manevi tasarruf ve tedbirinde edeple davranmasıdır. Edeb gündelik hayattaki dar kapsamının dışına taşar İbn Arabî'de. Zulmün karşıtı olup bir şeye hakkını hakikati neyi gerektiriyorsa ona göre vermektir.

Sufilere göre insanın ve devletin adalet ve edep kazanması varlık mülküne tâbi tuttuğu seyru sülûkla yani insanın ve devletin nefsine halel getirecek her türlü mefsedetin def ve tezkiye edilmesiyle olur. Bu anlamda hilafet, adalet ve edep kavramları birbirini içerecek bir mahiyete sahiptir. İnsan kendisini, devlet milletini adalet yani edeple idare eder. Edebi olmayan bir milletin devleti, edebi olmayan bir devletin milleti inkıraza uğrar.

İbn Arabi zâhirî ve bâtınî hilafetin ilk dört halife devrinde bir olduğunu, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfetin bu iki boyutunu kendilerinde birleştirmeleri hasebiyle devrin kutupları olduğunu, onlardan sonra işin çatallaştığını, zâhirî halifenin veya devlet başkanının ve etbâının adaleti ikāme etmesinin çatalın diğer tarafındaki bâtınî halifeden ya da devrin kutup veya aktâbından birinden istimdâd etmesiyle (yardım istemesiyle), devrin aktâbı olan meşâyihin de devlete halel gelmemesi niyetiyle fitne çıkarmaktan kaçınmasıyla sağlanacağını ileri sürer.

Ancak bu ilke her zaman İbn Arabi'nin söylediği gibi de olmamıştır. Osmanlı devlet-tekke ilişkileri portresine baktığımızda Ahmed Sâfi Bey'in istila devri dediği dönemde zâhirî ve bâtınî sultanlar arasındaki karşılıklı istimdâdın misâlleri yüksek seviyede iken, tevakkuf devrinde zikzaklar çizmiş, inkıraz ve izmihlâl dönemlerinde ise azınlıkta kalmıştır.

Osmanlı tasavvuf tarihinde telif yönünden en velûd sufi-müelliflerin başını çeken İsmail Hakkı Bursevî'nin mürşid-i azizi olan, ancak günümüz tasavvuf literatüründe haklı yerini alamamış bulunan Kutub Osman Efendi (ö. 1102/1691) Osmanlı'nın duraklama devri sufilerindendir. İnsanın, milletin ve devletin nefsinde adaleti yakalaması için mücadeleli bir hayat sürmüştür. IV. Mehmed ve II. Süleyman'ın saltanat yıllarındaki siyasî ilişkilerine bakılınca Sultan ve sadrazamla dönem dönem pek samimi ilişkiler içerisinde olmuştu. Ancak Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Magosa'ya sürülmüş ve orada vefat etmiştir.

Peki, bu Celvetî azizinin hazin hikâyesi nasıl başlar ve nasıl sona erer?

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) içtihad buyurduğu Celvetiyye yolunun azizlerinden, Kıbrıslıların yâdıyla Kutub Osman Efendi, İstanbulluların tesmiyesiyle Osman Fazlî-yi İlâhî, günümüz Bulgaristan sınırları dâhilindeki Şumnu'da başladığı dünya hayatını Edirne, İstanbul, Aydos, Filibe ve tekrar İstanbul'da idâme ettirmiş; Kıbrıs Magosa'da kalebend olarak nihayete erdirmiştir. Fatih Atpazarı'ndaki tekkesinde irşad faaliyetinin yanı sıra ders verme ve eser kaleme almayla geçen dopdolu bir hayat yaşamıştır.

Telifâtı onu Osmanlı Ekberiyye mektebinin temsilcileri arasında addetmemizi rahatlıkla mümkün kılar. Sufi tefekkürün şaheserlerinden Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ına yazdığı *Misbâhu'l-Kalb* şerhi hâlihazırda yazma kütüphanelerinde nâşir ve mütercimlerini maalesef bekleyip durmaktadır (Kutub Osman Efendi hakkında yegâne müstakil akademik çalışma için bk. Muhammed Bedirhan, *Osman Fazlî Atpazarî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006; menâkıbnâmesi için bk. İsmail Hakkî-yi Bursevî, *Tamâmu'l-feyz fî bâbi'-ricâl*, thk. Ali Namlı-Ramazan Muslu, Dımaşk: Dâru Ninawa, 2011).

Kutub Osman Efendi'nin sergüzeşti ilginç, bir o kadar da çilelidir. Bir subay evladı olan 17 yaşındaki Seyyid Osman, Edirne'ye sadece altı merhale (246 km.) uzaklıktaki Şumnu'da kahvehanede saz çalıp söyleyen bir hânendenin şarkısından müteessir olur. Bu hal onu bir mürşid aramaya sürükler. Önce Edirne'de Hz. Hüdâyî hulefâsından Saçlı İbrahim Efendi'ye, sonra İstanbul'da Hz. Hüdâyî'nin diğer halifesi Muk'ad Ahmed Efendi'nin halifesi Zâkirzâde Abdullah Efendi'ye intisap eder. Zâkirzâde'nin huzuruna girince, "Bu yüzde asla yalan yok!" diye geçirir içinden ve kendisini teslim edeceği elin Zâkirzâde'ye ait olduğuna karar verir. Derviş Osman'ın bir mürşidde, aslında bir insanda aradığı -herkesin de araması gerektiği- "her türlü yalandan berî olma" yegâne kriteri Hz. Peygamber'le (sas) Ebu'd-derdâ (ra) arasındaki konuşmayı akla getirmez mi? Ebu'd-derdâ'nın müminin hırsızlık, içki, zina gibi günahlara »

duçar olup olmayacağını sorması üzerine Seyyid-i Kâinât Efendimizin yakışmadığı halde müminin bu gibi şeyleri yapabileceğine, ama kalbi imanlı bir kimsenin asla yalan söyleyemeyeceğine dikkat çekmesi tasavvuf tarihi boyunca Hakk yolcularına en temel ilke olmuştur.

Medrese-tekke kavgası

Osman Fazlî Efendi Zâkirzâde'nin taht-ı terbiyesinde Zeyrek Camii'nin bitişiğindeki tekkede seyr-i sülûkunu ikmal eder. Sülûk esnasında kendisine inkişaf eden halleri mürşidine yazıp verdikçe şu mukabeleyle karşılaşır: "Ey Seyyid, senin sözlerinde Şeyh-i Ekber zevki var!" Mürşidi dervişini hilâfetle Aydos'a gönderir. Ne gariptir ki mürşidinin halifesi vasfıyla posta geçtiği yer olan Aydos, ileride kendisinin halifesi olacak İsmail Hakkı Bursevî'nin doğum yeridir aynı zamanda.

Tayin beratını almak için Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından imtihana tabi tutulur. Huzurda Sadeddin Taftazânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'inden bir bölüm okutulur. İmtihan başarıyla verilmiştir. Zira İslamî ilimlerde yed-i tûlâ sâhibidir kendisi. Osmanlı medreselerinde okutulan temel eserlere haşiyeleri vardır. Hem medrese okumuş, hem de tekkedeki dervişlerine mollalığı zorunlu tutmuştur. Bakınız şu tespiti medrese-tekke kavgası denilen mevhûm yaraya merhem olacak cinstendir:

"Eskiler ulûm-i İslamiyyeyi (İslamî ilimleri) tahsil edip tamamlayana kadar medreseye devam ederlerdi. Ondan sonra kendilerini ilim-amel, sûret-mânâ, şeriat-hakikat bakımından kemâle erdirmek için kâmil bir mürşidin dergâhına giderlerdi. Dergâhlarda zahirî ilimler öğretilmez, medreselerde bâtınî ilimler müzâkere edilmezdi. Dergâh ehli ilim ve tahsil sahibi olup ders almaya ve öğrenmeye ihtiyaçları kalmayan kimselerdi. Şimdi ise iş cehalete döndü. Dergâhta hayır, medresede ilim kalmadı. Bu sebepledir ki Allah beni önce ilm-i zahirî öğrenmek ve öğretmekle dinini ihyâya sevketti. Zahirî ilimleri öğrenmek istemeyen hiçbir sufiyi kabul etmem. Ümmî olan kimseyi halife tayin etmem. Ancak ilmihali tam olarak öğrettikten sonra, hiç olmazsa İslamî ilimlere dair Türkçe kitaplardan aradığı hükmü bulabilme melekesi kazanınca halife tayin ederim. Maksad ilimdir. Dillerin farklı olmasıyla ilim değişmez."

Kutub Osman Efendi sadece İslamî ilimlerde değil, havas ilimlerinde de yetkindir. Simyaya dair eseri vardır. Ulemadan bazıları cahili oldukları bu alanda kendisinden bilgi kesbetmek isterler. Cevabı mânidardır: "Havas bilgisi vefakâr olana verilir. Sizde vefa yoktur. Zira makam ve mevki sahipleri vefasız olur."

Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin vefatıyla şeyhinin kâim-i makâmı sıfatıyla Aydos'dan ayrılarak Filibe'ye yerleşir. Ancak hasetçileri çoktur. 15 seneden fazla kaldığı Filibe'den dostu Şeyhülislam Esîrî Mehmed Efendi'nin talebiyle ayrılır ve İs-

›› Bir şeyhin mektubu
Kutub Osman Efendi'nin halifesi İsmail Hakkı Bursevî'ye Kıbrıs'tan gönderdiği mektup.

tanbul'a gelir. Fatih Atpazarı'nda Kul Camii bitişiğindeki bir yeri tekke ittihâz eder. Bunun yanı sıra Zeyrek, Vefa, Sultan Selim ve Süleymaniye camilerinde vaaz ve dersler vermeye devam eder. *Fusûsu'l-Hikem* okutması çeşitli ta'nları cezbetse de bu töhmetlerin önüne geçmek için zahirî ilimlere dair kitaplar okutur; tabii ki *Fusûs* fikrince…

Kutub Osman Efendi'nin siyasetle ilişkisi aslında diğer Osmanlı sufilerinkinden pek de farklı değildir: Halkın maddî ve manevî refahı için Sultan ve etbâına adaleti tavsiye; hayır dua, devlet ve millete zarar verecek, fitne uyandıracak her türlü icraattan uzak durmayı telkin; belalara ve nimetlere sabır ve şükür.

IV. Mehmed ve II. Süleyman ile yakın münasebetler içinde olan Osman Efendi, sarayda huzur sohbetleri yapmış, ancak hak bildiğini her zaman söylemekten geri durmamıştır. Vasvar sulhünün daha süresi dolmadan ordunun Avusturya seferine (1683) çıkmasına muhalefet etmesi -sonunda haklı çıksa da- sürgün yollarının taşlarını döşemiştir. Hem Kutub Osman Efendi, hem halifesi Bursevî II. Viyana Kuşatması'nın mağlubiyetle neticelenmesinin asıl müsebbibinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olduğunu tespit ederler. Bursevî, Merzifonlu'yu servet ve azamet müptelası, ucub ve kibir sahibi, kendisinden başkasına aldırmayan, şer kapılarını açan, sulh ve selâmet üzere olan ülkenin gidişini bozan biri olarak tarif etmektedir.

IV. Mehmed Edirne'ye dönünce Kutub Osman Efendi'yi çağırtır. Sultan ve vezirlerin yüzüne şifâhen savaş meydanında on mertebe sebat ederlerse askerin bir mertebe sebat edeceğini, eğer sebatları yüz mertebe olursa onlara tâbî olanların sebatının on mertebe olacağını, sebatlarının bin mertebe olduğu zaman ise askerin sebatının yüz mertebe olacağını söylemiş ve "Kaçmak bunun tersidir. Siz bir kez kaçarsanız onlar on kez kaçarlar" diyerek Sultanı ve vezirleri uygun bir dille azarlamıştır. Padişah, Osman Efendi'ye, "Şeyh doğru söylüyor. Kusur bizde. Dik durmamız lâzımdı" demesine rağmen Merzifonlu'nun yerine sadrazam olan Kara İbrahim Paşa padişahı ikna ederek Kutub Osman Efendi'yi Şumnu'ya sürgüne yollar. Sürgün fermanı kendisine gösterildiğinde cevaben, "Allah indinde din İslam'dır" mealindeki ayeti okur; başka söz söylemeden ve müteessir olmadan, hatta Sultan ve askerlerine dua ederek yola çıkar.

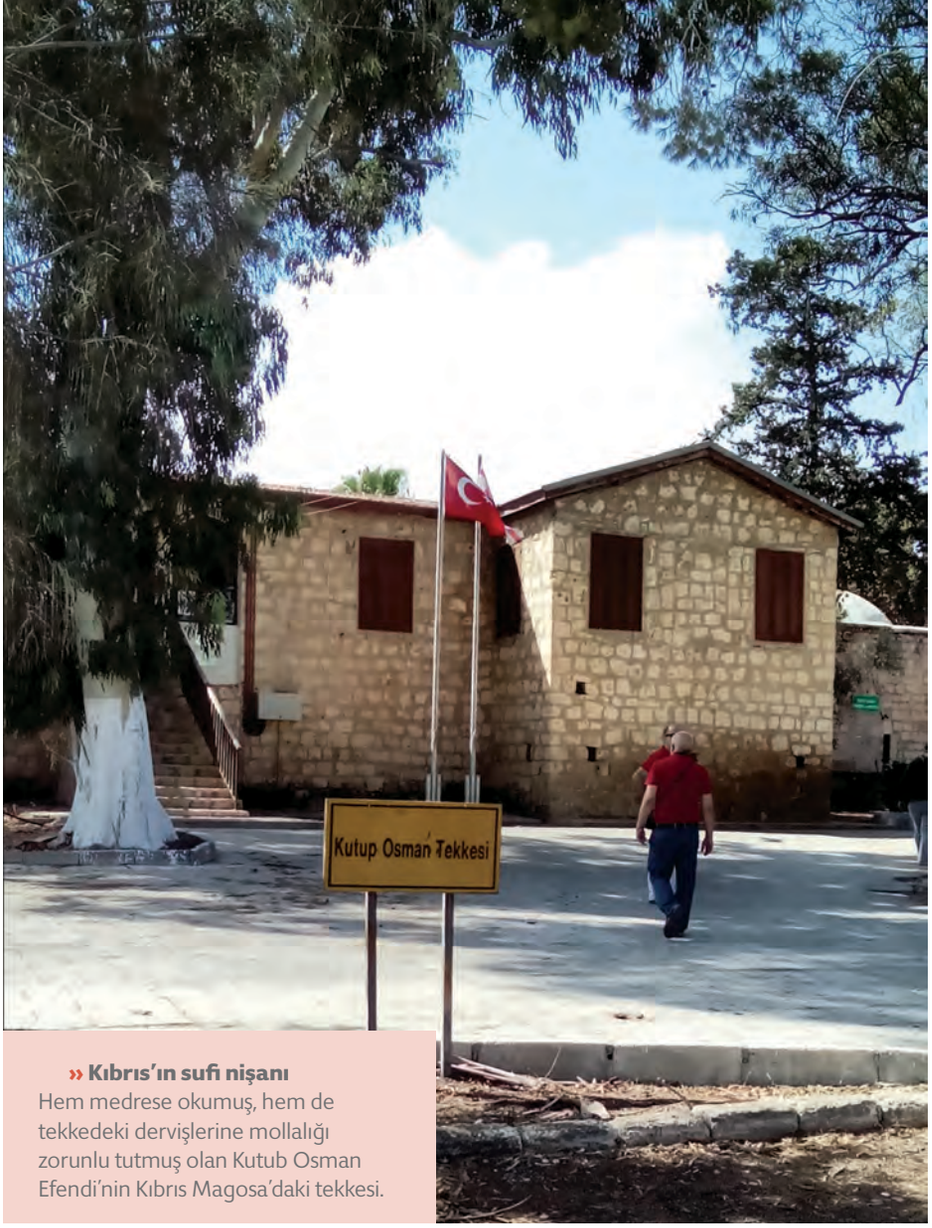

» Kıbrıs'ın sufi nişanı
Hem medrese okumuş, hem de tekkedeki dervişlerine mollalığı zorunlu tutmuş olan Kutub Osman Efendi'nin Kıbrıs Magosa'daki tekkesi.

Bir müddet sonra Kara İbrahim Paşa'nın yerine getirilen Bosnalı Süleyman Paşa tarafından sürgünden İstanbul'a yeniden getirilir ve iade-i itibar yapılır. Fazlî Efendi Şumnu sürgünü hadisesini her zaman olduğu gibi olumlu yorumlamış, hatta "Bu sürgünden sonra vatanımda üç ay kaldım. Daha önceki ilmim bu müddet içinde Allah'ın bana ilham ettiği ilme nispetle bir damla gibidir. Şayet vezir, benim bu mânevî irfân denizine ulaşacağımı bilse beni hasedinden sürmezdi" diyerek sürgünle nasıl bir fütuhata nail olduğuna dikkat çekmiştir.

Sürgünün 4 sebebi

Kutub Osman Efendi'nin ikinci sürgünü âhir ömründe Kıbrıs Magosa'yadır. 1689'da Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından sürülmesine yol açan 4 sebebi halifesi Bursevî'den okuyalım:

1. Şeytanın sıfatı olan hased. Çünkü Fazlî Efendi devlet erkânının yanında hiç çekinmeden onlara emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker yapmakla biliniyordu. Şeyh, Köprülüzâde Mustafa Paşa'yı tasavvufa meyyal gördüğü için *Risâle-i Rahmâniyye* isimli eserini ona ithaf etmişti. Buna rağmen veziri hased sardı ve Fazlî Efendi'yi sürgüne gönderdi.

2. Zorbalar vakasında devrin sadrazamı olan Siyavuş Paşa şeyhi istişare için çağırmıştı. Şeyh de ona saltanatın dört sütun üzerinde duran bir bina gibi olduğunu, bunların yeniçeri, sipahi, topçu ve cebecilerden müteşekkil olduğunu söyleyerek, "Bu dört sütun ilâhî bir işaretle Allah dostu »

» Yaşatılan ilim dergâhı
Sadece Osmanlı sınırları içinde değil bütün İslam dünyasında *Ruhu'l-Beyan* isimli tasavvufî tefsiriyle tanınmış olan İsmail Hakkı Bursevî'nin Bursa'daki tekkesi, cami ve Kur'an kursu olarak hizmete devam ediyor.

bir zât tarafından vaz' olundu. Senin zamanında bu sütunlar tamamen yıkılmış, yerine ise zorbalar hâkim olmuştur. Şayet sen bu dört sütunu tekrar kaim kılar ve zorbaları ve eşkıyayı ortadan kaldırırsan her bakımdan işin tam, hâl ve devletin de düşünülenin bile üstünde istikametli olur" demişti. Siyavuş Paşa o vakit Sultanın nedimi olan Mustafa Paşa'nın kendisine bu hususta yardımcı olmadığını söylemiştir.

Mustafa Paşa, Siyavuş Paşa'nın kayınbiraderi idi. Siyavuş Paşa önceleri Köprülü Mehmed Paşa'nın kölesi iken bilgisi ve dindarlığı dolayısıyla Köprülü onu azat edip kızı ile evlendirdi. Osman Fazlî Efendi, Siyavuş Paşa'ya, "Şu an sadaret mührü sizin elinizdedir. Muhalefet eden Mustafa dahi olsa muhaliflerinizi yola getiriniz" dediyse de Siyavuş Paşa kulak asmadı. Ancak şeyhin bu sözü Mustafa Paşa'nın kulağına gidince içindeki düşmanlık ateşini taş gibi gizleyip sadaret makamına geldiğinde onu sürgüne göndererek yapacağını yapmıştır. Hâlbuki şeyh Siyavuş Paşa'ya vezirlik makamına gelmezden önce de "sahib-i ittibâ ol, sahib-i ibtidâ olma" diye nasihat etmiş ancak Siyavuş Paşa dinlememiş, bu yüzden yukarıda bahsi geçen kan dökme ve yıkım hadiseleri vuku bulmuştur.

3. Zorbalar hadisesinde İstanbullular Mustafa Paşa'nın sadaretini istemişlerdi. Fazlî Efendi ise Sultanın sadrazam olarak atadığı Nişancı İsmail Paşa'nın sadareti hakkında halkı ikna edip kabulünü sağlamış ve istedikleri kişinin ilerde bu makama getirileceğini söyleyerek acele etmemelerini telkin etmişti. Bu haber kendisine ulaştığında Mustafa Paşa işin aslını anlamadan şeyhe kin besledi. Gerçekte ise şeyhin görüşü ilâhî tecellîye göre idi. Mustafa Paşa'nın rüyasını tabir etmiş ve ileride sadarete getirileceğini zaten haber vermişti. Hâl böyleyken ona garezinin olması düşünülemezdi.

4. Vezirler zaman zaman bazı önemli maslahatları kendisiyle istişare etmek için şeyhle görüşürlerdi. Ondaki kemâli ve görüşlerindeki isabetliliği biliyorlardı. Ayrıca kendisinden dua isterler, o da onlara hayır dua ederdi. Şeyh, Mustafa Paşa'dan önce sadrazam olan Bekrî Mustafa Paşa zamanında yapılan sefere katılmıştı. Bu seferdeki yenilgisinden dolayı azledilip yerine atanan Köprülüzâde, "Ben biliyorum ki şeyh ne sultan, ne vezir, ne de başkası olsun kimseden asla korkmaz" demiştir. O zaman şeyhin gitmemeye ve duada bulunmamaya gücü yeterken, bazı zalim ve fasık vezirlerin meclislerinde bulunması ve seferde onlara refakat etmesi ne anlama gelmektedir? Bu yaptığı ancak onlara yağ çekmek, dünyalık kazanç kapılarının kolayca kendisine açılmasını istemek, zalimlere yardım ve bidat ve hevâya meyletmekten başka bir şey değildir" demiştir.

Bu söze İsmail Hakkı Bursevî uzunca bir karşılık vermekte ve nihayetinde de şeyhin sürgüne giderken Köprülüzâde'ye dua ettiğini hatırlatarak onu bu hususta insafa davet etmektedir (*Tamâmu'l-Feyz*'den naklen bk. Muhammed Bedirhan, age., s. 34-35).

17 Zilhicce 1102/11 Eylül 1691 tarihinde Magosa kalebendeliği esnasında irtihâl eden ve sur dışına defnedilen (türbesi hâlen ziyaretgâhtır) Kutub Osman Efendi'nin yakalandığı humma hastalığının son gününde son sözleri şöyledir:

"Biliniz ki ben vasiyette bulunacak bir mala sahip değilim. Ancak ben şeriat, tarikat, marifet ve hakikat bakımından ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi üzereyim. Dünyada ve ahirette buna şahit olun!" ◘

Semih Ceyhan
Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

TASAVVUF KLASİKLERİ

Semerkand'dan Okunur

Genel Tasavvuf Kaynakları

Nakşibendilik Tasavvuf Kaynakları

SATIŞ NOKTALARI:

Semerkand İletişim Merkezleri
semerkandpazarlama.com
semerkandonline.de

Diyanet Vakfı Mağazaları

SmrkndPazarlama
SemerkandYayinlari

Semerkandyayin
SmrkndPazarlama

Şabânî Bülbülleri

Şabân-ı Velî'nin kurucusu olduğu tarikat mürşid ve halifeleri vasıtasıyla Kastamonu'dan Anadolu'ya, Orta Asya'dan Balkanlar'a, Yemen, Hicaz, Fas, Mısır, Tunus, Cezayir gibi Arap diyarlarına yayılmıştır. Peki nasıl?

MUSTAFA TATCI tatci@hotmail.com

Sultan II. Bayezid devrinde İstanbul'a gelip Kocamustafapaşa Dergâhı'nda irşad faaliyetine başlayan Cemâl-i Halvetî (ö. 1494) tarafından kurulan Cemâliyye, Sünbüliyye ve Şabâniye adlı 2 büyük kola ayrılmıştır. Şabân-ı Velî Hazretleri'nin kurmuş olduğu Şabâniye tarikatı kendi döneminde memleketi Kastamonu ve çevre illerde yayıldıktan sonra 17. yüzyılda İstanbul'da temsil edilmeye başlanmıştır.

Bolu'da Cemâl-i Halvetî'nin halifesi Hayreddin Tokadî'nin yetiştirdiği büyük bir gönül terbiyecisi ve kurucu bir pîr olan Şabân Efendi temelleri aşka, şevke, irfana, terke, cezbeye, halvete, melâmete, devrâna ve zikr-i daimîye dayanan bir erkânın kurucusudur.

Hz. Pîr, ömrü boyunca aza kanaat eden, eline geçeni paylaşan, israftan kaçınan, makam, mevki, kıyafet, mülk, rızık ve şöhret endişesi duymayan mizacıyla mürid ve sâliklerine örnek olmuştu. Kendisine mensup kişilerin daima toplum içinde halvete önem vermelerini, halka hizmeti Hakk'a ibadet bilmelerini "dışı halk, içi Hak ile" olmalarını öğütlemiştir.

Şabân-ı Velî'nin insanların ve cinlerin mürşidi olduğuna, her iki âlemde de tasarruf ettiğine inanıldığından, kendisine "Mürşidü's-Sakaleyn" denilmiştir. *Tezkiretü'l-Hâs* adlı menâkıbnâmede Şabân Efendi'nin 360 halifesinin yanında cin taifesinden 32 halifesi olduğu zikredilir.

Şabâniye erkânı, "halvet" kavramı içinde şekillenmiştir. Bu kavram, "Tenhada Hakk'a ibadet etmek" manasından öte, "Her an Hak ile olmak, kesrette ve vahdette daima cem idrakiyle yaşamak" anlamıyla celvet kavramını da içine alır.

Kâmil ve mükemmillerin yolu olan Şabâniye'de tarikat sâliklerinin hedefi aşk ve irfan yoluyla vahdet-i vücûdu idrâk etmektir. Bu erkânın yolcuları şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarından geçerken zâhir ve bâtına ait kurallara riayet etmek durumundadır. Hz. Pîr dervişlerine, "Meczûp değil, câzip olunuz" diyerek manevî makamları yaşarken kendilerini kaybetmeden, içlerinin Hak, dışlarının halk ile olmalarını istemiştir. Bilahire Kuşadalı İbrahim Efendi'de "El işte gönül oynaşta" ifadesiyle ortaya konan bu görüş, insanları aşırılıklardan korumuş ve dervişlerin daima Cenâb-ı Hak adına toplum yararına iş yapmalarına vesile olmuştur.

Diğer taraftan Şabâniye, ulü'l-emre itâat eden, hükûmeti "hikmetullah" bilen özellikleriyle devlet otoriteleri tarafından her dönemde saygı duyulan bir tasavvuf yolu olmuştur.

Şabâniye, Şabân-ı Velî ve silsilesinden gelen mürşidlerin yetiştirmiş olduğu kâmil insanlarla tasavvuf tarihinin en önemli tarikatlarından biridir. Bu erkân içinde yetişen mürşid ve müridler yaşadıkları asrın en muhterem insanları olmuşlardır. Çok sayıda halife yetiştiren Şabân-ı Velî bazı halifelerini irşad göreviyle çevre illere göndererek tarikatın kuruluş sürecini başlatmıştır. Mesela kendisinden sonra sırasıyla makamına geçen Kastamonulu Osman Hayrî Efendi'yi (ö. 1569) Tokat'a, Hayreddîn Efendi'yi (ö. 1579) Amasya'ya, İskilipli Abdülbâki Efendi'yi (ö. 1589) Çorum'a, Muhyiddin Efendi'yi (ö. 1604) Şam'a göndermiştir.

Halifelerinden İstanbul'da Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi Müderrisi Şeyh Muharrem Efendi'nin (ö. 1575) aynı zamanda Süleymaniye Camii vâizi olduğu bilinmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli, Şabân-ı Velî'nin Mehmed Dâğî'yi irşad etmek üzere Alâaddin Efendi adlı bir halifesini Gelibolu'ya gönderdiğini, Alâaddîn Efendi Mehmed Dağî (ö. 1611) seyr ü sülûkünü tamamlamadan vefat edince Şabân-ı Velî'nin ona seyr ü sülûkünü mânen tamamlattığını anlatır.

Bu bilgilerden Şabânî halifelerinin daha Şabân-ı Velî'nin sağlığında Şam, İstanbul ve Gelibolu'da faaliyet göstermeye başladıkları anlaşılıyor. Bununla birlikte Şabân-ı Velî'den sonra Kastamonu'daki merkez tekkede görev yapan ilk 5 şeyh döneminde halifelerin faaliyet alanı daha ziyade Kastamonu ve çevresiyle sınırlı kalmıştır.

Sülûkunu merkez tekkenin 5. şeyhi Muhyiddin Efendi'nin yanında tamamlayan ve kendisinden sonra yerine posta geçip 32 yıl şeyhlik makamında bulunan Ömer Fuâdî, Şabân-ı Velî hakkında bir menâkıbnâme kaleme almış, devlet ricâliyle de temas kurarak türbesinin yapımı- »

Kullanılan görseller yazarın arşivine aittir.

›› Pîr'in memleketi Kastamonu
Hz. Pîr Şaban-ı Velî'nin Kastamonu'daki türbesinin içinden bir görünüş. Ziyaretgâh bugün de fevc fevc insanların akınına uğramaya devam ediyor.

na öncülük etmiş, yetiştirdiği halifeler ve tarikata dair yazdığı eserlerle Şabâniye erkânının tanınması ve yayılması hususunda önemli hizmetleri olmuştur.

Post İstanbul'da

Ancak Şabâniye daha ziyade tarikatı Kastamonu'dan İstanbul'a nakleden Karabaş Velî (ö. 1685) zamanında gelişip yayılmış ve kurumsallaşmıştır. Önce Ömer Fuâdî'nin halifesi İsmâil Kudsî Çorumî'ye, onun ölümü üzerine oğlu ve halifesi Mustafa Muslihuddin Efendi'ye intisap edip hilafet alan Karabaş Velî'nin 1670'te İstanbul'a gelerek bir Halvetî dergâhı olan Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Dergâhı'nda şeyh olmasıyla birlikte Şabâniye İstanbul'da temsil edilmeye başlanmıştır.

Limni'ye sürgüne gönderildiği 1679 yılına kadar İstanbul'da irşad faaliyetinde bulunan Karabaş Velî Hazretleri, Şabâniye'nin ikinci pîri kabul edilmiş ve kendisine tarikatın Karabaşiyye kolu nispet edilmiştir. Esasen Şabâniye'den neş'et eden ayrı kol olmadığı için "Karabaşîlik" diye ayrı bir koldan söz etmek doğru değildir.

Karabaş Velî'nin gelip tarikatı yaymaya başlaması ve pîr kabul edilmesinin ardından tarikatın merkezi ve "zât postu" İstanbul'a intikâl etmiş oldu. Bu noktada *zât postu* ve *sıfat postu* kavramlarını açıklamalıyız: Şabâniye'de bir pîrden râbıta sahibi birden çok halife yetişip her ne kadar bazı kollar zuhûr etmişse de zât postu tektir. Bu her dönemde böyle olmuştur. Silsile bu zât postlarından devam edegelmiştir. Zât postundan hilafet alan diğer şeyhler tekkenişîn, sohbet ve sıfat şeyhi olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu kâide, Hz. Pîr Şabân-ı Velî'den sonra da uygulanmıştır.

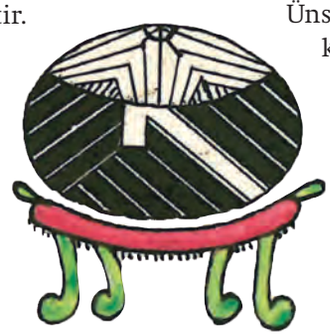

Karabaş Velî Hazretleri, içlerinde Mehmed Nasûhî, Ünsî Hasan, Mustafa Fânî, Kerestecizâde Mehmed Ledünnî, Ömer Ârifî ile oğlu Mustafa Manevî'nin de bulunduğu 685 halife yetiştirmiş ve bu halifeler vasıtasıyla tarikatını yaymıştır. Karabaş Velî'nin vefatından sonra 1688 yılında Üsküdar Doğancılar'da açtığı kendi adıyla anılan tekkede irşad faaliyetine başlayan Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi, Şabâniye'nin kendi adıyla anılan Nasûhiyye kolunun pîridir.

Nasûhî Dergâhı, Şabâniye'nin İstanbul'daki merkez âsitânesi olmasının yanında İstanbul'un önemli bir tasavvuf ve kültür merkezi olma özelliğini de kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar sürdürmüştür. Tekkenin meşihatı Nasûhî soyundan gelen Alî Alâaddîn, Mehmed Fazlullah, Abdurrahman Mehmed Şemseddîn, Mehmed Muhyiddîn, Mehmed Kerâmeddîn Efendi (ö. 1934) tarafından yürütülmüştür. Ünsî Hasan Efendi Sirkeci'deki Aydınoğlu Tekkesi'nde 1683 yılından ölümüne kadar (1723) şeyhlik görevinde bulunmuş, ölümünden sonra görevi halifesi Mehmed Galib Efendi (ö. 1742) sürdürmüştür.

Karabaş Velî'nin diğer halifesi Mustafa Fânî Efendi (ö. 1710) Maçka Tekkesi'nin kurucusudur. Bu tekke daha sonra Nasûhiyye'ye bağlanmıştır. Kerestecizâde Mehmed Ledünnî Efen-

di (ö. 1708) Kasımpaşa'daki Saçlı Emîr Tekkesi'nde Şabâniye'yi temsil etmiştir. Karabaş Velî'nin oğlu Mustafa Manevî (ö. 1703) Kadırga'daki Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nde şeyhlik yapmıştır.

Aslen Bolulu olup Edirnevî, Bolevî, Mısrî, Doğanî nisbeleriyle anılan Karabaş Velî'nin son halifesi "Hacı Baba" lakaplı Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1718) tarikatın Suriye, Mısır ve diğer Afrika ülkelerinde yayılmasına vesile olması bakımından son derece önemli bir şahsiyettir. Doğancılar Ocağı'na girip doğancıbaşılığa yükselen, bu görevdeyken Şam'a kul kethüdâsı (Yeniçeri Ağası) olarak tayin edilen Doğanî Baba, burada Karabaş Velî'ye intisap etmiş ve görevden ayrılarak Mekke'ye gidip şeyhine hizmet etmiştir.

Şeyhi Karabaş Hazretleri'nin vefatında Kahire'de bulunan Doğanî Mustafa Efendi, Şabâniye'nin Suriye ve Kahire'de tanınıp yayılmasında bir dönüm noktası olmuştur. Zira halifesi Abdüllatîf b. Hüsâmeddîn el-Halebî Şabâniye-Karabaşiyye'nin Bekriyye kolunun kurucusu Kutbuddîn Mustafa Kemâleddîn el-Bekrî'nin (ö. 1749) mürşididir.

Kutbuddîn Hazretleri tasavvuf tarihinde -İbn Arabî gibi- yazdığı çok sayıdaki eseriyle de meşhurdur. Bu zat ve yetiştirdiği halifeler tarikatın Halep, Şam, Kudüs, Hicaz, Yemen, Mısır, Trablus, Cezayir ve Fas'ta yayılmasını sağlamışlardır. Müntesiplerinin 100 bini aştığı kaydedilir. Bekriyye tarikatı şeyhinin Mısır'da 1976 yılına kadar kanun gereği Meşâyihu't-Turuki's-Sûfiyye'nin reisi olması tarikatın Mısır'daki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Şabâniyeyi 18. yüzyılda İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da temsil eden Nasûhiyye kolundan bu yüzyılın sonlarına doğru Çerkeş'te zuhûr eden Mustafa Çerkeşî Hazretleri (ö. 1814) temsil etmiştir. Çerkeşî Hazretleri'ne nispet edilen bu kol 19 ve 20. yüzyıllarda fevkâlâde etkili olmuştur.

Devrinin en şöhretli mürşidlerinden olan Çerkeşî Hazretleri, *Risâle fî Tahkîki't-Tasavvuf* adıyla yazıp Sultan II. Mahmud'a gönderdiği risalesinde şeriat ve tarikat makamlarının arasında bir çatışmanın söz konusu olamayacağını, meselenin bazı ulemânın sahte sûfîlere bakarak yanlış hükümler vermesinden kaynaklandığını belirtir. Ona göre ulemâ, dinin koruyucusudur. Onlardan nefret etmek, tarikati şeriatten farklı göstermek sapıklıktır. Bu konuda ayırt edici ölçü şeriat-i Muhammediyye olmalıdır. Bu, bütün Şabâniye mürşidlerinin özen gösterdiği bir konudur.

Çerkeşî'nin şeriatle tarikatı birleyen bu görüşleri, ulema üzerinde çok etkili olmuştur. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm Mehmed Sadeddîn Efendi, tanınmış âlimlerden Mehmed Zihnî Efendi, kelâm âlimlerinden Abdüllatîf Harputî gibi isimlerin onun tarikatına intisap etmeleri bunu açıkça göstermektedir.

Çerkeşiyye-i Şabâniye, Mustafa Çerkeşî'nin halifeleri aracılığıyla Batı Karadeniz, Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlarda yayılmıştır. 11 veya 13 halife yetiştirdiği tespit edilen Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Beypazarlı Ali Efendi (ö. 1819) ve Semerci Şeyh diye tanınan İbrahim Efendi (ö. 1831) adlı iki halifesi İstanbul'a gelip irşad faaliyetinde bulunmuşlar, Beypazarlı Ali Efendi Fındıkzade'deki Beşikçizâde Dergâhı'nda, Semerci Şeyh İbrahim Efendi Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı'nda şeyhlik yapmışlardır. »

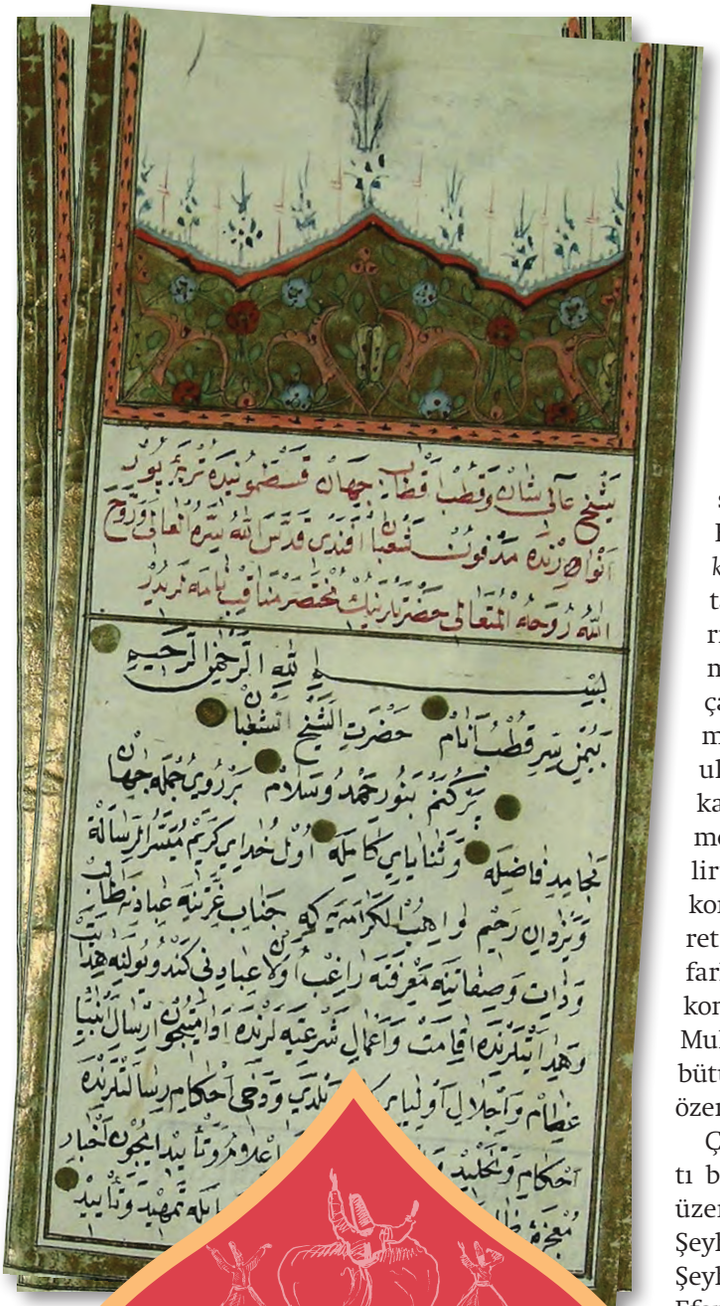

DERVİŞLERE 5 MÜKÂFAT

Şifâhî olarak gelen bilgilerde Şabân-ı Velî, Cenâb-ı Hak'tan kendi erkânına mensup olanların şu 5 şeyle mükâfatlandırılmalarını dilemiştir: "Benim postum ve silsilem kıyamete kadar bâki olsun, dervişlerime cin musallat olmasın, dervişlerim deprem enkazında kalmasınlar, suda boğularak, ateşte yanarak ve tüberkülozdan ölmesinler." Hz. Pîr'in bu özelliği Ömer Fuâdî tarafından da teyid edilmektedir. Menâkıbnâme yazarının bildirdiğine göre Şabân-ı Velî, kutbiyyet makamına ulaştığında Cenâb-ı Hak'tan şu 3 şeyi niyâz etmiştir: Tarikatına intisap edenlerden bir kimse seyr ü sülûkun sırlarına haberdâr olamadan vefat ederse, o kimseye son nefesinde tevhid-i zât zevkinden ihsan buyurulması; tarikat sâliklerinin cin ve peri tasallutundan, bilhassa sihir yapıcıların sihirlerinden muhafaza olunması; kıyamet gününe kadar ârîflerin eksik olmaması ve silsilesinin kesilmemesi.

VAHDET GÜLLERİ

Eskişehir'in kalbinde sırlanan Şabâniye şeyhlerinden Mehmed Sadık Efendi musikiye de aşinadır. Bugün elimizde olan iki nutk-ı şerifinden biri şöyledir:

Seher vaktinin yeliyiz
Sırr-ı hakîkat diliyiz
Mecnûn'a Leylâ eliyiz
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Bize gelen irfân olur
Hayvân iken insân olur
Sırr-ı cânı cânân olur
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Pîrimizdir Şeyh-i Şabân
Erkânıdır mağz-ı Kur'ân
Yolunda cânımız kurbân
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Yaktık aşkla cân u teni
Koymadık dilde gümânı
Hak'tır bugün dil mihmânı
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Varlığımız yokdur bizim
Ma'denimiz pâkdır bizim
Dîdârımız Hak'dır bizim
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Şerîatsız yol değiliz
Hakîkatden dûr değiliz
Ma'rifetsiz kul değiliz
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Kırklarla halvete girdik
Yedilerle sohbet ettik
Üçlerle birliğe yettik
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

Halvetîdir şöhretimiz
Vahdet kıldık kesretimiz
Mahviyettir maksadımız
Biz Şabânî bülbülüyüz
Vahdet bağının gülüyüz

...

» Yazarımız Mustafa Tatcı, Halvetîlikte pîr-i sânî kabul edilen Yahyâ-yı Şirvanî Hazretleri'nin Bakü'deki kabrini ziyaret ediyor.

Çerkeşiyye, Mustafa Çerkeşî Efendi'nin halifelerinden Geredeli Halil Efendi'ye (ö. 1843) nispet edilen Haliliyye, Beypazarlı Ali Efendi'den hilâfet alan Kuşadalı İbrahim Efendi'ye (ö. 1846) nispet edilen İbrahimiyye veya Kuşadaviyye adlı iki koldan yürümüştür.

Ayrıca Çerkeşî Hazretlerinin halifelerinden Ankaralı Tiritzâde Hüseyin Efendi'ye nispet edilen tâli bir kol daha vardır. Tiritzâde Hacı Hüseyin Efendi'den gelen silsile Yozgatlı Ahmet Hakkı Efendi, Hüseyin Keşâbî (1920), Muhammed b. Haydar Baba (ö. 1941), Mehmed Emin Güvener Efendi (ö. 1998) vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.

Tasavvuf anlayışında yenilikler

Şabâniye-i Çerkeşiyye'nin Kuşadalı kolunun pîri İbrahim Efendi, Şabâniye'nin tasavvuf anlayışına getirdiği yeniliklerle dikkati çekmiş bir şeyhtir. Aksaray Sineklibakkal'daki tekkesi yanınca, "Haydi çıkalım, elhamdülillah merasimden kurtulduk" diyerek gönül âlemine çekilen bu yüce gönüllü velî, tekke, taç, hırka, hilâfet gibi geleneksel tasavvufî uygulamaları kaldıran görüşleriyle tasavvuf tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

Bir kısmı Bayramî Melamîliği'nde uygulanan bu yenilikler arasında, tekkelerde feyz kalmadığını söyleyerek seyr ü sülûku tekke dışında sohbetlerle sürdürmesi, ilim öğrenmeyi seyr ü sülûkun yarısı sayması, esmâ zikrini zorunlu olmaktan çıkarıp müritte uyanış oluncaya kadar istiğfâr ve salavât ile yetinmesi, günlük vird ve evrâda ilaveten Kur'an okumayı ve tefekkür etmeyi tavsiye etmesi, bazı mensuplarına ancak zikir telkini için görev verip hilafet vermeyişi, hilafet hâli kimde ortaya çıkarsa ona bağlanmalarını söylemesi gibi hususlar söylenebilir.

Tarikatla ilgili mücâhedâtın bir kısmını Kuşadalı'nın, kalanını da kendisinin kaldırdığını söyleyen Âmiş Efendi'den itibaren Şabâniye tam anlamıyla melâmetî bir neşve kazanmıştır.

Kuşadalı Hazretleri'nden sonra silsile Mehmed Tevfik Bosnevî (ö. 1866), Niğdeli Bekir Efendi (ö. 1878), Fatih türbedarı Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920), Kayserili Mehmed Tevfîk Efendi (ö. 1927), Maraşlı Ahmed Tahir Efendi (ö. 1954), Mucurlu Mustafa Özeren Hazretleri (ö. 1982) ile günümüze ulaşmıştır.

Yakın dönemde yaşayan Babanzâde Ahmed Naîm, Abdülaziz Mecdi Tolun, Mehmed Ali Yitik, Osman Nuri Ergin, Ahmed Avni Konuk, İsmail Fennî Ertuğrul, Süheyl Ünver, Fethi Gemuhluoğlu, Abdullah Kucur gibi kültür adamları bu silsileden feyz almış önemli şahsiyetlerdir.

Şabâniye'nin ana silsilesi Gerede-

li Azîz lakabıyla tanınan Şeyh Halil Efendi'ye (ö. 1843) nispet edilen Halîliyye ile yürümüş ve günümüze gelmiştir. Gençliğinde meşin işiyle uğraşan Geredeli Azîz, ümmî bir şeyh idi. II. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edilmiş, "amellerin niyetlere göre" olduğunu belirten hadis-i şerife verdiği manalarla padişah ve huzurundakilerin hayranlığını kazanmıştır. Şeyh Halil Efendi Gerede'de, Aşağı Tekke Camii'nin bahçesindeki türbesinde medfundur. Türbesindeki kitâbede şunlar yazılmıştır:

Delîl-i râh-ı Hudâ kutb-ı ârifîn idi hem
Füyûzu tutdu enâmı Halîl Efendi'nin
Teceddüd etdi yüzünden Tarîk-i Şabânî
Gönüller oldu bekâmı Halîl Efendi'nin
Bu irtihâline târîh-i tâmmdır irfan
Cinâna döndi makâmı Halîl Efendi'nin

Tekkeler kapandıktan sonra

Şabâniye'nin Kuşadalı kolu umumiyetle İstanbul'da faaliyet göstermiş, buna mukâbil Halîliyye kolu Orta ve Batı Anadolu'da, İstanbul'da ve Bulgaristan'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Geredeli Azîz'in halifeleri Şeyh Ömer Fuâdî-i Sânî (ö. 1857) Sofular'daki Ekmel Dergâhı'nda, Şeyh Mustafa Hulûsî Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı'nda, Ahmed Rifat Efendi (ö. 1894) Nevrokop'ta, Safranbolu Yazıköylü Mehmet Emîn Efendi Safranolu'da irşad faaliyetinde bulunmuşlardır.

Halil Efendi'nin yetiştirdiği halifelerden tespit edebildiklerimiz şunlardır: Kütahyalı Sâlih Efendi (ö. 1878), oğlu Mustafa Rûmî Efendi (ö. 1857), Nevrokoplu Ahmed Rif'at Efendi (ö. 1894), Nevrokoplu Süleyman Sırrı Efendi, Çerkeşli Elvânzâde Mustafa Hulûsî Efendi (ö. 1882), Mehmed Hilmî Efendi, Geredeli Hâcı Yûsuf Efendi, Ömer Fuâdî-i Sânî (ö. 1857 İstanbul), Safranbolu Yazıköylü Mehmet Emîn Efendi (Mahlası Şükrü, ö. 1867, Safranbolu).

Geredeli Hacı Halîl Efendi'nin silsilesi Kütahyalı Hacı Halîl Efendizâde Şeyh Sâlih (ö. 1878), Söğütlü Hacı Osman (?), Çaltılı İsmâil Hakkı(?), Eskişehirli Mehmed Sâdık (ö. 1922), Uşaklı Yamalızâde Hacı Ali Rızâ (ö. 1939) ve Yakup Baba lakaplı Uşaklı Mustafa Özyürek, (ö. 1973) ve Cemaleddîn Kunat (Uşak, 15 Mart 2013) efendiler vasıtasıyla yürümüş ve günümüze intikal etmiştir.

» İstanbul'daki merkez
Şabanîliğin İstanbul'daki merkezlerinden biri de Fatih'teki Kuşadalı İbrahim Hazretleri'nin tekkesiydi. Aynı zamanda ictihadda bulunarak Kuşadaviyye kolunu da kuran zat-ı muhteremin silsilesinden Ahmed Amiş Efendi ve Ahmed Tahir-i Maraşî gibi zevat gelmiştir.

Halvetiye pîrlerinin üzerinde hassasiyetle durdukları ulu'l-emre itaat esasından hareketle Yamalı Dede'den sonra tekke ve zaviyelerle ilgili kanunlar dikkate alınarak tâc ve hırka gibi kıyafete ait uygulamalardan vazgeçildiği gibi "toplu zikir" de unutulmayacak kadar icrâ edilmiştir. Yamalızâde Hazretleri, zaten halvetî olmakla tenhadan hoşlanan kişiliğiyle dervişlerine "tenhada sen benimsin ben senin, herkes işinin başına!" diyerek çoklukta birliği yaşamalarını önermiş, kendisinden sonra gelen Yakupzâde Hazretleri de aynı görüşle, dervişlerini sohbet ve tenhada zikirle eğitme yoluna gitmiştir.

Şabâniye'nin ana silsilesi, Yakupzâde Hazretleri'nin yetiştirdiği mütevazı kâmiller tarafından halvette, tıpkı Pîr Şabân-ı Velî, Yahyâ-yı Şirvanî ve Ömer Halvetî Hazretleri'nin yaptığı gibi tenhada yaşanmakta ve yaşatılmaktadır.

Mustafa Tatcı
Yrd. Doç., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi.

Ömrünü Mevlânâ'ya Adayan Adam

Dr. Emin Işık

Osmanlı'nın Siyasî ve Kültürel Hafızasında **Mevlevîlik Var**

Dünyanın en estetik zikir âyinini bünyesinde barındıran Mevlevîlik, kendine has kıyafetleri ve musikimize katkılarıyla kültürümüzün vazgeçilmez unsurlarından. Medeniyetimizin kadem taşlarından olan bu mirası **Dr. Emin Işık** ile konuştuk.

KONUŞAN: SAMET TINAS - OLCAY CAN KAPLAN

Niçin sema edilir?

Sema insanî bir şeydir. İnsan psikolojisiyle ilgilidir. Gol atan bir futbolcu nasıl perende atıyor, seviniyor; aynı bunun gibidir. Sema ölümden sonra dirildiğimizde Allah'a gidişin sevincidir. Allah'a kavuşmuş olmanın verdiği bir sevinçtir. İnsan sevincinin, şükrünün dile gelişidir sema. Yeniden dirilişin törenidir. Mesela güm diye kudüme vurulması İsrafil (as)'in sûrunun işaretidir. Semazenlerin üstünde siyah hırka vardır o ana kadar. Onları atıp havaya kalkış kabirden dirilişin sembolüdür. Zaten baştaki sikke mezar taşıdır. O dirilişi anlatır.

Bir şükür ifadesi olarak sema dört merhaleden oluşur. Bir defa ibadettir; çünkü zikirdir. Semazen her çarkta, yani kendi etrafında dönüşte ağzıyla "Allah" der. Zikir Kur'an'da emredilmiştir. "Yâ eyyuhâllezîne âmenûzkurûllâhe zikran kesîrâ" (Ahzâb, 41) ayeti gibi. İşin aslı budur. Aşk üzerine, şükür üzerine kurulmuş bir sistemdir. Mevlevîler Allah'ın verdiği her şeye şükreder. Ayakkabın su almıyorsa, bir tane palton varsa şükredeceksin. Nimetin küçüğü, büyüğü olmaz.

Mevlevî âyinindeki dört selam neyi ifade eder?

Allah'a giden yolun dört merhaleden geçtiğini: Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat. O selamlamada büyük selamlanır. Bunun esas noktası harekettir. Hareketin olduğu yerde Allah vardır. Peki, zikir için tahdid var mı? Yok. Ayakta, oturarak ve hatta yan gelip yatarak zikredebilirsin. Kâbe'de ne yapıyoruz? Dönüyoruz. Bu bale falan değil, zikirdir. Allah'ın iki evi var; biri Beytullah, diğeri kalbimiz. Allah, "ben beni sevenlerin kalbindeyim" diyor. Kalbi mihver alıyoruz ve onun etrafında dönüyoruz. Sol ayak sabit durur, sağ ayak çark eder. Allah'ın yapısı olan kalbimiz etrafında dönmüş oluyoruz. Za-

ten şeytanî bir şey olsaydı bunu 700 sene yaşatmazlardı. Padişahlar, şeyhülislamlar bunda bir mahzur görmemiş.

Bazıları Hz. Mevlânâ zamanında sema yoktu diyor.

Sema Hz. Mevlânâ'dan önce de vardı. O, Mevlevî semaını sistem hâline getirdi. İki kişinin olduğu yerde kural gerekir. Hz. Hızır (as) ile Hz. Musa (as) kıssasındaki gibi. Kim rehber olacak? Hz. Musa peygamber olduğu hâlde Hızır'a uydu. Tek başına olduğun zaman istediğin gibi yap. İki kişi olduğunda saz çalacakken bile akorda ihtiyacın oluyor. Birlikte tavaf edersen kurala ihtiyacın var.

Bu kural Sultan Veled devrinde mi konuluyor?

Ona devr-i Veledî derler. Devr esnasında mühim olan selamdır. Deveranı diğer canlı ve cansızlara baktığımızda da görürüz. Atom çekirdeğinin etrafında nötronlar, »

© SEDAT ÖZKÖMEÇ

protonlar dönüyor. Güneşin etrafında seyyareler (gezegenler) dönüyor. Zaten buna güneşin dansı deniliyor. Çünkü hem kendi, hem de meydanın etrafında dönülüyor. En son selamda da postnişin ortaya geliyor. Diğer semazenler hem onun, hem de kendileri etrafında dönmeye başlıyorlar. Her çarkta mutlaka "Allah" deyip abdestli olacaksın. Çünkü bu zikrullahtır ve sadece dilin değil, vücudun zikridir. Aşkın, şevkin, şükrün hareket hâlinde dile gelişidir. Çok da estetik bir şeydir.

İlginç bir şey anlatayım: Nureddin Topçu merhum evvela buna "İslam balesi" diyordu. Liseden arkadaşı Ahmet Kasapoğlu o tarihlerde semazen başıydı. 1970'lere kadar Mevlânâ'yı çok sevdiği hâlde semaya böyle bakıyordu. Arkadaşı sayesinde bakışı değişti. Topçu Hoca Nakşî idi ama zaten *Mesnevî* Mevlevîliğin değil, tasavvufun kitabıdır. Birçok Nakşî ona şerh yazmıştır. En son Kenan Rıfaî Mevlevî olmadığı hâlde yazmıştır mesela. Kâdirî, Rifâî, Nakşî dergâhlarında *Mesnevî* ders kitabı olarak okutulurdu. Hüsameddin Çelebi'nin ısrarı üzerine Hakîm Senaî gibi hikâyelerden müteşekkil bir eser vücuda getirmiştir Mevlânâ. Fabl tekniğiyle meseleleri anlatmıştır. İnsanların kendi hayatlarındaki vakıaları onlara hikâye şeklinde anlatmıştır. Nihayetinde Topçu Hoca da işin hakikatine varmıştır.

Moğol zulmüne karşı

***Mesnevî*'nin içerisinde açık saçık hikâyeler olduğundan bahsediyorlar.**

Açık saçık dedikleri iki tane hikâye var: Bir merkep, bir de hamam hikâyesi. Orada anlatılan şey, yapılan işin kendisi değil, kıskançlığın nelere mâl olduğuyla alâkalı. Sembolik bir anlatım bahis mevzuu. Diğeri de şehvetin kötülüğünü anlatır. Müstehcenlik, müstehcenliği anlatmak için olursa müstehcen olur. Bir de dil hususiyetleri vardır. Şimdi adam "komşunun çimeni komşuya yeşil görünür" diyor. Bunu bir Türkün anlaması için kafasını yorması lazım. Bu bir İngiliz atasözü. İngilizin evinde çimen var, onu misal veriyor. Bunun onlarda karşılığı var, bizde yok. Bizim köylerimiz çamur. Türkçeye bu ifadeyi tercüme edeceksen "komşunun tavuğu komşuya kaz görünür" diye edeceksin. Kıskançlığın ifadesini o dildeki muadil atasözüyle ifade edebilirsin. Bir kültür bakanımız vardı. Mahmud Erol'un (Kılıç) önünde söylemiş hatta, "Ne var *Mesnevî*'de" diye, "at, eşek hikâyesi…" O da "Eşek kulağıyla dinlersen öyle anlarsın" demiş. Adam gibi dinlersen hikmetini anlarsın.

Bir de Hz. Mevlânâ'nın Moğol ajanı olduğu iftirası var…

Eflâkî'den okusunlar. 40 gün damda, o soğukta dua etti diyor. Moğolları kastederek "Allah'ım bu belâyı başımızdan def et" dedi. Kendisi hangi sebepten dolayı Anadolu'ya geldi ki? Moğol istilâsı yüzünden değil mi?

Piri Necmeddin-i Kübrâ'yı da Moğollar öldürmedi mi zaten?

Evet, da o Moğol istilası sırasından öldürülmüştü; zaten göç de o devirde başlamıştı. Belh'i üç defa istilâya kalktı Moğollar. Onları pusuya yatarak Celaleddin Harzemşah önledi. Belki Hz. Mevlânâ'ya Celaleddin isminin verilmesi de Harzemşah'tan dolayıdır. Çünkü Moğol akınlarını iki defa durdurdu. Üçüncü akında Cengiz'in oğlu öldü. Bunun üzerine Cengiz bütün kuvvetleriyle Belh'e saldırdı. Celaleddin Harzemşah bunu öğrenince Ceyhun nehrinin doğusuna geçti. Ceyhun kuzeye akar. Sağ taraf dediğimiz yani iç taraf, sol taraf dediğimiz Ceyhun nehrinin bir kolu Belh'in içinden geçer. Biraz aşağıda iki kol birleşir; Gürcan veya Ürgenç dediğimiz (Arapların Cürcan dediği) Necmeddin-i Kübra Hazretleri'nin şehridir. Seyyid Şerif Cürcanî'nin şehridir. Belh'in, Cürcan'ın da, yani Harzemşahlar ülkesinin Cengiz tarafından istilası 1220'lerdedir. 1207'de Hz. Mevlânâ doğduğu sırada oraya Moğol akınları ulaşmıştı zaten. 1212'de Belh'i terk ettiler. Panik yaşanmasın, kötü örnek teşkil etmesin diye Hacca gidiyorum diyerek ayrıldılar. Kitaplarını, birçok değerli eşyasını develere yükletip yola re-

van oldular. Dönüşü olmayan bir yoldu bu. Hacca giden kütüphanesini taşır mı? Nasılsa tekrar döneceğim diye yanında götürdü. Gelmeyeceği belliydi. Zaten uğurlamaya gelenler de öyle anladılar.

Konya'yı tercih sebepleri ne?

8 sene sürdü bu yolculuk. 1 sene Bağdat'ta, 1 sene Hacda kaldılar. Hacdan Şam'a geldiler. Sonra Halep'e, oradan Malatya ve Erzincan'a… Onları davet eden Erzincan valisi ve hanımı çoktan vefat etmişti. Kendisine her yerden davet vardı. Karaman valisi Emir Musa burada kalmalarını istedi. Buna rağmen Alaeddin Keykubat çok baskı yaptı ve sonunda Konya'ya yerleştiler. İbn Arabî de oradaydı.

Karşılaştılar mı?

Karşılaştılar. Ulema birbirlerini geçmezlerdi, edep sahibiydiler. Eğer bir şehirde meşhur biri varsa gelen âlimi o karşılardı. Mesela onu Bağdat'ta müftü karşılamıştı. O zamanın kadısı halife adına hareket ederdi. Bağdat'ın girişinde ona "Siz nereden geliyorsunuz, nereye gidiyorsunuz" diye sordular. O da, "Minallah, illallah" dedi. Sonra kadıya haber verdiler bunu. Başında âlim bir adam var deyince kadı, "Vallahi bunu Bahaeddin-i Veled'ten başkası söyleyemez" demişti.

Şeriat-ı Muhammediye üzere

Osmanlı Devleti Mevlevîlik üzerine bina edilmiş desek çok da yanlış olmaz sanırım.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve kültürel hafızasının gövdesinde tasavvuf vardır. Gerek İbn Arabî, gerek Hz. Pîr Mevlânâ Celaleddin-i Rumî… Mevlevîlik münevver kesimin tarikatıdır. Arapça, Farsça bileceksiniz; şiire ve edebiyata aşina olacaksınız. Bunlar olmadan Mevlevî olmak mümkün değil neredeyse. Gelişmiş bir kültürün temsilcisi. Bektaşîliği düşünelim; üç ilke üzerine bina edilmiştir: Eline, beline, diline sahip ol. Bu ilkeler askerî disiplinin de ilkeleri olduğundan mütevellit Bektaşîlik cihad ve gaza tarikatı diye isimlendirilmiş. Yeniçeri ocağının bu tarikatı esas alması da bundan. Mevlevîlikte ise esaslar daha fazla ve insanın oldukça 'ince' bir çizgiye gelmesi istenir. Bu durum tarikatlar arasında tezatlar mı var? sorusunu akla getirebilir. Ama hakikatte öyle değildir. "Ben sizi meşrep meşrep yarattım" diyen yüce Allah'tan aldıkları ilhamla ictihad eden pîrler farklı yolları, farklı meşreplerin beğenisine sunmuşlardır adeta.

Sevgiyi temel alan tarikatlar için 1925'ten sonra ağır cümleler sarf »

"MOĞOLLARI KONYA'YA ALMAYIN"

Kösedağ yenilgisinden sonra Selçuklu ordusu tamamen dağıldı. Moğollar Konya'yı kuşattı. Selçukluların başında II. Keykavus bulunuyordu o günlerde. Sultanın annesi Konya'nın yerli ve zengin Rumlarındandı. Hazineyi ve bütün ailesini yanına alarak Bizans İmparatoruna sığındı. Selçuklu Sultanı da Konya'yı terk etti. Önce Alanya'ya, oradan Denizli'ye gitti. Burada tutunamayacağını anlayınca o da Bizans İmparatoruna sığındı. İstanbul o zamanlar Frenklerin (Latinler) işgali altında olduğundan İmparator İznik'te ikamet ediyordu. Konya'da ordudan geriye kalanlar şehre gelip kapıları kapattılar ve Mevlânâ'ya savaşı kaybettiklerini bildirdiler. Mevlânâ'nın cevabı "Ne isterlerse verin, Moğolları şehre sokmayın" olmuştur.

Bir hatip hutbeye çıkarak kendi hanımının takılarını bir kaba koyar ve halka, "Bugün mal verip can kurtarma günüdür" der ağlayarak. Kimin nesi varsa feda eder. Birkaç kişiyle bunları alıp Baycu Noyan'ın karargâhına giderler. Çadırına girdiğinde ava gittiğini öğrenirler. Hanımı karşılar yaşlı adamı. Kadın sofra kurup şarap ikram eder misafirlerine. Ancak kimsenin şarap içmediğini gören kadın sebebini sorar. Böylece başlayan sohbet sonunda Baycu Noyan'ın hanımı Müslüman olur. Ertesi gün Baycu Noyan avdan döner. Çadıra gelince hatip efendi adamlarıyla beraber ayağa kalkar. "Hayır, sen kalkmayacaksın, sen onun da babasının" der Noyan'ın hanımı.

Sonra eşine, "Bu benim babam, bunlar da Konya halkından hediye getirdiler. Bana sözün vardı. Konya'yı fethedersen ganimeti senin demiştin. Şimdi Konya benim mi?" diye sorar. Baycu Noyan da bunu kabul eder. Böylece Konya kurtulur.

edildi. Bunları nereye koyacağız?

Belirttiğim gibi Bektaşîlik Yeniçeri Ocağı'nın, tabii olarak da padişahın tarikatıydı. Gaza ve cihad yolunun yılmaz bekçisiydi. II. Mahmud Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Bektaşî ocaklarını da kapatınca halka bu durumu izah etmek için Bektaşîlerin sünnetsiz olduğu, içki içtikleri, zina yaptıkları söylendi. 1925'ten sonrada yaşanan hadise de benzerdir. Geçmiş rejimin bütün unsurları kötülenirken yeni rejim kutsanır. Bizim çocukluğumuzda ve gençliğimizde bütün padişahlar haindi örneğin. "Yaşasın Cumhuriyet" nutukları attırılırdı el kadar çocuklara. Sonra İsmet İnönü kendi fotoğraflarını bastırdı paralara. Neden? Artık Mustafa Kemal de eski rejimdi de ondan. Sonra 27 Mayıs İhtilali oldu, Adnan Menderes ve arkadaşları 'sabık' oldular. Hırsız oldukları iftiraları çarşaf çarşaf yayınlandı. 12 Eylül 1980'den sonra da önceki devrin liderleri hain damgası yediler. Anlayacağınız 1925'den sonra yapılanlar ne ilkti, ne de son…

Mevlevîliğe dönecek olursak, diğer tarikatlara nispetle yüksek estetik değere sahip demiştiniz. Bu durum nasıl ortaya çıkıyor?

Tarikatlar arasında bir karşılaştırma yapmak haddimize değil. Lakin gerek mimarî olarak Mevlevîhâneler, gerekse musikî açısından Mevlevîlik diğer yollar arasında önemli bir yer tutar. Özellikle 'şehirli' bir kültürü temsil etmesi bunda etkilidir. Nakşibendîliği düşünelim, dervişlerin tekkeye ihtiyacı yok ki, onların tekkesi ceplerindeki tespihleri. Çift sürerken de yaparsın, arabada yolculuk ederken de. O sebeple Nakşibendî tekkelerinde Mevlevîhâneler gibi yüksek mimarî aranmaz.

Mevlevîlikteki evrad ve ezkâr kavramlarını biraz açabilir misiniz?

Tarikatta ders mürşid-murid ilişkisine göre dizayn edilmiştir. Her kabın alacağı miktar farklıdır. Herkes şu kadar ism-i celâl çeksin denmez. Bu sebeple verilen dersler azla başlar, yavaş yavaş çoğalır. Şimdilerde duyuyoruz, kimi şeyh efendiler liseye giden çocuğa 10 bin kelime-i tevhid zikri veriyormuş. O talebe ne zaman vakit bulacak da bu zikri tamama erdirecek? Ne zaman dersini tamamlayacak ve sınıfını geçecek? Yazık değil mi çocuğa? Benim şeyhim Mithat Baharî Bey 166 tane Allah lafzı vermişti bana, sabah namazından sonra yapmam için. 1,5 dakikada bitiyordu zikir. Aradan 1 yıl geçti, "devam ediyor musun" diye sordu. Evet deyince o zaman 266 olsun dedi.

Mevlevîlikte sadece ism-i celal üzerinden mi seyr-i sulûk yapılıyor?

Evet, sadece ism-i celâl ile yol alınır. Hz. Mevlânâ'ya müridleri soruyor: "Başka tarikatlarda Hayy, Rahman, Kayyum gibi esmaların zikirleri var. Bizde sadece Allah var. Bunun hikmeti nedir?" Hz. Pir, "Allah kuluna kâfi değil mi?" diyor. Allahu Teâla Kur'an-ı Kerim'de "İster Rahim, ister Allah deyin, en güzel isimler onundur" (İsra, 110) demiyor mu? Yol büyüklerinin tamamı ithal laf kullanmaz! Onların her dedikleri Kur'an-ı Kerim'den, hadis-i şeriflerden alınmıştır.

Hz. Mevlânâ için reformist yakıştırmasının da çürüdüğünü söyleyebiliriz bu durumda.

Konuşurken bile Kur'an kelamı dışında söz söylememeye dikkat eden insanlar bunlar. Ne reformisti! Bunları söyleyenler Mevlânâ'yı kendi istedikleri yere çekmek isteyenlerdir. Ama boşuna uğraşıyorlar, Hz. Pîr yüzyıllardır aynı yerde duruyor: şeriat-ı Muhammediye üzere. Bütün zikir usulleri Kur'an-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerden alınmıştır. Cehrî zikir arıyorsan ezan-ı Muhammedî orada duruyor işte! Sevgilinin adını bağıra çağıra söylemek istiyorsan

DR. EMİN IŞIK KİMDİR?

1936 yılında Hatay'ın Karmanca köyünde doğdu. İlk dinî bilgileri ve Kur'an öğrenimini doğduğu köyün imamı olan babası Hoca Şemsettin efendiden talim eyledi. İlkokuldan sonra iki yıl Antakya Kur'an kursunda hafızlık yaptı. Ortaokulu Adana'da, liseyi İstanbul İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden 1964 yılında mezun oldu. Dört sene kadar İstanbul İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmenliği ve idarecilik yaptıktan sonra asistanlık imtihanını kazanarak İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Kur'an İlimleri ve Tefsir Bilim Dalı'nda Ebubekr İbnu'l-Enbarî'nin Kitabu'l-Vakfı ve'l-İbtida adlı eserini yayına hazırladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktor, ardından yardımcı doçent olan Emin Işık, 15 Temmuz 2001'de emekli oldu. Yüzden fazla ilmî makale ve ansiklopedi maddesi yazdı. Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır:

Kur'an'ın Getirdiği, 1974.
Devleti Kuran İrade, 1994.
Celal Hoca Hayatı ve İlmi Şahsiyeti, 2015.
Aşkı Meşk Etmek, 2015.
Kime Kulsun?, 2016.

Dr. Emin Işık, *Belh'in Güvercinleri*, Ötüken Yay., 2015.

"Allah Allah" diye bağırıver.

Mevlevîlik Osmanlı'nın en batı ucundan en kuzeyine kadar yayıldı. Sebebi neydi bunun?

Osmanlı yekvücut tasavvuf üzerine bina edilmiştir. Mevlevîlik de yüksek sanatkârâne üslubuyla diğer yolların içinden sıyrılmış, cihanşümul olmuştur. Nerede bir ihtiyaç varsa orada bir doğum gerçekleşir. İşte Osmanlı coğrafyasında da Mevlevîliğin bu kadar teveccüh görmesi içtimaî ihtiyaç sebebiyledir. Toplum bugün söylenenlerin aksine son derece yüksek seviyedeydi. Cahil oldukları iddiası yalandır. Bakın Divâne Mehmed Çelebi sefir olarak yurtdışına gönderiliyor. Kim bu adam? Afyon Mevlevîhanesi şeyhi! Şimdi anladınız mı Mevlevîliği Osmanlı'nın bucaktan bucağa yaymasının sebebini? Hem ihtiyaç var, hem de toplumun seviyesi bu tekkelerle yukarıya taşınıyor.

Mevlevî çilesi de çok merak ediliyor.

Hz. Mevlânâ ilk defa Seyyid Muhammed Tirmizî'nin Konya'ya gelerek, babanızdan bir emanet var demesi üzerine çileye girmiştir. Bu 40 gün sürdü. Onu Halep'e, Ebu Hâdim'e gönderdi. Buradaki 2 sene sürdü ve 4 yıl da Şam'da kaldı. 1237'de yeniden Konya'ya geldi. Seyyid Muhammed Tirmizî'ye geldiğinde o, "Sen mürşid olmak istiyorsan, irşadın sahibi Allah'a canını, malını vakfetmedikçe olamazsın" dedi. "Hakiki mürşidle sahte mürşidi öğrenmek istiyorsan, biri kendine bağlar, diğeri Allah'a" dedi. Ve doğru yolu Hz. Pîr'e gösterdi. Masiva adına hiçbir şey kalmaması için üç kere üst üste erbain çıkardı. Hz. Mevlânâ her sıkıldığı zaman bir hafta-15 gün halvete girerdi. İşte bu sürelerin toplamının 1001 güne denk geldiğine inanılır.

Mevlevî dervişi olmak için bu 1001 gün çileyi tamamlamak mı gerekir?

O sürenin tamamı halvette geçmez aslında, hizmette geçer. Kuyudan su doldurur, sofrayı hazırlar vs. Bu şekilde 18 tür hizmet vardır. Her birinde bir ay geçirse 18 ay olur. Tabii 40 günlük halvete bu hizmetin sonunda girilir. Halvetten kaçış yok, o bütün tarikatlarda var.

Sikke halvetten sonra mı tekbirleniyor?

Hayır. İlk biat ettiği gün tekbirlenir sikke. Daha sonra hizmete yönlendirilir. Mevlevî tekkesi bir anlamda yüksek sanat okuludur. Marangozluktan hattatlığa, müzzehiblikten çatal-kaşık yapımına farklı sanat dallarında eğitilir dervişler. Ayrıca Farsça, Arapça öğrenmek mecburiyeti var, çünkü *Mesnevi* okuyacaksın. Zaten Mevlevî dervişleri fakir ailelerin çocuklarıdır. O çok meşhur Itrî bir yetimdir mesela. Babaannesiyle yaşardı. Biri tutmuş kolundan, Mevlevîhane'ye götürmüş. Sonra da Türk musikisinin kadim taşlarından biri olmuş. Yüksek sanatın yaşatıldığı yerler olmuştur Mevlevîhaneler, ta ki devletin yıkılışına kadar.

Şimdi bakınca, Osmanlı bakiyesi toplum bu mu diye, utanıyorum. Ne sanat kaldı, ne adab? Adam Hz. Mevlânâ'yı eleştiriyor. "Mesnevi okudun mu?" diye sorduğumda "yok" diyor. O zaman ne hakla eleştirirsin! Cehaletin sonu yok maalesef. Bir televizyon programını bu sebeple terk ettim.

Tekkeler kapatıldıktan sonra Mevlevîlik devam etti mi?

Evlerde devam ederdi benim gençliğim sırasında. İlahi ve sema meşk edilirdi. Tekbiri bu evlerde öğrendik. Itrî'nin tekbirini bir cenazede getirince hoca, "Tüylerimiz ürperdi" dedi. "İşte o, senin tüylerin ürpersin diye yapılmış" dedim. Bunu terk etmemek lazım. En azından geleneğe sarılalım, elde pek bir şey kalmadı zaten...

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Nakşibendîlik ve Siyaset

NECDET TOSUN ntosun@hotmail.com

Bütün tasavvuf ekolleri gibi kökleri Asr-ı Saadete dayanan Nakşibendîlik, 14. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan Hoca Bahaeddin Nakşibend'den sonra onun ismine izafetle Nakşibendiyye adıyla anılmaya başlanmıştır. Zamanla Anadolu, Balkanlar, Hindistan, Ortadoğu ve Kafkaslara kadar geniş bir sahaya yayılmıştır. Âlimlere, medrese ilimlerine ve ehl-i sünnet yoluna özel önem atfeden Nakşibendîler İslam dünyasında adeta medreseyle tekke arasında bir köprü olmuşlardır.

Nakşibendîlik Ubeydullah Ahrâr'dan sonra Ahrâriyye, Ahmed Kâsânî'den sonra Kâsâniyye (veya Dehbîdiyye), İmâm-ı Rabbânî'den sonra Müceddidiyye ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra Hâlidiyye gibi isimlerle de anılmış ve bu kolların hepsi Osmanlı döneminde Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da kurdukları dergâhlar ve yazdıkları eserlerle halkın dinî-tasavvufî hayatına önemli katkılar sağladıkları gibi, devlet yöneticileriyle de zaman zaman ilişki kurarak siyasî hayatta kritik roller üstlenmişlerdi.

14. asırda Orta Asya'da zuhur eden Nakşibendîlik tekke ve medrese arasında köprü vazifesini üstlenmiş, Fatih devrinde Osmanlı İmparatorluğu sahnesine girerek sosyal ve siyasî hayatta derin izler bırakmıştır. İşte Fatih devrinden Millî Mücadele'ye Nakşibendîlerin siyasetle ilişkilerinin perde arkası.

Fatih döneminde yaşayan Nakşibendî şeyhi Ahmed İlâhî, onun isteği üzerine Edremit'te *Şerh-i Miftâhu'l-gayb* adlı eserini kaleme almıştır. Ahmed İlâhî'nin Ayasofya Camii'ndeki vaazlarına bazen Fatih'in de katıldığı biliniyor. Fatih, Nakşibendî şeyhi Abdurrahman Câmî'yi İstanbul'a davet etmişse de, Hüseyin Baykara'yı gücendirmek istemeyen Câmî, Herat'ta kalmayı tercih etmiştir. Fatih döneminin önde gelen devlet adamlarından Manisalı Çelebi, Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi Abdullah İlâhî'yi Kütahya-Simav'dan İstanbul'a davet etmiş, ancak o bu davete icabet etmemiştir.

Hem Orta Asya, hem de Osmanlı kaynaklarında yer alan bir rivayete göre Semerkant'ta yaşayan Hoca Ubeydullah Ahrâr İstanbul'un fethinde manen Fatih'e yardımcı olmuştur. Ubeydullah Ahrâr'ın torununun oğlu Muhammed Kâsım şöyle nakleder:

"Ubeydullah Ahrâr, perşembe günü öğleden sonra aniden atının hazırlanmasını emretti. Atına binip süratle Semerkant'tan dışarı çıktı. Talebelerine, 'Siz burada oturunuz!' buyurdu. Mevlânâ Şeyh isminde bir talebesi, kendisini bir müddet takip etti. Ubeydullah Ahrâr Hazretleri'nin, atının üzerinde bir sağa, bir sola meylinden sonra kaybolduğu haberini verdi. Ubeydullah Ahrâr bir müddet sonra döndü. Talebeleri, heyecanla bu ani yolculuğun hikmetini sordular. O da, "Türk Sultanı Mehmed Han benden yardım talep etti. Ben de ona yardıma gittim. Allah'ın izniyle zafer kazanıldı, buyurdular."

Ubeydullah Ahrâr Hazretleri'nin torunu Hoca Abdülhâdî şöyle anlatır:

"İstanbul'a gittiğimde Sultan II. Bayezid şöyle buyurdu:

Babam Fatih anlattı: Fethin en şiddetli zamanında Rabbime iltica ederek zamanın kutbunun imdada yetişmesini istedim. O zât, şu vasıflarda, bir beyaz atın üzerinde karşıma geldi: 'Korkma! Zafer senindir!' buyurdu. O zâta, 'Küffâr askeri çok fazla!' dedim. O da bana cübbesini açarak 'İçine bak!' dedi. Cübbesinin yeninin içinden sel gibi akan bir ordu görünce hayretler içinde kaldım: 'Onların hepsi İslam ordusuna yardım etmek için geldi' buyurdu ve devam etti: 'Şimdi şu tepenin üzerinden 3 defa köse (davula) vur ve bütün askere hücum emrini ver!'

» Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566)

Ben de aynen öyle yaptım. O pîr de, ordusu ile hücuma iştirak etti. Feth-i mübîn gerçekleşti."

Fatih'in halefi II. Bayezid, Abdullah İlâhî'nin halifesi Emîr Ahmed Buhârî'nin (ö. 1516) Fatih semtinde tekke kurmasına maddî destek sağlamıştır. Abdullah İlâhî'nin diğer halifesi Âbid Çelebi'nin (ö. 1498) de Sultan'ın şeyhi olduğu söylenir. Anadolu'daki Nakşibendîlerden Lâmi'î Çelebi (ö. 1531-32) devrin idarecileriyle iyi ilişkiler kurmuş, eserlerinden bazılarını Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf etmiştir.

Yavuz Sultan Selim Şam'a geldiğinde Ubeydullah Ahrâr'ın halifesinin halifesi olan Muhammed Bedahşî'yi iki defa ziyaret etmiş, kendisi ilk ziyarette padişahla hiç konuşmamış, ikincideyse idareciliğin mesuliyetini hatırlatıcı mahiyette şeyler söylemiştir.

Nakşibendîlerden Abdurrahman Gubârî (ö. 1566) Kanuni'nin ricası üzerine *Şehnâme*'sini yazmış, ayrıca Kanuni'nin onun adına Mekke'de yaptırdığı tekkede şeyhlik yapmıştır. Kübrevî ve Nakşibendî şeyhi olan Abdüllatîf Mahdûmî Câmî (ö. 1556) İstanbul'a geldiğinde Kanuni'ye Nakşibendî usulünce zikir telkin ederek onu müridleri arasına katmıştır. Nakşibendiyyenin Kâsâniyye kolundan Ahmed Sâdık Tâşkendî (ö. 1586) 1583'te ikinci kez Hacca giderken masraflarını Mısır Beylerbeyi Vezir İbrahim Paşa karşılamıştı. Sultan III. Murad ile yakın ilişkiler kurduğu anlaşılan Ahmed Sâdık vefat ettiğinde Fatih Camii'ndeki cenaze törenine ulema ve meşâyıhın yanı sıra önde gelen devlet adamları da katılmıştı. Hem Yesevî, hem de Nakşibendî-Kâsânî olan Ahmed b. Mahmûd Hazînî (ö. 1002/1593-94'ten sonra) Orta Asya'dan İstanbul'a gelmiş, eserlerinden bazılarını Osmanlı padişahlarına ithaf etmiştir.

Diyarbakır'daki Nakşibendî şeyhi Mahmud Urmevî, müridlerinin çokluğu ve tekkesinin ekonomik gücü sebebiyle bazılarınca potansiyel tehlike olarak algılanıp IV. Murad'a şikâ- »

›› Tekkeden kütüphaneye
Rumeli kazaskeri Murad Molla Efendi tarafından 1775'te Fatih'te inşa edilen tekke. Biri büyük diğeri küçük iki binadan oluşan yapı günümüzde kütüphane olarak kullanılmakta.

yet edilmiş ve 1639'da idam edilmiştir. Kaynaklarda bu idamın iki sebebi zikredilir: Birincisi, Mahmud Urmevî Bağdat seferi esnasında padişaha bakırı altına çevirdiğini söyleyen bir kızı tavsiye etmiş, padişah da kıza bir miktar sermaye ve harçlık vererek altın imal etmesini istemişti. Ancak kız vaad ettiği altını yapmayıp aldığı paralarla zevk ve safa içinde kendini eğlenceye vermiş, bunu duyan padişah hem o kızı, hem de onu tavsiye eden şeyhi idamla cezalandırmıştır. İkinci ve daha makul sebebe gelince, Mahmud Urmevî'nin etrafındaki müridlerin çokluğunu ve tekkesinin hediyelerle ekonomik yönden güçlendiğini gören bazı paşalar padişaha bu durumun endişe verici olduğunu, şeyhin bu gücünü kullanarak şeyhliği şahlığa çevirmek isteyebileceğini, Safevî Devleti'nin de şeyhlikten çıktığını ve kısa zaman önce vuku bulan Sakarya Şeyhi hadisesinden ders alınması gerektiğini söylemişler. Böylece zaten kuşkucu bir karaktere sahip olan IV. Murad'ı şeyhi idam etmeye ikna etmişlerdir.

İdamdan sonra padişahın bazı görevlileri göndererek şeyhin evinde silah ve benzeri harp aletlerinin olup olmadığını araştırması da, idamda ikinci sebebin daha güçlü bir etken olduğunu gösteriyor. Bu araştırmada şeyhin evinde herhangi bir harp aletine rastlanmadığından kuşkuların yersiz olduğu geç de olsa ortaya çıkmıştır.

Mahmud Urmevî'nin halifelerinden Açıkbaş Mahmud Efendi (ö. 1666) bir şikâyet üzerine Köprülü Mehmed Paşa tarafından İstanbul'a çağırılmış, ancak bilâhare Paşa'nın hürmetine mazhar olmuştur.

Fatih döneminde Osmanlı Devleti için Şia henüz önemli bir tehdit oluşturmuyordu. Bu büyük sultanın Nakşibendîlere gösterdiği alâka, tasavvuf düşüncesine ve özellikle Horasan sufilerinin başarıyla ele aldıkları vahdet-i vücûda ilgisi dolayısıyla olmalıdır. Sonraki padişahlarda da bu entelektüel ilgi devam etmiş olabilir. Ancak 16. asırda Şiî Safevî Devleti'nin yükselişi ve Anadolu halkına yönelik propagandalara başlamasıyla birlikte Osmanlı idarecileri Sünnî tarikatları, bilhassa da Nakşibendîleri bu propagandaların önüne konabilecek bir kalkan telakki etmişlerdir. Bu kalkan, sadece Safevîlere karşı değil, aynı zamanda Anadolu'daki Kalenderî ve Haydarî gibi heterodoks (ehl-i sünnet dışı) zümrelere karşı da kullanılmaya müsaitti. Nitekim Kanuni'nin Eskişehir'deki Seyyid Gazi Tekkesi'ni Kalenderî Râfızîlerden temizledikten sonra buraya bir Nakşibendî şeyhini tayin etmesi oradaki heterodoks ocağı tamamen kurutmak gayesine matuf olmalıdır.

Şahın hediyelerini geri çevirdi

Nakşibendîliğin Müceddidiyye kolunu Anadolu'ya ilk getiren kişinin Muhammed Murad Buhârî (ö. 1720) olduğu kabul edilir. İstanbul Eyüp'te dergâhı olan Murad Buhârî, Melâmî şeyhi Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi'yle yakın ilişki kurmuştu. Bu dergâhın sonraki mensuplarından Beyzâde Mustafa Efendi (ö. 1785), Sultan III. Mustafa döneminde katıldığı savaşta büyük başarılar göstermiş, sefer dönüşü Murad Molla tarafından İstanbul Fatih'te inşa ettirilen Murad Molla Tekkesi'nin ilk şeyhi olmuştur. Muhammed Murad b. Abdülhalîm Nakşibendî (ö. 1848) Murad Molla Tekkesi'nin yakınına Mesnevîhâne Tekkesi'ni yaptırmış, bu binanın 1845'teki açılış merasiminde devrin padişahı

Sultan Abdülmecid de hazır bulunmuştur.

Osmanlı dönemi Müceddidî şeyhlerinden Mehmed Emin Tokadî ve müridi Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin yazdıkları eserlerle önemli kültürel hizmetler yapmışlardı. Muhammed Sadık Erzincanî ise zikir esnasında arı uğultusunu andıran bir ses çıktığı için "zikr-i zenbûrî" adı verilen bir tür zikri ilk kez uygulayan kişi (müctehid-i zikr-i zenbûrî) olarak kabul edilmiş, kendisinden sonra bu kola Nakşibendiyye-i Zenbûriyye adı verilmiştir.

Osmanlı döneminin bir Üveysî Nakşibendî mensubu, Kayserili Külâhçızâde Mustafa Efendi'dir. Bu zât, Kayserili Mehmed Said Efendi'ye hilâfet vermiştir. Mehmed Said Efendi, II. Mahmud döneminde Bektaşî tekkeleri kapatıldığı zaman Hacıbektaş ilçesindeki Bektaşî dergâhına şeyh olarak tayin edilmişti. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması döneminde Bektaşî tekkeleri de kapatılınca bu tekkelerin birçoğuna devlet tarafından şeriata ve ehl-i sünnet yoluna bağlılıklarıyla tanınan Nakşibendî Müceddidî şeyhleri postnişin olarak tayin edilmiştir.

Nakşibendiyye-Müceddidiyye'nin Anadolu'ya gelip yayılmasını temin eden bir başka şahıs da, Abdullah Dehlevî'nin halifelerinden olup Mekke'de ikamet ederek Anadolu'ya halifeler gönderen Muhammed Cân Nakşibendî'dir (ö. 1850). Mekke'de vefat edince Âdile Sultan türbesine asılması için İstanbul'dan bir avize göndermiştir. Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876) de Muhammed Cân'ın mürid ve halifelerindendi.

Irak'ta doğan, Hindistan'a gidip Abdullah Dehlevî'den tasavvufî eğitim alan ve Anadolu'ya çok sayıda halife ve temsilci gönderen Mevlânâ Halid-i Bağdadî (ö. 1827) ile birlikte Nakşibendîliğin Hâlidiyye kolu başlar. 19. yüzyılda Halid-i Bağdadî'nin Anadolu'ya gönderdiği halifeleri vasıtasıyla Nakşibendîliğin bu kolu Anadolu'da hızla yayılır. Nitekim Uşşâkî şeyhi Hüseyin Vassâf *Sefîne-i Evliyâ* isimli eserinde şöyle der:

"Bu tarikat-ı aliyyede ihdâs olunmuş bid'at olmadığından ve meseleklerine lâubâlîlik girmediğinden efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyyede hakkıyla hüsn-i kabûl görmüş ve pek sür'atle intişâr etmiştir. Bu intişârında âmil-i müessir (etken) ise ekseriyetle ulemâ-i İslâmiyyenin rağbetkâr olmasıdır... Anadolu'da, ale'l-husûs İstanbul'da Nakşî tarîk-ı âlîsi sâlikânı, sâir turuk (tarikat) müntesiplerinden ziyadedir."

Halid-i Bağdadî'nin halifeleri vasıtasıyla Osmanlı devlet bürokrasisine mensup çok sayıda kişi Nakşibendî-Hâlidîliğe bağlandı. Mekkîzâde Mustafa Âsım ve Mehmed Refik Efendi gibi şeyhülislamlar ile Said Paşa, Dâvud Paşa, Gürcü Necib Paşa, Nâmık Paşa ve Musâ Safvetî Paşa gibi birçok devlet adamının Hâlidîliğe bağlanması devlet bürokrasisinde önceleri kaygıyla karşılanmış ve bir kısım Hâlidî mensupları sürgüne gönderilmiştir.

Halid-i Bağdadî kısa zamanda pek çok mürid ve halife yetiştirmişti. Büyük Hanefî fakihi İbn-i Âbidin ile *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirin müellifi Âlusî de onun müridlerindendi. Mevlânâ Halid'in önde gelen halifelerinden biri Seyyid Tâhâ Hakkârî idi. Necip Fazıl Kısakürek'in *Başbuğ Velîlerden 33* isimli eserinde şöyle anlatılır:

İran hükümdarı Muhammed Şah bir rüya ile ehl-i sünneti kabul eder. Seyyid Tâhâ'dan bir muallim (hoca) ister. O da en ileri müridlerinden Abdurrahim'i gönderir. Şah, bu alâkadan ve Abdurrahim Efendi'nin hizmetlerinden o kadar memnun kalır ki, Türk (Osmanlı) sınırına bitişik Mergever ve Tergever isimli iki nahiyeyi (kasabayı) bütün köyleriyle birlikte Seyyid Tâhâ'ya bağışlar. Seyyid Tâhâ, "Ben Türk tebaasındanım (Osmanlı vatandaşıyım) ve devletimin sâyesinde gelirimiz, dünyevî geçim durumumuz yolundadır. İltifat ve ikramınıza teşekkür ederim ama kabul edemem" diye haber gönderir. Bunun üzerine İran şahı, "Mademki bu nâhiye ve köyleri kendiniz için kabul etmiyorsunuz, o zaman dergâhınızdaki dervişler ve fakirler istifade etsin diye vakfeyledim" der. Ayrıca Seyyid Tâhâ'ya süslü bir asâ (baston) ve cübbeyi hediye olarak »

"ONUN İCABINA HZ. MEVLÂNÂ BAKAR"

İstanbul'daki saray nâzırlarından Mevlevî Hâlet Efendi, Mevlânâ Halid-i Bağdadî'nin şöhret ve itibarını çekemiyordu. Nihayet bir gün fırsatını bulup onu padişaha çekiştirerek, "Sultanım! On binlerce adamı var. Bu hâl, devlet ve saltanat için ciddi bir tehlikelidir. Takdir edersiniz ki, tehlike daha fazla büyümeden ortadan kaldırılması zarurîdir" dedi. Sultan II. Mahmud da, "Bu mübarek ehl-i dinden devlete zarar değil, bilâkis büyük fayda vardır" cevabını vererek Hâlet Efendi'nin sözüne kıymet vermedi.

Mevlânâ Halid Hazretleri, hadiseyi işittiğinde kendi şahsına değil, hizmetinde bulunduğu manevî yola ve ondan feyz alan sayısız mümine zarar verebilecek bu iftiradan dolayı son derece mahzun oldu. Sultana hayır dua ettikten sonra, "Hâlet Efendi'nin işi, manen, piri Celâleddîn-i Rûmî Hazretleri'ne havale olundu. Bizzat Hazret-i Mevlânâ, onu huzuruna celb edip cezasını verecektir" buyurdu. Bunun üzerinden kısa bir müddet geçmişti ki, Mora İsyanı'na sebep olduğu için Hâlet Efendi Konya'ya sürüldü ve ardından da idam edildi.

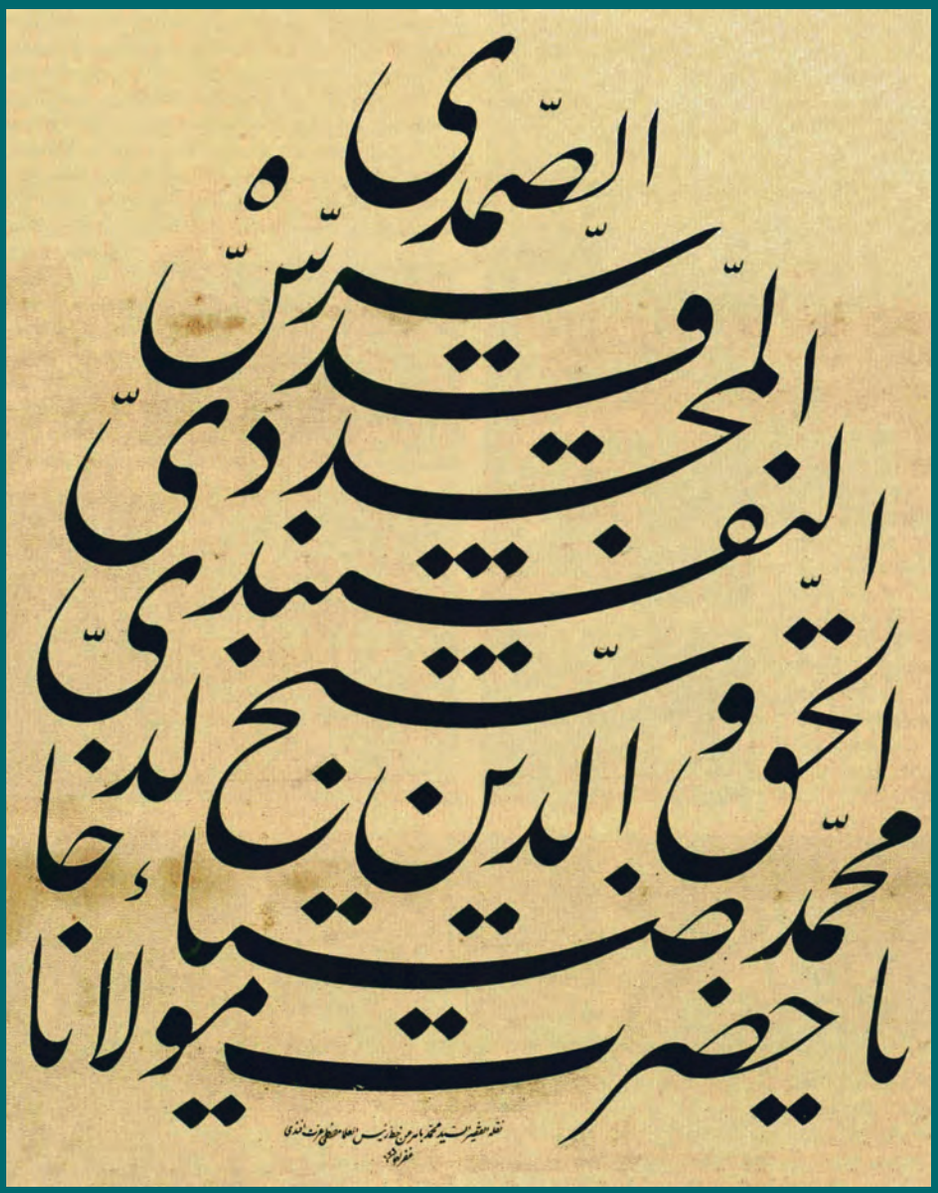

» Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin kaleminden çıkan Mevlana Halid Hazretleri'nin tac-ı şerifi.

gönderir. Seyyid Tâhâ bu köyler ile pek meşgul olmamış, cübbe ve asâyı da o dönemde Osmanlı padişahı olan Sultan Abdülmecid'e göndermiştir.

Halid-i Bağdadî de İran şahının Seyyid Tâhâ'ya hediyelerini duyunca Farsça bir mektup yazarak şöyle demiştir:

"İhlaslı kardeşimiz Seyyid Tâhâ! Kalbin, Acem (İran) bölgelerine meylini öldürücü, ruhu kurutucu bir zehir biliniz. Nerede kaldı ki onların yanına gidilsin. Onlara yakın olmak, tatlı, idareli dil kullanmaktan çok uzak durmak lâzım. İnşaallah bir araya gelmezsiniz. Eğer şah bile bizzat davet ederse, gitmemelidir. Nerede kaldı ki başkalarının davetine gidilsin. Böyle bir davete verilecek cevap şudur: Biz derviş kimseleriz. Bizim işimiz dünyadan uzaklaşmak ve İslam padişahına dua etmek, Hz. Peygamber'in (sas) dinine hizmet etmektir. Devlet reislerine ait meclislerin âdâbını bilmeyiz. Tarikatımızda da devlet ricâliyle görüşmek yoktur."

» Şeyh Şamil (1797-1871)

II. Abdülhamid'den özel görev

Tâhâ Hakkârî'nin halifelerinden Seyyid Fehîm Arvâsî, Rus işgali döneminde Doğubeyazıt cephesine gidip büyük muvaffakiyetler göstermişti. Erzurum yakınlarındaki Yavi'de imamlık yapan Nakşibendî Halidî şeyhi Alvarlı Efe, 1916'da Rusların Erzurum çevresini işgali akabinde katliama girişen Ermenilere karşı 60 kişilik bir askerî birlikle mücadele etmiştir. Erzurum işgalden kurtulunca Alvar'a yerleşen Alvarlı Efe 1956'da burada vefat etmiş, şiirleri *Hulâsatü'l-Hakâyık* adıyla derlenip neşredilmiştir.

Bir başka Nakşibendî-Halidî şeyhi Es'ad Erbilî Hazretleri 1900'de İstanbul'dan ayrılıp memleketi Erbil'e gitmiştir. Bazı kaynaklara göre Es'ad Efendi'nin kaleme aldığı 1001 hadîs-i şerîf ve kısa açıklamalarını ihtivâ eden *Kenzü'l-İrfân* isimli eserdeki "Seyahat edin ki sıhhat bulasınız" hadisinin açıklamaları bazı kişiler tarafından çarpıtılarak Sultan II. Abdülhamid'e şikâyet edilmiş ve kendisine "Gençlere, baskıcı Osmanlı idaresinden Avrupa'ya kaçın" demek istediği şeklinde iftira atılmıştır. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid tarafından Erbil'e sürgün edilmiştir.

Ancak yeni yayınlanan bazı araştırmalara göre bu bir sürgün değil, danışıklı dövüş tabir edilebilecek özel bir görevdi. Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'nun Kelamî Dergâhı'nda bir süre hizmet etmiş olan Kastamonulu Hasib Efendi ile yaptığı mülakattan aktardığına göre, Es'ad Erbilî, Sultan Abdülhamid tarafından sürgün edilmemişti. Tam aksine Batılı devletlerin Irak'taki siyasî etkinliklerini engellemek üzere bölgeye özel bir görev ve misyonla gönderilmişti (Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, *Allah Dostları: 20. Yüzyıl Türkiye Evliya Menakıbı*, Ank., 2013, c. 7, s. 36-39).

Kuzey Irak'ta yüksek miktarda petrol bulunduğunu fark eden İngilizler bölgeyi Osmanlı'dan koparmak ve buraya yerleştirdikleri idareciler yoluyla petrolü elde etmek için bir kısım ayrılıkçı faaliyetlere girişmişlerdi. Bunu fark eden Sultan Abdülhamid de bölge halkının bilinçlenmesi, Osmanlı'ya bağlı kalması ve isyan etmemesi için bir tür nasihatçi olarak Es'ad Efendi'yi Erbil'e yollamıştı.

» Üsküdar'ın manevî incisi
Üsküdar Sultantepe'de 1752 yılında kurulan Özbekler Tekkesi. Nakşîbendi tarikatına bağlı olan tekke, Millî Mücadele'de hizmetleriyle öne çıkmış olup günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Ancak Batılı ajanların kendisine zarar vermemesi için o günkü gazetelere bu durum "sürgün" olarak yansıtılmıştı. Es'ad Efendi Erbil'de oğlu Mehmed Ali Efendi ile birlikte Türk Muhibleri Cemiyeti'ni kurmuş ve burada kendisine verilen özel görevi icra etmiştir.

Bir başka Nakşibendî Halidî şeyhi Muhammed Ziyâuddin Nurşinî (ö. 1923) Bitlis'in Nurşin köyünde medfundur. 1. Dünya Savaşı'nda talebeleriyle birlikte Ruslara ve Ermenilere karşı mücadele etmiş, bu çarpışmalar esnasında bir kolunu kaybetmiştir. Savaşta gösterdiği cesaretten dolayı kendisini takdir eden Mustafa Kemal, Nurşinî'ye bir mektup yazarak Millî Mücadele'de ondan yardım istemiştir. Söz konusu mektup *Nutuk*'un vesikalar bölümünde mevcuttur.

Ruslara karşı Millî Mücadele'de komutanlık yapan meşhur Kafkas mücahidi Şeyh Şâmil de bir Nakşibendî mensubuydu. Şâmil ile aynı Nakşî-Halidî koluna mensup olan Şerefeddin Dağıstânî (ö. 1936), Yalova Güneyköy'de medfundur. Anadolu'nun işgali sırasında Yunan ordusu Bursa'ya geldiğinde Şeyh Şerefeddin'in bağlılarından ve sevenlerinden oluşan İmam Şamil Alayı bir taraftan dağlarda çete harbi yapmış, diğer taraftan da Ankara'da oluşturulan Kuvvâ-yi Milliye birliklerine asker temin etmiştir.

Üsküdar'da bulunan ve Nakşibendî tarikatına mensup olan Özbekler Tekkesi Millî Mücadele'ye büyük destek vermişti. 1920'de İstanbul işgal edince Anadolu'ya gidip Millî Mücadele'ye katılmak isteyen münevverler ve subaylar önce gizlice bu tekkeye gelir, Şeyh Atâ Efendi'nin (ö. 1936) misafiri olarak burada gizlenir, uygun bir ortam olunca Anadolu'ya giderlerdi.

Bu yolu kullanarak Anadolu'ya kaçabilenler arasında Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Celâl Bayar, Halide Edib Adıvar, Mehmed Akif Ersoy, Ali Fuad Cebesoy ve Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi önemli şahıslar bulunuyordu. Tekke, İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırmak için de bir üs olarak da kullanılmıştı. Ayrıca yaralanan bazı vatanperverlerin bu tekkede tedavi gördükleri bilinmektedir.

Netice olarak Fatih devrinden Cumhuriyet'e kadarki süreçte Nakşibendî mensuplarının siyasî hayatta önemli rolleri olmuştur.

TEKKEYE SIĞINAN PAŞA

Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinden Ömer Rızâî Dârendevî (ö. 1824) İstanbul Eyüp'te İzzet Paşa'nın yaptırdığı Vezir Tekkesi'nde postnişin olmuştu. Kabakçı İsyanı'nda yeniçerilerin zulmünden kaçan Kadı Abdurrahman Paşa bu tekkeye sığınmış, Dârendevî de onu tekkede saklamıştır. Bunun üzerine Şeyh Dârendevî bir gün hapiste tutulmuş ve tekkesi 300 yeniçeri tarafından yağmalanmıştır. Bu olaydan sonra inzivâyı tercih eden Dârendevî iki defa Hicâz'a gitmiş ve son seferinde 1240'ta (1824) orada vefat etmiştir.

Kaynakça:
Anonim, *Menâkıb-ı Ömer Rızâî Dârendevî*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, nr. 1096, vr. 21a-22a.
Hoca Sâdeddîn, *Tâcu't-Tevârîh*, İstanbul 1279, I, 410-411.
Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2306, c. II, s. 17, 20.
Mecdî Mehmed, *Hadâiku'ş-Şakâik*, tanbul 1269, s. 272-273;
Mevlânâ Şeyh, *Menâkıb-ı Hâce Ubeydullâh-i Ahrâr (Havârik-ı Âdât-ı Ahrâr)*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 3624, vr. 4b-5a;
Taşköprüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, Beyrut, 1395/1975, s. 157-158;

Necdet Tosun
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rumeli Cennetinde Bir İrfan Ocağı
Ohri Hayâtî Âsitânesi

Sultan I. Murad zamanında fethedilmişti Makedonya. Ohri'deki Hayâtî Âsitânesi hâlen Türklerin sığındığı manevî kalelerden biri. Şeyhi, müridi ve "ünlü" ziyaretçileriyle bir tekkenin anatomisi...

H. YILDIRIM AĞANOĞLU y_aganoglu@yahoo.com

Cami, medrese ve tekke İslam medeniyetinin birbirlerini tamamlayan vazgeçilmez parçalarıdır. Osmanlı medeniyetinin 600 yıl hüküm sürebilmesinin en önemli sebeplerinden biri, bu üç sacayağının sağlam olmasıdır. Âsitâne, tasavvuf terminolojisinde tarikat kolunun kurucusunun defnedildiği merkez tekke demektir. Osmanlı dönemindeki tarikatların merkez tekkelerinin çoğu İstanbul'dadır. Ancak Pîr Mehmed Hayâtî Âsitânesi, Makedonya Cumhuriyeti'nin Ohri şehrindedir.

Balkanlar'da 1352'den itibaren İslamın yerleşip kökleşmesinde bölgeye daha önce gelmiş ve Osmanlı akıncı birlikleriyle birçok savaşa bizzat katılmış gazi-dervişlerin rolü büyüktür. Onların hayat tarzı, adalet, sevgi ve hoşgörü temelli yaklaşımları sayesinde Balkan halkları İslamiyete büyük bir ilgi duymaya başlamış, bu ilgi arttıkça dervişlerle birlikte sevmeyi ve hoşgörüyü öğrenmişlerdir. Balkanlarda bu anlayışla hareket eden tarikatlar, İslamiyetin Hıristiyan halk arasında yumuşak ve kabul edilebilir yollardan yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Kendisinden birçok şubenin meydana çıktığı Halvetîlik, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir. Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş; buradan Anadolu, Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.

Halvetîliğin Ahmediyye kolunun Ramazânîlik tarikinin pîri Ramazan Mahfi Efendi'dir ve İstanbul Kocamustafapaşa'da medfundur (ö. 1616). Bu yolun şubeleri Cihangîrilik, Raûfîlik, Cerrâhîlik tarikinin âsitâneleri İstanbul'da, Buhûrîliğin Edirne'de, Hayâtîliğin âsitânesi ise Ohri'dedir.

Hayâtîliğin pîri Mehmed Hayâtî Efendi'nin nerede ve hangi yılda doğduğu bilinmiyor. Buhara/Horasan taraflarından Edirne'ye gelmiş, önce Şeyh Hasan Sezaî Hazretleri'nden manevî terbiye görmüş, sonra Pîr Hüseyin Serezî'den hilafet alarak Kırçova'ya gitmiştir. Nihayet manevî bir »

Yıldırım Ağanoğlu Arşivi.

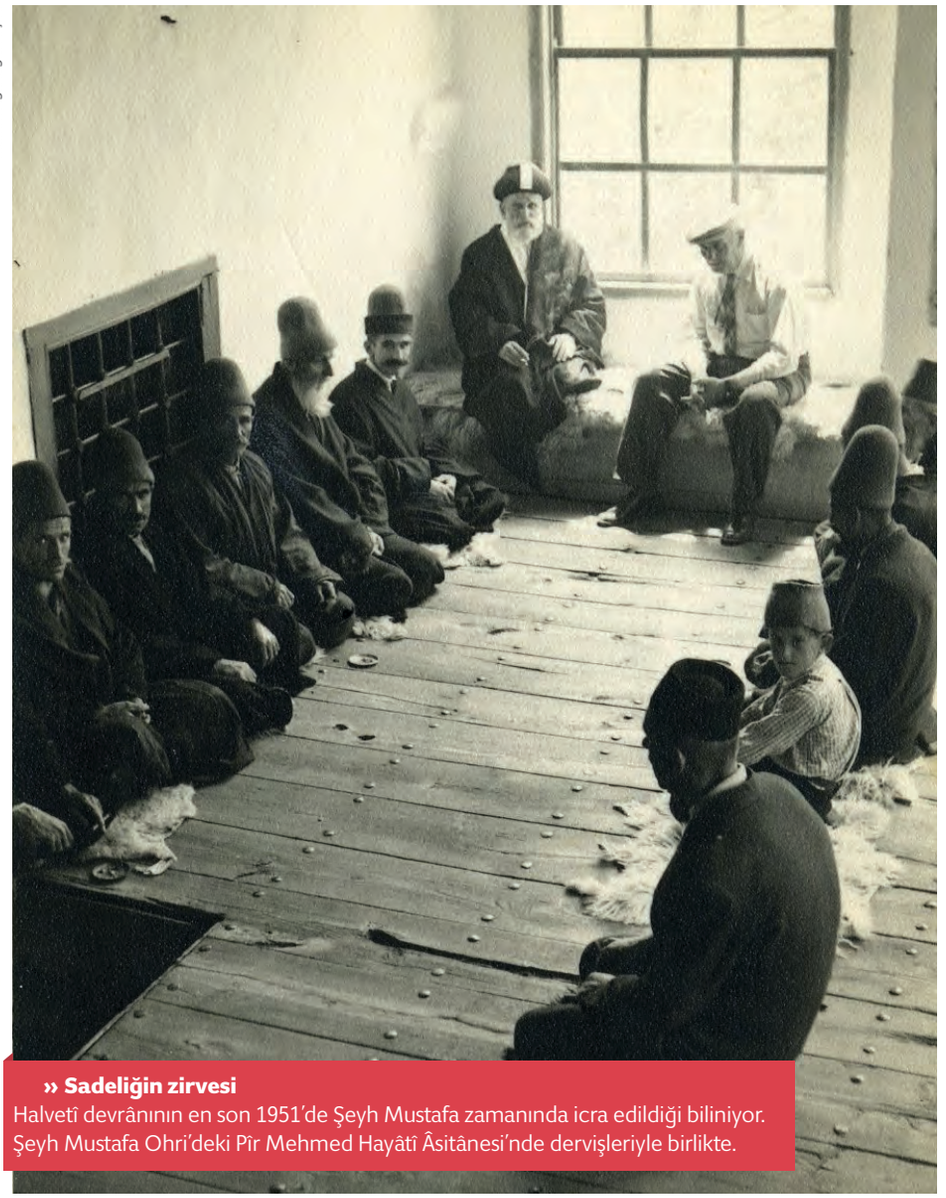

» Sadeliğin zirvesi
Halvetî devrânının en son 1951'de Şeyh Mustafa zamanında icra edildiği biliniyor. Şeyh Mustafa Ohri'deki Pîr Mehmed Hayâtî Âsitânesi'nde dervişleriyle birlikte.

EVLİYA ÇELEBİ'NİN GÖZÜYLE OHRİ

Ohri, Sultan I. Murad zamanında 1385'te Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından fethedilerek Manastır vilayetine bağlı bir sancak merkezi yapılmıştır. Evliya Çelebi 1670'te ziyaret ettiği Ohri için "17 mahallesi vardır ki 10'u Müslüman, 7'si Hıristiyan mahalleleridir" der. Manastır vilayeti sâlnâmelerine göre 1876'da 21 cami, 10 tekke, 2 medrese, 14 kilise, 2.358 hane ve 394 dükkân, 29 mağaza, 13 han, 2 hamam ve 1 değirmen, 25 fırın, 1 saat kulesi, 1 hapishane bulunuyordu. Yine bu tarihte Ohri kazasında (nahiye ve köyleri dahil) 5.501 Müslüman, 13.507 Hıristiyan ve 467 Kıptî yaşamaktaydı.

22 Kasım 1912'de Sırpların eline geçmesiyle şehirde 1385'den 1912'ye kadar 527 yıl süren Türk hâkimiyeti sona ermiştir.

işaretle gittiği Ohri'de kasaba idarecilerinin kendisini kabul etmemesi üzerine açlık, kasaba dışında bırakılma gibi sıkıntılar çekmiştir. Ardından Zeynelabidin Paşa Camii ve yanı başındaki tekkeye 1750'de yerleşmiş, vefatından sonra pîr olarak anılmıştır. Zeynelabidin Paşa Camii, Medresesi ve Tekkesi ise 1766'dan itibaren Pîr Mehmed Hayati Tekkesi olarak tanınmıştır.

Âsitânenin kurulduğu binanın vakfiyesinde Ohri Alaybeyi Zeynelabidin Paşa'nın bir kârgir cami, bitişiğinde bir tekke, yakınlarında 5 talebe hücresi ve mutfak inşa ettirdiği kayıtlıdır. 1685'te cami yapılmasına rağmen 1725'e, yani Halvetî-Cihangirî şeyhi Kulak (veya Çolak) Şeyh Sinan'ın bu zaviyeye şeyh olarak tayinine kadar tekkenin açık olup olmadığı ve şeyhlerin görev alıp almadığıyla ilgili ayrıntılı bir bilgiye rastlamıyoruz.

Şeyh Sinan Efendi 1749'da vefat etmiştir.Âsitânenin kuruluş tarihi olarak 10 Şubat 1750 tarihini esas aldık. Çünkü bu tarihte Ohri'de oturan eş-Şeyh el-Hac Mehmed Hayâtî Hazretleri, Sultan I. Mahmud tarafından verilen beratla Zeynelabidin Paşa Camii'nde imam-hatip, aşır-hân ve vâiz olarak görevlendirilmiştir.

Türklerin sığındığı kale

Şeyh Mehmed Hayâtî'ye ait en erken tarihli resmî belgeyse 17 Kasım 1732'de verilmiş bir berattır. Mehmed Hayâtî'nin 1732-50 yılları arası hangi kasabada yaşadığına dair belgelerde bir bilgi yoktur. İkinci belge yukarıda bahsettiğimiz 10 Şubat 1750 tarihli olanıdır. Üçüncü ve son arşiv belgesi 1755 tarihli padişah değişikliği ile verilen bir berat tecdîdi (yenilemesi) dir. Sultan III. Osman tarafından beratı yenilenerek 9 Şubat 1755'te kendisine verilmiştir. Hz. Pîr'in, Halvetîliğin Hayâtî kolundan olduğu ifadesinin geçtiği ilk arşiv belgesi 23 Ekim 1759 tarihli bir vakfiye suretidir.

Mehmed Hayâtî Efendi 18 Ağustos 1766'da Ohri'de vefat etmiş ve adına yapılan türbesine defnedilmiştir. Hazret, irşad hayatında birçok halife yetiştirmiş, halifeleri Manastır ve Kırçova'da zaviyeler açmıştır. Kendisinden sonra postnişîn olan şeyhefendiler zamanında Ohri Hayâtî Âsitânesi'ne (1750-2016) bağlı 35 tekke kurulmuştur. Bunlardan 18'i Makedonya, 14'ü Arnavutluk ve 3'ü de Yunanistan sınırları içindeki şehirlerde kurulmuştu. Günümüzde sadece Ohri, Struga ve Kırçova'daki Hayâtî tekkeleri faaliyetine devam etmektedir.

Ohri ve Struga'nın Balkan Savaşlarında elimizden çıkması ve 1950'li yıllarda Türkiye'ye akıp giden binlerce göçmenden sonra, Yugoslavya Türklerinin sayısı ve açık olan tekkeler çok azaldı. Bu tarihten itibaren Oh-

Yıldırım Ağanoğlu Arşivi.

» Nesilden nesile
Hz. Pîr soyundan gelen şeyh ailesi Ohri'deki Pîr Mehmed Hayâtî tekkesinin önünde.

» Ebedi saadet
Tekke içindeki Pîr Mehmed Hayâtî'nin sandukası.

ri Âsitânesi ve Struga Tekkesi'nin bir başka toplumsal rolü ortaya çıktı. Artık bu tekkeler bölge insanının kimlik mücadelesinde millî kimliklerini ifade ettikleri sığınılacak bir müessese haline geldi.

Şüphesiz tekkeye devam eden derviş ve diğer cemaat arasında etnik bir ayrım söz konusu değildir. Ancak bunların arasında Türkler ile Türkçe konuşmayı tercih edenler daha fazladır. Bu yüzden Türkleri ayakta tutan, Türkçenin yaşadığı, konuşulduğu ve hatta Cuma hutbesiyle vaazlarının Türkçe verildiği bu müesseseler Ohri ve Struga Türklerinin adeta sığındığı bir kale olmuştur. Tekkede Hz. Mehmed Hayâtî'nin soyundan gelen aile tarafından saklanan çok geniş bir arşiv bulunmaktadır. Osmanlıca belgeler ile matbu ve yazma kitaplardan oluşan bu arşiv tarafımızca tasnif edilerek kataloglanmıştır.

1991 sonlarında Yugoslayva'dan bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti döneminde Ohri Hayâtî Âsitânesi faaliyetlerini önceki dönemlere göre daha rahat sürdürmüştür. Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov başta olmak üzere diğer bazı yetkililerle özellikle yabancı ülkelerden gelen heyetler tekkeyi ziyaret etmişlerdir. Mesela 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ziyaretinde Gligorov kendisine refakat etmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, Ahmed Davutoğlu ve Abdullah Gül; askerî erkândan Org. Hikmet Bayar, Genelkurmay eski Başkanı İsmail Hakkı Karadayı siyasî ve askerî kanattan tekkenin önemli ziyaretçilerinden.

Makedonya'da bulunan Hayâtî tekkeleri mescit işlevi görmekte, şeyhleri imamlık görevini de yerine getirmektedir. Osmanlı'dan kalan bu gelenek halen sürdürülmekte, haftalık zikir Cuma namazından sonra yapılmaktadır. Makedonya'ya T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen imamlardan biri Ohri Hayâtî Âsitânesi'nde görevlendirilmektedir.

Halvetîliğin vazgeçilmez âyini olan devrân, Ohri'de en son 1951'de Şeyh Mustafa zamanında icra edilmiştir. Tarikatın olmazsa olmaz unsurları silsile, evrad ve ezkârdır. Günümüzde şeyhefendilerin silsilenamelerinin olmadığı, uyguladıkları esmanın eksik olduğu, seyr-i sülûk kaidelerine uyulmadığı görülmektedir. Halvetîliğin aslında olmayan, "yarım halife" gibi terminolojik tabirler, tarikat çeyizlerinden tac-ı şerif gibi unsurlara dikkat edilmemesi gibi pek çok sebepten dolayı Hayâtîliğin bazı uygulamalarının günümüzde aslından uzaklaştığını söyleyebiliriz. Halen devam edense zikrin bazı unsurları ve nakısalarıyla bazı folklorik/görsel öğelerdir.

Bütün eksikliklerine rağmen imkânlar muvacehesinde yaşatılması da önemlidir. Gerek Balkanlarda günümüzde açık olan bütün tekkelerde, gerekse Ohri Hayâtî Âsitânesi ve Struga, Kırçova Hayâtî zaviyelerinde tekke kapılarının açık olmasını, zikir meclislerinin devamını sağlayan postnişîninden türbedârına, müridânından muhibbânına bütün dostlara can-ı gönülden şükranlarımızı sunarız. Allah dostlarına selam olsun!

Kaynak:
H. Yıldırım Ağanoğlu, *Rumeli'de Bir İrfân Ocağı Ohri Halvetî-Hayâtî Âsitânesi*, İz Yay., 2016.

H. Yıldırım Ağanoğlu
Araştırmacı - Yazar.

10 MADDEDE
KÖRÜKÇÜ DERGÂHI
TEKKEYDİ, ÇÖPLÜK OLDU

Silivrikapı'da bulunan Körükçü Dergâhı 17. yüzyılda açılmıştı. Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde pek çok halifesi olan tekke bugün çöp yığınları arasında harap durumda. Körükçü Dergâhı'nın hazin hâlini 10 maddede dikkatinize arz ediyoruz.

Kullanılan görseller yazara aittir.

MÜFİD YÜKSEL mufidy@gmail.com

1- Silivrikapı'da bir tekke

Körükçü Tekkesi, İstanbul-Fatih Seyyit Ömer Mahallesi Silivrikapı Caddesi üzerinde 2598 ada, 51,52 parsellerde bulunmakta. Cümle kapısı üzerindeki kitâbeye göre 1 Muharrem 1061'de açılmıştır:

Yâ Hazret-i Pîr Sultan Abdülkâdir Geylânî
Sene 1061 Gurre-i Muharrem

2- Kâdirî-Rûmî taçlı şahide

Tekkenin kurucusu Kadiriliğin Rumiyye-i İsmailiyye şubesinin pîri Tosyalı Şeyh İsmail-i Rumî'nin birinci halifesi Şeyh İsmail Zelâşî (veya Dihbeşi) Efendi'dir.

Şeyh İsmail Efendi, 6 Eylül 1660 tarihinde vefat etmiş olup Körükçü Tekkesi'nin arka haziresinde medfundur.

Mezarın hâlen mevcut Kâdirî-Rûmî tâçlı şahidesinde şu kitâbe vardır:

Yahu

Hazret-i Şeyh İsmail Rûmî Hulefa-i
Evveli bu dergâh-ı şerîfin bânisi
Olan merhûm eş-Şeyh İsmail
Zelâşî Hazretlerinin ruhiyçün Fatiha
Sene 1071
Fi Gurre-i Muharrem

3- Tekkenin isim babası

Şeyh İsmail Efendi'nin ardından yerine halifesi, Körükçüzâde Şeyh Seyyid Mustafa Kâdirî postnişîn olmuştur. Tekkenin Körükçü veya Körükçüzâde adıyla anılmasının sebebi bu şeyhtir. Körükçüzâde Seyyid Mustafa Efendi 44 yıl boyunca bu tekkede şeyh olarak bulunduktan sonra 25 Ocak 1704 tarihinde vefat etmiş, şeyhinin yanına gömülmüştür. Mezarındaki Kâdirî-Rûmî tâçlı kitâbe şöyledir:

Yahu

Bânî hazretlerinin hulefâsı
Ve bu dergâhda postnişîn
Merhûm Körükçüzâde şeyh
Seyyid Mustafa Kadirî Efendinin
Ruh-ı şerifleriyçun Fatiha
Sene 1115
Fi 15 Ramazan

4- Esmâ-ı Hayy

Ahmed Muhyiddîn Efendi *Tomâr-ı Tekâyâ*'da vefat tarihini zuhul eseri olarak 1171 şeklinde kaydetmiştir. *Tomar*'da ayrıca Körükçü denmesine neden olarak şu kayıt yer alır:

"Tarikât-i Eşrefiyye-i Kâdiriyye'den Körüklü Esmâ-ı Hayy'ı okur ve nereye gitse orayı nur eder bir zât-ı şerîftir. Kezâ İsm-i Hayy okuyarak irtihâl eder."

Ancak *Tomar*'da yer alan Eşrefiyye-i Kâdiriyye kaydı da zuhul eseri olsa gerek. Zira Şeyh Mustafa Efendi'nin kabir taşında, dergâh bânisinin halifesi olduğu, yani Şeyh İsmail Rumî'nin halifesi ve bu dergâhın kurucusu Şeyh İsmail Efendi'nin halifesi olduğu açıkça yazılmıştır. Cemalettin Server Revnakoğlu ise *Tomar-ı Tekâyâ*'ya dayanarak tarikatının Eşrefiye olduğunu ve 1171'de vefat ettiğine ilişkin aynı bilgileri tekrarlar (Revnakoğlu Arşivi, B61).

Dergâhın bundan sonraki bir döneme ait şeyhleri tespit edilememiştir. Muhtemelen yüzyıla yakın bir süre hâlî kalmış olabilir. Ancak 1784 tarihli bir vesikada "Etrâf-ı Koca Mustafa Paşa: Asmalı Sokakta Körükçü Tekyesi-Şeyh Mustafa Efendi Kâdirî" şeklinde bir kayıt yer almaktadır.

Tekke bilahare Sa'diye tarikatından Şeyh Tekbıyık Mahmud Efendi'nin eline geçmiş. Tekbıyık Mahmud Efendi ise 1811'de vefat edip dergâh haziresine defnedilmiştir. Kabrinde şu kitâbe vardır:

Yahu

Tarîkat-ı Sa'diyyeden
Bu makâmda seccâde-nişîn
Merhûm ve mağfûrun leh
Eş-Şeyh Tekbıyık
Mahmud Efendi ruhuna Fatiha
Sene 1226

»

5- Harap geçen 40 yıl

1840 tarihli bir kaynakta "Kâdiriyyeden Körükçü Tekkesi, Der Asmalı Zokak, Der Lâlezâr, Arsadır" şeklinde bir kaydı vardır. Buradan 1840 yılında dergâhın arsa haline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Melek Paşazâde Kadrî Bey'in *Hankâhnâme*'sinde dergâh mukabele günü Cuma olarak, "Kökçü" Tekkesi adıyla yer almış. Asmalı Sokak'ta Kâdirî Dergâhı olduğu ve arsa halinde bulunduğu kaydedilmiştir. Yaklaşık 1840'larda hazırlanmış olan *Hankâhnâme* göz önüne alındığında, bu tarihlerde dergâhın arsa haline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra harap olan dergâh, 40 yılı aşkın bir süre arsa halinde kalır. 1863'te Kâdirî-Eşrefî şeyhlerinden Hafız Hüseyin Bedreddin (Sabri) Efendi tekkeyi yeniden inşa etmiş ve tekke Kâdirî-Eşrefî tekkesi haline gelmiştir.

Tekkenin Silivrikapı Caddesi yönüne bakan duvarında bu inşayla ilgili 27 Ağustos 1863 tarihli mermer kitâbe şu şekildedir:

Gel ey 'aşık bulam dersen kemâli
Gül kokusundan al gel sen nişânı
Bu makâmda medfûn hazret-i Şeyh ***İsmail***
Kılıp hizmet sıdkla nîceler buldu ihsânı
Nice müddetler kalıp arsa-i hâlî eşrefî
Şerefle bu dergâh-ı Kadirîyi eyledi i'marını Sabrî
Bulursun şüphesiz 'alemde feyz-i İlâhî

Sene 1280
12 Rebiul-Evvel

6- İkinci kurucusu

Tekkenin ikinci kurucusu Hafız Hüseyin Bedreddîn Efendi ise, 22 11 Ocak 1874'te vefat etmiş dergâhın küçük haziresine defnedilmiştir. Kâdirî taçlı, sülüs yazılı kitâbesi şu şekildedir:

Destur Yahu

Bu dergâh-ı şerîf kırk seneden
Mütecaviz arsa-i hâlî kalup millet-i
Sairenin eline geçip himmet-i Evliyaullah
Fethine muvaffak olan Tarîkat-ı
Kâdiriyyeden Eşrefiyye sâlikânından
Postnişîni merhûm Şeyh
Hafız Hüseyin Bedreddîn Efendi'nin
Ruh-ı şerîfleriyçun Fatiha
Sene 1290
Fi 22 Zi'l-Ka'de
29 Kânun-i Evvel 1289
Cumartesi

7- Tekke tekrar canlandı

Hâfız Hüseyin Bedreddin Efendi ile alakalı Ahmed Muhyiddin Efendi *Tomar-ı Tekâyâ*'da şu malumata yer vermektedir: "Elli seneden mütecâviz arsa-i hâliye olduğu hâlde, mumaileyh Şeyh Hüseyin Efendi geçip, müceddeden bir zâviye binâ ve bâni-yi sâni (ikinci kurucu) gibi ihyâ eylemiştir."

Hüseyin Bedreddin Efendi'nin ardından yerine oğlu ve halifesi Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi şeyh olmuş ve 5 Ocak 1896 tarihinde vefat ederek şeyhinin/babasının yanına defnedilmiştir. Mezar şahidesinde şu kitâbe mevcuttur:

Hû
Tarîkat-ı Aliyye-i Kadiriyye-i Eşrefiyye
Sâlikânından Körükçü Dergâh-ı
Şerîfi postnişîni
Eş-Şeyh es-Seyyid Abdülkâdir
Efendinin ruh-ı şerîfleriyçun
El-Fatiha Sene 1313
Fi 20 Recep Pazar

8- Hamiyetli ve mütevazı bir şeyh

Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi hakkında *Tomar-ı Tekâyâ*'da şu ifadeler yer almaktadır:

"Mumaileyh hamiyetli, mütevâzi, nahîfu'l-vücud (zayıf), fukarâ-yı sâbırînden bir kimse idi, derviş-nihâd (derviş yaradılışlı) bir kimse idi. Gözlerine biraz ağrı ârız olup muîne (yardımcıya) muhtâc oldu. Nihâyet mahdumu (oğlu) olmadığından, ber vech-i muharrer, dâmâdı Sıdkı Efendi'ye kasr-ı yed etti. Fi 13 Recep Sene 1313.

Bir hafta sonra da, irtihâl edip, tekyesine defn olundu. Namazını Koca Mustafa Paşa'da kılıp zikr-i şerîfle tekyesine götürdüm. Mumaileyh Defterhâne ketebesindendir."

Cemaleddin Server Revnakoğlu ise notlarında bu zâtı şöyle anlatmaktadır:

"Oğlu Abdülkâdir Efendi: 'Şeyh Kadrî Efendi' derler. Aynı zamanda askeri eczacı idi. (...) 20 Recep 1313 Pazar günü irtihâl edip, tekyesine defn olundu. Caddeye bakan ön hazirede, arkada ikinci taştır. Namazı Koca Mustafa Paşa'da kılınıp zikr-i şerîfle tekyesine götürüldü."

Dergâh-ı şerîfin arka haziresinde, Şeyh Kadrî Efendi'nin zevcesi Hatice Hanım'ın da mezarı bulunmaktadır. Mezar şahidesinde 31 Aralık 1891 tarihli şu kitâbe okunmaktadır:

Yâ Hû
Tarîkat-i aliye-i Kâdiriyye-i Eşrefiyye
Sâlikânından Körükçü dergâhı
Postnişîni Eş-Şeyh Kadrî
Efendi'nin zevcesi merhûme
Hatîce Hanımın ruhuna Fâtiha
Sene 1309
29 Ca.

9- Son postnişin

Seyyid Abdülkadir Efendi'den sonra posta, damadı Defterhâne ketebesinden Şeyh Sıdkî bin Ahmed Arif Efendi geçti. Dergâhın son postnişîni olan Şeyh Sıdkı Efendi ve bir halifesiyle ilgili Revnakoğlu Arşivi'nde şu notlar bulunmaktadır:

"Dâmâdı ve halifesi Şeyh Sıdkı Efendi: Defterhâne Senedât Odası ketebesindendi. Gönüllü mukayyidi olarak bu kalemde otuz yıldan fazla hizmet etti. Son zamanlarda emlak komisyonculuğu ediyordu. Fatih Nişancasındaki, Hamzazâde/Paşmak-ı Şerîf Tekyesi ile Hekimoğlu Ali Paşa civârında, Yolgeçen Tekyesinin ve Beyceğiz'de hâla arsası bulunan Kadıasker Tekyesinin meşihatları vekâleten Şeyh Sıdkı Efendi'nin üzerinde idi. Beyceğiz'de Kadıasker Tekyesi şeyhliğinin Sıdkı Efendi'ye verildiği 1280 tarihli Tahrir Defteri'nde yazılıdır. Bu tekyenin câbîliği de kendisine verilmişti. Fakat dergâh yapılamadığından bizzat şeyhlik edemedi. 22 Şubat 1932'de göçtü. Sarıyer'de yatıyor. Ortanca kardeşi zâkir Ali Alaeddin Bey merhum (Vilâdeti: 1281) Polatlı'da belediye reisi idi. Kabristanında medfundur.

Halifeleri: Eyyüplü Serrâc İsmail Efendi (Debbâğ): Eyüp'te Hâki Baba Dergâhının eski arsasını alarak yeniden ihyâ eden zâttır. Eyüp Tabakhâne/Debbâğhâne şeyhi ve yakın komşusu Eşref Efendi'den teberrük icâzetnâmesi vardır. Büyük Harp'ten önce göçtü. Serrâc-Debbağ İsmail Efendi'nin Tabakhâne/Debbâğhâne Tekyesi karşısında, deniz kenarında tabakhânesi/debbâğhânesi vardı. Defterdâr'da Tokmak Tepe'nin altında bir evi zâviye yapmak istedi ise de, muvaffak olamamıştı" (C. S Revnakoğlu Arşivi, No: B61). »

10- Şimdi çöplük oldu

1916 tarihli *Tekâya Defteri*'nde dergâh postnişîni olarak adı geçen Şeyh Sıdkî Efendi 1925 tarihli Tekâyâ ve Zevâyâ'ya Mahsus 109 Nolu defterde de dergâhın postnişîni olarak kaydedilmiştir. Halen ayakta olan ahşap dergâh binaları 1955'te şahsa geçmiş, ön tarafa çıkıntılı mihrabı sökülerek mescid/tevhidhânesi eve dönüştürülmüştür. Bugün ise ahfâd-ı meşâyihten (şeyhin torunlarından) bir aile tarafından kullanılmaktadır.

Ancak dergâhın bahçesinde tek katlı bazı beton gecekondular inşa edilmiş. Bu binalar bugün tamamıyla harap hale gelmiş olup çöp alanına dönüşmüştür ve yetkililerin ilgisini beklemektedir.

Kaynaklar
Ahmed Muhyiddin Efendi, *Tomâr-ı Tekâya*.
Bandırmalızâde, *Es-seyyid Ahmed Münîb El-Üsküdârî, 1307. Mecmuâ-i Tekâyâ*, Âlem Matbaası, İstanbul.
Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Cilt. 1-5., İst., 1996.
Asitâne-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâsede Kâin Elân Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri, İst., 1256.
Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin, *Hadîkatu'l-Cevâmi'*, Haz.: A. Nezih Galitekin, İst., 2011.
Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi (Süleymaniye Kütüphanesi) No: B61
Galitekin, Ahmed Nezih, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Salâtîn İmâretleri*, İst., 2003.
İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukuâtı Defteri, BOA, Kamil Kepeci, 6290/1.
Işli, Esin Demirel, "İstanbul Tekkeleri, Mimarisi Eklentileri, ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi", 1998.
Özdamar, Mustafa, *Dersaâdet Dergâhları*, İst., 2007.
Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ ve Meşâyih*, Taksim Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K.75 ve ekleri
Tabîbzâde, M. Şükrü, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sufiyye*, Yazma, Müellif Hattı, Hacı Selim Ağa (Hüdâyi) Kütüphanesi, no: 1098.
Tabibzâde Mehmed Şükrî, *İstanbul Hankâhları Meşâyihi*, Haz.: Turgut Kut, Edited By Şinasi Tekin&Gönül Alpay Tekin, 1995.
Tekâya ve Zevâyâya Mahsus Defter, 1341, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No:109

Müfid Yüksel
Araştırmacı-Yazar

İstanbul'un
Manevî Bekçileri

Tanpınar *Beş Şehir*'inde İstanbul'un manevî bekçilerini kendine has üslubuyla tasvir ediyor.

Bu camiin bahçesine girenler, onun havasında dolaşanlar bu Koca Mustafa Paşa'nın, II. Bayezid'in berberi olduğunu ve kapıcıbaşısı iken sureti hususiyede gönderildiği İtalya'da Cem Sultan'ı zehirlemeye muvaffak olduğu için vezirliğe erdiğini ve belki de Gedik Ahmed Paşa gibi büyük bir gazinin öldürülmesinde rol oynadığını bilmem hatırlarlar mı? Fakat kiliseden değiştirilmiş cami, o küçük kabristan, Sünbül Sinan'ın kendisi, yanıbaşında etrafı Yesarî yazısıyla çevrilmiş, yıldırım vurmuş çınar orada İstanbul'un en güzel manzaralarından birini yapar.

Şüphesiz yarın bu peyzaj da değişecek. Şimdi çorap atelyesi filân gibi şeyler olan o eski harap konaklar ortadan kalkacak, yerlerini modern atelyeler alacak, iş şartları değişmiş, dünyaya başka gözle bakan insanlar Sünbül Sinan'ın etrafında yaşamağa başlayacaklar; fakat Yahya Kemal'in merhamet ve sevgi şiiri asırların yığdığı bu havayı bize muhafaza edecek.

Sünbül Sinan'ın halifesi Merkez Efendi, surların dışında kendi yaptırdığı camiin ve kendi bulduğu bir ayazmanın yanında yatar. Yazık ki çocukluğumun hâtıraları arasında kuytu ve haşyetli rahmaniyetini güçlükle yaklaşılan bir kürsü gibi parıldıyan bu Müslüman asklepion'u artık kaybolmuştur. Ziyareti o kadar karanlık yapan ağaçlar kesilmiş, avludaki dergâh hücreleri yıkılmış, kuyu kapatılmış, hülâsa sırrın kendisini yapan unsurlar ortadan kalkmıştır. Mimarisiz, düz bir kışla odasında yatan birkaç ölü ile ayazmanın derindeki havuzuna bakan silik yaldızlı kafesi ancak görülen çile odası duruyor.

Merkez Efendi bu kafesin arkasında, bu yeraltı havuzunun gümüş parıltılarla yer yer bulanan ve bir kurbağa gözü gibi aydınlık menevişlerle dolu defne yeşilini ve belki de benim çocukluğumda, öğrettikleri şekilde yiyecek şeyler attığım balıkların gidiş gelişini seyrede seyrede büyük hikmet murakabelerine dalar, hatimlerini indirir, uzun ve ıssız kış gecelerini bitmez tükenmez dualarının zinciriyle sabaha ve güneşe doğru çekerdi.

Üstüne eğildikleri Kur'an sayfalarının aydınlığını benimseyen ve ferdî çizgilerini böylece onda erittikleri yüzleri, bize artık bir insan yerine iyi tezhip edilmiş bir fatiha gibi ilhamlı ve rahmanî görünen bu insanlar eski medeniyetimizin belki en güzel ve en iyi taraflarıydı.

Onların sayesinde devirlerin sert hayatı yumuşuyordu. Zaten devirlerinin asık yüzünde bir sevgi ye şefkat tebessümüne benzerlerdi. Bazan abese kadar giden Müslüman merhametinin ve müsamahasının en güzel misaliydiler.

» Kocamustafapaşa'daki Sümbül Efendi Tekkesi.

قدس الله سنا بأسراره

یا حضرت پیر محمد نور الدین الجرّاحی

۸۹ حامد ۱۲

Cerrahîlik

bir İstanbul tarikatı

MEHMET CEMÂL ÖZTÜRK mimcemal@yahoo.com

19 yaşında Osmanlı ilmiye dünyasındaki en önemli vazifelerden biri olan Mısır mevleviyetini elinin tersiyle iterek Alâeddîn-i Köstendilî Hazretleri'nin dervişi olan Nûreddin Cerrahî'nin ve Cerrahîliğin İstanbul'daki hayret verici macerası...

Nûreddîn Cerrahî Hazretleri "nefs-i İstanbul" denilen sur içinde, Cerrahpaşa Camii'nin karşı sırasındaki Yağcızâde konağında 12 Rebiulevvel 1678 Pazartesi günü dünyaya gelmiş, bu semtte doğduğu için kendisine "Cerrahî" lakabı verilmiştir. Asıl adı Muhammed, babasının adı Abdullah, annesinin adı Emine, zevcesinin adı Hatice olan Nûreddîn Cerrahî'nin künyesi Ebü'l-Füyûzat, mahlası Nûreddîn'dir.

İlk hocası Cerrahpaşalı Hafız Yusuf Efendi olan Nûreddin Efendi, ünlü şair Nâbî'den edebiyat okumuş, medrese tahsilinin ardından 19 yaşındayken Mısır Mevleviyeti ile Kahire'ye tayin edilmişti. Veda için Üsküdar'daki dayısı Hacı Hüseyin Efendi'yi ziyarete gittiğinde o kendisini Toygartepe'deki Selâmî Ali Efendi Tekkesi Şeyhi Ali Alâeddîn-i Köstendilî'ye (ö. 1730) götürdü. İlk karşılaşmalarında Şeyh Efendi tarafından, "Hoşgeldin Nûreddin Efendi oğlum" hitabıyla karşılanınca kendisinde bir hâl zuhur etmiş, memuriyetten vazgeçerek Köstendilî Hazretleri'ne derviş olmuştur.

7 sene süren dervişliğinde birçok defa Cerrahpaşa Camii'nde ve tekkede halvete girmiş; 'seyr-i sülûk' denen manevî yolculuğunu tamamlamıştır. 26 yaşındayken halife olmuş, Karagümrük'te Canfeda Hatun Camii'nin sağ ön köşesindeki özel halvethaneye taşınmıştır. Kısa bir zaman sonra caminin bitişiğindeki Bekir Efendi konağı alınmış ve Sultan III. Ahmed'in iradesiyle buraya dergâh yapılarak 5 Aralık 1703 Çarşamba günü Mirac kandilinde açılışı yapılmıştır.

Nûreddin Cerrahî 1717'de arife günü, Edirnekapı dışındaki Sakızağacı'nda, şimdiki şehitliğin yerinde bulunan Sır Tekke'de Sokollu Mehmed Paşa'nın şeyhi Şeyh Nûreddinzâde Muslihiddin-i Halvetî'nin (ö. 1571) türbesini ziyaret ettikten sonra Arafat'taki hacılar gibi telbiye, tekbir ve salâvat okuyarak vakfe yapmıştır.

Nûreddin Cerrahî, 18 yıl dergâhında irşadla meşgul olmuş ve 1 Ekim 1721 Çarşamba günü ahirete göç etmiştir. Kendisi İstanbul'da doğup yine burada irtihâl etmiş tek pirdir. Mürşidi Ali Alâeddîn-i Köstendilî tarafından gasledildikten sonra şeyh cenazelerine mahsus zikirli, salâlı, devrânlı merasimle Fatih Camii'ne götürüldü. Şeyhülislamın kıldırdığı cenaze namazından sonra, Sünbül Efendi Âsitânesi Şeyhi Koca Nûreddin Efendi'nin idare ettiği merasimle tekkesine getirilerek annesinin ayakucundaki manevî halvethanesine sırlanmıştır.

28 bin dervişi olduğu rivayet edilen Hz. Pîr'in 4'ü âsitânede şeyhlik yapmış 7 halifesi vardır: Süleyman Veliyyüddin (ö. 1746), Mehmed Hüsâmeddin Merdî (ö. 1756), Sertarîkzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1760), Yahya Moravî (ö. 1770), Çelebi Mehmed Bursevî (ö. 1761), Mustafa Tekfurdağî (ö. 1766) ve Yunus Musulî (ö. 1748).

İstanbul'un içinde kendisinden sonra bir pîr gelmediği ve kendileri de pîri olduğu tarikatta ictihâdı tamamladığından "hâteme'l-müctehidîn" kabul edilir. Hz. Pîr'in "Dil beytini pâk eden mevlâ zikridir" diye başlayan tek nutku (şiiri) vardır. Tertib ettiği sabah ve akşam okunan iki evrâd-ı şerîfden başka, tarikatname denilebilecek *Mürşid-i Dervişân* isimli bir de risâlesi vardır. »

» Muzaffer Ozak

» İbrahim Fahreddin Erenden

GENİŞ BİR ALANA YAYILDILAR

Coğrafî genişliği, uzun ömürlülüğü ve farklı kültür çevrelerine uyum sağlayabilmesiyle Halvetîliğin tasavvuf tarihinde istisnai bir yeri vardır. Ömer el-Halvetî'den (ö.1397) sonra ikinci pîr kabul edilen Bakü-Şirvanşahlar Sarayı'nda medfun Seyyid Yahya-yı Şirvânî'nin (ö.1464) halifeleriyle Halvetîlik 4 ana kola, 40 küsur şubeye ayrılmıştır. Cerrahîlik bu dört koldan Manisa'da medfun Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin Ahmedîlik kolunun Ramazaniye şubesine bağlıdır.

Hz. Pîr Ramazaneddin-i Mahfî (ö. 1616) Afyon-Karahisar'da doğmuş, 1586'da İstanbul'a gelmiş, Kocamustafapaşa'da, Bezistanî Hoca Hüsrev Efendi Camii'nde irşadla meşgul olmuştur. Ramazanîlik, İstanbul'dan başka Bursa, Edirne ve Rumeli'deki tekkeleri vasıtasıyla geniş bir alana yayılmıştır.

Ramazaniye silsilesi, Mestci Ali Rûmî, Mestcizâde İbrâhîm Necîb Edirnevî, Debbağ Ali Rûmî, Fâzıl Ali Lofçavî, Ali Alâaddîn-i Köstendîlî ile Nûreddin Cerrahî Hazretleri'ne ulaşır. Ramazaniyeden sonra tarikat 5 alt kola ayrılır: Buhûriye, Cihangîriye, Cerrâhiye, Raûfiyye ve Hayâtiye.

Hz. Pîr'in tavsiye ettiği kitap

Cerrahîlikte bütün Halvetîlerde okunan Seyyid Yahya Şirvânî'nin tertip ettiği "vird-i settâr"dan başka, Hz. Pîr'in tertip ettiği sabah ve akşam virdleri okunur. Zikirde esas olanlar istiğfâr, salavât, kelime-i tevhid ve müteâkiben de esmâ-i seb'adır. Esmâ-i seb'a (yedi isim) ile kul ile Allah arasında var olduğu kabul edilen nur ve zulmetten 70 bin perde kaldırılmaya çalışılır. Esmâ-i seb'a üzerine kurulmuş bulunan Halvetiye usûlünü Hz. Pîr Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487-Tebriz-Gökmescid) 12 esmâya, Hz. Pîr Nûreddin Cerrahî de 28 esmâya çıkarmışlardır.

Cerrahî tâcı 4 terkli (dilimli), 40 dallı Halvetî tâcı şeklinde olup tepeliği, sarı-turuncu fulya çiçeği renginde dir. Üzerine beyaz, yeşil veya siyah renkli ve 'Cüneydî' tarzında destar sarılır. Ancak halifelere bu tacdan evvel, yine sadece Cerrahîliğe ve Raûfiliğe mahsus 'dallı arakıye', ondan evvel de derviş takkesi ile düz arakıye giydirilir ve zeytin çekirdeğinden yapılmış tesbih verilir. Adab arasında diz üstü oturmak, şeyh huzurunda az konuşmak, şeyhi nazardan çıkarmamak, şeyh ne verirse kabul etmek, mahlûkata hor bakmamak bulunur. Ehl-i sünnete bağlı olan Nûreddîn Cerrahî mensuplarına İmam Birgivî'nin risâlesinin okunmasını tavsiye etmiştir.

Şeyh postu âsitânede mavi, zâviyelerde kırmızı renktedir. Âsitânede postnişin, sertarik, aşçı, zâkirbaşı, imam, meydancı, türbedâr, kapıcı, asadar, nakib, pazarcı, çerağî, sakî, ferraş denilen 14 görevliye karşılık, zaviyelerde 7 görevli bulunur.

Cerrahîlik İstanbul'da 10 civarında tekkede (muhtelif tarihlerde diğer tarikatlara ait 40 civarında tekkede) Üsküdar, Fatih, Eyüp, Boğaziçi gibi değişik semtlerde yer almıştır. Cerrahî tekkelerinden Taşcı tekkesi Sertarîkzâde'nin halifesi Halil Nizameddin Efendi tarafından bina edilmiştir. Edirnekapı Acıçeşme'deki tekkenin bitişiğinde Fatih'in Kavasbaşısı'nın mezarı vardır. Yanan tekkenin arsası son dönemde otopark haline getirilmiştir. Üsküdar'daki Kapıağası Mescidi'nde Yahya Moravî'nin torunu Arif Dede ilk defa şeyhlik yapmıştır. Arsası gecekondu işgalinden son dönemde kurtulmuştur. Yine Yahya Moravî halifelerinden reisü'l-kurra Zerdecizade Şeyh Hüseyin Efendi Silivrikapı'daki Karagöz Mescidi'nde şeyhlik yapmıştır. Günümüzde cami olarak ibadete açıktır.

Sultan III. Mustafa devrinde Avusturya seferine Ordu şeyhi olarak ka-

tılan Sertarîkzâde'nin halifelerinden Mustafa Efendi tarafından Fatih'te Yeşil Tekke sokağında yaptırılan tekke Fatih yangınında yok olmuştur. Arsasına yapılan binada günümüzde Fatih İlçe Gıda-Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü bulunur. Yahya Moravî'nin halifelerinden Üsküdar-Aşcıbaşı mahallesinde yaptırılan Şeyh Hafız İsmail Efendi'nin tekkesinin arsası günümüzde garaj haline getirilmiştir. Sokollu Mehmed Paşa'nın akrabalarından Peçevî İbrahim Efendi'nin Eyüp'teki Tameşvar defterdarı iken yaptırdığı ve o adla bilinen mescidinde Sertarîkzâde'nin halifelerinden İbrahim Efendi şeyhlik yapmıştır. Günümüze intikal eden haziresi ise bakımsız haldedir.

Rumelihisarı bitişiğindeki, Kanuni döneminde inşa edilen Durmuş Dede Tekkesi'ne kuruluşundan 200 sene kadar sonra Sertarîkzâde şeyhliğe tayin olmuştur. Sonradan yol genişletme sebebiyle ortadan kalkmıştır. Cerrahî şeyhleri ayrıca Bursa, Edirne, Rumeli (Üsküp, Selanik, Radoviç) Mora (Anabolu, Tripoliçe, Kalavurta), Girit (Resmo), Kahire, Musul gibi yerlerde de şeyhlik yapmışlardır.

Manevî hediyeler

Karagümrük'teki Âsitânede 1925 yılında tekkelerin kapatılmasına kadar şeyhlik yapan 18 zâtın 15 ve diğer Cerrahî Tekkeleri şeyhlerinin çoğu İstanbulludur.

Halvetîlikte kuûdî ve kıyâmî zikirden sonra devrân (dairesel yürüyüşle dönerek) yapılır. Âsitânede mukabele pazartesi günü öğleden sonra yapılırdı. Vakit namazından sonra zikir halkası teşkil edilir; kelime-i tevhid "perde kaldırma" denilen usulle zikrin ritmi değiştirilerek tamamlanır. Durak okunur ve devrana kalkılır, Hu ve Hay isimleri ile yapılan devrandan sonra Vefa devri, Sultan Veled devri, dua ve gülbank ile mukabele tamamlanır. Hz. Nûreddin Cerrahî'ye diğer tarikat pîrleri, manevî yolla bazı hediyeler vermişlerdir. Vefâ Devri, Veled Devri, Bedevî Topu zikri, mavi makam postu gibi... Ancak 'Tavaf Tevhîdi' sadece Cerrahîliğe mahsustur.

Cerrahîlik tarihi boyunca bazı tarikat ve tekkelerle yakın ilişki içinde olmuştur. Fatih Rifâî Kubbe Tekkesi, Koska Sadi Abdüsselam, Edirnekapı Kadirî Ahî Resmî, Kocamustafapaşa Sünbülî ve Tophane Kadirî âsitâneleri bunlardandır.

» Karagümrük'teki Cerrahî Âsitânesi

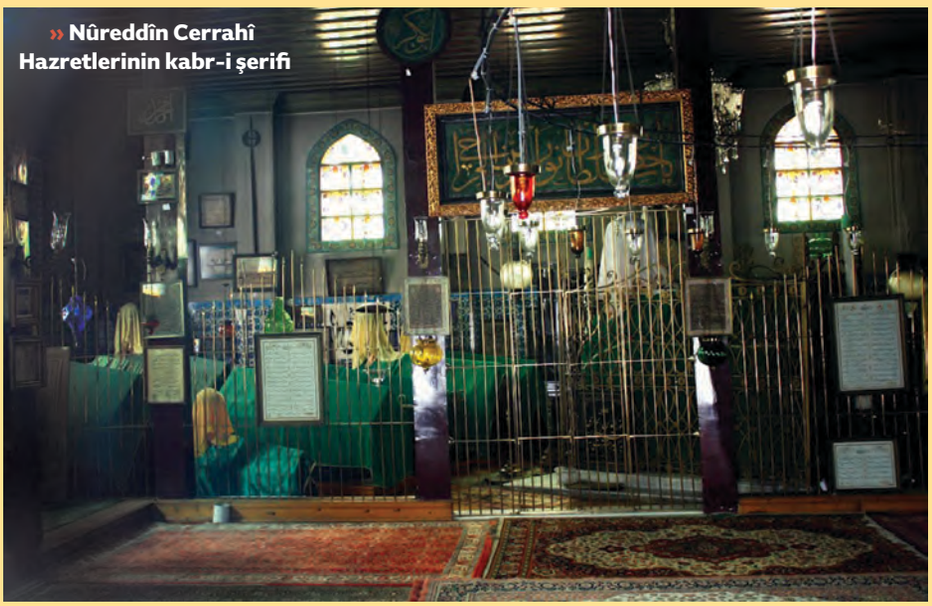

» Nûreddîn Cerrahî Hazretlerinin kabr-i şerifi

Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, ilk Maârif Nâzırı Abdurrâhman Sâmi Paşa, Necip Paşa, Şeyhülislam Mekkizâde Asım Efendi, şaire Fitnat hanım, Hüseyin Siret Özsever bazı Cerrahî mensuplarındandır. Eyyubî Mehmed Efendi (Hacı Arif Bey'in hocası), Kanbur Hafız İsmail Efendi ve Malak Hafız Hüseyin Efendi Cerrâhi zakirbaşılarındandır.

Şeyhülislâm, kazasker, müderris, imam gibi ilmiye mensuplarından sadrazam, vali, memur gibi idarecilere ve şair, hattat, musıkîşinas gibi sanatkârlardan asker, zanaatkâr ve esnafa kadar toplumun her kesiminde kabul gören Cerrahîlik, iki asırdan fazla İstanbul'un günlük hayatında yer almış ve bir Türk tarikatı olarak topluma çeşitli katkılarda bulunmuştur.

İbrahim Fahreddin Erenden Efendi'nin (ö. 1966) irtihalinden sonra fahrî türbedârlık yapan öğrencilerinden el-Hac Muzaffer Ozak ile Safer Dal, Kemal Evren ve Necdet Toköz tarafından önce Nûreddîn Cerrahî Türbesi ve Mescidini Koruma Derneği bilahare 1981'de Türk Tasavvuf Musikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı kurulmuştur. Vakıf, hâlen tasavvuf musikisi eselerinin tesbit, icra, arşiv ve yayın faaliyetlerini yürütmektedir.

Kaynak:
Mehmet Cemal Öztürk, *Cerrahîlik: Şeyh Nüreddin Cerrahî ve Cerrahî Tarikat*, Gelenek Yay., 2004.

Mehmet Cemal Öztürk
Uzman Öğretmen, MEB.

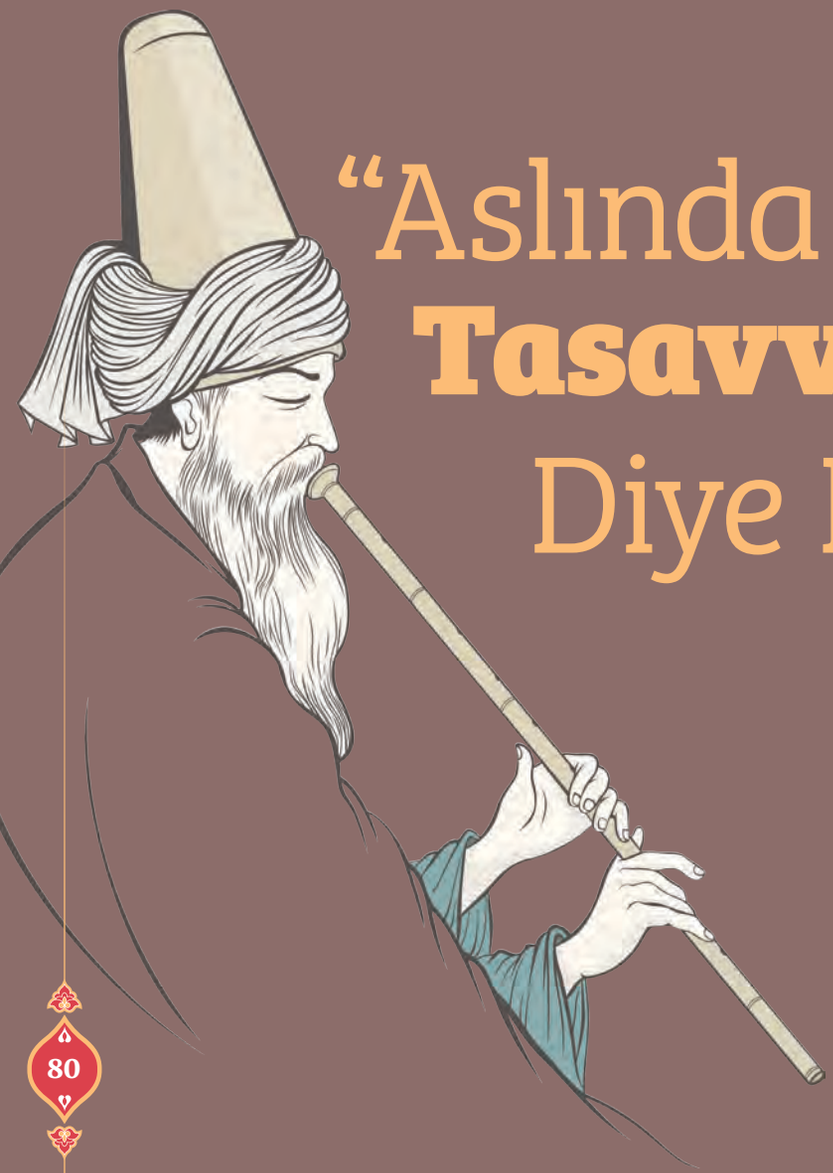

“Aslında **Tasavvuf Musikisi** Diye Bir Tür Yok”

Tasavvuf denilince akla ilk gelen sanatlardan olan musiki nasıl icra edilirdi? Musikişinaslarımızın çoğu neden tekke kökenlidir? Cami müziği ile tekke müziği arasında ne farklar vardır? Hayatını musikiye adamış **Ahmet Özhan**’a sorduk.

KONUŞAN: SAMET TINAS

Tasavvufta musikinin yeri nedir?

Meseleyi “tasavvufta musikinin yeri nedir” diye ele alırsak tasavvufu bir yere hapsetmiş oluruz. Hâlbuki tasavvuf bir hayat biçimidir. Hayatımızda musikinin yeri neyse, bir hayat tarzı olan tasavvufta da musikinin yeri odur. Meseleye yeterince vâkıf olmayan kişiler İslam, şeriat, tasavvuf gibi ayrımlar yapabilirler, ancak bunlar izah bâbında yapılan ayrımlardır. Tasavvuf İslamdan ayrı bir şey olmadığı gibi İslam da hayattan ayrı bir şey değil. Diğer taraftan din de bir ritüeller paketi değil. Din, kainatı yaratan ve dizayn eden Cenab-ı Hakk’ın bize lütfettiği bir hayat biçimi. Bir kere meseleyi buradan ele almak lazım. Allah “Ehadü’s-Samed”dir. Bütün varlık, O’nun muradıyla ve ilminin tecellisi olarak kendinden kendine açığa çıkar.

Bu zeminden hareketle musikiyi ele alırsak nasıl bir tabloyla karşılaşırız?

Musiki birtakım hoş ifadelerle tarif edildiği üzere, cennet kapılarının açılma sesiymiş. Bir başka tarife göre de Cenab-ı Hakk’ın yarattığı mahlukâta elest bezmindeki hitabı imiş. Bunların hepsi doğrudur, şıktır ve güzeldir. Cenab-ı Hakk bilinmek ve sevilmek muradıyla âlemleri halk etmiştir. Bu halkıyyat içerisinde her şey “Halıku’l-Bâriyü’l-Musavvir” bağlamında yaratılmıştır. Kulluk etmek için neye ihtiyaç var ise o şekilde halk etmiştir. Ama nasıl? Musavvir. Yani tasvir ederek, güzel bir şekilde. Bu tezyinatın frekans olarak, melodik olarak en latif haline biz musiki diyoruz.

Hayatın her safhasında musikiyle karşılaşırız. Doğarız, kulağımızın bir tarafına kamet eder, bir tarafına ezan okurlar. Daha sonra bebek “agulamaya” başlar. Onun da kendi içinde bir melodisi vardır. Bilahare çocuk büyüdüğünde mektebe ilahilerle götürülürdü. Ayrıca hadis-i şerifte buyrulduğu gibi, “Kur’an’ı güzel seslerinizle tezyin ediniz” emri vardır ki, bu da musikiye işaret eder. Tilavette, kıraatte hep güzel okumaya itina edilmiştir.

Musiki hayatımızın her safhasını kuşatmış durumda yani.

Evet. Camiden tekkeye, düğünde söylenen şarkılara, türkülere kadar her safhasında musiki vardır. Vefat edince yine mezarımız başında okunan Kur’an-ı Kerim, cenazeden evvel okunan salâ hep musikidir. Musikinin olmadığı hiçbir yer yoktur. Çünkü Cenab-ı Hakk’ın yarattığı mükevvenat içerisinde en latif olanı musikidir.

Siz musikiyi nasıl tanımlıyorsunuz?

Musiki öz itibariyle frekanstır ve fizikî bir hadisedir. Letafeti ise mânâsındadır. Komaların birbiriyle münasebetinden ortaya çıkan melodidir.

Ancak netice itibarıyla bu bir yapıdır. İnsan tamamıyla frekanstır. Beş duyu boyutundaki kulluğunu icra için daha görünür kılınmıştır. Bu görünüme madde denir ancak madde izafîdir. Madde Allah'ın zat, sıfat ve esma tecelligâhıdır. Bu maddî yapıyı mikrokozmos olarak içeriye doğru açtığında ayan beyan ortaya çıkar. Bugün laboratuvar ortamında String teorisi denilen iplikçiklerin hepsi birer frekanstır aslında. Musiki de bir frekans olduğuna göre burada bir ahenk söz konusu. Bu frekansların iç içe geçmesi modern fizikte "dalgaların kesişmesi" olarak tabir ediliyor. Bu kesişmelerle yeni enerjiler, yeni mânâlar açığa çıkar. Bunun gibi musiki frekansıyla bizim yapısal frekansımız bir araya geldiği zaman, yapısal frekansımıza bir artı değer girer. Bu artı değer bizim yapısal frekansımıza anlam katmaktadır. Yapımızda mündemiç olan mânâları tetikleyici bir tesir icra eder.

Bunun en bariz misali, bizim medeniyetimizdeki musikiyle tedavi usulüdür. Musikiyle tedavi vücuttaki marazın, ihtiyaca uygun frekans sistemiyle tedavisidir. Hicaz, rast, segâh makamları şifahanelerde, bilhassa Osmanlı-Türk medeniyetinde tedavi maksadıyla kullanılmıştır. Şimdi nereye koyacağımızı şaşırdığımız Batı medeniyeti insanları "içine şeytan girdi" diye yakarken biz asırlarca ud, rebab çalarak, ney üfleyerek "deli" denilen insanları tedavi ettik.

İbadet dediğimiz, aslında kendinde var olan kuvvenin açığa çıkması için yapılan ritüellerin de -zikrullah gibi- bir melodisi vardır. Zaten musikisiz kımıldayamazsın. Yolda giderken adımlarımızın bile ritmi var. Bu ritmi tutturamazsan yürüyemezsin. Yürüdüğündeki ritmik "tak, tak" sesine istediğin mânâyı yükleyebilirsin. Kimi "Ayşe, Fatma" der, kimi "Allah, Kayyum." "Dervişin fikri neyse zikri de odur" işte bu demek. Yani musiki hayatımızın her safhasına Cenab-ı Hakk tarafından lütfedilmiş bir letafettir.

Camide kullanılan musiki ile tekkedeki arasında ne gibi farklar vardır?

Birbirine çok benzer formlar kullanılır. Kamet ve ezan gibi makamlı okuma usulü mesela. Yine salatuselam, tekbir, temcid, mevlid her iki müessesede de kullanılır. Dergâhlarda ayrıca zikrullah âyinleri yapıldığı için orada kullanılan musiki biraz farklıdır. Mesela ››

AHMET ÖZHAN

© SEDAT ÖZKÖMEÇ

bu mekânlarda durak, usûl ilahisi, devran ilahisi, cumhur ilahisi, kıyam zikrinde okunan ritmik ilahiler, kasideler gibi formlar vardır. Bunlar hep belli makamlar üzerinde icra edilir.

Cami musikisinde neden alet kullanılmaz?

Esas kültürümüzde cami toplantı yeridir. Namazın yanında devlet meselesi de sosyal meseleler de konuşulur, düğün yapılır, harp öncesi karargâh kurulur. Ama o şekilde içtihat edilmiş. Ancak dergâhlar daha fazla zaman harcanan yerler olduğu için daha çok fonksiyonu icra eder olmuş. Gerçi zikir esnasında da enstrüman kullanılmaz; meşklerde kullanılır. Mevlevî mukabelesinde enstrüman vardır ama o ayrı bir bahis.

Diğer tarikatlarda olsa ne olur?

Bence hiçbir şey olmaz. Ama âdet edilmemiş. Büyüklerin bir sözü vardır: "Âdet edinme, olan âdeti de reddetme." Mühim olan şer'-i şerife uygun olmasıdır. Kitap ve sünnete uygunsa bir şeyin mahzuru yoktur. Camide enstrüman âdet edilmemiştir.

Klasik kemâlâttır

Peki, hangi sazlar kullanılır? Tarikatlara göre enstrümanlar değişir mi?

Aslında değişmez, özde öyle bir şey yoktur yani. Ama mesela ney bir simge olarak kabul görmüş. Tasavvuf musikisi dediğimiz, yani Allah'la birlikte olunduğunun ahvalini neyle sembolize etmişlerdir. Rebab, tanbur, klasik kemençe ve zikrin ritmine göre def, kudüm gibi vurmalı sazlar tercih edilmiştir. Olabildiğince metal telli âletlerden sarf-ı nazar edilmiştir. Yani metalik değil de bağırsaktan yapılmış tel kullanılırdı. Ney de aslında nebattır. O da "Hû" denilerek üflenir ve sur sesini hatırlatarak tefekkür etmemizi sağlar. Ama unutmamak lazımdır ki, her şey Allah'ı zikreder. Yani bağırsak tel zikredecek de metal etmeyecek mi?

Aklımıza ilk gelen musikişinaslarımız hep tekke terbiyesi görmüş, sanatımıza katkıda bulunmuş. Bunu neye bağlıyorsunuz?

O zamanın hayat tarzında öyle. Başta Mevlevîhâneler olmak üzere dergâhlarda musiki icra edilir. Zekaî Dedeler, Itrîler hep bu ocaklarda yetişmiştir. Tabii Mevlevî musikisinde sanatkârların temayüz etmesi semâda kullanılan âyinden kaynaklanır. Dört selamdan oluşan, çeşitli ritmleri içinde barındıran ve muhtelif makam geçkilerine sahip koskoca bir formattan bahsediyoruz. Bu format sevk-i tabii ile yapılmış bir ilahiye benzemez. Ciddi musiki bilgisi ister. Âyin hem klasik musikide hem dinî musikide en büyük formdur. Sanat açısından da daha şümûllüdür. Ötekiler de sanat bakımından zengindir tabii. Bir satırlık "Tekbir" bazen bir kârdan (uzun bir musiki formu) daha müessirdir. Ama Mevlevî âyini, *Mesnevî*'den seçilen güftelerle, aruz vezninin ortaya çıkardığı ritmik özelliklerle uyuşan selamlara göre muazzam bir yekûn oluşturur.

Şunu da belirtmek lazım: Dergâhlarda musiki gelişmiştir ancak dergâh dışında musikiye meyyal olanların intisabıyla da dergâhlardaki musiki intişar etmiştir. İkisi de birbirini tetiklemiştir.

Buralarda yapılan musikiyi nasıl isimlendiriyorsunuz?

Aslında tasavvuf musikisi diye bir tür yok, Türk musikisi var. Kullanış formatının gereği olarak bu tabir kullanılmaya başlanmış. Bu lafı biz icat ettik diyebilirim. Çünkü dergâhlar açık olduğu zaman musiki koreografiye eşlik ederdi. Dergâhlar sırlanınca, koreografisi de musikisi de ortadan kalktı. Biz de 1970'lerden itibaren "bunun koreografisi yasak ama musikisini yapalım" dedik. Aslında kasideler, ilahiler hepsi zikrullah esnasında icra edilir.

Günümüzde bu musiki aslına uygun olarak icra ediliyor mu peki?

Zor bir sual. Çünkü söylediklerim zülf-i yâre dokunacak. Açık söylemek gerekirse bu işin kaynağı Karagümrük'teki Türk Tasavvufu ve Musikisini Araştırma ve Yaşatma Vakfı'dır. Çünkü burası hiçbir zaman faaliyetlerini durdurmamış, dergâhlar sırlanmasına rağmen faaliyetlerine devam etmiştir. İnsanlar toplanmış, sohbet etmiş, musiki meşk etmişlerdir. Allah şefaatine nail etsin, bu işi Fahrettin Efendi Hazretleri ayakta tutmuştur. Daha sonra velinimetim Muzaffer Efendim bunu dünya sathına yaymıştır. Akabinde bugün bütün tasavvuf musikisi dediğimiz âsârın kadim olanlarının yüzde 99'unu Safer Efendi ortaya çıkarmıştır. Elinde eski teyple dağ bayır gezmiş, bazısına mangır vererek bazısına da tatlı götürerek kimde ne ilahi var ise kaydetmiştir. Bizim elimize böyle yüzlerce bant geçti.

1980'lerin başında bu bantlar ehil insanların riyasetinde tekrar çözümlendi. Sözlü kısımları divanlardan restore edildi. Musikisi kaymış olanlar dizayn edildi ve notalara alınıp umumî efkâra sunuldu. Bugün ister Arjantin'e ister Amerika'ya gidin her yerde bu ehil insanların damgasını taşıyan notalar karşınıza çıkar.

Ben 1974'de Karagümrük'e geldiğim zaman, sadece ustalarımızdan meşk ettiğimiz ilahilerle âyin yapılırdı. Daha sonra bunlar notalanıp arşivlenince sayısı binleri aşan bir ilahi külliyatımız oluştu. Ardından 1984'de Güldeste konserleri yapılmaya başlandı ve tasavvuf müziği temayüz etti. Benim de bütün zamanımı işgal eder hâle geldi.

AHMET ÖZHAN KİMDİR?

1950'de Şanlıurfa'da doğmuştur. İstanbul Belediye Konservatuarı ve Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde müzik eğitimini tamamlayan Özhan, genç yaşlarında klasik Türk müziği yorumcusu olarak tanınmıştır. Birçok plak, kaset ve cd çalışmaları olan sanatçı muhtelif sinema filmi, dizi, konser ve radyo programlarında yer almıştır. 1980'li yılların başında tasavvuf müziği sahasında yaptığı icralarla bu alana öncü olmuştur. 1981-91 yılları arasında TRT İstanbul Radyosu'nda ses sanatçısı olarak vazife yapan Özhan, İstanbul Tarihî Türk Müziği Topluluğu'nun kurucu genel sanat yönetmenidir.

Peki, yüksek musikinin yanında diğer müzik türlerine ne dersiniz?

Meseleye şöyle bakmak lazım: Her kültür, sarayından varoşuna kadar farklı skalalar içerisindedir. Her skala kendi müziğini üretir. Çünkü müzik derdi anlatmanın bir yoludur. Varoştaki insanın da bir derdi var. Köyünden gelmiş, şehre adapte olamamış, iki arada bir derede kalmış. Elinde de bir bağlama var. Ne yapsın? Söyleye söyleye arabesk müziği çıkarmış. Bunu inkâra mecâl yoktur. Bu adamın da Allah'la bir münasebeti var. Onun da bir hissediş biçimi var. Bunu yok saymanın bir âlemi yok. O zaman her skala derdini anlatma arzusu içerisindedir ve onu da yaratır. Buna illâ "nişabur makamında âyin yapacaksın" diyemezsin. Tezekten gelmiş adam Nişâbur'dan ne anlasın? Ama meselenin kemâlini sorarsanız o, tam klasik musikidir. Meydân-ı şerifteki zikrullahın kareografisine tam mânâsıyla uyan ve uygulanan üsluptur.

Bu kemâle ulaşmak için ne yapmalı?

Ülkedeki eğitim ve zevk alma seviyesini yukarı çekmek lazım. O zaman ilkel gördüğün meseleleri klasiğe doğru çekmiş olursun. Çünkü klasik kemâlâttır.

Sufilerin Kudüs'ü

Mevlevîlikten Nakşibendîliğe, Kâdirîlikten Şazelîliğe bir zamanlar 70 civarında tekkeye ev sahipliği yapan Kudüs'ten geriye ne kaldı?

Ahmet Murat Özel

Hz. İbrahim'den beri birçok peygamberi ağırlayan mübarek şehre gitti, gördü ve yazdı.

AHMET MURAT ÖZEL ahmet_murat@hotmail.com

Kudüs, bu mübarek şehir, tarih boyunca birçok sufinin ilgi odağı oldu. Miraca ev sahipliği yapması, miraç mucizesinin manevi terakkiye dair zengin teatiler taşıması, birçok peygamberin izini ve hatırasını saklıyor olması, Kudüs'ü sufilerin gündeminde sıcak bir konu olarak tuttu. Kudüs'ün, birçok amaçla yolculuk yapan seyyahları kendine çektiği bir gerçek. Buraya yolu düşen gezginlerden bir kısmı da sufilerdir. Ziyaret ya da inziva gibi amaçlarla bu şehre yolunu düşüren pek çok sufi arasında tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinin bazı yıldız isimlerini de görürüz. Bazı tarikat silsilelerinde ismine tesadüf edilen ashab-ı kiramdan Selman-ı Farisî'yi bu öncü isimlerden biri olarak sayabiliriz. Kendisi burada vefat etmiştir ve kabri üzerine Zeytindağı'n- »

KUDÜS'ÜN EN YÜKSEK YERİNDE

Kudüs'teki onlarca tekkeden biri olan Kudüs Mevlevihanesi, Anadolu kökenli ve Türk nitelikli bir tarikat olarak kendisine özel bir başlık açılmasını hak eder. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulduğu tahmin edilen Kudüs Mevlevihanesi, şehrin meşhur Şam Kapısı ile Herod Kapısı (namı diğer Babü's-Sahira) arasında bulunan el-Mevleviyye sokağını kesen İbnü'l-Cerrah sokağındadır. Kudüs'ün en yüksek yerinde konumlanan Mevlevihanenin yerinde, bir rivayete göre Yahudi kralı Herodes'in sarayı bulunuyordu.

Kudüs Mevlevihanesi hem Evliya Çelebi'nin, hem de orada bir sema âyinine katılan Şeyh Abdülganî Nablusî'nin anlatımlarına konu olmuştur. Yüzyıllarca hizmet veren Mevlevihane, bekleneceği gibi, bugün âtıl durumdadır. İçinde muhtelif dede kabirlerinin de bulunduğu 4 katlı yapının cami kısmı, görevlisi olmadığından faal değil. Diğer kısımlar da farklı aileler tarafından konut olarak kullanılıyor.

da bina edilmiş olan türbe ve cami hâlen ziyaretgâhdır.

Sonraki dönemlere ait olmak üzere, İbrahim Edhem (ö. 783) ve hanım sufilerin en bilineni olan Rabiatü'l-Adeviyye de (ö. 801) Kudüs'e yolu düşenlerden. Ömrünün iki senesinin burada geçtiği rivayet edilen ve Zeytindağı'nda bugün seyir terası olarak bilinen yerin arkasındaki ev, Rabiatü'l-Adeviyye'nin makamı olarak bilinmekte ve ziyaret edilmektedir.

Şehre inzivaya çekilmek için gelen sufilerden biri de Kerramiyye'nin müessisi İbn Kerram'dır (ö. 869). Burada irşad faaliyetlerinde bulunduğu ve hayli müridi etrafında topladığı da bilinmektedir.

Yine İmam Gazzalî (ö. 1111) işini gücünü bırakarak manevi bir arayışla çıktığı yolculuğunda Kudüs'e uğrayanlardan. Gazzalî'nin Kudüs'te ikameti esnasında *İhyâü Ulûmiddîn*'i kaleme aldığı, bu muhalled eserin müellif hattıyla yazılmış olan nüshasının halen Kudüs'te, Mescid-i Aksa sınırları içindeki Eşrefiyye Kütüphanesi'nde bulunduğu biliniyor. Mescid-i Aksa Vakfı'nın yetkilileriyle yaptığımız görüşmelerden birinde, vakfın, Mescid-i Aksa dahilinde Gazzalî'nin adını taşıyan bir İslamî ilimler araştırma enstitüsü kuracağı bilgisini de almıştık.

Bizzat Kudüslü olan, Bursa'da med-

» 19. yüzyıl Kudüs'ünün sokaklarından bir görünüm.

fun Abdüllâtif-i Kudsî (ö. 1452) dışında Emir Buharî (ö. 1516), İbrahim-i Gülşenî (ö. 1533) gibi ülkemizde yakından bilinen başka bazı sufiler de Kudüs'ü ziyaret etmişlerdir.

Kudüs'ün sufilerce yakın ilgiye mazhar olması, yakın zamana kadar devam etmiş gözüküyor. Söz gelimi, 19. yüzyıl Anadolu'sunun önemli Nakşî-Halidî şeyhlerinden olan Bozkırlı (Konya) Şeyh Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi'yi, (ö. 1852) şeyhi Mevlânâ Halid-i Bağdadî, halvet çıkarmak üzere Kudüs'e göndermiştir. Bu halvet neticesinde de kendisine "Kudsî" (Kudüslü) lakabı verilmiştir. Aynı gerekçeyle "Kudsî" lakabını alan bir diğer Nakşî-Halidî şeyhi de Ödemişli Hasan Kudsî Efendi'dir.

Yine yakın geçmişin önemli mutasavvıf simalarından Hüseyin Vassaf'ın da (ö. 1929) Kudüs'ü ziyaret ettiğini ve bu seyahatini *Suriye'de Bir Cevelan* adlı kitabında anlattığını biliyoruz.

Selahaddin Eyyubî'nin imzası

Sonraki dönemlerde de Kudüs'ün sufilerin ilgisini çekmeye devam ettiğini görüyoruz. Selahaddin Eyyubî Kudüs'ü tekrar alarak ona İslamî kimliğini kazandırma yönündeki faaliyetleri esnasında sufilere önemli imkânlar tanımıştır.

Eyyubî, Kudüs'ü fethettikten sonra birçok önemli imar ve iskân faaliyeti gerçekleştirmişti. Kudüs'ün silinen İslamî karakterini yeniden tesis için yaptığı birçok girişim arasında, Latin Patriği'nin sarayının dervişlere bir hankâh olarak tahsis edilmesi de vardır. Selahaddin, bu hankâha önemli miktarda vakıf geliri bağlamış, vakfiyede mekândan istifade edecek dervişlerden her ikindi namazı sonrasında Kur'an-ı Kerim okuyarak Selahaddin Eyyubî'ye dua etmeleri de istenmiştir. Hankâh-ı Selahiyye olarak bilinen yer, Memlukler döneminde camiye çevrilmiştir. Günümüzde bir kısmı meskûn mahal, bir kısmıysa okul olarak kullanılmaktadır.

Osmanlı'nın fethini takip eden dönemde tasavvufî zümrelerin Kudüs'teki varlıklarını güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Bunun sebepleri arasında, Kudüs'teki güçlü sufi ailelerden el-Alemîler ve ed-Deccanîlerin saygınlığı sayılmaktadır. Bu iddiayı yabana atmamalıdır. Zira Kudüs güçlü ailelerin etkisinin bugün bile hissedildiği bir şehirdir. El-Alemîler, Şazeliyyenin pîri Ebu'l-Hasan eş-Şazelî'nin (ö. 1258) şeyhi de olan Faslı meşhur sufi İbn Meşiş'in soyundan gelen bir aileydi. Bu aileler şehrin kültürel ve dinî atmosferine katkıda bulundukları gibi, sufi ziyaretçileri de şehre çekmişlerdir.

17. yüzyılın sonlarında şehri çeşitli zamanlarda ziyaret eden büyük sufi Abdülganî en-Nablusî (ö. 1731) seyahatnamesinde şehirde ve çevresinde tarikatların hızla çoğalmakta olduğunu aktarır. Şehrin surlarına yaklaştığında, Ademiyye tarikatından bir grup sufinin kendisini karşıladıklarını ve Şam Kapısı'ndan geçerken kendisine refakat ettiklerini belirtir. Nablusî, sokaklarda ve Mescid-i Aksa ile Kubbetü's-Sahra civarında birçok faal durumda olan tekkeye rastlamıştır. Nablusi'nin zikrettiği sufi topluluklar arasında Mevlevîler, Şazelîler, Kalenderîler, Deccanîler ve başka bazıları bulunmaktadır. Nablusî'nin çizdiği resim, Hasekiye (Hürrem Sultan) Vakfı kompleksi içinde, ayrıca bazı bilinen medreselerde yer alan sufilere ayrılmış mekânlarla, eşraftan birçok kimsenin konaklarında tesadüf edilen ve sufi ziyaretçiler şerefine verilen görkemli davetlerin aktarılmasıyla tamamlanır.

Evliya Çelebi'nin aktardıkları da, sufi seyyah Nablusî'nin anlattıklarını pekiştirir. Çelebi'mize göre de Kudüs önemli bir tasavvuf merkezidir. Aralarında Ahmediyye, Rifaiyye, Mevleviyyenin de bulunduğu ve kendi mekânlarına sahip 70 farklı tarikat gördüğünü öne sürer. Çelebi'nin şahitliği, bu merkezlerin zengin ve mamur oldukları yönündedir. Bugün de faal olmamakla birlikte bina olarak hâlâ kısmen ya da bütünüyle ayakta olduğu tespit edilmiş 24 kadar tekke ve zaviye bulunmaktadır. Alaaddin el-Basir Ribatı, Şeyh Haydar Zaviyesi, el-Manburî Ribatı, el-Kerd Ribatı, el-Mahmaziyye Zaviyesi, el-Bastamiyye Zaviyesi, el-Lu'luiyye Zaviyesi, el-Vefaiyye Zaviyesi, el-Cerrahiyye Zaviyesi bunlardan birkaçının ismidir.

O yüzyıllarda sufilerin şehirdeki etkisi sadece tekkelerle sınırlı değildir. Sufilerle diğer dinî yapılar arasında yakın ilişki olduğu görülmektedir. Dahası çeşitli dinî ve idarî makam- »

ları bazı sufilerin işgal ettiği de vâkidir. Kudüs'te Hanefi mezhebi müftülüğünü yürüten ve aynı zamanda Nakşibendiyye ve Ulvaniyye tarikatlarıyla irtibatlı Abdülgaffar b. Yusuf el-Kudsî el-Acemî (ö. 1647) bunlardan sadece biriydi.

Kudüs çeşitli sebeplerle yolların kesiştiği bir kavşaktı. Güneyden kuzeye, doğudan batıya (ya da tersi) yapılan yolculuklarda bir uğrak yeri olmuştu. Özellikle de hac yolculuklarında. Bu durum, Kudüs'te bu yolcuların konaklayabilmelerine imkân sağlayan bazı tekkelerin de tesis edilmesine yol açtı.

Bu tekkelerin en meşhurlarından biri Özbekler Tekkesi idi. İstanbul başta olmak üzere İslam dünyasının muhtelif şehirlerinde benzerlerini gördüğümüz Özbekler Tekkesi 17. yüzyılda kurulmuştu. Kudüs'teki ünlü Çile Yolu üzerinde bulunan bu Nakşibendî tekkesine Özbek kimliğini kazandıran Şeyh Muhammed Salih el-Uzbekî'dir (ö. 1731-32). 19. yüzyılın başından itibaren Buharalı bir ailenin yönetimine geçen tekke, uzun tarihi boyunca sadece Özbek değil, Türkmen, Afgan, Çinli, Kırımlı ve hatta Anadolulu olmak üzere İslam dünyasının her yöresinden yolcuyu kendisine çeken bir mekân olmuştur. Bütün bu yolcular tekkede ağırlanmışlar, meşhur Özbek pilavından tatmışlar, konaklama süresince sohbet, hatme ve zikirle meşgul olma fırsatı yakalamışlardı.

Tekkenin, özellikle son yüzyıldaki şeyhlerinin, Kudüs'ün sosyal hayatı içinde çok önemli roller üstlendikleri de görülür. Bu şeyhlerden Yakub el-Buharî (ö. 1956), meşhur Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyin'le yakınlığı olan, birçok önemli siyasî ve sosyal toplantıda görülen bir simaydı. Aynı zamanda İhvan-ı Müslimîn hareketinin Filistin'deki kurucularından biriydi. Birkaç sene önce vefat eden tekkenin son şeyhi Şeyh Abdülaziz de yine Kudüs ve civarında sevilen, farklı din mensuplarıyla yakın ilişkiler kuran ve onlarla diyalog çalışmaları içinde olan bir isimdi.

Özbekler Tekkesi'nin en dikkat çekici uygulamalarından biri, ziyaretçilerin kayıtlarının tutulduğu bir defterdi. Bu defter hâlâ tekkede saklanmaktadır. Defterde, misafirin adı, baba adı, doğum yeri, uyruğu, yaşı ve kaldığı tarih yer almakta. Fransız tasavvuf araştırmacısı Thierry Zarcone tarafından *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar* kitabında yayınlanan defterde dikkat çeken birçok isim bulunuyor. Söz gelimi, ünlü Tatar âlim ve mütefekkir Musa Carullah Bigiyef, Hacca hem giderken hem de dönerken tekkenin misafirlerinden olmuş, ayrıca zamanında şeyhine içtenlikle teşekkürlerini sunan bir de not bırakmıştı. Çinli bir Müslüman olan Zao Zenzu ile Konya'dan Mevlevî dedesi Veled Çelebi'yi de (ö. 1953) tekkenin misafirleri arasında görüyoruz.

Özbekler Tekkesi'yle benzer bir işlevi gören bir başka tekke de Afgan Tekkesi'ydi. 17. yüzyılda, Özbekler Tekkesi'ne mücâvir olarak inşa edilen tekke bir Kâdirî tekkesi olarak faaliyete başlamıştı. Tekkenin, meşhur sufi Abdülganî en-Nablusî'yi de ağırladığını, seyahatnamesindeki ifadelerinden anlıyoruz. Misafirhane, mescit, misafir odaları, avlusu, mutfağıyla bir kompleks olan tekke, Kudüslüler arasında

» Mukaddes beldenin güzellikleri
Eski kartpostal karesinde Kudüs'ün çok dinli yapısı göze çarpıyor.

» Osmanlı'nın Kudüs'ü
Fotoğrafta Kudüs'te açılan bir kütüphanenin önünde Cemal Paşa ve diğerleri.

halihazırda en bilinen ve en çok ziyaret edilen tekkedir. Son şeyhleri Gazneli Şeyh Abdullah Rahmdil (ö. 1979) ile halihazırda şeyhlik vazifesini yürüten oğlu Şeyh Abdülkerim el-Afganî'dir. Şeyh Abdükerim'in, 1978'de 20. yüzyılın meşhur sufilerinden Cezayirli Şeyh Ahmed el-Alavî'nin (ö. 1934) halifesi Muhammed el-Hilalî ile tanışması ve onun eliyle Şazelî-Alavî yoluna girmesi sebebiyle, Afgan Tekkesi bugün bir Şazelî-Afganî tekkesi olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Bu bağlamda anılması gereken tekkelerden biri de Hindîler Tekkesi'dir. Kudüs'te Babü's-Sahira'ya çok yakın bir mevkide bulunan tekkenin, bir Çiştî Tekkesi olarak 13. yüzyılda kurulduğu tahmin ediliyor. Tekke tarihi boyunca ağırlıklı olarak Hindli yolcuları ağırlamıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki son şeyhi, Abdurrahman Riyazüddin (ö. 1966, İstanbul) isimli bir Kâdirî şeyhidir. Kendisinin Kudüs dışında ikâmet etmesi sebebiyle Kudüs'teki İslam Yüksek Konseyi tekkeyi idare için Nazım Hasan Ensarî (ö. 1851) isimli bir başka Hindliyi davet etti. Ensarî bir sufi olmadığı için tekke, tasavvufî kimliğini yitirip bir konukevi ve kültür merkezi olarak faaliyet göstermiştir.

Selefîlik güçleniyor

Bugün tarih boyunca etkili olduklarını gördüğümüz bu tekkelerden faal olanının Afgan Tekkesi olduğunu görmekteyiz. Diğerlerinin toplum içinde sosyal ve idarî anlamda belli bir karşılıkları bulunsa da, tasavvufî anlamda tekke hizmeti vereni, içinde zikir meclisleri icra edileni sadece odur (Biz de 2016 yılının Ramazan ayında tekkede dervişlerle görüşme ve Şeyh'i tanıma imkânı bulduk. Özellikle Kadir gecesinde tekkenin sabaha kadar Kudüslülere hizmet verdiğini, toplu zikirlerin yapıldığını, gelenlerin ağırlandığı bir mekân olduğunu gözlemledik).

Bunun dışında özellikle son karizmatik şeyhi Abdülaziz Efendi'nin vefatıyla birlikte ne Özbekler Tekkesi'nde, ne de Hindîler Tekkesi'nde bir tasavvufî faaliyetin yapıldığını görüyoruz.

Yine Mescid-i Aksa kompleksi içinde yer alan hücrelerden birinin kapısında "Zaviyetü Şeyh Ahmed b. Mustafa el-Alavî" levhası görülmektedir. Afgan Tekkesi'nin hâlihazırda bağlı olduğu tarikat olan Şazeliyye-Alaviyye tarikatının pîri olan Şeyh el-Alavî'ye bağlı olan bu küçük zaviyenin Afgan Tekkesi'yle organik bağının olmadığını tekke sorumluları ifade etmişlerdi. Cuma günleri toplanıldığını ve zikir icra edildiğini söylemişlerse de buna tesadüf etme imkânımız olmadı.

Özbekler Tekkesi şeyhi Abdülaziz Efendi'nin hayattayken çeşitli Selefî gruplarla sorunlar yaşadığı biliniyor. Hatta kendisiyle görüşen bir araştırmacı, onun bir yandan çeşitli vesilelerle İsrail yönetimi tarafından yakın kontrole tâbi tutulduğunu, öte yan- »

» Kudüs'ün incileri
Kudüs'teki meşhur Çile Yolu üzerinde kurulan Özbekler Tekkesi (yukarıda) gelen ziyaretçilerin kayıtlarının tutulduğu defterle meşhurdur. Kudüs'ün bir diğer önemli yapısıysa Afgan Tekkesi'dir (aşağıda). Bugün hala ziyaret edilen mekânlardan biri olarak ön plana çıkar.

dan da Selefî grupların itiraz ve tacizlerine maruz kaldığını gösteriyor. Hatta Kudüs civarındaki Nazaret'te bulunan Kâdirî Tekkesi'nin şeyhi Şeyh Ğassan Manasra, onun ölümüyle bu baskılar arasında bir bağ da kuruyor. Şeyh Manasra'nın kendisi de bazı Selefî grupların saldırısıyla karşılaştığını aktarmakta. Dolayısıyla Kudüs biraz da yaşadığı son derece sıcak siyasî sıkıntılar sebebiyle Selefî hareketlerin güçlenme eğiliminde olduğu, buna mukabil tasavvufî yapıların silinmeye yüz tuttuğu bir şehir.

Kudüs kitapçılarındaki gözlemlerimiz de burada tasavvufî hayatın son derece cılızlaşmış olduğu kanaatimizi pekiştiren cinstendi. Çeşitli büyüklükteki kitapçılarda, tasavvufa dair kitaplar yok denecek kadar az. Bir zamanlar 70 kadar tekkeye ev sahipliği yaptığından bahsedilen Kudüs'te tasavvuf, bugün bilinen son birkaç tekkeyle temsil ediliyor.

Başka bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, Yahudiler arasında Batı kökenli bazı grupların etkisiyle tasavvufa yönelik gelişmekte olan bir ilgiye de dikkat çekmek isteriz. Şimdilik kendisini bir Yahudi sufi olarak adlandıran Joshua Heckelman'ın liderliğini yaptığı bir Yahudi grup ile Amerikalı Şeyha Hatice olarak bilinen bir ismin tesirinde şekillenen ve kendilerini Mevlevî olarak tanımlayan başka bir Yahudi gruba işaret etmekle yetinelim.

Kaynaklar:
Berekât, Beşîr Abdülganiy, *el-Kudsü'ş-Şerîf fî Ahdi'l-Usmânî*, *Mektebetü Dâru'l-Fikr*, Kudüs 2002 (?).
Bilgili, İsmail – Çelik, Ahmet, *Muhammed Kudsî el-Bozkırî (Memiş Efendi)*, Konya 2013.
Bram, Chen, "Sprituality under the Shadow of the Conflict", *Israil Studies Rewiev*, c. 29, s. 2, Kış 2014, s. 118-139.
Çift, Pelin – Harman, Ömer Faruk, *Kudüs'ün Gizemli Tarihi*, İst., 2016.
Necim, Raif, "İsrail İşgaline Rağmen Kudüs'te İslam Mimari Eserlerinin Korunması", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, 22-26/4/1985, İst.,1987, s. 473-479.
Tütüncü, Mehmet, "Kudüs Mevlevîhânesi Tarihi ve Mimarisi", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri*, 25-28 Mayıs 2006 Çanakkale, s. 699-723.
Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İst., 2006, c. I-V
Zarcone, Thierry, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, Çev. Berna Akkıyal, İst., 2012.
Ze'evi, Dror, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, İst., 2000.

Ahmet Murat Özel
Yard. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Kâmil Bir Mürşidden
Nasihatler

Şabaniyyenin Kuşadaviyye kolunun şeyhi Ahmed Amiş Efendi kendine has bir meşrebe sahipti. O zamanın entelektüel simaları onun sohbetine dâhil olmak için adeta birbirleriyle yarışırlardı. Gelin, bu kâmil mürşidin nasihatlerine kulak verelim.

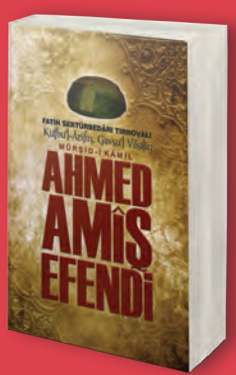

AHMED AMÎŞ EFENDİ
Seçil Ofset, 2014.

Osmanlı sınırları içindeki Tırnova'da doğup ilk tahsilini tamamlayan Ahmed Amiş Efendi, 20 yaşlarındayken Şabaniyyenin Kuşadaviyye koluna intisap etti. 1846'da hilafet aldıktan sonra şeyhi Ömer Halvetî'nin izniyle İstanbul'a gitti. Kuşadalı İbrahim Efendi'nin vefatı üzerine irşad vazifesiyle posta oturdu. Tırnova'nın 1877'de elden çıkması üzerine İstanbul'a yerleşti. Fatih Sultan Mehmed türbedârı Niğdeli Bekir Efendi türbedârlık görevini Ahmed Amiş Efendi'ye devretti. Amiş Efendi bundan sonra "Fatih türbedârı" unvanıyla tanındı. Onun müridleri ve yakınları arasında Bursalı Mehmed Tahir, Babanzâde Ahmed Naim, Ahmed Avni Konuk, Hüseyin Avni Konukman, İsmail Fenni Ertuğrul, Abdülaziz Mecdi Tolun gibi önemli şahsiyetler yer alır. 113 yaşında 19 Mayıs 1920'de İstanbul'da vefat etti.

Ahmed Amiş Efendi'nin müridlerine verdiği 10 nasihati sizlere sunuyoruz.

• Adab-ı Muhammediye'dendir bir yere girdiğiniz zaman namaz kılıyorlarsa cemaatle namazı kılmış da olsanız oraya girip namaz kılınız.

• Kimseye "nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun" diye sormak caiz değildir, eğer sana birisi sorarsa "şuradan geliyorum, buraya gidiyorum" daha doğrusu, "minhü ileyhi" "O'ndan O'na" dersin.

• Osmanlı'dan özünü, ariften gözünü, evliyaullahtan özünü saklayamazsın.

• Kabire toprak atarken Sure-i Rahman okuyunuz.

• Her şeyin başı Ehl-i Beyt'e muhabbettir.

• 'Hayye ale's-salâh' mü'minleri salata, 'hayye ale'l-felâh' münkirleri felâha devettir.

• Her velinin kemâli, Resulullah'ı (sas) anlayışı nispetindedir.

• Dersi hazırlayıp derse girmeyin. Dershaneye girerken siz kalben talebeye biat edin. Onlar kendilerine lazım olan şeyi söylerler.

• Aşk gönlü istila edince nefis ölür.

• Yemeği ağzımıza koyarken "sabret, seni makam-ı insana getireceğim" deyiniz, lokmayı ağzınıza koyunuz.

Zühd, Sünnî Tasavvuf ve Metafizik

PRATİKTEN TEORİYE TASAVVUFUN GELİŞİM SEYRİ

Terziyi, Berberi ve Aşçıyı Tanımadan Yaşamak

Tasavvuf ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktı? İslamdan ayrı bir tasavvuf düşünülebilir mi? "Sufi" kelimesinin kökeni nedir? **Prof. Dr. Ekrem Demirli**'nin kaleminden...

EKREM DEMİRLİ demirliekrem@yahoo.com

Tasavvufun mahiyeti üzerinde geçmişte ve günümüzde pek çok tartışma yapılmıştır. Erken dönemden itibaren kelimenin kökeni üzerinde başlayan tartışmalardan tasavvufun mahiyeti üzerine sufilerin beyan ettikleri sözlere kadar ittifak edilen nokta bulmak güçtür. Bir bilimin mahiyetinde bunca tartışmanın olması bilim tarihinde alışılagelmiş bir durum değildir. İnsan şaşırmadan edemiyor: Nasıl olur da bir bilim erken döneminde bile bu kadar çelişkili tariflere sahip olabiliyor? Başka bir şeye gerek yok, sadece bu durum bile tasavvuf araştırmalarında ne kadar güç bir işin karşısında bulunduğumuzun delilidir.

Tasavvuf, İslam toplumunda hangi âmiller altında ve ne zaman ortaya çıktı? Bu hususta 5. asırdan itibaren tasavvufun sorunlarını ve gelişim tarihini yazan -ki onlar gerçekte sufiden daha çok 'tasavvuf tarihçisi' kabul edilmelidir- isimlerin görüşleriyle çağdaş araştırmalar çelişir. İlk klasik metinleri kaleme alan Serrâc, Kelâbâzî, Hücvirî gibi tasavvuf tarihçileri, tasavvufun 'ortaya çıkması' veya 'doğuşu' gibi bir sorunu gündemlerine hiç almazlar. Onlar -özellikle Ebu Nasr es-Serrâc- bu hususta tutarlı bir teori sahibidir. Ona göre tasavvufun 3., 4., 5. asırda yaygınlaşmasından söz edebiliriz. Bu bir vâkıa fakat "yaygınlaşma" ile "ortaya çıkmak" bir değildir. Bu asırlara bakarak tasavvuf bu tarihlerde ortaya çıkmıştır, demek büyük hatadır.

Hiç şüphesiz din bilimlerinin önündeki en büyük sorun 'yeni' suçlamasına karşı tutarlı bir cevap verebilmekti. Din bilimleri birbirini en çok 'yeni olmak' ile itham ediyordu ve tasavvuf bu ithama en fazla maruz kalan alan olarak rakiplerinin arasından sıyrılmıştı. Yenilik ithamına karşı sufiler sahihliği vurgulayarak tasavvufu Asr-ı Saadete bağlamak istemişlerdi. Tasavvuf Asr-ı Saadette yaşanan zahidliğin ve ibadet hayatının ta kendisidir: Bu dönemde ismin kullanılmamasının bir önemi yok, bu dönem isim verilemeyecek kadar müstesna bir dönemdir. Asr-ı Saadet dindarlığı ikinci nesle eksilerek intikal etmiş, öteki asırlaraysa daha da eksilerek ulaşmıştır. En sonunda tabii bir durum sıra dışı hale gelerek dindarlıklarıyla temayüz eden insanlara 'sufi' denilmiştir. Yoksa bir yeni durum veya akımdan söz edemeyiz.

Her nesilde hakikati bilen ve temsil eden 'seçilmiş zümre' vardır. Bu zümre hem bilgi, hem ahlak bakımından Müslümanların rehberidir. Sufiler -veya daha sonra insanların sufi dediği kişiler- bu zümreyi teşkil eden rehberlerdi: Ümmeti hakikate yönlendiren hidayet imamları!

Ne olduysa İslamın Hicaz'dan 'feyezan' ederek Doğu Akdeniz'e yerleşmesiyle oldu (post-Hicaz)! İslam ümmî bir Peygamber tarafından ümmî bir topluma getirilen dinin adıdır. Bir insan için ümmîlik okur yazar olmamakla ilgilidir; Hz. Peygamber öyleydi. Toplumsal olarak ümmîlik felsefî ve dinî geleneklerden yoksunluk demektir. Hicaz ve oranın kalbi Mekke tam öyle bir yerdi. Hz. Peygamber 'Biz ümmî bir toplumuz, hesap kitap bilmeyiz' buyurdu. Bunun anlamı matematik ve yazı geleneğinden yoksun olmaktı. Buna mukabil İslamın fetihler yoluyla ulaştığı Doğu Akdeniz dünyanın kültür, bilim ve düşünce merkeziydi. Bu bakımdan 'ümmî' cemaat ile 'okur-yazar' insanların karşılaşması tarihin en dikkat çekici kırılmalarından birine şahit olmuştur:

İslam siyasî olarak hâkim olduğu topraklarda büyük dirençle karşılaştı. Müslümanlar kısa zaman içinde yeni 'cahiliyye'nin eski cahiliyeden farkını öğreneceklerdi. İran'da, Mezopotamya'da, Dicle-Fırat kenarlarında tarımla uğraşanlar veya Mısır'da tarım ve ticaret yapanlar yüzlerce yıllık okullara sahipti. İslamın sözünü ettiği hakikatler hakkında sadece bilgi sahibi değillerdi, her biri hakkında onlarca teorinin de sahibiydiler. Müslümanlar bu süreçte çevrelerindeki kültürleri etkiledikleri kadar kendileri de onlardan etkilendiler. Din bilimlerinin tarihi, bu etkileşime şahitlik eden karmaşık hadiselerin taşıyıcısıdır. Tasavvuf da bu sürecin bir parçası olarak teşekkül etti.

Bazen insan sormadan edemez: İslam Hicaz'da kalsaydı tasavvuf olur muydu? Farz-ı muhal, bir sorunun cevabını biliyor olmanın rahatlığıyla şöyle diyebiliriz: Kendisi olurdu da adı *olmazdı*!

İslam Doğu Akdeniz'e gelince burada yeni şehirler ortaya çıktı. 'Yeni şehir' aynı zamanda yeni değerler demekti. Bu şehir ve içinde yüceltilen değerler Hicaz'dakinden farklıydı. Her şeyden önce Müslümanlar büyük bir zenginliğin varisi oldular. Ardından asırların birikimine sahip kadim bilimlerle ve felsefeyle tanıştılar, kendi bilimleri de teşekküle başladı.

Yeni hayat Müslümanlar arasında belirli ölçüde sınıflaşmayı da beraberinde getirdi. İlk tasavvuf hareketleri yeni şehir hayatıyla ilgili eleştirilerde tebârüz etti. Müslümanların bir kısmı yeni şehir ve onun değerlerini eleştirdi; oradaki bilim anlayışını, toplumsal hayatı ve zenginliği küçümseyerek 'şehri' terk etti. Bireysel başlayan tepkiler sistemli bir hal aldı ve kala-

» Efendimiz'in dervişleri
Hz. Peygamber'in (sas) Medine'de kabrinin bulunduğu Mescid-i Nebevî. Efendimiz hayattayken mescidin yanında ilk dervişleri sayılan ashab-ı suffe, yani sofa ashabı bulunurdu.

balık zümrelerce sürdürüldü. Şehrin dışında veya içinde fakat sosyal hayatın dışında zümreler tanınmaya başladı. Bu nedenle ilk yönelimler eleştirel tavırlarda kendini gösterdi. 5. asır yazarlarının tasavvufun 'isimsiz dönemi' dedikleri bu döneme 'dilsiz dönem' de diyebiliriz. Bu dönemde sufiler pratik hayatlarıyla ve eleştirel tavırlarıyla 'eski' şehir adına yeni şehri terk ederek dağlara, ıssız çöllere, sahillere yerleştiler. Bu eleştirel tavrı üç başlık altında ele alabiliriz:

Birincisi, yeni şehrin en büyük değeri olan müreffeh ve zengin hayatı küçümsediler. *Tasavvuf* ve *sufi* kelimesinin kökeni için ileri sürülen kelimelerden biri suf, yani yün elbise giymek veya *sufane*, çöl otları yemek veya ensenin saçlı-kıllı olması anlamında *safveftü'l-kafa*'dır. Günümüzde pek çok insan tasavvuf kelimesinin *suf*'tan türetildiğini bilir. Ebu Nasr es-Serrâc bu kök üzerinde özellikle durur ve tasavvufun bundan türetildiğini iddia eder. Buradan hareketle de sahabe içinde ayrıcalıklı bir yeri olan ehl-i suffenin yün giymesi arasındaki irtibatı zikrederek tasavvuf ile Asr-ı Saadet arasındaki irtibatı pekiştirir.

Yine de bu izah bizi ikna etmez. İnsanların yün giymesi -aslında yün yerine post da diyebiliriz- onlara nasıl bir ayrıcalık kazandırmış olabilir? Kelimenin taşıdığı anlamı tefrik edebilmek için bir karşıtlık tesis etmemiz icap eder. Bunun için şunu soralım: Sufiler 'yün giyerken' yeni şehirdeki öteki insanlar ne giyiyordu ki? Yeni şehirde insanlar, hiç kuşkusuz kıymetli elbiseler giyiyor, böyle elbise giymeyi yüceltiyor, bunun için emek harcıyorlardı. Çünkü elbise bir sosyal statü ölçütü ve emaresiydi. Bunun için ipek ya da pamuklu ve dokunan elbiseler giyerek toplumsal statülerini gösteriyorlardı. Binaenaleyh yeni şehirde insanların giyinmeye önem verdiklerini düşünmeden yün giymekten hiçbir anlam çıkartamayız. Demek ki iş yün giymek değil, ipek veya bir terzinin diktiği ve satın alınacak elbiseyi çıkarıp atmaktı. Bu durumda sorun neyi giydiklerini tespit etmede değil, neyi çıkardıklarını görmede odaklanır.

Yeni şehirde insanlar, kendilerine toplumsal bir statü kazandıracak şekilde 'terzi ile' haşır neşirken bazı insanlar bunu reddederek 'giyinmemeyi' tercih etmiş, giyinmeyi emek verilecek ve peşinde koşulacak bir şey olarak değil, farzı yerine getirmekle sınırlamışlardır. O halde yün giymek gerçekte, giyinmek değil, 'soyunmak' demekti. Sufilerin yemeklerine atıf yapan kök anlam da buna işaret eder. İyi giyinen insanın iyi yemek yemesi beklenir. Sufiler iyi yemekler yemeyi reddederek değersiz çöl bitkileriyle hayatlarını sürdürmek istemiş, başka bir anlatımla, şehirde aşçıların pişirdiği lezzetli yemekleri 'yememeyi' yeğlemişlerdi. Üçüncüsü, kılık kıyafetlerine dikkat etmemeleridir. Bu da yeni şehrin değerlerine aykırıydı. Sufi isminin 'ense kılı' anlamındaki *safvetü'l-kafa*'dan türetilmiş olması bu özensizliğe işaret eder. Müreffeh şehir bütün nimetleriyle insanları çekerken bazı insanlar onu reddedebilecek cesareti göstermiş, yeni şehrin üç mesleğiyle irtibatlarını kesmişlerdi: Berber, aşçı ve terzi!

Tasavvufun zühd ile özdeşleşmesi bu noktada başladı: yani yeni şeh- »

» **"Dışı sükût ile zâhir derûnu mahşerdir"**
Muhyiddin İbn Arabî'den tahsil ve terbiye gören Sadreddin Konevî'nin Konya'daki türbesi. Caminin haziresinde bulunan kabir, açık türbe tipinin ayakta kalan nadir misallerinden.

rin değerlerinin reddedilmesi! Fakat burada iki tür insanın eleştiriyi yapmış olması dikkatten kaçmamalıdır. Birincisi, yeni şehri Hicaz-Medine adına eleştiren ve niçin eleştirdiğini bilenlerin zühdüdür. Bunlar naslardan öğrendikleri Hicaz mirasını yaşamak isteyen, yeni şehri 'eski' şehre göre tesis etmek isteyen 'müspet' zahidlerdi. Söz konusu insanların mücadelesiyle çevrelerindeki kültürlerin etkisine karşı Hz. Peygamber'in (sas) sözlerini muhafaza etmek isteyen hadisçilerin veya İslam dışı örf ve kurallara karşı İslam kurallarını savunan fakihlerin veya çevredeki inançlar karşısında İslamın akidesini savunan kelamcıların mücadelesi aynı kapsamda değerlendirilebilir. İslam yeni dünyada kendini savunuyor, Müslümanlar bütün cephelerde çetin bir savaş veriyor, sufiler bunu ahlak ve zühd alanında yapıyordu.

Bu yönüyle tasavvufu İslamın yayılma mücadelesinin öznelerinden biri saymak gerekir. Ancak tasavvuf tarihinin gelişim sürecine baktığımızda yeni şehri eleştirenler sadece bunlar değildi: Onlara benzeyen veya sufi denilen başka insanlar da vardı. Bunlar genellikle yeni şehrin nimetlerinden nasiplenememiş 'kaybetmiş' insanlardı. Onlar yeni şehre karşı tepkili olsalar bile hareket noktaları Hicaz ve Hicaz değerleri değildi; ya kendi geçmişlerini savunuyor veya başka saiklerle tepkilerini dile getiriyorlardı. Tasavvufun bu kesimleri kendinden uzaklaştırması ve batıl hareketlerden 'arınması' en büyük sorunlardan biri olacaktı.

Bilim eleştirisi

Tasavvufun ilk evresiyle özdeşleşen zühd üç noktada kendini gösterdi: birincisi ticarî hayat ve zenginliğe karşı zahidlikti. Bazı Müslümanlar zenginliği yüceltmeyi dindarlıkla çelişkili kabul ediyor, ticaretle uğraşmayı gerçek dindarlığa aykırı görüyordu. Bu yaklaşım zamanla fakihler ile zahidler arasında birtakım tartışmalara yol açacak, 'kesb' ve ticaretin dindeki yeri sorunu tartışılacaktı. İkinci konu sosyal hayata karşı ortaya çıkan zahidlikti. Bunun en önemli alanlarından biri, evlilik hayatı ve zühd ilişkisiydi. İlk zahidler arasında evlilikten uzak duran ve bekârlığı tercih edenler vardı. Bu evlilik karşıtlığı muhtemelen Müslüman zahidlerin çevreden etkilendiği konuların başında gelir. Evliliğin terk edilmesi, toplumsal hayattan uzaklaşmanın en önemli yoluydu. Evlilik, içinde ruh ve beden ilişkileriyle hazların bulunduğu karmaşık bir bahistir. Tasavvufun tarihi en iyi şekilde bu sorun üzerinden takip edilebilir. Tasavvuf ruh ile beden arasında itidali arayarak Âdem ile Havva'yı barıştıran bir teori geliştirebilince olgunluk evresine ulaştı.

Zahidliğin en önemli alanlarından biri de din bilimleri eleştirisidir. Zahidlik yeni şehirde ortaya çıkan bilim anlayışını Hicaz anlayışından kopma olarak görüyor, dinî bilginin ahlak ve amelle irtibatlı olduğunu hatırlatarak sünneti savunuyordu. Özellikle zahirî bilgi, kuralcı bilgi, kabuk vs. bilgiye yönelik eleştiriler, tasavvufun bütün dönemlerinde varlığını sürdürdü. Bu noktada hadis ilmini, kelam ve fıkıh ilimlerini eleştirerek dinî düşünceye yeni alanlar açıyor, onun gelişimine katkı sağlıyorlardı.

Tasavvuf bütün bu bilimlere yönelik eleştirilerini dile getirirken aynı zamanda kendi zeminini de inşa ediyordu: Hadis ilminin Müslümanların dikkatlerini sadece 'söze' çekerek Hz. Peygamber'in şahsiyetini ikincil plana atmak sebebiyle eleştiriyordu. Sufiler ise dikkatlerini Hz. Peygamber'e ve onun ezelî hakikatine vererek hadis ilmini 'zahir ilmi' seviyesine indireceklerdi. Fıkıh ilmi eleştiriye daha açıktı; çünkü fıkıh amelden ve ahlaktan kopmuş, kendisini 'olgular' dün-

» **Halvette tefekkür**
Dervişin ayak uzatması edep dışı sayıldığından dizlere geçirilip kullanılan "derviş kolanı"yla bir müridin tasviri.

yasının ilmî olarak belirlemişti. Sufiler için bunu eleştirmek daha kolaydı. Sufilerin fıkha yönelik eleştirisi fıkhın ahlaktan uzaklaşması ve insan hayatını kuşatmadaki zafiyetiyle ilgiliydi. Bu noktada tasavvuf, fıkh-ı ekber veya fıkh-ı batın kavramıyla fıkhı tamamlayan bir düşünceyi yeniden hatırlattı.

Fıkıh ve kelam, insanın ulaşabileceği kemali erteleyerek öte dünyadaki beklentilere dayalı bir dinî hayat anlayışı geliştirmişti. Sufiler insanın dünya hayatındayken de ulaşabileceği kemalden söz ederek dinamik bir Allah-insan-evren ilişkisini 'istinbat' ettiler. Bu nedenle tasavvufun belki bütün dönemlerinde en önemli konusu velayet olmuştur. Velayet insanın ulaşabileceği kemal derecesidir ve onu anlamak tasavvufu anlamak demektir.

Kısaca tasavvuf din bilimlerini ciddi bir şekilde eleştirerek bu bilimlerin temsil ettiği anlayışın zayıflamasına yol açtı. Bir şeyi eleştirmek kolay; çetin olan, onun yerine yeni bir şey koymaktır. Din bilimlerinin sufilerin nezdinde zayıflamasıyla birlikte zahidlik korunaksız kaldı.

Kurallar bir kere anlamını yitirdiyse veya en azından önemleri azaldıysa, tasavvufu çevresine karşı kim veya ne koruyacaktır? Tasavvufta sahih ve batın ayrımı neye göre yapılacaktır? Hakikate nasıl ulaşılacaktır? Bu sorun zahidliğin en önemli meselesi haline geldi ve bundan sonra tasavvuf bu sorunu çözmek için çetrefilli bir süreçten geçti.

Müslümanların Doğu Akdeniz'e yerleşmesiyle birlikte ortaya çıkan bu zahidlik evresinin yol açtığı en önemli sorun, din içinde şeriat ve hakikat -avam ve havas- şeklinde bir ayrışmanın başlamış olmasıydı. Gerçekte bu ayrım daha önce kelam mezhepleri arasında iman-gerçek iman tartışmasının bir devamıydı. Fakat tasavvufla birlikte kavramlaştırma yeni bir boyut kazanarak daha derine kök saldı. Bu dönemde kelam-fıkhın ortaya koyduğu dinî yorum şekilci kabul edilerek eleştirildi. Peki, tasavvuf kendi benimsediği ideallere nasıl ve hangi araçlarla ulaşacaktı? Hakikate nereden gidecek, onu nasıl anlatacaktı?

Olgunlaşma dönemi

Tasavvufun en önemli konusu şeriat ve hakikat ilişkileri olagelmiştir. Sufiler bu meseleyi çözmeden tasavvufun kimliğinden söz etmemiz mümkün olmayacak, hakikat iddiasından vazgeçince ise geride tasavvuf diye bir şey kalmayacaktı. Bu noktada Cüneyd-i Bağdadî'nin çok önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Şöyle diyor Bağdadî: "Bizim bu ilmimiz iki şahit ile sınırlıdır." Bu ne anlama gelir? Hiç kuşkusuz bu söz tasavvufî hayatı nas ile zabt ü rabt altına almak demekti. Nassa aykırı gelen bilgiler olabilir mi? Olabilir. Peki, bu bilgiler ne olacaktır? Reddedilecektir!

Meselenin bu kısmı tasavvuf tarihinde çok önemli bir kırılmayı beraberinde getirdi. Artık yeni dönemde sufiler bu iki şahit üzerinden tasavvufu zabt ü rabt altına almanın yollarını arayacaklardı. Bunu yapacak olanlar ise Cüneyd'in doğrudan veya dolaylı talebeleri olacaktı. Günümüzde elimizde bulunan ve bir galat olarak 'tasavvuf klasikleri' diye adlandırılan eserler, bu süreçte yazıldı. Artık tasavvuf 'yazılır' hale gelerek yeni »

TASAVVUF NASIL ORTAYA ÇIKTI?

Sufi ismi hangi dönemde, hangi şartlarda ortaya çıkmıştır? Bu sorunun cevabı mühimdir, mühim olmakla birlikte tasavvuf tarihçileri bunun üzerinde pek durmazlar. Onlar için tasavvufun iki döneminden söz etmek mümkün: 1) Tasavvufun kendinin olduğu fakat adının olmadığı dönem. 2) Tasavvufun adının olduğu fakat kendisinin gizlendiği veya tamamen kaybolduğu dönem. Belki hiçbir bilim, kendisini bu kadar katı eleştirmemiştir.

Bu yaklaşımı doğru kabul edersek, *tasavvuf* ve *sufi* isimlerinin ortaya çıkışını bir daralma ve anlam kaybı olarak görmek mümkündür. Bunun en iyi örneği tabakat kitaplarında 'sufilerin imamları' olarak zikredilen isimlerde zamanla ortaya çıkan daralmadır. İlk nesillere bakılınca geniş bir yelpazeden seçilen imamlar zamanla daralarak teknik anlamıyla 'sufi' sayılan isimlerle sınırlanır. İlk nesiller için söz gelişi mezhep imamları veya büyük tefsir âlimleri 'seçilmiş' nesil içerisinde mütalaa edilebilecekken, zamanla sadece teknik anlamıyla sufi diye bilinenler zikredilmiştir. Bu bakımdan tespit doğrudur: *Tasavvuf* ve *sufi* isminin ortaya çıktığı dönemler, tasavvuf perspektifinin daraldığı dönemlerdi.

» Kendi kitabını okumak
Kendi iç âlemini temizlemek üzere nefs mücadelesine girişen dervişlerin en çok kullandığı usullerden birisi de tefekkür ve murakabe hâlidir. Bir İran minyatüründe dervişin murakabe hâlindeki tasviri.

bir döneme ulaştı. Serrâc, tasavvufu fıkıh, kelam ve hadis gibi din bilimi haline getirerek sorunu çözmek istedi. Ona göre sufilerin ilimleri en üst ilimdir. Bununla birlikte bir yöntemi vardır ve bu bilgiler 'istinbat' edilmiş bilgidir.

Tasavvufun din bilimleri arasına girmesi ciddi bir iddiadır. Bu noktada hem alanının belirlenmesi, hem öteki din bilimleriyle ilişkisinin tespiti gerekecekti. Bunu da Serrâc, Hücvirî, Kelâbâzî, Kuşeyrî gibi sufiler yapacaktı. Kelabazî, *et-Taarruf* adlı eserinde, sufilerin ehl-i sünnet akaid ve fıkhına bağlı olduklarını iddia ederek 'iki şahit' ilkesini daha anlaşılır hale getirdi:

İki şahit ve ehl-i sünnet akidesi! Bu nedenle yeni evreyi 'sünnî bilimler arasına girmiş tasavvuf' anlamında 'sünnî tasavvuf' olarak isimlendirmek gerekir. Kuşeyrî yeni din biliminin kavramlarını yazdı, Ebu Talib el-Mekkî bu tasavvufun adabını kaleme almakla tebarüz etti. Hücvirî ekollerini yazarak çok önemli bir iş yaptı. Gazzalî bu anlayışın bir neticesi ve daha çok da tasdiki olarak ortaya çıktı, "bizi kurtaracak olan 'ahlak ve nefs terbiyesi esaslı' tasavvuftur" diyerek üç asrın tecrübesini onayladı. Fahreddin Râzî, Gazzalî'nin kurtarıcı ilmini din bilimleri arasında zikrederek süreci ikmal etti.

Bu kadar mı? Hayır, henüz tasavvufun 'ibtida' döneminden söz etmekteyiz. Tasavvuf esas olgunluk evresine metafizikle hesaplaştığı dönemde ulaşacaktı. Bu dönem içinde insanlığın yüzlerce yıldır tartıştığı kadim soruları nassa, sarih akla ve nefs terbiyesiyle ulaşılan bilgiyle ele alacak, yeni bir metafizik anlayışı inşa edecekti. Bu dönemin temsilcisiyse İbn Arabî ve Sadreddin Konevî olmuştur. Tasavvuf bu iki isimle birlikte zirvesine ulaşarak din bilimleri arasındaki nihaî yerini elde etmiş oldu. Bu yer Konevî'nin isimlendirmesiyle ilm-i ilahî, yani metafizikti. Bu ilmin mevzusu Allah'ın varlığı, mebâdisi ilahi isimler, meselesi ise Allah-âlem irtibatıydı.

Olgunluk evresiyle ilk dönemi karşılaştırmak istesek şöyle deriz: Olgunluk evresi dilsiz tasavvufun dil bulduğu devirdir.

Bu sayede tasavvuf en sistematik haline kavuşmuş, buna bağlı olarak şiir, edebiyat, sanat gibi alanlarda kurucu bir unsur olarak Müslüman toplumun hayatına katkı sağlayan verimli bir alan olarak kalmıştır.

Günümüzde de pek çok insan için tasavvuf vazgeçilmez bir alandır. Niçin? Çünkü tasavvuf bütün din bilimlerine göre insanın hikâyesini mevzuya dahil eden yegâne disiplindir. Tasavvuf bu nedenle "insanı tanımak" diye tarif edilmiştir. Yine bu sebeple insanı tanımak da Allah'ı tanımaktır.

Ekrem Demirli
Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Mevlânâ'dan gelen hediyeye paha biçilemez ki!

"Son Yolculuğumda Örtüm Olsun"

Hz. Mevlânâ'nın menkıbeleri oğlu ve halefi Sultan Veled ile Ulu Arif Çelebi'nin Ahmed Eflakî'ye telkinleriyle bir araya getirilmiştir. Bunlar daha sonra kısaltılarak "menkıbelerin yıldızları" manasına gelen *Sevâkıb-ı Menâkıb* adlı eserde toplanmıştır. Kör bir dilenci ile Hz. Pîr'in hikâyesinin hem aslını hem de günümüz Türkçesine uyarlanmış halini sunuyoruz.

Böyle naklolunur ki:

Bir gözsüz, daima Hazret-i Mevlânâ aşkına diyüb, sâil'ler âdeti üzere her kişiden bir nesne isterdi. İttifak Hazret-i Mevlânâ'ya rast geldi, cerr eyledi. Hazretin belinde bir kemeri var idi. Ol sâil'e verdi.

Ahî Çoban nâmına ayândan, "ol âmâ'ya yüz altun vereyim ol kemeri bana versin" dedi. Kabul etmeyüb, "bin altun olursa da vermezim. Vasiyyetim oldur ki: sütre-i âhiret idinem" deyüb, ol gece ağlayup, "Yarabbülizze! Benim canımı al" deyüb duâ eyledi. Hikmet-i İlâhi, ol gece vefât eyledi. Ahî Çoban, anın techiz ve tekfinini tedarik edüb tamam izzetle defneylediler. Nâm-ı Hüdavendigârı sıdk ile şefi' edinüp dünyevî ve uhrevî muradâtından isteyen, mahrum olmaz. Hem âmâ muradını bulup ve hem Ahî Çoban…

Günümüz Türkçesiyle

Kör bir dilenci, her zaman "Hz. Mevlânâ aşkına" diyerek sadaka isterdi. Bir gün O'na rastladı ve sadaka istedi. Hz. Mevlânâ belindeki kemeri çıkarıp dilenciye verdi. Ahî Çoban adında "gözleri gören" birisi, kemeri yüz altına almak istedi. Dilenci: "Bin altına bile vermem, son yolculuğumda örtüm olsun dilerim", dedi. Gece ağlayarak, canını alması için Allah'a yalvardı ve o gece öldü. Cenâzesini Ahî Çoban kaldırdı.

Hz. Mevlânâ'ya sadâkatle inanıp onu kendine şefaatçi bilen, hem bu dünyada, hem öteki dünyada dileğine kavuşur. Büyüklüğünü anlamak için gözleri görür veya görmez olmak birdir.

Böyle Olur Erenlerin Nüktesi

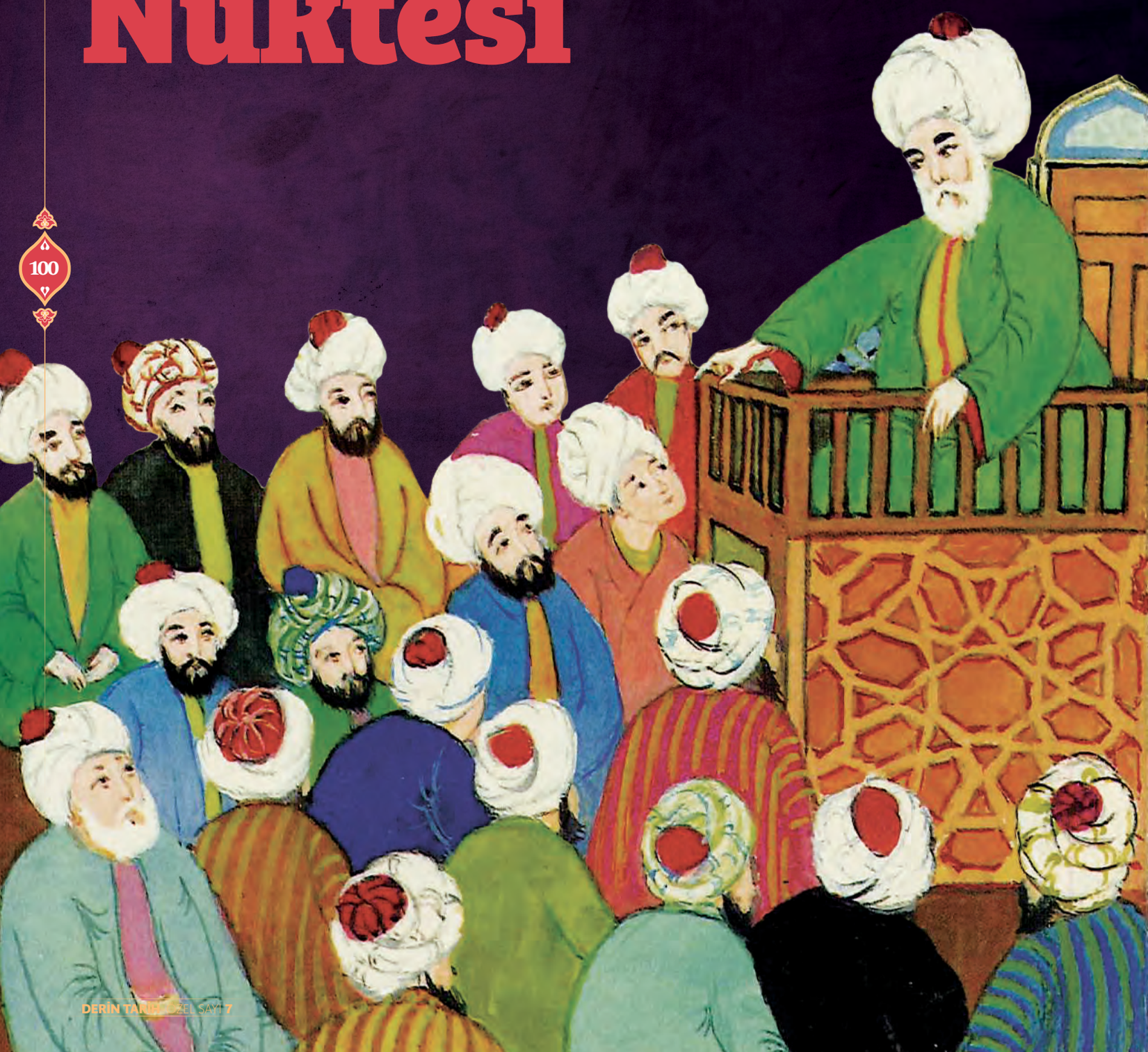

Dervişlerin hayatında mizah var mıydı? Sufiler eğlenmek ve muhabbetlerini artırmak için nasıl şakalaşırlardı? Şakanın sınırları neydi? Resulullah'ın (sas) hikmetli latifelerinden Nasreddin Hoca ve Bektaşî fıkralarına erenlerin nükte meclisinin kapısını aralıyoruz.

İSMAİL GÜLEÇ tiryakizade@yahoo.com

Mizah olmasa hayat çekilmez olurdu. Ne iş yapılırsa yapılsın mizahsız yapıldığında zevk ve neşe vermez. İnsan bir bedene sahiptir ve bu bedenin de ihtiyaçları vardır: yemek, evlenmek, çalışmak, eğlenmek, üzülmek, sevinmek, ağlamak, gülmek gibi. İnsan olmak demek, bunların hepsini yapabiliyor olmak demek zaten. Onu diğer canlılardan ayıran özellik de budur.

Mantık kitaplarında şu ayet örnek kabilinden verilir: İnsan gülen ve ağlayan bir canlıdır. Onu güldüren de ağlatan da Allah'tır (Necm, 43).

Mizah ve latifenin en güzel olanı yerinde yapılanıdır. Bu bazen taşı gediğine koymak şeklinde olur; hak edene hak ettiği cevabı vermektir. Bazen latife yollu takılarak yapılır, bazen de ima yoluyla… Bazen korkudan olur, kimi zaman saygı ve sevgiden. Birincisi had bildirirken, ikincisi muhatabı incitmeden uyarmak içindir. Dervişler kendi aralarında ikincisini tercih ederken, hak edene de gereken cevabı vermekten geri durmazlardı.

Yine doğrudan dile getirmekten çekinilen hakikatleri şakaya vurup söylemek de mümkün. Şaka olduğu için cezaî bir karşılık görmeyecek, bununla birlikte yaptığı göndermeyle muhatabına söylemek istediğini aktarmış olacaktır.

Mizahın temelde iki işlevi var: Düşmanları kızdırmak, dostları sevindirmek. Sufiler, dervişler arasındaki muhabbeti artıran latifeleşmeyi, birbirlerine ince nükteler yapmayı ve takılmayı hoş görmüşlerdi. Fakat hakâretâmiz ve küfürlü sözlerden oluşan mizaha uzak durmuşlardır. Din ve diyanet düşmanlarına bile aşırı derecede hakâret etmemiş, bununla birlikte bu kimselere edilen hakâretlere de karşı çıkmamışlardır.

Dervişlere şakalaşmak önderleri ve pirleri Hz. Peygamber'den (sas) miras kalmıştır. Efendimiz, mizahın güçlü olduğu bir toplumda dünyaya gelmiş ve yaşamıştır. Özellikle Medinelilerin mizahı günlük hayatlarının bir parçası haline getirdikleri bilinir. Hz. Muhammed de güler yüzlü bir elçi idi ama kahkaha ile güldüğü görülmemiştir. Gülmenin bir ihtiyaç olduğunu bildiği için belli ölçüler içinde çevresindekilerin gülmesine izin verirdi.

Zaman zaman ashabıyla şakalaşan, onlara takılan Hz. Peygamber'e sorarlar: "Ya Resulullah, bize şaka mı yapıyorsun?" O da şöyle buyurur: "Evet, ben şaka yaparım fakat sadece doğruyu söylerim." Bu da dervişler için şakanın ölçüsüdür: yalan söylemeden şaka yapmak.

Ashabı arasında da gülen, şakalaşanlar vardı. Nuayman gibi aşırıya kaçanları istisna tutarsak makul şakalaşmaya Hz. Peygamber'in karşı çıkmadığı görülür. Sahabeden Hanzala b. Rebi evinde çocuklarıyla şakalaşıp güldüğü için münafık olduğunu düşünür ve doğruca Hz. Peygamber'e gider, durumunu anlatır. Hz. Peygamber ona, "Ey Hanzala, insan bu, bazen öyle olur, bazen böyle olur" diye karşılık verir.

Enes'e "iki kulaklı" diye seslenmesi, torunlarına şakayla karışık "yaramazlar" demesi, cennete gidip gitmeyeceğini soran ihtiyar bir kadına, "ihtiyarlar cennete giremez" deyince kadının üzülmesi üzerine onu, "çünkü cennete herkes genç yaşındaki haliyle girecek" diyerek sevindirmesi, "seni deve yavrusuna bindireyim mi?" sözlerine şaşıran bir sahabenin "hiç deve yavrusuna binilir mi?" diye sorması üzerine, "her deve anasının yavrusu değil midir?" diye cevap vermesi Allah elçisinin latifelerinden birkaçı.

Yine bir horoz kurban etmek isteyen Bilal'e, "Bir müezzin bir başka müezzin kurban eder mi?" diye sorması dilin imkânlarını çok iyi kullandığını gösterir. Dikkat edilirse Hz. Peygamber'in kelimelerin yan ve mecaz anlamlarıyla latife yaptığı görülür.

Efendimizin uygulamalarında "meşru olan" ve "meşru olmayan" mizah ayrımının söz konusu olduğunu görüyoruz. Tasvip ettiği şakalara baktığımızda makul mizahın özellikleri şöyle sıralanabilir: yalan ve uydurma sözler olmaması, Müslümanlarla ve »

» İlk Mevlevîhane
15. asrın sonunda İskender Paşa tarafından yaptırılan Galata Mevlevîhanesi'nin 1848 yılına ait bir gravürü. Kulekapı Mevlevihanesi adıyla da anılan mekân bugün Divan Edebiyatı Müzesi olarak kullanılıyor.

İslamî değerlerle dalga geçmemesi, ve küfür içermemesi, müstehcen ve kaba sözlerin bulunmaması, insanlara manen zarar vermemesi, sinirlendirip zıvanadan çıkarmaması, tedirgin etmemesi, incitmemesi...

Peki, bunlar olmadan mizah yapılır mı? Yapılır ama bunun için eğitim gerekir. Bu, tasavvuf eğitiminin bir parçasıdır. O yüzden mürşidler müritleriyle şakalaşırlar ve onlara takılırlar. Sohbetlerinde yeri geldiğinde fıkra anlatır, latifeleşirler. Tasavvuf dünyayı denge içinde, adalet üzere insan gibi yaşamayı öğretir. İnsanın aşırılıklarını törpüleyerek normalleştirir.

Tasavvufî eğitimin içinde mizah da vardır. Fıkra ve anekdotlar anlama ve hafızada tutmada, olumlu sohbet ortamı oluşturmada, dervişleri sohbete çekme ve dikkatlerini toplamada, zihinlerini geliştirmede, arzu edilmeyen davranışlardan sakındırmada, tarikata yönelik endişeyi azaltma ve özgüveni sağlamada büyük katkılar sağladığı için sohbetlerin bir parçası olmuştur.

İnsanlar birbirine benzemediği için herkesin tasavvufî tecrübesi de farklı olur. Mürşidler müridleri bazen sohbetle, bazen zikirle, bazen seyahatle eğitirler. Sohbetlerde de bazen tembihe, bazen tebşire, bazen tavzihe, bazen te'kîde (vurgulamaya) başvurulur. Mürşidlerle bazen saatler süren sohbetler yapılabilir, bu esnada arada meramını ifade ve idrake yardım edecek fıkralar anlatılır. Bazen mürşidler müridlerine latife yapar, bazen de müridlerinin aralarındaki latifeleşmeye tebessümle mukabelede bulunurlar.

Erenlerin nüktesi lokmadır

Kayseri Mevlevihanesi şeyhinin oğlu Şemseddin Efendi tahsilini ikmal etmek üzere İstanbul'a gelir. Bir gün Üsküdar Mevlevihanesi'ne gider. Orada bulunan Salih Dede Kayserili olduğunu öğrendiği Şemseddin Efendi'ye, "Sen pastırma şeyhinin oğlu musun?" diye sorar. Şemseddin Efendi hemen şu cevabı verir: "Deli Salih dedikleri de sen misin?" Bu tür latifeleşme, aşırıya kaçmamak ve atışmaya dönmemek şartıyla hoş karşılanırdı.

Mizah dervişlerin hayatında iki şekilde yer alır: 1) Günlük hayatın içinde muhabbet olsun diye ya da bir yanlışı dolaylı yoldan anlatmak, göstermek için, 2) Sohbet esnasında insanları rahatlatıp eğlendirmek ve bir hikmet aktarıcısı olarak. Günlük hayatın içinde aralarındaki muhabbeti artırmak için birbirlerine takılırlar, şakalaşırlardı. Ya da bir arzularını nükte ile ifade ederlerdi.

Galata Mevlevihanesi şeyhlerinden *Hüsn ü Aşk* sahibi Galib Dede'ye bir adam gelerek tasavvuf lisaniyle "tecerrüd" etmek yerine, Mevlevî dergâhlarında kullanılan tabirle Mevlevîliğe intisab edeceğini anlatmak için, "Efendi Hazretleri, izin verirseniz soyunacağım" der. Şeyh Galip, adama bakar ki yırtık sökük, yamalı bir elbise içinde… Bir ipliği çekilse bin tiresi dökülüyor. Hemen Meydancı Dede'yi çağırır, "Şu can'ı giydiriverin" der.

Burada *soyunmak* sözünün tasavvuftaki anlamını kasteden bir nevhe-

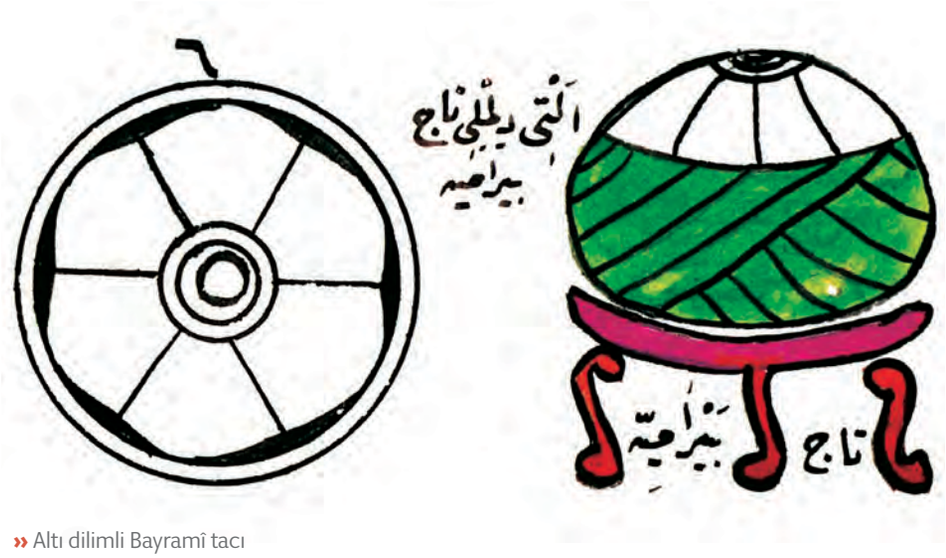

» Altı dilimli Bayramî tacı

vese, Şeyh Galip'in *giydirme*'nin hem sözlük, hem de dervişlikteki anlamıyla mukabelede bulunması böyle bir latife için ince bir zekâ gerektiğini gösteren güzel bir örnektir. Sohbetlerde fıkra ve anekdotlarla, müridlerin nerede, nasıl davranacakları öğretilirdi. Güldürürken öğretmekten kastedilen de buydu. Mevlana'nın şu cümlesi bu durumu gayet güzel açıklar: "Benim şakam şaka değil, halka irşad ve talimdir."

Bunun yanında herkese ve her yerde latife yapmazlar; anlayacak, idrak edecek zihin ve kulak ararlardı. Çünkü erenlerin nüktesi lokmadır ve herkese ikram edilmez: "Nükte lokması, olgunlara helaldir. Mademki sen olgun değilsin, yeme ve sus."

Tasavvuf geleneğinde mizahın bir işlevi de sıradan insanlara anlayacakları dilden hakikati anlatmaktır. Bunu da genellikle iki büyük insan üzerinden yaparlar: Nasreddin Hoca ve Bektaşî babası.

Tasavvuf ve Nasreddin Hoca

Nasreddin Hoca için anlatılan birçok fıkra Bektaşî için de anlatılır. Halkın muhayyilesinde bu iki isim birbirine öyle yaklaşır ki, değerli halk edebiyatı uzmanı Prof. Saim Sakaoğlu'nun deyimiyle benzer özellikler taşıyan iki tip yer değiştirir. "Halk İslamı" denilen inancın oluşmasında ve yayılmasında bu fıkraların önemli bir yeri vardır. Bu fıkralar insanların tasavvufu anlamaları ve hazmetmeleri için önceden alınan ilaç gibidir; hakikate giden köprülerdir. Bir örnek ile açalım:

Bir gün Nasreddin Hoca'ya tanıdığı bir Acem elinde bir mektupla gelip, "Efendi! Benim okumam yazmam yoktur. Şu mektubu okuyup bana anlatır mısın?" demiş. Hoca mektubu alıp bakmış ki Farsça; "Benim işim var, sen bunu başkasına okut!" diye geri vermiş. Acem, "Efendi! Sen onu iki dakikada okursun. Haydi, et bir iyilik!" demiş. Hoca adamın elinden kurtulamayacağını anlayınca, "Bu mektup Farsça. Benim Farsçayla başım pek hoş değildir. Yazısı da değişik. Bu yazıyla hani Türkçe bile olsa ben bu mektubu sökemezdim" demiş. Acem kızmış: "Be adam, Farsça bilmezsin, yazıyı sökemezsin! Öyleyse bulgur dibeği kadar kavuğunla, değirmen taşı gibi sarığınla ortalarda hocayım diye ne dolaşırsın?" Hoca kıpkırmızı olarak hemen kafasından kavuğuyla sarığını çıkarıp adama uzatmış; "Buyur! İş kavukla sarıktaysa geçir kafana da sen oku bakalım!" demiş.

Bu fıkrayı dinleyen kişi görünüşe bakıp aldanmamak gerektiğini öğrenecektir. Bunu öğrendikten sonra bir adım daha atabilir ve şu menkıbeyi anlatabiliriz:

Hacı Bayram'ın vefatından sonra bütün müridler Şeyh Akşemseddin'e tâbi ve meclisine mülâzım olup ona biat ettiler. Her kuşluk ve akşam vakitlerinde mescitte oturup ihvan ile zikrederdi. Zikirden sonra birbirleriyle musafaha ederler ve müridler şeyhin elini öperdi. Yalnız Ömer Sikkinî mescidin bir köşesinde oturup halka-ı zikre girmezdi. Akşemseddin bundan gücenip bir gün Emir Sikkinî'ye "Halka-i zikrimizi mülazemetin lazımdır, yoksa senden şeyhin tacını alırız" dedi. Emir, "Mademki böyledir, yarınki Cuma namazından sonra bizim eve gelin. Size hırka ile tacı teslim ederiz" dedi. Ertesi gün Emir, evinin avlusuna büyük bir ateş yaktırdı. Namazdan sonra Akşemseddin ihvanıyla eve geldi. Emir, sırtında hırka, başında taç »

BİRİ SENİN, BİRİ BENİM İÇİN!

Sadreddin Konevî'nin (ö. 1274) Konya'da olduğu bir zaman Necmeddin Dâye (ö. 1230) buraya gelmiş. Namaz vakti imamlığı Necmeddin Dâye'ye vermişler. O da sebep ne ise, birinci rekâtta da, ikinci rekâtta da Kâfirûn suresini okumuş. Hâlbuki geçerli bir sebep yoksa bütün rekâtlarda aynı sureyi okumak mekruhtur. Namaz bitince cemaatin arasında bulunan Hz. Mevlânâ, Sadreddin Konevî'ye dönüp "Birinciyi senin için, ikincisini benim için okudu" demiş.

Burada Hz. Pîr, kimseyi incitmeden, yapılan hatayı yüze vurmadan geçiştirmiştir.

olduğu halde ateşe girdi. Bir müddet sonra ateşten çıkınca hırka ve tacın yandığı, fakat kendisine bir şey olmadığı görüldü. Bu zamandan beri kendisinin ve müridlerinin taç ve hırkası yoktur.

Nasreddin Hoca'nın fıkrasını bilen biri bu menkıbeyi dinlediği zaman meseleleri daha iyi anlayacaktır. Bize kalırsa tasavvuf okulu için Nasreddin Hoca hazırlık sınıfı gibidir.

cak yer bulamayınca bir köy mescidine dalmış. Orada vaaz eden bir hoca, cehennemin kaynar ateşini, günahkârların o kızgın ateşte nasıl yanacaklarını anlatırken, soğuktan çenesi birbirine vuran Bektaşî dayanamamış:

"Erenler!" demiş, "dünyanın soğuğu böyle devam ederse hemen beni cehennemin defterine yaz. Rabbenâ hakkı için derhal gönüllü giderim." Bu fıkrayı "cehenneme gitmek istiyor, küfre düştü" şeklinde yorumlayanlar

dan yaşlıcası şöyle cevap vermiş:

"İmamım, düşündüğün şeye bak. Biz dünyada yer içer, yaşarız. Cehennemlik oluruz. Yarın ahirette zebâniler bizi tuttukları gibi ateşe atarlar. Hâlbuki fazla şişman olduğumuzdan ateş 'puf' diye söner. Zebâniler 'Aman ateş söndü, getirin kuruları' diye bağrışırlar. O zaman sizin gibi kuruları getirip altımıza koyarlar. Kuru olduğunuzdan derhal alev alırsınız. Böylece sizin nârınıza biz de yanarız."

Hikmetli Bektaşî fıkraları

Bektaşî fıkraları sosyal eleştiri geleneğimizi hakikat penceresinden sürdürerek büyük bir boşluğu doldururlar. Tasavvufta şekilperestliğin düşmanı bir figür olarak ibadetlerin şeklî özelliklerine takılıp manasını ve ruhunu kaybedenleri tarif etmek için anlatılan bir figür olmuştur bu fıkralar. Bektaşîlik "tarikat-ı nâzenîn" olduğu için Bektaşîler naz makamındadırlar ve Allah'ı diğer kullarından daha farklı severler. Bu durum çoğu kere tam anlaşılmadığı için eleştirilere sebep olur.

Bektaşî kışa rastlayan bir Ramazan gününde son derece üşümüş. Barınaolabilir. Oysa Bektaşî bir başka duruma dikkat çekmek için çarpıcı bir şekilde cevap veriyor. Hem hocanın cemaati korkutmasına, hem kendisinin fakirliğine ve kapıda kalmasına bir itiraz söz konusu.

Bir başka örnek:

Bir Ramazan akşamı, kibarların birinin konağında iftar varmış. Davetlilerden zayıf, cılız imam top atılıp oruç bozulduktan ve karşısında oturan iki şişman Bektaşî babasını hayret ve ibretle süzdükten sonra, "Dünyanızda orucu yer, rakıyı içer, namazı geçer, şişmanlarsınız. Yarın ahirette bu kocaman gövdelerin nasıl yanacağını düşünüyorum" deyince babalar-

Burada yine insanları cehennem ateşiyle korkutan hocalara bir eleştiri vardır; "cehennem ateşini senin gibi hocalar çoğaltıyor" mesajı verilmiştir.

Sonuç olarak bir derviş sadece gülmek için fıkra anlatmaz, eğlence olsun diye latife yapmaz. Anlatılan fıkra mutlaka bir hikmete mebnidir, hayatın bir hakikatini ya öğretir ya da hatırlatır. ◘

İsmail Güleç
Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Mısrî Güneşi Limni'yi Aydınlattı

Ömrünü sürgün edilmiş bir velinin izini aramaya vakfeden Bursa'daki Mısrî Âsitânesi'nin son şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi'nin satırlarını okurken duygulanmamak mümkün mü?

Sabah namazı vakti işaret-i Hazret-i Pîr'le uyandım, namazı eda ettim. Dişlerimden bir şey yemek kabil değil. Gelen giden yok, çünkü Mayıs olmakla sabah pek erken oluyor. Sokağa çıktım, bir kahveye girmeye sıkıldım, la'lettayin gezerken bir kilisenin önüne geldim. Kilise mükemmel mermerlerle tefriş olunmuş, içerisi vâsi', bahçesi mükemmel, bir hayli odalar var, kilise de büyük. Baktım Hazret-i Pîr'in bir menakıbı hatırıma geldi. Limni'ye birinci nefiylerinde bir gün kiliseye gitmişler, çok kalabalık varmış, bittasarruf papazın nutku tutulur, papaz şaşırır, kitaba bakar yazı yok, etrafına bakar Hazret-i Pîr'i görür, derhal yanına gider: "Aman efendim! Lütfediniz şu kabzı defediniz, bugün pek mukaddes bir günümüzdür, bizi me'yus etmeyiniz" diye rica eder. Cenab-ı Pîr: "Ya demek bugün mukaddes bir gününüz öyle mi?" suâline "Evet" diye cevap verir. "Öyle ise ayin bittikten sonra ben kapının önüne yatayım ve herkes benim üstüme basıp geçsin, şu suretle belki Hazret-i İsa kusurumu affeder" buyururlar. Papaz halka bunu söyler, bir kısmı, "Şu Müslüman'ı eziverelim, karnına basalım" gibi hatâetle meşgul olurlar.

Vakta ki ayin biter, Hazret-i Pîr kapının önüne gider yatar, her kim üstüne bastı ise derhal: "La ilahe illallah Muhammedün Rasûlullah" kelime-i mübarekesini söyler, öbür tarafa geçer. Böyle böyle epeyce olmuş, papaz gelir, "Aman efendim rica ederiz, günahımız filan kalmadı, bu kadar kâfidir" diye rica minnetle Hazret-i Pîr'i oradan alır. Limni'de bir hayli mühtedî yetişir. Cenab-ı Mısrî'nin nutkunu söylerler:

Dervişlerin en alçağı
Buğday içinde burçağı
Mısrî gibi bir balçığı
Her bir ayak basmak gerek

Bu mesele üzerine söyledikleri beyne'l-ihvan meşhurdur.

Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat, Şeyh Mehmed Şemseddin Mısrî, Haz: Mustafa Kara-Yusuf Kabakçı, Dergâh Yay., 2010, s. 52-53.

Afrika'dan Balkanlar'a Uzanan Bir Köprü

Şâzeliyye

Neşvünema bulduğu toprakların çok uzağında kendine müntesipler bulabilen bir yolun, Şâzeliyye'nin Balkanlar'daki izini sürüyoruz. Hem de Balkanlar'da İslam ve tarikatlar üzerine seçkin çalışmalara imza atan **Prof. Dr. Alexandre Popovic**'in (ö. 2014) kaleminden.

ALEXANDRE POPOVIC editor@derintarih.com

Şâzeliyye, 18. asrın sonlarıyla 19. asrın başlarında Balkanlarda çok az bir alana yayılmış gibi görünmektedir. Esasında Osmanlı-öncesi dönemdeki yaklaşık bin Şâzelî tekkesinden yalnızca dördünün varlığı bilinmektedir: İlk iki tekke, Bulgaristan'da[1] (Balkan yarımadasının kuzeyinde) Tuna üzerinde, Totrakan ve Rusçuk şehirlerinde, diğer ikisi de yarımadanın güneybatısında, Arnavutluk sınırında[2], Kosova'nın Yakova şehrinde yer almaktadır. Bu tekkelerin ilk ikisi Türk silsilesindendir (muhtemelen Türkiye'deki Şâzelîler[3] aracılığıyla Türk bölgelerinde kurulan tekkeler) ve -biraz sonra göreceğimiz üzere- haklarında çok az bilgimiz bulunmaktadır. Diğer iki tekkeyse Mısır silsilesine aittir; (Mısır'daki Şâzelîler aracılığıyla Arnavut bölgelerinde kurulan tekkeler) 1979-1981 yılları arasında, Kosova Metohiya'da çeşitli seyahatlerim sırasında, henüz yeni çıkmış Arnavutça[4] bir kitap sayesinde bu tekkelerin tarihlerine ilişkin birtakım bilgilere erişebilmiştim.

Balkanlar'daki Şâzelîler hakkında sunulan bilgiler çok az ve yetersizdir.[5] Osmanlı tarihçisi İbrahim Peçevî'yi[6] referans alan Aleksandar Matkovski'ye[7] göre Şâzeliyye ilk olarak kahvehanelerin açılması ve kahve tüketimiyle Makedonya'da yayılmıştır. Bu muhtemeldir, ama Matkovski başka kaynağa atıf yapmadığı için ve Peçevî'nin eseri de ne Makedonya sınırından (genel olarak Rumeli diye bahsedilmektedir) ne de özellikle Şâzelîlerden bahsettiğinden dolayı bu bölgedeki[8] Şâzeliyye hakkında tam olarak kesin bir şey bilinmemektedir. En azından bendeniz, herhangi bir »

© CENAN VAKFI

» Mısır'dan Balkanlara
Şâzeliyye tarikatının pîri Hasan Şazelî'nin isminin yazılı olduğu levha. Şazelîlik İskenderiye, Kahire, Tunus gibi yerlerde teşekkül etmiş, sonraki dönemlerde Mağrib ve Balkan yarımadasında da yayılma imkânı bulmuştur. Geniş halk tabakası ve ulema üzerinde de etkili olmuştur. Levhada "Yâ Hazret-i Pîr Sultan Seyyid İmam Ali Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî" yazılı.

dönemde, Makedonya sınırları içerisinde, herhangi bir dönemde[9] bu Şâzelî tekkesine işaret eden hiçbir ize rastlamadım. Bu hususta şunu da ifade etmemiz gerekir ki, D. S. Margoliouth'in[10] Arabistan'daki *Mokha* kahvesi ile Şâzelîler arasında ilişki kurması ve C. van Arendonk'un[11] kahve üzerine makalesinde Habeşistan'a işaret etmesinin haricinde, ne H. J. Kissling[12] ne de G. Elezovic[13] Şâzeliyye'nin bu yeniliklerdeki muhtemel bir vazifesinden bahsetmektedir.

Bulgaristan'da Şâzeliyye

1981-83 yılları[14] arasında bu bölgede birçok araştırma yapan F. De Jong'un makalesiyle de teyit edilebileceği üzere Kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunan iki Şâzelî tekkesi hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır.

Totrakan

Müstecib Ülküsal[15] ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin[16] daha ziyade mezar taşlarından hareketle söylediklerine göre, Tutrakan Şâzelîleri hakkında bir dönem etkin biçimde bir tekkeye sahip olmalarının dışında hâlihazırda hiçbir şey bilinmemektedir.

Rusçuk

Rusçuk Tekkesi 1950'li yıllarda P. Mijatev tarafından kısaca tasvir edilmektedir. Mijatev, tekkenin fotoğrafını da eklemektedir.[17] "Rusçuk Osmanlılarının kayıtlarında", diye yazmaktadır Mijatev, "incelemelerimi nihayetlendirmek üzere 1252 (1836) yılında inşa edilen Şâzelî tekkesi hakkında (Fotoğraf, XLI) hasbelkader kelâmım şudur: Hazirede, tekkenin bânileriyle hayır sahiplerinin kabirleri bulunmaktadır. Üzerlerinde nakışlarla bezenmiş Osmanlıca ve Arapça dinî manzum metinler yazılıdır. Ahşap oyma tavan, motiflerinin çeşitliliğiyle dikkatleri celbetmektedir. Bu tekke şehrin Türk nüfusuna günümüzde hâlâ hizmet vermektedir."

Bendeniz de 1873-1970 yıllarını kapsayan dönemdeki Rusçuk Şâzelîleri hakkında dikkate şayan başka ayrıntılar bulabildim. Birincisi, 1873 Kasım'ında yerel gazete *Tuna*'da çıkan ve komşu köyde kendisine ait topraklarını sattığını, ilgilenenlerin Rusçuk Şâzelî Tekkesi'nde kendisiyle görüşüp mezkûr mülkiyetin evraklarını gösterebileceğini beyan eden Şâzelî şeyhi Ali Bey'in küçük bir ilanı...[18] İkincisi, 10 yıl sonra Sofya *Dikkat* gazetesinde[19] çıkan ve yine aynı şeyh tarafından gazeteye gönderilen, bölgedeki Müslümanların Türkiye'ye tehcirine değinen iki mektup... Burada bir hususu dile getirmek yerinde olacaktır: Şeyh Ali Bey, son savaşta Rus askerlerine teslim olduğundan dolayı "Rus sevdalısı" olarak gösterilmiş, öncesinde de dönemin Osmanlı valisi Kayserili Ahmed Paşa tarafından kurşuna dizilmek istenmiştir. Daha sonraları, 1897 tarihli bir belgeye göre,[20] şehir ihya edildikçe tekkenin kimi kısımlarının tahrip olduğu görülmektedir. Son olarak F. De Jong'a göreyse tekke, 1970'li yıllarda yıkılmıştır.[21]

Kosova'da Şâzeliyye

1979 Ekim'inden beri kısa süreli birçok araştırma yapabildiğim bu topraklarda, Yakova'daki iki Şâzelî Tekkesi hakkındaki bilgimiz, Türk silsilesiyle kurulan Şâzelî tekkelerinden biraz daha kuvvetlidir. Bu iki tekke Mısır silsilesine aittir, ilki 1796'ya doğru, ikincisiyse 1857'de kurulmuş ve Mısır'da kalmış Arnavutlar tarafından inşa edilmiştir. İlk tekke Yakova'ya dönmeden (1796'ya doğru?) ve orada kendi tekkesinin bânisi olmadan önce bir Osmanlı Binbaşısı (Kahire'de Şâzeliyye Afifiyye'ye intisap etmiştir) tarafından ikincisiyse, Yakova'da "ilim tahsili" için gittiği Kahire'den dönüşünü müteakip bir müridi tarafından 60 yıl sonra kurulmuştur.

Bu araştırmaların yerinde yapılmasında dostâne emeğini esirgemeyen Yakova Bektaşî ricâlinden

›› Kahvecilerin pîri
Ebü'l-Hasan Ali eş-Şâzelî, halk dilinde kahvecilerin pîri olarak kabul edilmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar İstanbul'un kurukahveci esnafı "Ya Hazret-i Şeyh Şazeli" levhalarını dükkânlarından eksik etmezdi. Eski İstanbul'da birçok kahvede, "Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız, Hazret-i Şâzelî'dir pîrimiz üstâdımız" levhası asılı bulunurdu.

Ahmed Balata Efendi'ye[22], Yakova Şâzelîlerinin hâlihazırda şeyhi olan ve âlicenâblığıyla beni huzuruna kabul edip sorularıma uzun uzun cevaplar veren Şeyh Salih Efendi'ye en içten teşekkürlerimi arz ettiğimi burada hatırlatmak bendeniz için üzerime ziyadesiyle latif bir vazifedir. Öte yandan bölgedeki Şâzelîler konusunda Üsküp Ulemâ Meclisi'nin o dönemde beyan ettiği bilgilere dayanan 1939 tarihli bir arşiv belgesi bulunmaktadır.[23] Bu belgede Şâzelî Şeyhi Ali Bey'in (Şeyh Salih'in babası) kendisine yöneltilen soruya cevabı yer almaktadır. Bu cevap ilgi çekici kimi detaylar içermektedir. Bu iki tekke hakkında şimdilik söyleyebileceklerim bu kadardır.

Şeyh Hüseyin Kuli Tekkesi[24]

Yakova'daki ilk Şâzelî Tekkesi, Şeyh Kuli tarafından Mulay Yusuf Mahallesi'nde 31 Aralık Sokağı'nda 31 numarada bilinmeyen bir tarihte inşa edilmiştir.[25]

Tekke hakkında bizzat yerinde edinebildiğim bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Kahire'den gelen birisinden ya da Mısır'a gidip orada Şâzeliyyeye intisap eden bu memleketteki birisinden bahsedilmektedir, ama kimi Yakova Sa'dî çevrelerine göre de, (bilhassa hâlihazırdaki şeyhi Şeyh Rüşdî olan Tebdil Tekkesi'ndekiler) Şeyh Ali Mısırlı'dan Şâzelî hilafeti almak için Mısır'a giden Yakova Şâzelî-Sa'dîlerinden birinin adı geçmektedir. Kimileri bütün bunların 1810-20'lere doğru olmuş olabileceğini söylemektedir, bu hususta önceki tarihlerle birlikte ne derece ihtiyatlı davranmamız gerektiğinin farkındayız. Rexhepagiqi'ye göre, son kitabında (4. ve 24. notlara bkz.) Şeyh Kuli, Kahire'de binbaşıyken (Ri'fâî ve Sa'dî tarikatlarının şeyhi olmasına rağmen) Şâzeliyye'ye intisap ettiğini ve orada -Yakova Sa'dîlerinin söylediği gibi- Şeyh Ali'den değil, Şeyh Salih'ten hilafet aldığını yazmaktadır. Ne olursa olsun, Şeyh Kuli Yakova'daki ilk Şâzelî Tekkesi'ni inşa etmiş ve bölgedeki Şâzelî cemaatini oluşturmuştur.[26] Tekkenin yapılış tarihiyle ilgili olarak da 18. asrın son 10 yıllık dilimi gibi bir süre belirtilmektedir. Şeyh Kuli Yakova'ya 55 yaşındayken gelmiş, burada 60 yıl boyunca şeyhlik yapmış ve 1856'da ölmüştür.

Şeyh Kuli'nin ölüm tarihi bilinmemektedir[27], ama halefinin Şeyh Hüseyin olduğu (burada Yakova Şâzelî Tekkesi'nden aynı isimli şeyh söz konusu değildir, tamamen bir başka kişidir) genel kanıdır. Şeyh Hüseyin tekkenin son şeyhi olup 1947-50'lere doğru ölmüştür. Şeyhliği sırasında tekke bilinmeyen bir sebepten 1930'lara doğru yıkılmış, 31 Aralık Sokağı'yla kıyısında başka bir kabrin bulunduğu derenin arasında yer alan 6 kabirli türbeyse günümüze kadar ulaşmıştır. Bu türbe ile -göreceğimiz üzere- tekkenin başına geçen şeyhlerin muhtemel ya da mevcut silsilesine ulaşmak belirtilen tarihler arasındaki gedikleri kapatmak mümkündür.

Söz konusu türbe, gayet sıradan ve debdebesizdir, bakımıysa devam etmektedir. Türbede 6 kabir bulunmaktadır: Bir çocuk, bir kadın ve 4 şeyh (Şeyh Kuli, Şeyh Hüseyin, Şeyh İbrahim, Şeyh Dula). Şu düşünülebilir: Şeyh Kuli kurucu, halefleri de Şeyh İbrahim ve Şeyh Dula (silsileyi ve tarihleri tam bilmiyoruz) ve de hakkında en çok bilgi sahibi oldu- ››

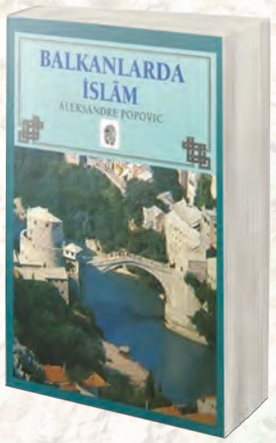

ALEXANDRE POPOVIC (1931-2014) KİMDİR?

Belgrad'da doğdu. Yugoslav şarkiyatçılığının öncüsü olarak gördüğü Fehim Bajraktarević'in yanında Doğu dilleri eğitimi aldı.

1954'te Tito Yugoslavya'sını terk etti. 1957'de INALCO'da (Fransa) Arapça bölümünü bitirdi. Daha sonra Klasik İslam alanında Charles Pellat gözetiminde "Irak'taki Zenci Ayaklanması (9. Yüzyıl)" konulu tezini tamamladı. CNRS'de (Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi) Sosyolog ve Şarkiyatçı Maxime Rodinson'un yanında çalışmaya başladı ve derslerini takip etti.

Daha sonra çalışmalarını Balkanbilimi, Türkoloji, Yugoslav şarkiyatçılığı, Slav çalışmaları ve İslambilimine yönlendirdi. Balkanlardaki ve Yugoslavya'daki Müslümanlar, İslam tarihi ile özel olarak ilgilendi.

Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Arnavutluk, Avusturya ve Almanya'da kütüphaneleri dolaştı ve arşiv incelemeleri yaptı. Osmanlı dönemi ve Osmanlı-sonrası Balkanlardaki tasavvuf hareketleriyle ilgili pek çok çalışmada bulundu.

Eserlerinden bazıları:

The Revolt of African Slaves in Iraq in the 3rd/9th Century, Princeton, 1998.

L'islam balkanique: les musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane, Wiesbaden, 1986. Türkçesi: *Balkanlarda İslâm*, İnsan, 1995.

Un ordre de derviches en terre d'Europe (La Rifâ'iyya), Lozan, 1993.

Les musulmans yougoslaves (1945-1989) : médiateurs et métaphores, Lozan, 1990.

Un ordre de derviches en terre d'Europe (La Rifâ'iyya), Lozan, 1993.

›› Kosova Şazelîleri

Balkanlar'daki tasavvuf neşvesinin önemli kaynaklarından biri de Şazeliyye tarikatıdır. Kosova'daki Gjakova Şazelîleri dört nesildir silsilelerini sürdürüyor.

ğumuz bu tekkenin en son başına geçen ismi Şeyh Hüseyin. Burada şunun altını çizmek gerekir ki, bölge sakininin ifadelerinde (Şeyh Kuli'nin doğrudan halefi Şeyh Hüseyin ile -biraz sonra da göreceğimiz üzere- başka bir Şâzelî tekkesinin kurucusu olup Şeyh Kuli'den icazetli olduğu için halefi olarak anlaşılan Şeyh Hüseyin arasında) bir karışıklık bulunmaktadır.

Türbenin önünde, derenin kenarında bulunan kabrin, ya Arabistan'dan ya da Horasan'dan[28] gelmiş "Baba Arif" adında bir zata, bir Allah dostuna (velî) ait olduğu, bölgede yaygın bir kanıdır. Bu zat, özel bir keramet göstermiştir: Kabrinin üzerine uzanmış ve "nasıl öldüğümü şimdi göreceksiniz" diyerek gözlerini kapatmış, sonra da ölmüştür. Bazen geceleri kabrinin üzerinde nur parıldadığı söylenmektedir. Bu türbe, şifa arayan Müslümanlar dışında Katolikler ve Ortodokslar tarafından da ziyaret edilmektedir. Belgrad Üniversitesi'nden meslektaşım Darko Tanaskovic ile 1985 Eylül'ünde Yakova'yı ziyaretimiz sırasında bu duruma şahit olmuştuk.

Şeyh Salih Tekkesi

Şehrin ikinci tekkesi (7 kabri, güzel bir türbesi vardır) Asım Vokşi Sokağı'nda 78 numaradadır. Hâlihazırdaki şeyhinin (Şeyh Salih) söylediklerine göre bu tekke 1844'e doğru inşa edilmiş, ama Şeyh Salih'in babası Şeyh Ali tarafından 1939'da elde edilen Üsküp Ulemâ Meclisi belgelerine göre 1862'de hizmete açılmıştır.

Tekkenin kurucusu Şeyh Hüseyin –daha önce de bahsettiğimiz üzere– bilinmeyen bir tarihte başka bir Şâzelî tekkesinden icazet almıştır. Bununla birlikte başka bir rivayet de tekkenin kuruluşu Şeyh Hüseyin'in ilim öğrenmek için gittiği Kahire'den dönüşünü müteakip gerçekleştiğidir. Şeyh Hüseyin, Şeyh Kuli'den hilafetini alıp Kahire'ye gittiyse ve orada Yakova'ya dönmeden önce Şâzeliyyeye intisap ettiyse çok da uzağa gitmeye gerek yoktur. Şeyh Kuli'nin onu Kahire Şâzelîlerine "ilim tahsili" için göndermesi gayet doğru ve yerindedir.[29] Ne olursa olsun, Şeyh Hüseyin bu tekkenin başında 50 yıl boyunca kalmıştır; ölüm tarihiyse bilinmemektedir.

Şeyh Hüseyin'in iki çocuğu vardır:

Abdurrahman ve Mehmed. Abdurrahman, babasının ilk halefidir. Eski Yugoslavya döneminde (1919-41 arasında) vefat etmesi dışında Şeyh Abdurrahman hakkında henüz hiçbir şey bilinmemektedir. Kardeşine gelince, hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz Derviş Mehmed (Derviş Meta) 1917'de ölmüştür. Üsküp Ulemâ Meclisi belgesine göre tekkenin sorumluluğunu üstlenmek maksadıyla Şeyh Abdurrahman'ın yerine geçen Şeyh Ali, (Derviş Mehmed'in mahdumu) Yakova Şâzelîleri hakkında önemli bilgiler bırakmıştır. 1939 tarihli bu belgeden edinilen bilgiler bu yöndedir. Belge, Sırp-Hırvatça olup gramer ve imlâ hataları içermektedir:

Yakova Şâzelî Tekkesi, "Hadum" denilen "*djemat*"te bulunuyordu, ismi de "Baba Ali Tekkesi"'ydi [*Baba Alijova tekija*]. 1862'de [*od pre 77 godine*] kerpiçten ve kireçten yapılmıştı [*od tvrdok materijala, ciglom i krečom*]. Tekke Şâzeliyye Afifiyye [*tarikatu Hafifeti Shahzelji*] tarikatına aitti.[30] 3 kısımdan oluşuyordu ve hiçbiri birbirine bağlı değildi [*3 prostorija ima, nema –imovine–, pošto nema imovine ne upravi a iko*]. Şeyhin mahdumunun hizmetiyle ayakta duruyordu [*od rada šehova sinove*]. Tekkede 10 derviş vardı [*10 murida ima*], bu şekilde faaliyet gösterirdi [*nije pasivna*]. Düzenli olarak 5 vakit namaz kılınır [*osim džuma namaza redovno klanja 5 vakit namaza*], cumalar eda edilirdi. Haftada 2 kez zikir yapılırdı [*ziker obavlja 2 puta nedeljno*]. Tekkenin düzenli bir geliri yoktu [*nema nikakvog budžeta*]. Başında Derviş Mehmed'in mahdumu Şeyh Ali dururdu. Şeyh Ali, [1901'de] Şeyh Seyyid Muhammed Afifi Mısrî'den "hilafet"ini almıştı [*Hiljafet primio od* Šeh *Seyid Muhamed Ahmedi Afifi iz Egipte u 1901 godine*]. Ne devletten ne de hususî olarak para kabul ederdi. Rüşdiye Mektebi'ni [*ruždija*] bitirmiş, birkaç yıl boyunca da medrese tedrisatından geçmişti [*svršio ruždiju i nekoliko godina učio je u medresu*]. İcazeti de yoktu...

Şeyh Ali, 1951'de ölmüştür. Bu tekkenin şu anda başında bulunan Şeyh Salih (d. 1917) onun yerine geçmiştir. Tekkenin silsilesi şu şekilde gösterilebilir:

Burada bütün üyelerin aynı aileye ait olduğu bir silsile, yani *evladiyet* söz konusudur. Tekke haziresinde bulunan 7 kabirden 3'ü meşâyihe, 4'ü dervişâna aittir. Derviş Mehmed dışında diğer dervişlerin kim olduğunu bilmiyoruz.

Şeyh Salih, bölgedeki çoğu Arnavut gibi, orta boylu ve ince yapılıdır. Pek kibar, hatırşinas, ağırbaşlılık ve ihtiyatla perçinlenmiş nezakete, vakara sahiptir. Beşerî münasebetlerinde -muhatabı bilhassa Arnavutça bilmiyorsa- kelimelerini tane tane seçmektedir, Sırp-Hırvatçası neredeyse yoktur. Şâzeliyyenin Yakova'da yok olmaya yüz tuttuğunu düşünmektedir. Şehirde yaşayan dervişânın sayısı 12'dir, onlar da pek yaşlıdır ve kendilerinin yerine tayin olacak bir genç de bulunmamakta, boş kalan yere biri geçecek gibi de görünmemektedir. Âsitânesi Kahire'de bulunmakta ve Arapça bilmediğinden dolayı da (okuyor, ama anlayamıyor) Şâzeliyyeden uzak düşmüş gibi hissetmektedir. Haftada 2 kez dervişleriyle zikir yapmaktadır, zikirleriyse kâh ayakta kâh oturularak müziksiz, ilâhî söylenmeden gerçekleşmektedir, Şeyh Salih'in ne sesi yeterlidir ne de kendisi ilâhî bilmektedir. Sadece dervişânıyla birlikte bildikleri evrâdı okumaktadırlar.

Burada derleyip toplamaya çalıştığım kronolojik, birbirinden farklı ve çok da dayanaklı olmayan bilgiler ufuk açıcı tepkiler toplar mı ya da gelecekteki çalışmalara bir ışık tutar mı? Sanıyorum, evet. 3 "ana pencere" açarak durumu izah etmek isterim:

Coğrafî ve tarihî dağılım: Balkanlar'da belirtilen şehirlerde, İstanbul'da, Ankara'da [Vakıf arşivlerinde] ve Kahire Şâzelî Afîfî tekkelerinde yerine gidilerek yapılan derinlemesine araştırmalarla bu alanda -gelecek yıllardaki- bilgilerimizi geliştirmek kesinlikle mümkündür. Vilâyet salnâmeleri ve Balkan Müslümanlarının yerel gazeteleri dikkatlice incelenerek kimi bütünleyici bilgilere ulaşılabilir. Burada sözünü ettiğimiz diğer metinler de konumuzla alakalı ilgi çekici detaylar içerebilir. Bu anlamda takip edebileceğimiz birçok yol bulunmaktadır.

Dinî boyut: Kendim, ne Yakova Şâzelîlerinin zikrine katılabilme fırsatına erişebilmiş ne de Şeyh Salih'e iyi sorular sorabilmiştim. Şâzeliyyeyle ilgilenenler, hâlâ vakit varken gidip yerinde araştırma yapabilirler, çünkü ben kendim hangi yazar tarafından -Şâzelîler de dahil- böylesine özel ve hassas bir sahada, isterse şerh düşülmüş, kaydedilmiş bilgiler olsun, şüpheli yaklaşıyorum. Binaenaleyh şunu da ifade etmek istiyorum ki, Şeyh Ali Tekkesi'nde (1939'a doğru) dinî yaşantı yoğundu; düzenli olarak 5 vakit namaz kılınır, Cumalara iştirak edilir, haftada 2 kez zikir yapılırdı.

Ekonomik, sosyal ve politik vaziyetler: Bu bölgedeki Şâzelîlerin »

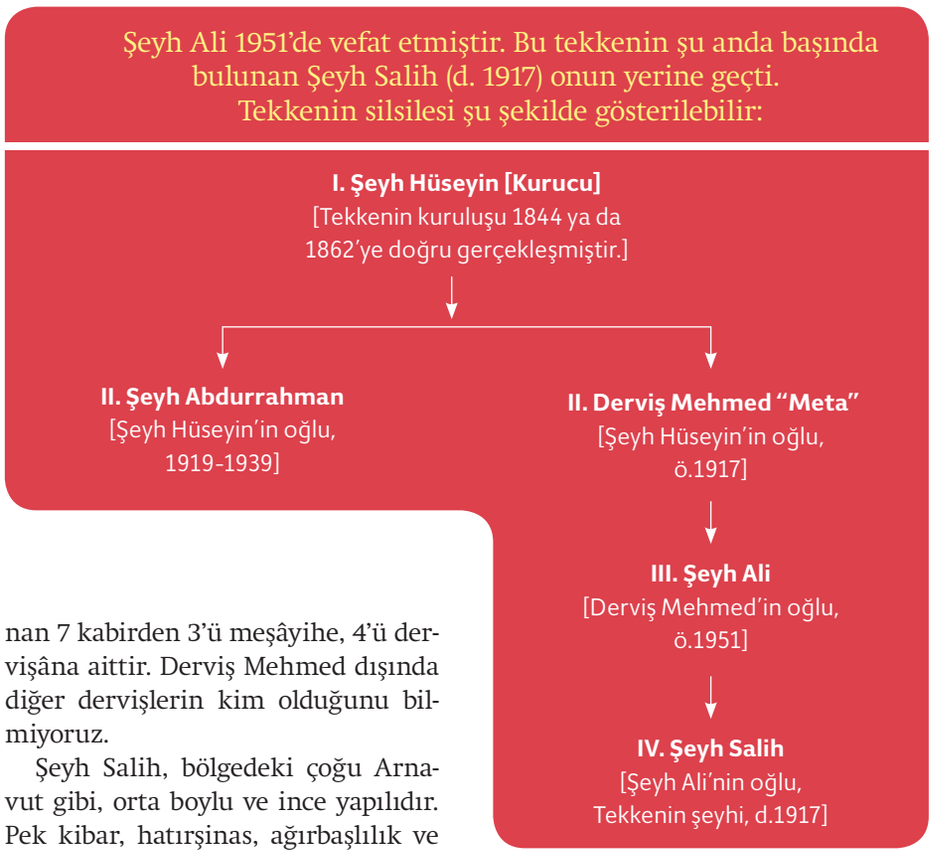

» **Âsitâne'nin nurlu kandili**
II. Abdülhamid tarafından 1887 yılında Şazeliyye tarikatının Medenî kolunun kurucusu Şeyh Muhammed Zâfir Efendi için yaptırılmış olan tekke bugün Ertuğrul Camii olarak hizmete devam ediyor.

sayıca azlığı ve net bilgilerin eksikliği sorularımızı cevapsız bırakmaktadır. Daha önce bahsetmiştik: Şeyh Ali Tekkesi'nin düzenli bir geliri bulunmamakta ve bir yerden de maddî destek sağlanmamaktadır. Tekke, şeyhin mahdumu tarafından idare edilmektedir. Maddî bir yardımda bulunabilecek müridânın sayısı fazla değildir. Balkan Şâzelîlerinin hastalıklara şifa dışında toplumda üstlendiği görevin az mı çok mu olduğunu, bu çevrenin entelektüel seviyesini -Şeyh Ali ve Şeyh Hüseyin'in eğitimleri ve Arapça, Türkçe bilmeleri dışında- bilmemekteyiz. Bölgedeki Şâzelîlerin politik hayata dahil olup olmadıkları konusundaysa henüz bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Son olarak Şâzeliyyenin Balkanlar'da -şartlar gereği- zayıf bir dağılımı olduğu ve bu topraklarda kök salamadığı açıktır, diğer tarikatların bölgedeki Müslümanlar arasında üstlendiği vazifeyi tam anlamıyla sırtlayamamıştır. Bu durumu böylesine indirgemeci bir bakışla incelemek haksızlık olur kanısındayım, ama bütün kitapları, risâleleri Arapça olan (tam bilmiyoruz, Türkçeye çeviriler olabilir[31], Arnavutçaysa belki bir nebze) bir Arap tarikatının Türk ve Arnavut memleketlerinde bu derece kök salabildiğini ve bu geleneğin -en azından kimi yerlerde- 200 yıldan beri sürdüğünü görmek daha dikkat çekicidir diye de düşünmekteyim.

Fransızcadan çeviren: Ali Hasar

Dipnotlar

1. Bu iki şehrin iki dünya savaşı arasındaki bir dönemde Romanya Krallığı'nın bir parçası olduğunu hatırlatalım.
2. Bkz. *Balkan Dervişlerinin Dünü ve Bugünü*, 1994, İstanbul, s. 241-257. Les Éditions Isis. (Fr. *Les Derviches Balkaniques hier et aujourd'hui*)
3. Şeyh Muhammed Zâfir Medenî aracılığıyla Türkiye'deki Şâzelîlerin (1876'dan itibaren özellikle İstanbul'da) yerleşimi, Medenî'nin II. Abdülhamid çevresindeki rolü, Ebu'l-Hüdâ Sayyadî ile olan münasebetleri, Medenî'nin ölümünden sonra tarikatın başına geçecek isim için cereyan eden ani değişiklikler için Bkz. F. De Jong, 1984, "Madaniyya", *EI2* c. V., s. 952-953. Ayrıca bkz. B. Abu Manneh, 1979 & M. Le Gall, 1987, aynı yazar, 1989, s. 93-94.
4. Jashar Rexhepagiqi, 1999. Burada özellikle bizi ilgilendiren kısımlar, söz konusu Şâzelî tekkeleri hakkında 15, hatta 20 yıl önce bizzat kendim edindiğim bilgilere nazaran daha kısadır [s. 216-217].
5. Balkanlar'daki Şâzelîler hakkında sarih olmayan bilgiler için bkz. S. M. Zwemer, 1927, s. 339. ; L. Massignon, "Tarika", *EI1*; Aynı yazar, 1929, s. 309; F. Babinger, 1931, s. 35.
6. İbrahim Peçevî, 1281-1283 (1864-1866). Bkz. c. I, s. 364.
7. A. Matkovski, 1983, c. II, s. 280-281.
8. Burada Matkovski tarafından belirtilen diğer kaynaklar ne Makedonya (L. Massignon, "Tarikat", *İslam Ansiklopedisi*, c. XII, s. 15. ; J. Von Hammer, 1835, c. I., s. 429 - c. VI. S. 280-281, c. XII, s. 105; Dz. Cehajic, 1980, s. 246-247) ne de Şâzelîlere ilişkindir [A. Matkovski, 1966, s. 146-152].
9. Makedonya'daki Şâzelî varlığına dair görebildiğim tek bilgiye (Üsküp'teki Şâzelîlerin tek temsilcisinin şehrin müftüsü olması) D. Gadzanov tarafından işaret edilmektedir (Bkz. Gadzanov, 1925, s. 63). Şahsî bir intisabın olduğu görülmekte ve bölgede yerleşik bir tarikattan hiçbir şekilde bahsedilmemektedir. Bununla beraber Üsküp Ulemâ Meclisi'ne ait tekke belgelerinde ve kayıtlarında bir tekkenin olduğu doğrudur, ama bu bilgi hatalı olabilir, zira hiçbir metinde bu tekkeye işaret edilmemektedir.
10. D. S. Margoliouth, 1926, "Shâdhilîya" *EI1,* c. IV. s. 256-259, s. 257.
11. Bkz. C. van Arendonk, "Kahwa", *EI1*, yayımlanmamış makale, c. IV, 1974, s. 469-473. Ayrıca bkz. Éric Geoffroy, "La diffusion du café au Proche-orient arabe par l'intermédiare des soufis: mythe et réalité" , *Le commerce du café avant l'ère des plantations coloniales* [Michel Tuchscherer gözetiminde], Kahire, 2001, IFAO, s. 7-15.
12. H. J. Kissling, 1953, s. 276-280.
13. G. Elezovic, 1938.
14. F. De Jong, 1986, s. 305-306.
15. Müstecib Ülküsal, 1966, s. 144.
16. Ekrem Hakkı Ayverdi, 1982, s. 87.
17. Bkz. Petar Mijatev, 1959, s. 23, 51; fotoğraflar için bkz. XLI. Makale, Yaşar Yücel tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. *Belleten*, L/96, Nisan 1986, s. 291-293 (s. 307). Bu tekkenin Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından da kısaca anlatıldığını belirtelim. Bkz. E. H. Ayverdi, 1986, s. 84.
18. *Tuna Gazetesi,* sayı: 827, 18 Kasım 1873, s. 3. Osmanlıca Rusçuk gazeteleri için yayımlanmış makaleme bakılabilir. Bkz. "Le rôle de la ville de Rusçuk...", 2001, Amstblatt, Vilayet gazetesi *und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nuhen Osten,* Frankfurt am Main, Berlin, vb. Peter Lang, s. 65-79.
19. Bkz. *Dikkat*, Sofya, sayı: I/3, 21 Nisan 1883, s. 3 ; sayı: I/4, 5 Mayıs 1883, s. 2 ve 4.
20. Bkz. Eşref Eşrefoğlu, 1972; ayrıca Bkz. Ömer Turan, 1998, s. 197-199.
21. F. De Jong, 1986, s. 306: "Bölge sakinlerinin bilgilerine göre 1970'lerde bir vakitte yıkılmıştır." Aynı bölümün devamındaysa Jong bu tekkenin Medeniyye koluna bağlı olup olmadığının kritiğini yapmaktadır ama öncesinde (5. ve 12. notlarda) Kuzeydoğu Bulgaristan Şâzelîlerinin belirtildiği 1911 ve 1912 tarihli D. G. Gadzanov'un az bilinen (kaynak gösterdiği) iki belgesine işaret etmektedir.
22. Bu bölgedeki kişilerin isimleri o dönemde Eski Yugoslovya'da kullanılan imlâya göre belirtilmiştir.
23. Bkz. Makedonya Federal Halk Cumhuriyeti Arşivleri, Üsküp, 84-85.
24. Bu kısım Şeyh Salih ile görüşmelerim sırasında Ahmed Balata Efendi'nin tercümeleriyle alınmış notlara dayanmaktadır. 1999 tarihli Jashar Rexhepagiqi'nin kitabından bilgiler belirteceğim, ama bu iki tekke arasında kimi yerlerde çelişen bilgiler bulunduğundan ve de bu ikisi arasında muhakeme yapamadığımdan dolayı burada, Nathalie Clayer (destekleri için müteşekkirim) tarafından iştiyakla tercüme edilen J. Rexhepagiqi'nin (1999, s. 216) kitabından bir bölüme atıf yapacağım: "(...) Bundan önce (burada Yakova'daki ikinci Şâzelî tekkesi söz konusudur) Kahire'de binbaşılık yapmış olan Şeyh Hüseyin Kuli tarafından kurulmuş ikinci bir Şâzelî tekkesi yer almaktadır. Şeyh Hüseyin, Rifâî ve Sa'dî hilafetnâmesi olmasına rağmen Şâzelî tarikatına intisap etmiş ve Şeyh Salih'ten Şâzelî hilafetnâmesi almıştır. Yakova'ya 55 yaşındayken gelmiş ve orada 60 yıl boyunca şeyhlik yaptığı Şâzelî tekkesini (Mulay Yusuf Mahallesi'nde) kurmuştur. Tekkenin kuruluşu, 18. yüzyılın son 10 yılına rastlamaktadır. Tekke, Şeyh Hüseyin ölene dek âtıl değildi. Günümüzde Şeyh Hüseyin'in türbesi hâlâ ayaktadır, o yerde de başka bir tekke bulunmaktadır."
25. Jashar Rexhepagiqi tarafından verilen tarihler ve yıllara göre 1796 olabilir.
26. Şeyh Salih'in ifadelerini belirtelim: a) Şâzelî cemaati, Yakova'da, her zaman sayıca azdı. b) Bu iki Şâzelî tekkesi dışında Yugoslavya sınırları içinde bulunan başka bir Şâzelî tekkesi yoktur. c) Sınırın öte tarafında, Arnavutluk dışında, Şâzeliyyenin muhtemel varlığı bilinmemektedir.
27. Gördüğümüz üzere (24. notta), Jashar Rexhepagiqi, Şeyh Hüseyin'in ölüm tarihi olarak 1856 yılını ileri sürmektedir, başka bir deyişle, Rexhepagiqi tarafından ileri sürülen başka tarihlere göre, Şeyh Hüseyin 115 yıl yaşamıştır, bu da pek düşük bir ihtimaldir.
28. Horasan'ın, yerli bir Müslümanın tahayyülünde, fevkalâde dervişlerin ve sufilerin memleketi olarak yer aldığını Balkan dervişleri üzerine farklı çalışmalarımda daha önce birçok defa dile getirmiştim.
29. Bkz. Jashar Rexhepagiqi, 1999, s. 216-217: "Yakova'da, Asım Vokşi Sokağı'nda 78 numarada, saatçi Şeyh Salih Şehu'nun başında olduğu bir Şâzelî tekkesi bulunmaktadır. Tekke, 139 yaşındadır. Kurucusu Şeyh Cena'dır. Şâzelî tarikatının (Kosova'da yer alan) tek tekkesidir. (24. notta işaret edilen Şeyh Kuli Tekkesi üzerine olan kısmını takiben). Hâlihazırdaki Şâzelî tekkesi, Yakova'da Asım Vokşi sokağında yer almaktadır. İlk şeyhinden (Şeyh Cena) sonra başa mahdumu Derviş Meta (Muhammed) geçmiştir. Şeyh Cena'nın diğer mahdumu Hacı Şeyh Dula'dır (Abdurrahman). Şeyh Meta'dan sonra mahdumu Şeyh Ali tekkeye tayin olmuştur. Şeyh Ali, Şeyh Salih'in babasıdır. (Şeyh Ali, Doğu dillerini bilirdi). Günümüzdeyse tekke, 77 yaşındaki mahdumu Şeyh Salih tarafından yönetilmektedir (Yakova Şâzelî Tekkesi hakkındaki bilgiler 29 Mayıs 1996'da Şeyh Salih aracılığıyla tarafıma iletilmiştir). Yakova Şâzelî Tekkesi Ârifî koluna aittir. Tekkenin yanındaysa meşâyih ve dervişânın kabristanın bulunduğu türbe yer almaktadır."
30. Afifiyye kolu için bkz. F. De Jong, 1980, "al-Afifî", *EI2* , sayı: 1-2, s. 44-45.
31. Bu noktada yayın yerinin şaşırtmaması gerektiğini hatırlatalım, örneğin Muhammed Hasan Zâfir el-Medenî'nin eserinin 3. baskısı Türkçe değil, Arapçadır: *Kitâb anwar al-qudsiyya fi tanziyya turuq al qawm al-'aliyya al-mushtamil 'alâ al-awrâd wa l ahzâb al-Shâdhiliyya*, Istanbul, 1304/1886-1887.

TAVSİYE KİTAPLAR

Bu kitapları mutlaka okuyun

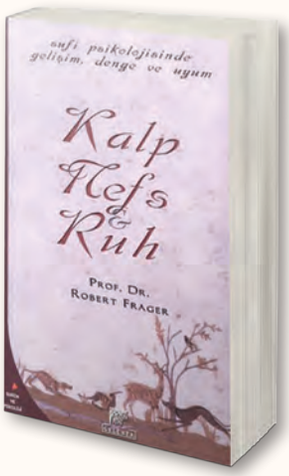

Kalp Nefs ve Ruh

Robert Frager
Gelenek Yayınları

Denge ve Uyumun Psikolojisi
Batılı bir psikoloğun tasavvuf anlayışı üzerinden yaptığı modern mânâda ilk şahsiyet araştırması. Menfiliklerimiz dönüştürülebilir, huylarımız değişebilir mi? Meraklıları için başucu niteliğindeki eser bu soruların cevaplarını arıyor.

Noktanın Sonsuzluğu

Lütfi Filiz
Pan Yayınları

"İlim Kendini Bilmektir"
Hz. Ali'ye (ra) atfedilen bir söz: "İlim bir noktaydı, cahiller onu çoğalttı." İşte o noktanın nasıl bir düzlemde anlaşılması gerektiğini, tasavvufun temel kavramlarının idrakini sağlayan kaynak bir eser.

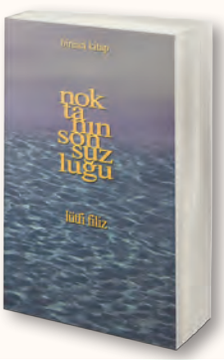

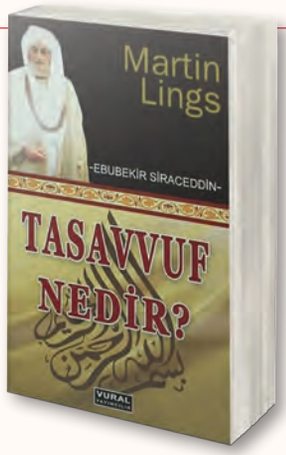

Tasavvuf Nedir

Martin Lings
Vural Yayınları

Evrenin Hakikati
Allah'ın cemâlini arzulayarak yola koyulanları, Sultan'a yapılan yolculuğu ele alan eser imanı, insanı ve kâinatı nasıl tasavvur etmemiz gerektiğini gösteriyor.

Tasavvufa Giriş

Mahmud Erol Kılıç
Sufi Yayınları

İlk Adım
Tasavvufun ne olduğu hakkında bir giriş kitabı arayanlar için… Herkesin dilinde bir peleseng hâline gelen bu kavram ne demektir? İlim midir yoksa hâl mi? İşte cevabı.

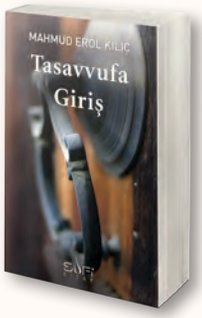

Sufi ve Şiir

Mahmud Erol Kılıç
İnsan Yayınları

Sanatta Yansıma
Tasavvufun tezahür ettiği en belirgin sanat şiirdir. Mânâ âleminin dili ile konuşan sufiler, kelamlarını en güzel şiirle ifade etmişlerdi. Sahanın itibarlı kaleminden muhteşem bir eser.

İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş

Titus Burckhardt
Kitabevi Yayınları

Teorik Değil, Pratik Anlayış
Tasavvufun en ince, en zor meselelerini kolaylıkla aydınlığa kavuşturan eser, konuya içerden yaklaşmanın ne kadar doğru olduğunu ortaya koyuyor. Dışarıdan yapılacak yorumların netice vermeyeceğini, bu sebeple doğrudan bağlantı kurmanın gerekliliğini vurguluyor.

Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi

Mustafa Kara - Dergâh Yayınları

İslamın İnce Yorumu
Tasavvuf ve tarikat tarihinin gelişim çizgisi ve tarihî seyrini ana hatlarıyla öğrenmek isteyenler için... Bilhassa terimler üzerinden yapılan edebî yorumlar çalışmanın derinlik ve ciddiyetini ispata yeter de artar bile.

Abdülkâdir Geylânî'nin Anadolu'daki Nefesi

Seyyid Abdülkâdir'in etrafında oluşan Kâdirîlik kısa sürede Balkanlar'dan Kafkaslara, Afrika'dan Çin'e yayıldı. Coğrafyamızı onun irfanıyla tanıştıran ise Eşrefoğlu Rûmî oldu. Tabii yeni bir formda.

ADALET ÇAKIR adaletcakir@yahoo.com / Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

"Gavvâs-ı fikir, kalp denizine dalarak mârifet incilerini gönül sahiline çıkarırlar. Dilin tercümanı olan tellâllar bunları nidâ ederler. Ve Allah'ın izniyle yüce makamlara irtifâ için en değerli bahalarla en güzel taatleri satışa çıkarırlar." [1]

Bu sözler Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 1165-66) Bağdat'ın Babü'l-ezc mahallesindeki medresesinde yaptığı ilk sohbetinden. Onun Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış nefsinden/nefesinden sâdır olan sözler kısa zamanda yankı bulmuş, mârifet incilerinin dellâllığını yapacak ilk halka oluşuvermiştir.

Pîr Geylânî'nin inzivada geçirdiği dönem 1127'de sona ermiş; Hz. Peygamber (sas) ve Hz. Ali'den (ra) aldığı manevî emir ve Yusuf Hemedânî'nin himmetiyle medresesinde insanlara hitap etmeye başlamıştır. Huzurunda 5 binden fazla kimsenin tövbe ettiği, Ehl-i Kitab'dan 500 kişinin Müslüman olduğu nakledilir.[2] Hidayete erdirici olma vasfını "Peygamberimizin bereketlerinden" addeden Seyyid Geylânî'ye göre, dünya ve ahireti hem gözünden, hem kalbinden yok etmiş ve Rabbini müşâhade etmiş Allah dostları, neye nazar etse fayda verir. Kuru bir toprağa baktığı zaman Allah o toprağa can verdiği gibi, velinin nazarına uğrayan Yahudi ya da Hıristiyan da hidayete erer. [3]

Söz ettim velîlere sırrımdan ve burhânımdan
Tutuldular ona, coştular sırrımın sırrından ve ilânından!
Kadehim sarhoş etti onları, şarabımla oldular
Sarhoş ve âvâre, şühûdum ve irfânımdan [4]

nutkunda da dediği gibi tarih ve menkıbe kitapları, âriflerin onun sohbet meclisine dâhil olduğunu bildirir. Bekâ b. Batû, Ali b. Hîtî, Osman b. Merzuk, Kadib el-Bân gibi Bağdat ve muhitinin meşhur sufileri bir yandan Hz. Geylânî ile hemdem olurken öbür yandan da farklı meşrep ve manevî zevkleri ile daha teşekkül dönemindeyken Kâdirî yoluna feyz ve bereket katmışlardır.

Geylânî, dinî ilimlerde yetkin bir âlim/müderris, ilahî hakikatler ve sırlarla mücehhez insan-ı kâmil, kendisine tasarruf yetkisi verilmiş veli, Hakk'tan aldığını halka iletmekle sorumlu veli-vâiz, ribatında muhip ve müritlerini terbiye eden kâmil mürşit ve geniş bir ailenin reisidir. Bu

vasıfların her biri irfanının dellâllarının artmasında, Kadiriyye tarikatının intişarında nüfuz alanının genişliğinde ve Hz. Abdülkâdir'in diğer tarik mensupları nezdinde de ziyadesiyle kabul görmesinde ayrı bir tesir icra etmiştir.

Seyyid Abdülkâdir hayattayken teşekkül etmeye başlayan Kâdirîlik, kendisinden ilim ve tarikat terbiyesi almış çocukları ve ders talim edip tarikat hırkası giyen âlim halifeleri vasıtasıyla o dönemde Irak ve civarına, Şam, Halep, Mısır ve Yemen'e ulaşmıştır.

Halka halka yayıldı

Moğolların Bağdat'ı istilâsı ile İslam dünyasının muhtelif bölgelerine dağılan Geylânî ailesi, bu yolun intişarında önemli paya sahiptir. Yine bu aileden ve halifelerinden feyz alan sufilerin içtihadları ile tarikat muhtelif şubelere ayrılmıştır. Böylelikle tarih içinde Kâdirîlik Afganistan, Hindistan, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Türkistan, Pakistan, Endonezya ve Çin'e kadar ulaşmıştır. Kâdirî dervişleri, özellikle Doğu ve Batı Afrika örneğinde olduğu gibi bazı coğrafyaların İslamla tanışmasında etkili bir rol oynamıştır.[5]

Yaşadığımız coğrafyayı Abdülkâdir Geylânî'nin irfanıyla bir tarikat disiplini içinde tanıştıran, Eşrefoğlu Rûmî'dir. Tarikatın zuhuru ile »

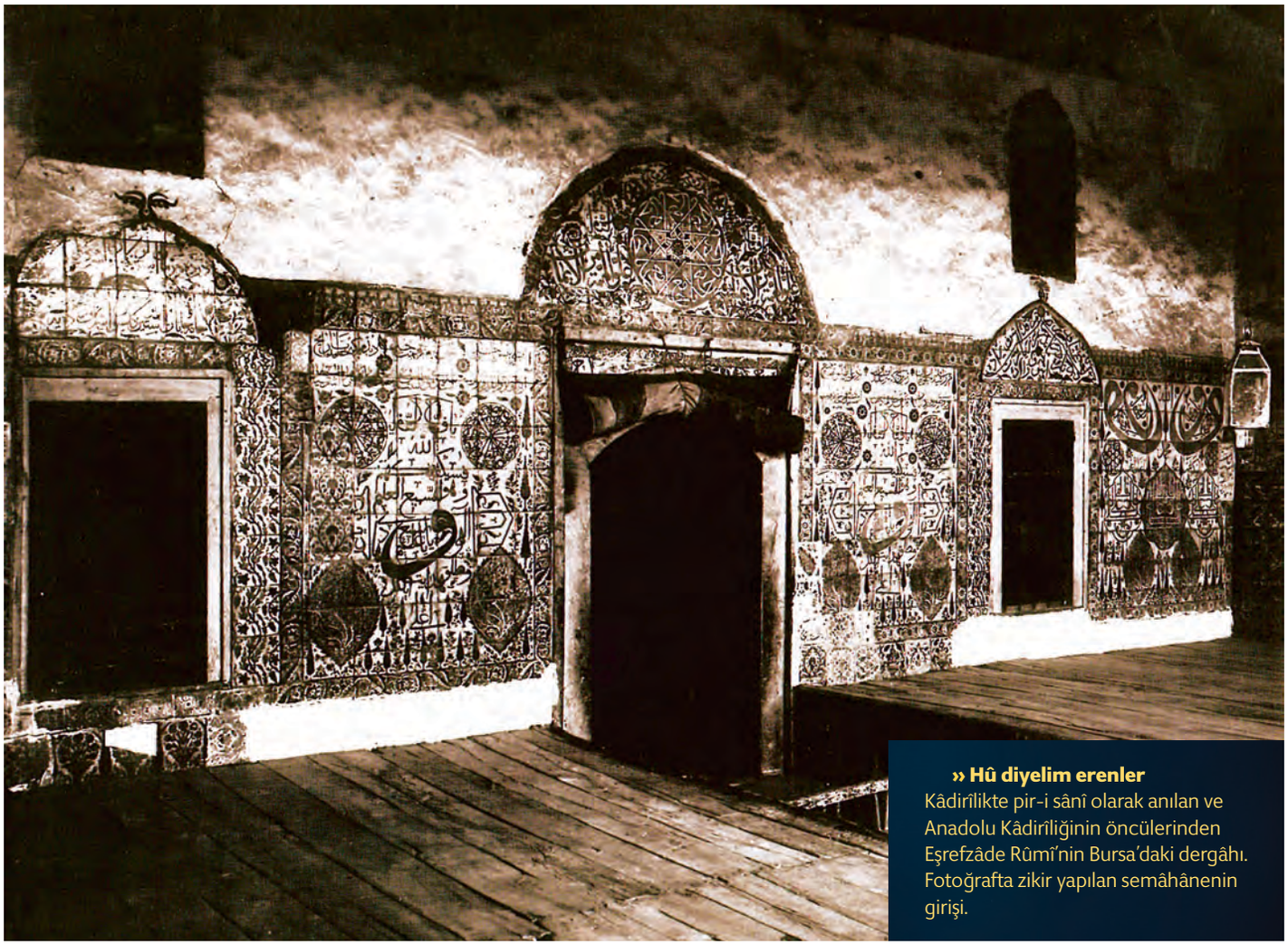

›› Hû diyelim erenler
Kâdirîlikte pir-i sânî olarak anılan ve Anadolu Kâdirîliğinin öncülerinden Eşrefzâde Rûmî'nin Bursa'daki dergâhı. Fotoğrafta zikir yapılan semâhânenin girişi.

Anadolu'ya gelişi arasında yaklaşık 3 asırlık bir zaman dilimi vardır. Ancak Pîr'in manevî nefesinin çok daha erken dönemlerde Anadolu topraklarında esmeye başladığını söyleyebiliriz. Zira Hz. Abdülkâdir'in oğlu Abdülazîz Geylânî 1184 yılı civarlarında Musul'un batısında kalan Sincar'ın Ciyâl köyüne çekilmiştir.[6] 13. yüzyıldan beri Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Kâdiriyye tarikatının, Geylânî'nin soyundan gelen Berzencî ve Sâdât-ı Nehrî gibi Suriyeli ve Kuzey Iraklı şeyh aileleri tarafından temsil edildiği bilinmektedir.[7] Bu kutlu aile üyelerinin izlerine Anadolu içlerinde de rastlanır. 13. asırda Afyon'da yaşadığı tahmin edilen Hz. Pîr'in 8. kuşaktan torunu Abdülkâdir Geylânî ile Çorum'a yakın kendisine ait bir çiftlikte medfun Abdülcebbâr Dede'nin Hz. Geylânî'nin torunu olduğu iddia edilmektedir.[8]

Bugün Eminönü Arpacılar Mescidi'nde medfûn bulunan Hz. Abdülkâdir'in ahfadından Mehmed ve Ali Geylânî, Şam'dan Anadolu'ya gelerek fetih için Fatih'in ordusuna katılmışlar, Fetihten sonra İstanbul'da ikamet ederek şehrin manevî dokusunun oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Geylânî-Kâdirîler dışında bazı Kâdirî şeyhleri de Anadolu'ya gelmişti. Bunlardan en dikkat çeken isim, bizzat Pîr Geylânî'nin halifesi Esdiyye kolunun pîri Abdullah el-Esdî'dir (ö. 1223). Yemenli âlim-şeyhin Anadolu'ya geldiği bilinmekte, ancak tarikat faaliyetleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Şam'da yaygın Kâdirî-Sumâdî koluna mensup şeyhlerden Muhammed b. Halil es-Sumâdî (ö. 1541) İstanbul'a kadar gelmiş, Yavuz Sultan Selim ile görüşmüş ve kendisine Şam'daki dergâh için bazı ihsanlarda bulunulmuştur.[9]

Kâdiriyye'nin münferid derviş veya derviş gruplarının faaliyetlerinin ötesine geçerek bir tarikat olarak Anadolu'da temsili ancak 15. yüzyılda Eşrefîlik ve 17. asırda İstanbul'da Rûmîlik ile başlamıştır. Eşrefoğlu Rûmî ve İsmail Rûmî'nin himmetleri bir yandan bu coğrafyanın manevî dünyasını Pîr Abdülkâdir'in irfanı ile buluştururken, diğer yandan Türk tasavvuf zevkine münasip uygulamaları Kâdirîliğe yerel bir form kazandırmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın başlarından itibaren Mustafa Resmî Efendi'ye (ö. 1793) nispet edilen Resmiyye ve Mehmed Müştâk Efendi'ye (ö. 1831) bağlı Müştâkiyye ve Osman Şems Efendi'nin (ö. 1893) vücut verdiği Enveriyye Kâdiriyye'nin bu topraklardaki diğer etkin kollarıdır. Kuzey Irak'ta yaşayan Ziyâeddin Hâlis et-Talebânî'nin (ö. 1858) kurduğu Hâlisiyye ise daha ziyade Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yayılmıştır.

120 yıllık ömür

Eşrefoğlu Rûmî (1377-1470[?]), İznik'te dünyaya geldi. Hz. Peygamber (sas) sülalesinden gelen (seyyid) bir aileye mensuptur. Ancak şöhretten kaçındığı için nesebini hayatı boyunca saklamış, siyâdeti vefatından sonra elbisesinin içinden çıkan yeşil tülbentle ortaya çıkmıştır.

İznik'te başladığı ilim tahsiline Bursa'daki Çelebi Sultan Mehmed

Medresesi'nde devam etti. Medrese yıllarında tasavvuf ilmine büyük bir ilgi duymuş, kitaplardan istifadeyle, özellikle de evliya menkıbelerini okuyarak bu sahadaki arzusunu tatmine çalışmıştı. Gördüğü bir rüya üzerine medreseden ayrılarak bir mürşide bağlanmak arzusuyla Abdal Mehmed'e gelmiştir. Onun balçıktan yaptığı köfteli çorbayı itirazsız yemesi üzerine, "Ya sen olmayıp da kim olsa gerektir?" sözüyle bu yolda nasibi olduğunu anlayan Eşrefoğlu, Emir Buhârî'ye giderek müridliğe kabulünü niyaz etmiştir.

Yaşlılığını gerekçe gösteren Emir Buhârî onu, Ankara'ya Hacı Bayram Veli'ye gönderdi. Dergâh tuvaletinin temizliğinden başlayarak tekkenin imamlığına kadar kesintisiz 11 yıl Hacı Bayram Veli'ye hizmet eden Eşrefoğlu, kendisini manevî ilimlerde derinleştiren hizmetinin inceliğini şöyle anlatır:

"Şeyhime 11 sene hizmet ettim ve 11 senede bir defa dünya kelâmı söyledim. 'Meşâyih yanında çok söylemek küstahlıktır, çok söyleme' dediler. Ondan sonra konuşmadım. Ancak rüyam olunca edeble söyleyip tabir ettirdim."

Dervişinin irfanî ve ahlâkî kemâline ikna olan Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu'na Bayramî hilâfeti verdiği gibi kendisini damat yapmakla da taltif etmiştir. İrşada izinli olarak İznik'e dönmüş olmasına rağmen münzevî yaşamayı tercih etmiştir. Ulaştığı mânâ bahrine kanmayan Eşrefoğlu, bir süre sonra şeyhine müracaat ederek, "Sultanım, bende zikre kanaat gelmedi. Seyrun fillâhda tayerân etmek arzusu var" diyerek meramını ifade etmişti. Bunun üzerine Hacı Bayram'ın tavsiyesi ile irfan iklimindeki seyahatinde yeni durağı Abdülkâdir Geylânî'nin dördüncü batından torunu Hüseyin Hamevî Hazretleri'nin yaşadığı Hama olmu, Hamevî'ye intisap etmiş ve emriyle erbaine girmiştir (*Erbain*, dervişin 40 gün özel bir mekânda inzivaya çekilip kendisini ibadete vermesi).

Erbainin nihayetinde şeyhi Kâdirî tarikatı icazetini, alem, çerağ, seccade, asâ ve taç gibi tarikat emanetlerini vererek onun Anadolu'ya dönmesini emretti. Hama'ya sevk eden takdir-i ezelin nimetini Eşrefoğlu, "Sonunda şeyh Hüseyin'e yetiştim ve onun yanında sülûku tamamladım, maksuda eriştim" sözleriyle ifade eder.[10] Hamevî ise "Bir memlekette iki padişah olmaz" sözleriyle onu uğurlarken, arkasından hayran bir halde nazar etmiş, bunun sebebini soran dervişine, "Bir derya imiş, her nem varsa çekip kendisine aldı. Dilerim ki nazar eder siz de faydalanırsınız" cevabını vermişti. Nitekim biraz uzaklaşan Eşrefoğlu dönüp nazar edince Hamevî de "Elhamdülillâh" diyerek mukabelede bulunmuştu.

120 sene ömür süren Eşrefoğlu Rûmî, bugün mevcut olmayan âsitânenin yanındaki türbede sırlıdır. O Anadolu'da Hz. Abdülkâdir'in irfan çerağını uyandırdığı gibi, ârifâne nazarı, nefesi ve yazdıkları ile imparatorluğa doğru giden toplumun manevî dünyasını da derinden etkilemiştir. *Divan*'ında toplanan şiirlerin büyük bir kısmı bestelenerek asırlarca tekkelerdeki zikir âyinlerine revnak vermiştir. Muhitindeki insanların dünya sevgisi ve buna bağlı bozulmalarına karşılık nasihat niteliğinde kaleme aldığı *Müzekki'n-Nüfûs*'da, yüksek bir »

» Rabbanî tesir
Osmanlı cemiyetinin din ve ahlâk anlayışına derinden tesir etmiş olan Eşrefzâde Abdullah-ı Rûmî'nin İznik'teki kabr-i şerifi.

irfanın gereği olan üstün ahlâkı anlatmıştır. Bu eser büyük bir medeniyet yaratacak olan toplumun değerler dünyasına etki etmiş, halk irfanını beslemiş eserlerden biridir.[11]

Eşrefoğlu'nun muhatap kitlesi sadece halktan insanlar ve dervişler değildi. İktidar muhitinden uzak kalmayı tercih ettiği halde, velâyetin sorumluluğu gereği onlara da yol göstermiştir. *Tarikatnâme*'de yöneticinin, zahir ve bâtında kâmil, zahir ilimle halkı âdil yönetecek, bâtın ilimle de âşıkları eğiterek Hakk'a ulaştıracak vüs'atte olması gerektiğini belirtir.[12]

Kâdiriyye tarikatında 'Pîr-i sânî' olarak anılmaya muvâfık içtihatlarına binaen, tesis ettiği Eşrefîliğin kendi meşreb ve zevkine göre yeni bir kol olduğu şüphesizdir. Nitekim 6 terkli (dilimli), üstünde pul olan Bayramî tacını, Hamevî Hazretleri'nin emri üzerine pulu kaldırarak 7 terkli Eşrefî tacına dönüştürmüştür. Mühr-i Kâdirîyi, diğer bir ifadeyle Kâdirî gülünü Anadolu'ya getiren ve burada ortaya çıkan kollar için bir tarikat sembolü olmasını sağlayan da odur.

Eşrefoğlu, Bayramî halifesi olarak gittiği Hama'dan Kâdirî şeyhi olarak İznik'e dönmüştür. 70 bin müridi olduğu söylenmektedir. Halifesi, damadı Abdurrahîm Tirsî'yi (ö. 1520) kendisinden sonra âsitânesine şeyh olarak vasiyet etmiştir. Fatih'in sadrazamlarından vakıflarıyla ünlü Mahmud Paşa da (1474) halifeleri arasındaydı.

Anadolu'nun en eski tarikatlardan olan Eşrefiyye, İznik'teki âsitâne merkez olmak üzere daha ziyade Bursa ve çevresinde yayılmıştır. İstanbul'a ancak 18. yüzyılda gelen tarikatın en önemli merkezi Abdal Yâkub Tekkesi'ydi.

Eşrefoğlu'ndan sonra bu tarikat mensupları, diğer tarikat çevreleriyle münasebetleri neticesinde yollarını form olarak zenginleştirmişlerdi. Ancak onlar başta Seyyid Abdülkâdir olmak üzere pîrlerine samimiyetle bağlı kaldılar. Eşrefzâde Ahmed İzzeddin Efendi'nin nutkundan şu dörtlük bunun şahididir:

Didik Eşrefzâde Sultân Velî
Başımızda Hazret-i Şeyhin gülü
Bu iki devletliden aldık eli
Zü'l-cenâheyn Eşrefiyiz Kâdirî [13]

Zamanın kutbu: İsmail Rûmî

1538-39'da bugün Çankırı'ya bağlı "Badiğin" köyünde doğan İsmail Rûmî, kerametle-riyle meşhur Çoban Ali isminde bir zatın oğludur. Tahsil için gittiği Kastamonu'da Halvetî şeyhi Ahmed Efendi'ye intisap etmiş; hilafet almak üzereyken rüyada Abdülkâdir Geylânî tarafından Bağdat'a davet edilmiştir. Bunun üzerine İsmail Rûmî Bağdat'a gelmiş ve o dönemde Kâdirî Âsitânesi'nin şeyhi ve Bağdat nakibüleşrâfı Geylânî ailesinden Feyzullah Efendi'ye intisap etmiş, 40 günlük halvetini tamamladıktan sonra Kâdirî icazeti almıştı. Hz. Geylânî Bağdat'ta bulunduğu günlerde mânâ âleminde artık Rum'a (Anadolu) giderek tarikatını yaymasını emretmişti. Bu manevî emir üzerine Rûmî, 300 dervişiyle Bağdat'tan ayrılarak Mısır'a gelmiş, Kâdirî Şeyhûniyye Tekkesi'nde Şeyh Ahmed b. Mustafa ile görüşmüştür. Mısırlı şeyhin bir süre hizmet ve sohbetinde bulunarak kendisinden ikinci bir Kâdirî hilafeti almıştır.

Mısır dönüşünde Şeyh Rûmî Tosya'dan başlamak üzere Edirne, Bursa, Tekirdağ, İzmir, İzmit, Manisa, Selanik, İştib, Köstence, Filibe, Serez, Temeşvar gibi Anadolu ve Rumeli şehirlerinde 40'ı aşkın yerde mektep, medrese, tekke, zâviye, derviş odaları gibi dinî-terbiyevî hayır kurumları açtı.

1612 senesinde İstanbul'a geldiğinde Sofular Camii'ne yerleşmişti ki, cami o dönemde "kırklar makamı" ve "ins ü cinnin" toplandığı mekân olarak meşhurdu. Bir müddet sonra Hızır (as)'ın delâletiyle Tophane taraflarına gelmiş ve burada Firuzağa Camii'nin yanında Hacı Pîrî (ö. 1630) isminde birine ait bostanı satın alarak yine hudutları Hz. Hızır tarafından belirlenen tekkesini inşa etmiştir. Âyin günü salı olan Kâdirîhâne'yi dolduran Rûmî dervişlerinin âteşîn ve coşkulu zikir sesleri yüzünden tekkenin yakınındaki sinagog sakinlerinin orayı terk etmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir.

Büyük bir medeniyet inşa etmiş olan imparatorluğun payitahtını makam ittihaz eden Rûmî'nin manevî şöhreti kısa zamanda duyuldu. Nitekim Sultan I. Ahmed'in yaptırdığı Sultanahmet Camii'nin açılışına (1616) dönemin büyük sufîlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî, Cihangirî Hasan Burhâneddin gibi İsmail Rûmî de davet edilmişti. Padişah kendisini karşılamış ve hünkâr mahfilinde dinlenmesi için ona yer ayırmıştı. Bu teveccüh karşısında Şeyh, Sultan'a velâyete yaraşır bir vakarla zahirde onun davetlisi olarak gelmiş görün-

DERVİŞLİĞİN GEREĞİ!

Eşrefoğlu Rumî dinî anlayış ve hayatın nefretten değil muhabbetten, ayrılıktan değil tevhidden beslendiğini bu coğrafya insanına telkin etmiş mühim bir şahsiyettir. Tabii olarak bu konuda ehl-i beyt muhabbetini ölçü kabul etmiştir. *Tarikatnâme*'sinin bu konuya münhasır olduğunu söyleyebiliriz. Ashabın ulularından olan Hz. Ebubekir (ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra) ve Hz. Ali'nin (ra) veli olduğunu söyleyen Eşrefzâde'ye göre insanlar dördünü de sevmelidir. Bunlardan birini ziyade sevmekte beis görmez. Ancak birini sevip diğerlerine söveni şiddetle tenkit edip münafık olduğunu söylemeden geçmez. Dört halifeye muhabbet hususunda dervişlerin durumunu ayırmaktadır. Ona göre "Dervişlere lâzım olan Ebubekir, Ömer ve Osman'ı sevmek, ammâ Ali'yi ziyade sevmektir. Çünkü meşreb-i silsile-i meşâyih Ali'ye çıkar ve Muhammed'e ulaşır, diğerlerine ulaşmaz". Ali ve evlâdına izzet ve hürmet dervişliğin gereğidir.

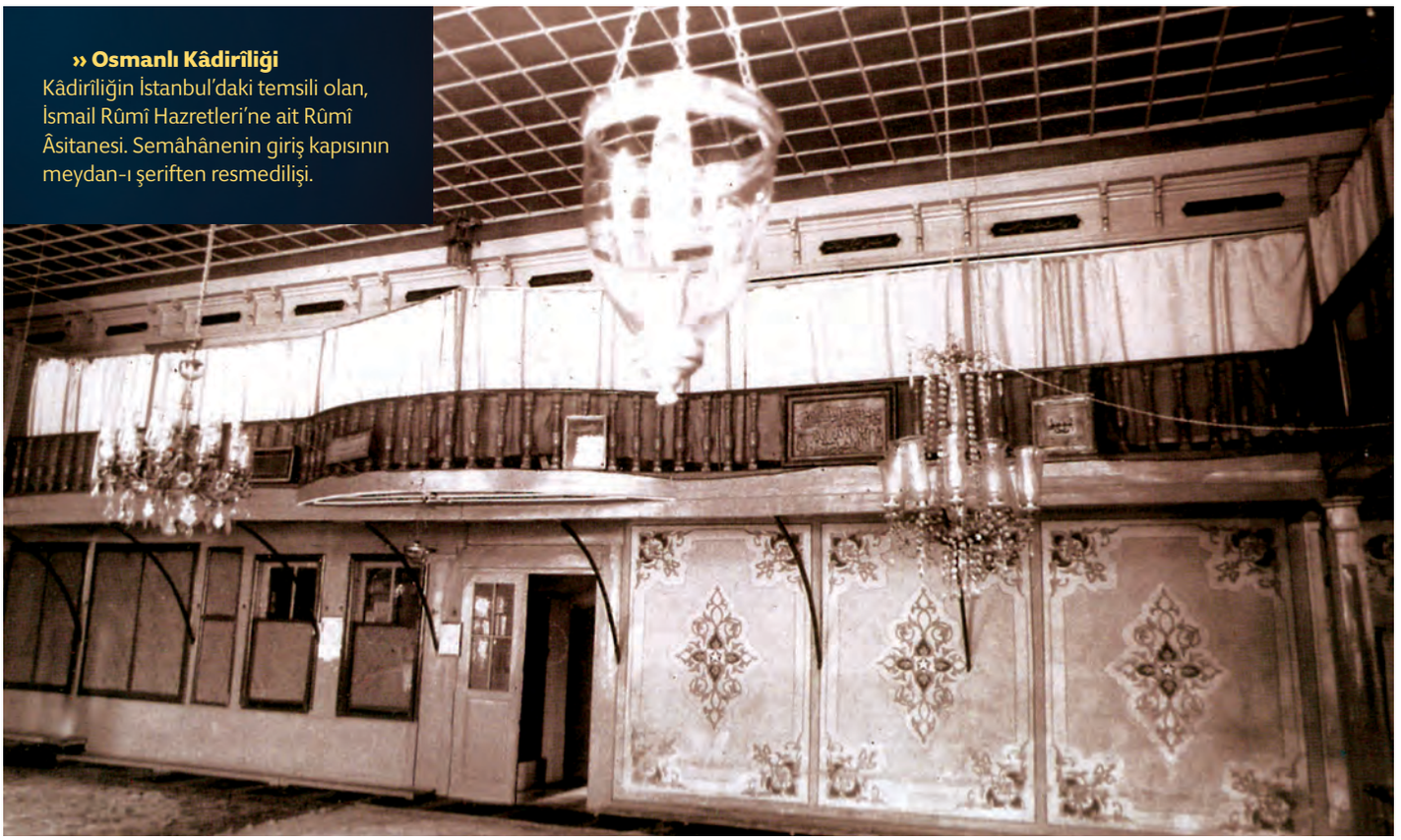

›› Osmanlı Kâdirîliği
Kâdirîliğin İstanbul'daki temsili olan, İsmail Rûmî Hazretleri'ne ait Rûmî Âsitanesi. Semâhânenin giriş kapısının meydan-ı şeriften resmedilişi.

mekle birlikte mânâda tarikat âyininde görevli kılındığı için geldiğini ve daha önce o mekânda Hızır'la buluştuğunu bildirmiş, namazın ardından Kâdirî âyinini icrâ etmiştir.

Zamanının kutbu kabul edilen İsmail Rûmî 1631'de 96 yaşındayken ahirete irtihal etmiş, Kâdirîhâne'nin cümle kapısından girişte sol tarafta, harem dairesinin karşısındaki türbesine sırlanmıştır. Kendisinden sonra şeyh olarak mürşidi Feyzullah Efendi'nin oğlu Şerif Halil Efendi'yi tayin etmiştir.

Pîr-i sânî kreme yakın beyaz renkte, üst ortasında kendi çuhasından düğmeli, 8 terkli (dilimli) tacını ihdâs etmiş; Kâdirî evrâdına bazı ilaveler yaptığı gibi zikir âyininde de ilk defa devrân usulünü icrâ etmiştir. [14]

Rûmiyye'ye bağlı ilk dergâh olan Şeyh Rûmî'nin Kâdirîhânesi imparatorluk sınırları dâhilinde bütün Kâdirî tekkelerinin merkezi haline gelmişti. Bu tekkelere şeyh tayinleri Kâdirîhâne postnişînlerinin yetkisindeydi.

Kasım aylarında Kâdirîhâne'de yapılan 'Erbaîn helvası', Kâdirîlerin İstanbul'un dinî hayatı ve tarikat kültürüne en tipik katkılarından biriydi. Bu merkez sadece tarikat ritüellerinin gerçekleştiği bir mekân olmakla kalmamış; irfân ve edeble birlikte ince ve ulvî zevklerin icra merkezi olmuştur. Nitekim bestekâr, meşhur hattat, şair ve neyzen, nakibüleşraf, Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876) Kâdirîhânenin müdavimlerindendi. Hersekli Ârif Hikmet'in de bu muhite mensup olduğu bilinmekte. Tophane kıyısındaki Karabaş tekkesi şeyhi Hopçuzâde Mehmed Şakir Efendi (ö. 1859) meşihatının yanında Kâdirîhane'nin zâkirbaşısıydı. Aynı zamanda usta bir tanburî, çok başarılı bir bestekâr ve değerli bir hocaydı.[15]

Abdülkadir Geylânî'nin velâyet nuru ile aydınlanarak yaşadığımız coğrafyanın ilmini, kültürünü ve sanatını münevver kılan Kâdirî ârifleri-nin tamamını burada zikretmek kabil değil. Hz. Pîr'in sözleriyle başladığımız gibi hâtimeyi de duası ile yapalım:

"Allahım! Senden sana arz etmeye yaraşır bir iman, kıyamet gününde kendisiyle huzurunda durabileceğimiz yakîn, günah tehlikelerinden bizi kurtaracak masumiyet, kusurların kirliliğinden temizlenebileceğimiz rahmet, emir ve yasaklarını kavrayabileceğimiz ilim, sana nasıl yalvarabileceğimizi bileceğimiz derin bir kavrayış istiyoruz. Dünyada ve ahirette senin dostluğuna ehil kimselerden eyle! Kalplerimizi marifetinin nuruyla doldur. Akıl gözlerimizi hidayet sürmenle sürmele. Düşünce adımlarımızı şüpheli yerlerin kaydırıcılığından koru. Engellemenden vuslatına, kovmandan yakınlığına, reddinden kabulüne sığınıyoruz. Bizi sana itaat edenlerden ve sevenlerden eyle, sana şükür ve hamd etmeye lâyık eyle!"[16]

Dipnotlar

1. Abdullah Yafiî, *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât, 1970, III, 361.
2. Adalet Çakır, *Abdülkādir-i Geylānî ve Kādirîlik* I, İstanbul: İsam Yay., 2012, 79-99.
3. Abdülkādir-i Geylânî, *Fethu'r-rabbânî: Alemlerin Anahtarı* (trc. Osman Güman), İstanbul: Gelenek yay., 2004, s. 162, 354.
4. Geylânî, *Dîvânı/Sûfî Sözleri ve Rumuzlu Makaleler*, thk. Yusuf Zeydan, çev. Mustafa Utku, Bursa: Sır yay., 2005, s. 225.
5. Çakır, *Abdülkādir-i Geylānî ve Kādirîlik*, I, 189-338, 137; Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *DİA*, XXIV, 132.
6. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, III, Beyrut: Dârü'l-cîl, 1931, 452.
7. Martin Van Bruinessen, "The Sadate Nehri or Gîlânîzâde of Central Kurdistan", *JHS*, 79-91; Azamat, "Kâdiriyye", *DİA*, XXIV, 133.
8. Mehmet Gündoğan, *Afyon Âlimleri Evliyaları*, Konya: Arı Ofset Matbaası, 1994, 57; Ali İzzet Efendi, *Çorum Evliyaları: Tezkire-i Makāmāt*, (s.nşr. Ethem Erkoç), Çorum: Lider Matbaacılık, 2002, 15.
9. Çakır, *Abdülkādir-i Geylānî ve Kādirîlik*, I, 420-26.
10. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, haz.: Abdullah Uçman, İnsan yay., İstanbul 1996, 383.
11. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çakır, *a.g.e.*, 433-461.
12. Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinkılıç, İstanbul: Gelenek yay., 2002, 8, 12, 1.
13. İzzeddin Efendi, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 398, vr. 128b.
14. Seyyid Sırrı Ali, *Tuhfe-i Rûmî: Kâdiriler Âsitânesi'nin Manzûm Târihçesi*, haz. Mustafa Kaçalin, İstanbul: [Âsitâne yay., 1992], 49-54, 65-69, 101; Ekrem Işın, "Kadirilik", *DBİA*; IV, 373; Çakır, *a.g.e.*, 542-561.
15. Ö. Tuğrul İnançer, *"Kadirîlik/Kadirîlikte Zikir Usulü ve Musiki"*, *DBİA*, IV, 378.
16. M. Rif'at Efendi, *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyâni tarikati'l-Kâdiriyye*, Millet Ktp. Ali Emîrî Efendi Şer'iyye, nr. 1127, vr. 16b-17a.

Bektaşiler Jön Türklere Nasıl Destek Vermişlerdi?

Jön Türklük ve onun en önemli temsilcisi olan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin üye profiline baktığımızda pozitivistlerden Alman popüler materyalizmi takipçilerine, ulemâdan tarikat müntesiplerine uzanan geniş bir yelpaze karşımıza çıkar.

» Hatta nakşolan kudsiyet
Recâi Efendi'nin hattıyla "Ya Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş Velî Kuddisallahu Sırrıhu el-âli" yazılı Bektaşi levhası, "Ali" isminin simetrik konumlandırılışıyla Arap harflerinin estetik formunu taçlandırmış.

M. ŞÜKRÜ HANİOĞLU hanioglu@princeton.edu

İnkılâb-ı Azîm"i gerçekleştiren Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 sonrasında izlediği siyasetler ve bu örgütün üyeliğini yaptıktan sonra Cumhuriyet rejiminin kuruluşunda önemli rol oynayan liderler bizi Jön Türk hareketinin ilk yıllarındaki üye profili konusunda yanlış kanaatlere yöneltmemelidir.

Daha sonra Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de kuruluşu ile başlayan ve bilhassa 1895 sonrasında ivme kazanan Jön Türk hareketi, uzun süre bir şemsiye örgüt yapılanması içinde varolan değişik hiziplerden oluşmuştur. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti bu tür bir şemsiye örgüt olma özelliğini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür.

Bu yapılanma içinde pozitivist bir liderin başında olduğu bir şube ile materyalist doktorların kontrolündeki bir yapılanma ve darbe planlayan bürokratların faaliyette olduğu pâyitaht örgütü ile ulemânın etkin olduğu Kahire teşkilâtı beraberce çalışmışlardır.

Jön Türklük ve onun en önemli temsilcisi olan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin üye profiline baktığımızda ise pozitivistlerden Alman popüler materyalizmi takipçilerine, ulemâdan tarikat müntesiplerine uzanan geniş bir yelpaze karşımıza çıkar. Hareketin ve örgütün tarihî gelişimi içerisinde değişik safhalarda bu yelpazenin farklı unsurlarının etkinliklerini artırdıkları görülmüştür. Buna karşılık diğerleri hareketteki varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Böylesi bir yapı içerisinde farklı tarikatlara mensup kişiler ve bizzat tarikatların Jön Türklük ve İttihad ve Terakki ile olan ilişkisi büyük önem taşımıştır.

Bu alanda altı çizilmesi gereken en önemli husus, Jön Türklük ve İttihad ve Terakki içinde değişik tarikatlara mensup kişiliklerin yer almış olduğudur. Osmanlı toplumunda tarikat üyeliğinin yaygınlığı göz önüne alındığında bunun şaşırtıcı bir durum olmadığı ortadadır. Ancak buradan yola çıkarak farklı tarikatların II. Abdülhamid rejimine karşı Jön Türklük ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kurumsal düzeyde desteklediklerini sonucuna varmak hatalı olur.

Örneğin, Sultan tarafından doğum yerine sürgüne gönderilen Erbilli Şeyh Mehmed Es'ad Efendi Jön Türklüğe destek vermiş, Köstence'den gelerek 1902 yılı Şubat ayında Paris'te toplanan "Ahrar-ı Osmaniye Kongresi"ne katılan Şeyh Şevki Celâleddin Efendi ise İttihad ve Terakki'nin Balkan örgütlenmesi içinde yer almıştır. Buna karşılık söz konusu iki şeyhin hareketle ilişkisi, genel olarak Sultan'a destek veren Nakşibendi tarikatının rejime karşı Jön Türklüğü desteklediği biçiminde değerlendirilemez.

Benzer şekilde elimizde mevcut vesikalar erken dönem İttihad ve Terakki üyeleri arasında Halvetî ve Uşşakî tarikatlarına mensup şahsiyetlerin bulunduğunu gösteriyor. Ancak buradan hareketle bu tarikatların Jön Türklüğe kurumsal destek verdikleri neticesine ulaşabilmek mümkün değildir.

Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında Jön Türklük ve İttihad ve Terakki'ye kurumsal düzeyde destek veren tarikatların Bektaşi, Melâmi, Kadiri, Mevlevi ve Bedevi örgütlenmeleri olduğu görülmektedir. Bu değerlendirme yapılırken de söz konusu tarikatların tüm mensuplarının Jön Türklüğü destekledikleri gibi bir yorumda bulunmak doğru olmaz. Örneğin pek çok Mevlevi ileri geleni Sultan'ın siyasetlerini benimsemiş ve savunmuştur. »

» Arnavutlar İttihad ve Terakki'ye neden yardım ettiler?
Sultan II. Abdülhamid döneminde Bektaşi yayınlarına izin verilmemiş, Bektaşilerin 1878-1881 Prizren Ligi ile Arnavut milliyetçi hareketinde rol oynamaları üzerine de bu tarikata yönelik baskılar artmıştı. Böylece Arnavut Bektaşiler rejim muhalifi Jön Türklere yardım etme yoluna gittiler. Hüseyin Abiva arşivine ait yandaki fotoğrafta üç Arnavut dervişi görülüyor.

Tarikatlar neden Jön Türkleri desteklemişti?

Mekke, Medine ve Cidde'de yaygın olan, Arap coğrafyasının diğer alanlarında da çok sayıda mensubu bulunan Bedevi tarikatı, pâyitahtta fazla güçlü değildi. Buna karşılık Şeyh Nailî Efendi'nin Koca Mustafa Paşa'daki tekkesi başta olmak üzere İstanbul'daki sekiz Bedevi tekkesinin Jön Türklüğe destek verdikleri ve çok sayıda Bedevi tarikatı mensubininin İttihad ve Terakki erken örgütlenmesine katıldıklarını görüyoruz.

1908 yılı Aralık ayında vefat eden Şeyh Nailî Efendi'nin cenazesine İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden gerçekleştirilen yüksek düzey katılım, ilişkilerin daha sonra da kopmadığını kanıtlamaktadır. Ancak Bedevilerin muhalefete verdikleri bu desteğin düşünsel bir yakınlıktan kaynaklandığını belirtmek güçtür.

Suriye'deki Kadiri örgütlenmelerinin Jön Türklüğe verdikleri yaygın destek ise II. Abdülhamid'in danışmanlarından olan Rıfai şeyhi Ebulhüda el-Sayyadi'nin sarayın desteğiyle tarikatını bölgede güçlendirme çabalarına gösterilen tepkiden kaynaklanıyordu (Rıfai tarikatı saraydan aldığı destekle Makedonya'da da güçlenmişti). İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1897 yılına kadar Suriye'de gerçekleştirdiği yaygın örgütlenme Kadirilerin desteğiyle mümkün olabilmişti. Ancak söz konusu ilişkinin belirleyicisi, düşünsel yakınlıktan ziyade iki tarikat arasındaki rekabette iktidar tarafından desteklenene karşı olanın muhalefete yanaşması olmuştu. Bunun dışında Kadiriler ile İttihad ve Terakki arasındaki ilişkiyi doğuran anlamlı bir neden bulabilmek oldukça zordur.

Benzer şekilde Mevlevilerin Jön Türk örgütlenmesine verdikleri yaygın destek, veliaht Reşad Efendi'nin bu tarikata mensup olmasından kaynaklanıyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1896 yılında gerçekleştirmeye çalıştığı darbe girişiminde Galata'daki Mevlevi tekkesi merkez olarak işlev görmüştü. Yenikapı Mevlevi tekkesi de Cemiyet yayın organlarının dağıtım merkezlerinden biri idi ve şeyhi Celâl Efendi de örgüt tarafından zikredilen darbe girişimine katılmaya davet edilmişti.

Bu dönemde diğer şehirlerde bulunan Mevlevi şeyh ve mensubininin Jön Türklük ve İttihad ve Terakki üyeliği töhmetiyle sürgüne gönderilmeleri ciddi bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Ancak elimizde bunun veliahtın söz konusu tarikata mensubiyeti dışında nedenleri olduğunu gösterecek kanıtlar mevcut değildir.

Bu örneklere karşılık Jön Türklük ve İttihad ve Terakki'ye destek veren diğer iki tarikatın davranışının II. Abdülhamid'in temel siyasetlerinden kaynaklandığını belirtmek mümkün olabilir. Başka bir ifadeyle, Sultan'ın siyasetinden şikâyetçi iki heteredoks tarikat olan Melâmilik ve Bektaşilik, daha liberal olduğunu düşündükleri Jön Türk muhalefetine düşünsel anlamda yakınlık duymuşlar ve kurumsal destek vermişlerdir.

Melâmiler daha sonra Miralay Sadık Bey'in Andrew Ryan'a ifade ettiği gibi Jön Türk hareketi ve Cemiyet'e 1906 sonrasında Makedonya'daki örgütlenme sırasında yaygın biçimde katılmışlardı. Bursalı Mehmed Tahir Bey benzeri pek çok Melâmi subayın bu örgütlenmede oynadıkları rol son derece önemlidir. Ancak Melâmiler ile İttihad ve Terakki arasındaki ilişkinin Jön Türk hareketinin son evrelerinde gerçekleştiğinin altı çizilmelidir.

Buna karşılık Bektaşiler hareket ve örgütlenmeye başından itibaren destek vermişler ve 1908 İhtilâli'nin başarıya ulaşmasında da aktif rol oynamışlardır.

Bektaşiler ve Jön Türklük

1826 yılına kadar Osmanlı siyasetinde önemli roller oyanayan Bektaşilik, yeniçeriliğin tasfiyesi sonrasında büyük bir çöküntü yaşamış ve baskı altında kalmıştır. Tarikat, "Vak'a-i Hayriye"yi izleyen yıllarda, Bektaşiliğin kalesi durumundaki Arnavutluğun güney bölgeleri dışında faaliyet gösteremez duruma düşmüş, pek çok tekkesi yıktırılmış ve her türlü yayını yasaklanmıştır.

Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasından sonra Bektaşi karşıtı siyasetler yumuşamış, önce Halil Revnakî Baba Efendi'nin girişimi ile Merdivenköyü'ndeki tekke yeniden açılmış ve bunu diğerleri takip etmiştir. Bektaşiler 1288/1872 yılında Fazlullah Hurufî'nin altı ciltlik eseri *Cavidannâme*'nin özeti olan *'Işknâme*'yi neşretmişler, böylece uzun süre sonra yeniden yayın yapabilme imkânı bulabilmişlerdir.

Ancak II. Abdülhamid'in sultan olması sonrasında Bektaşi faaliyeti yeniden ciddi engellemelerle karşılaşmıştır. Örneğin *'Işknâme*'nin neşri sonrasında Harputlu Hoca İshak Efendi tarafından kaleme alınarak Bektaşileri; Kadiriye, Nakşibendiye ve Rıfaiye benzeri değişik tarikatlar içine sızmak, âyinlerini gizlice sürdürmek ve İslamiyet aleyhtarı propaganda yapmakla suçlayan *Kaşifü'l esrar ve dafiü'l eşrar* kitabı 1874/1291 yılında yayınlamıştı. Buna karşı Bektaşilerin itirazını dile getiren Ahmed Rıf'at'ın *Mir'atü'l makasıd fî defi'l mefâsid* (1293/1876) kitabı II. Abdülhamid idaresi tarafından yasaklanmış ve toplattırılmıştır.

Daha sonra devr-i Hamidî süresince açık Bektaşi yayınlarına izin verilmediği gibi Bektaşilerin 1878-1881 Prizren Ligi (*Beslidhja e Prizrenit*) ile Arnavut milliyetçi hareketinde oynadığı rol bu tarikata yönelik baskıların güçlenmesine yol açmıştır. Bu nedenle Arnavut Bektaşiler rejim muhalifi Jön Türklere yardım etmişler ve 1889 yılında Mısır'da Türkçe-Arnavutça muhalefet dergisi yayınlayan Ahmed Baba örneğinde görüldüğü gibi açık destek de vermişlerdir.

Bu çerçevede Arnavut Bektaşiler 1902 "Ahrar-ı Osmaniye Kongresi" sonrasında İsmail Kemal ve Sabahaddin Beyler tarafından hazırlanarak, Trablusgarb Vali ve Kumandanı Receb Paşa'nın destek verdiği darbe girişimine katıldıkları gibi 1908 İhtilâli'ne de aktif biçimde yardımcı olmuşlardır.

İhtilâl sırasında Arnavut milliyetçilerinin İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne destek vermelerini sağlayan toplantılara Bektaşi liderleri aracılık etmişlerdir. Örneğin Hüseyin Baba hem takipçilerine İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne destek vermeleri öğüdünü vermiş, hem de Ahmed Niyazi Bey ile Çerçiz Topulli'nin anlaşmalarına aracılık etmiştir. Başkimi örgütü ile İttihadcılar arasındaki gizli pazarlıkların olumlu neticelenmesinde de Bektaşi liderler önemli roller oynamışlardır.

Bektaşilerin Jön Türk hareketi ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne verdikleri destek ile ihtilâlde oynadıkları rol, meşrutî rejimin yeniden tesisi sonrasında karşılıksız kalmamıştır. 1908 sonrasında Bektaşiliğe sert eleştiriler getiren yayınların engellenmesi, eski dönemle taban tabana zıt bir yaklaşımın benimsendiğini ortaya koymaktadır. 1909 yılında basılan Ahmed Rıfkı Baba'nın *Bektaşi Sırrı* kitabı, II. Abdülhamid idaresi sonrasında neşrolunan ilk Bektaşi yayını olmuştur. *Muhibban* dergisi ise Bektaşiliği övücü bir yayın siyaseti izlemiştir.

Muhibban dergisi 23 Ağustos 1325 [5 Eylül 1909] tarihli 12. sayısında pek çoğu İttihad ve Terakki üyesi olan ve aralarında Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa ve Seryâver Hurşid Paşa'nın da bulunduğu çok sayıda subayın Rumelihisarı Mahmud Baba Dergâhı'nda (günümüzde 1912 yılında vefat eden Nâfi' Baba'ya atfen Nâfi' Baba Tekkesi olarak adlandırılan yapı Boğaziçi Üniversitesi kampüsü içindedir) Nafi' Baba ile çektirdikleri büyük bir fotoğrafı neşretmişti.

Söz konusu fotoğraf çok büyük olduğu için subayların ancak bir kısmını gösteren bölümü yayınlanabilmişti ki bu da derginin yayınının bir ay gecikmesine neden olan uzun bir uğraş sonrasında mümkün olabilmişti. "Rumeli Hisarı'nda Mahmud Baba Dergâhı'nda Nâfi' Baba ile Ordumuzun Gayûr Zabitleri" başlığı ile yayınlanan bu fotoğraf, yeni rejim ile Bektaşiler arasındaki ilişkiyi en iyi biçimde ortaya koyan bir belgedir.

Ziyaret sırasında yaptığı konuşmada eski rejimi eleştiren ve orduyu öven Nâfi' Baba, Bektaşilerin genel yaklaşımını dile getiriyordu. Bu çerçeveden bakıldığında, II. Meşrutiyet döneminde önemli kazanımlar elde eden Türk Bektaşilerin İttihad ve Terakki'ye desteğinin ilerleyen yıllarda da sürdüğünü söyleyebilmek mümkündür.

Buna karşılık 1908 öncesinde Jön Türklük ve İttihadcılığa önemli destekler veren Arnavut Bektaşiler hızla Cemiyet muhalifi bir çizgiye kaymışlar ve Arnavut milliyetçi hareketinin ön saflarında yer almışlardır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet döneminde bilhassa güney Arnavutluk'taki Bektaşi tekkeleri Arnavut milliyetçi hareketi ile İttihad ve Terakki aleyhtarlarının toplanma merkezleri haline gelmiştir.

Bektaşi hareketi ile Jön Türklük ve İttihad ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkiler son derece önemli olmasına karşılık konu ne yazık ki hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Bu alanda Frederick William Hasluck ve Ernest Ramsaur'un çalışmaları sonrasında kapsayıcı yayınlar yapılmamış olması üzüntü vericidir.

Batı kaynaklarına dayanılarak hazırlanan söz konusu yayınlar ilginç ipuçları sunmakla beraber kapsayıcı olmaktan uzaktır. Araştırmacılarımızın Osmanlı arşiv vesikalarını kullanarak yapacakları yayınların bu ilişkiyi daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı ve bizi bu önemli konuda aydınlatacağı şüphesizdir.

M. Şükrü Hanioğlu
Prof. Dr., Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Millî Mücadele'de Arabulucu Şeyhler

Millî Mücadele'de İstanbul ile Ankara arasında arabuluculuk faaliyetleri yürüten şeyh efendilerin olduğunu biliyor muydunuz? Gözden kaçan bir ayrıntıya büyüteç tutuyoruz.

HÜLYA KÜÇÜK hkucuk@konya.edu.tr

İçeriden bakıldığında saltanat ve hilafetle ilişkisi açısından Millî Mücadele'nin karışık bir yapısı vardır. En azından resmen, Sultan ve Millî Mücadele'yi yürüten kadro arasında memleketi düşmandan kurtarma konusunda bir anlaşmazlık görünmüyordu. Fakat Sultan bu mücadelede "çekici güç" değildi ve inisiyatifi ele almakla da bir şey kazanacağını düşünmüyordu. Bu tartışma için Sultan Vahdettin'in hatıralarını ihtiva eden *Şahbaba* (M. Bardakçı, İst., 2015) ile Mustafa Armağan'ın çeşitli makale ve kitapları arasında bilhassa *Vahdettin'den Mustafa Kemâl'e Unutulan Gerçekler* adlı kitabına (İst., 2015) ve ilgili birçok makaleye bakılabilir.

Bardakçı, sadece Vahdettin'in değil hiçbir hükümdarın memleketine ihanetinin mümkün olmadığını, çünkü en demokratik monarşiyle idare edilen ülkelerin hükümdarlarının bile iktidarın kendilerine "Allah tarafından lütfedildiğine" inandığını belirtir. Sultan'ın hain değil, sadece İngiliz muhibbi olmak gibi yanlış politikaların

kurbanı olduğunu söyler. Buna rağmen, elimizdeki hatıratının her şeyi içermediğini, çünkü Sultan'ın evrakları iki defa elden geçirip bir kısmını imha ettiğini söyleyerek anlatılanlara karşı bir şüphe tohumu ekmekten geri kalmaz.

Resmî belgelere göre, Nisan 1920'de İstanbul ve Ankara arasındaki çatlak genişlemiş ve İstanbul Hükümeti'nin isteği üzerine, Şeyhülislam Millî Mücadele'yi yürüten kadroyu "âsi" ilan eden bir fetva yayınlamıştı. Buna rağmen Sevr Antlaşması'ndan sonra Millî Mücadele'yi yürüten kadro aleyhine kanunî kovuşturmaya ara verilmiştir. Bunun sebebi, İstanbul Hükümeti'nin, "Şüphe yok ki 'Kuvâ-yı Milliye' memleketi savunmaya çalışmıştır ve bu sebeple, mahkeme huzuruna çıkarılmaktansa, övülmeyi hak etmişlerdir" şeklindeki belgeyi imzalamasıydı. Kesin olan bir şey var ki, o da Sultan'ın tayiniyle kurulan Sâlih, Ali Rıza ve Tevfîk Paşa kabineleri (Meclis-i Mebûsân) Millî Mücadele'ye büyük destek vermişti.

Bilhassa Ahmet İzzet Paşa ve Ali Rıza Paşa, Ankara'nın emrinde gibi hareket ediyorlardı. Ne olursa olsun, Millî Mücadele kadrosu, Sultan/Halifenin düşmandan kurtarılmasını gayeleri olarak ilan ettiler. Böyle yapmakla iki kuvvetli terimin, yani saltanat ve hilâfetin, meşrulaştırıcı gücünden faydalanıyorlardı.

Sultan/Halifeyi dinin koruyucusu olarak kabul eden din bilginleri ve şeyhler bu hareketi desteklerken Millî Mücadele kadrosunun açıktan söylediklerine inanmış görünüyorlar.

Mesela Birinci Meclis'in din bilginleri ve şeyhleri sınıfına ait mebuslar, Abdülhalim Çelebi riyasetinde Ankara mebusu Şemseddin Efendi (Bayramoğlu)'nin babası ve Hacı Bayram şeyhi Tayyib Efendi'nin evinde toplanıp TBMM'nin kuruluşunu Sultan'a bildirip bildirmemeyi tartışmışlardır.

Sonunda bildirme kararı almışlar ama Fevzi (Çakmak) Paşa'nın TBMM'de 27 Nisan 1336 (1920)'de yaptığı ve Sultan'ın tamamen düşman elinde olduğu ve memleketin kurtuluşu için bir şey yapamayacağını vurguladığı konuşmasından sonra bundan vazgeçtiler. Ancak Abdülhalim Çelebi Sultan'a özel bir mektup yazarak durumu bildirdi.

Onların gerçek gayesi ne olursa olsun, kesin olan bir şey var ki, destekçileri olan şeyhler veya sufiler, Ankara ile Saray arasında aracılık yapmışlardı.

Mesela Millî Mücadele'nin başında Sarayla Mustafa Kemal arasında aracılık yapan Abdülkerim Paşa, derviş tabiatlı bir kişilikti. Mustafa Kemal onun tasavvufî terimlerle dolu olan konuşma tarzına alışıktı ve ona "Hazret-i Evvel", "Büyük Hazret" veya "Kutbu'l- Aktâb" gibi unvanlarla hitap ederdi. İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında aracılık yapan diğer bir kişi de Şeyh Şerâfeddin idi.

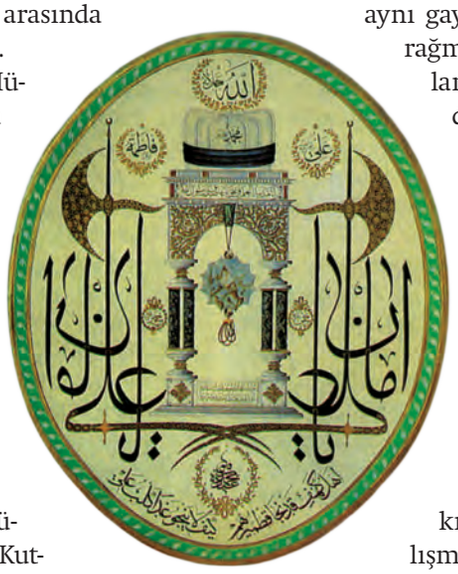

» Üzerinde "Aman ya Ali" yazılı Bektaşî tacı.

Bursa mebusu Şeyh Servet (Akdağ), Bursa'da bir müddet valilik yapmış olan Dahiliye Nâzırı Hâzım Bey'in Şeyh Şerâfeddin'in Sultan'ı etkileyecek asil bir karaktere sahip olduğunu ve onunla konuşmasının faydalı olacağını söylemesi üzerine, Şeyh Şerâfeddin'den Sultan ile görüşmesini rica ettiğini söyler. Şeyh Şerâfeddin bu ricayı büyük bir memnuniyetle kabul eder. İstanbul'a gidip Sultanla görüştükten sonra 11 Mayıs 1336 (1920)'de Meclis'e gelmiş, konuşma metni Şeyh Servet tarafından okunmuştur.

Konuşmasında İstanbul'da gördüklerini şöyle hülasa eder: Sultanla karşılaşmış ve onu Ankara'da gelişen kurtuluş hareketinin samimiyetine inandırmaya çalışmıştır.

Sultanın Ankara'daki hareketin 'saltanatı devirmeye çalışan bir Bolşevik hareketi' olduğu şeklinde bazı tereddütleri olduğunu ama kendisiyle konuştuktan sonra bu düşüncelerinden kurtulduğunu söyler. Şeyh Şerâfeddin'in ifadelerinden Saray'ın "vahşet olarak adlandırılabilecek" sert saldırılara hedef olduğunu, hatta bu saldırılar sırasında Saray'ın kapılarının kırıldığını ve Sultan'ın iki gelininin delirdiğini öğreniyoruz (Hatta Şeyh Şerâfeddin'den Sultan'ın gelinlerini okuyarak tedavi etmesi istenmiştir).

Şeyh, Sultan'ın tek probleminin korkaklığı olduğunu ve aslında aynı gayeyi paylaşmalarına rağmen, "mel'un adamların" kalbindeki duygularını sızdırmasına bile müsaade etmediklerini önemle belirtmiştir.

Şeyh Ahmed Senûsî ise Sultan ve Mustafa Kemal arasında bir anlaşmazlık olmadığı hususunda Anadolu halkını ikna etmeye çalışmıştı. Bu sebeple onun yaptığı aracılık, sadece Ankara ve İstanbul arasında değil, Ankara'nın gayeleri hakkında şüpheleri olan, yani potansiyel isyancılar arasında 'gerginliği' azaltmaya da yaramıştır.

Consul Palmer'den Lord Curzon'a yazılmış Ağustos 1921 tarihli bir mektuba göre Mardin Camii'nde yaptığı bir konuşmada Şeyh Senûsî, Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal ile tamamen aynı görüşleri paylaştığını ama duygularını saklamak mecburiyetinde olduğunu, aslında Yunan'a karşı harp ilan etmesi için kendisini oraya gönderenin de Sultan olduğunu söylüyordu.

Özet olarak şunu söyleyebiliriz:

Tarikat şeyhleri faaliyetleriyle ülkede çift başlılığın ve Sultanla Millî Mücadele'yi yürüten kadro arasında fazla problem olmadığını ispatlamaya çalışmış, bunun için ellerinden geleni yapmışlardı.

Kaynak:
Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşîler*, İst., 2003.

Hülya Küçük
Prof. Dr.,Necmetin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

›› Aşkın sembolleri Sa'dî gülü geleneğinin Abdüsselam kolunda Süleyman mührünün altı köşesine İsm-i Celâl ve İsm-i Hû nakşedilir (solda). Bir Sa'dî dervişi gravürü (sağda).

Emir Edepten Üstündür

Bir şeyh efendi icâzetli olsa hatta kerâmeti herkesçe malum olsa dahi kâideler asla çiğnenmezdi. İşte böyle ibretlik bir hadise, İstanbul'un ilk ayakta zikir yapılan tarikatı olacak Sa'diyye'nin şeyhi Abdüsselam Efendi'nin başından geçer. Nasıl mı? Gelin kulak verelim...

OLCAY CAN KAPLAN olcaycan.kaplan@derintarih.com

18. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da kıyamî tarikat dergâhı olmadığından İstanbul'un yerleşik tarikatlarının şeyhleri Koca Mustafa Paşa semtindeki Sünbül Sinan Tekkesi'nde toplanırlar, kıyamî dergâh açmak isteyen zata teberrüken meclisteki şeyh efendilerin tarikatlarından birinden tac-ı şerif giymesini isterlerdi. Abdüsselam eş-Şeybanî de Sa'dî şeyhi olarak İstanbul'da bir dergâh açarak şehre şenlik ikram etmek istiyordu. Bunun üzerine meşhur kurul toplantısı için Sünbül Sinan Tekkesi'ne davet edilir. Zatını incitmeden payitahttaki kural kendisine tebliğ edilir. Meclisin huzurunda tarikat şeyhlerinin birinden teberrüken tac-ı şerif giymesi istirham edilir. Bu sözü duyan Abdüsselam Efendi belinden çıkardığı hançeriyle dilini kesip hançere geçirir. "Bu işi daha fazla uzatmayalım. Her biriniz nefes edin de fakirin de işi olup bitsin" der. Kerametin istikamet olduğunu bilen ehl-i irfan "Eyvallah Efendi Hazretleri, sizin kerametinizden şüphemiz yok. Lakin bu meclisten keramet geçmez. Usule uygun davranmak gerekir. İçimizden birini seç, o tarikattan tac-ı şerif tekbirleyelim" cevabını alır.

Hançerindeki dilini yeniden ağzına sokan Şeyh Efendi meclisteki zevatı süzdükten kısa bir süre sonra "Tacının tepesi sarı olan zata gönlüm ısındı. Eğer bu zat-ı şerif de fakire teberrüken tac tekbirlemek isterse kabulümdür" der. O zat-ı muhterem ise Nureddin Cerrahî Âsitânesi postnişini Sertarikzâde namıyla meşhur Mehmed Emin Efendi'dir. "Aldık kabul ettik. Lakin dervişliğin şanındandır halvete girmeden hilafet verilmez, 40 gün sonra hepinizi hilafet meclisimize bekliyoruz" cevabıyla bütün Şeyh Efendiler mutlu mesut Sünbül Efendi Tekkesi'nden kendi postlarına avdet

ederler.

Gelin görün ki Abdüsselam Efendi için sınavın büyüklüğü Karagümrük'teki Cerrahî Âsitânesi'ne gidince anlaşılır. Öyle bir halvettir ki bu, son 20 gün yemek dahi verilmez Şeyh Efendi'ye. 40 günün ardından meşayih-i kiram, hulefâ, dedegân, dervîşan, muhibban herkes Asitane bahçesinde bekleyiş içindedir. Mehmed Emin Efendi halvethânenin kapısına vurur. Ses seda yok… Bir daha vurur. Yine bir kıpırdanma olmaz. Hâlbuki halvet adabı gereği ilk vuruştan sonra dervişin 'Hû' diye açması gerekir. Boşuna demeyiş erenler "kişi hacı olmaz gitmek ile Mekke'ye, eşek derviş olmaz su taşımakla tekkeye"… Böylesine ham kişilerden homurtular yükselmeye başlamış. "Öldü herhalde" , "Bak sen şu edepsize, bir de Sa'dî şeyhiymiş daha halvet adabı bilmiyor" cümleleri duyulur olmuş.

Sertarikzâde Mehmed Emin Efendi keşif ehli bir zattır, meselenin bâtınına hâkim olduğundan üçüncü kez kapıyı vurur. Cemaat içindeki fırsatçılar tam "Yuh olsun böyle şeyhe" diyecekken içeriden 'Hû' sadası işitilir, kapı açılır. Emin Efendi sorar: "Neden geç kaldınız Efendi Hazretleri?" İçerideki dervişi de olsa Sa'dî meşayihindendir ve efendi unvanına layıktır. "Aman efendim, zat-ı aliniz daha iyi bilirsiniz. Tarikat adabından, şeyh efendi huzurunda konuşulmaz, soru sorsa dahi cevap verilmez. Üç kez konuş diye ikaz etmesi beklenir ancak o vakit kelam edebilir" cevabından sonra "Emir edepten üstündür, ilk kapıya vurduğunuzda Beyt-i Mamur'daki tavafımı yeni bitirmiştim. Sesi duydum, derhal yanınıza intikal etmek istedim, lakin yolda Hz. İsa (a.s) ile karşılaştım. Kendileri bir soru sordular. Cevap vermeden gelmek edebe aykırıdır diye düşündüm. Üçüncü vuruşunuzda anca kapıya gelebildim" diye sözlerine devam etti.

O gün İstanbul'un ilk Sa'dî şeyhine aynı zamanda Cerrahiyye hilafeti de verildi. İstanbul'un ilk Sa'dî Tekkesi de bu hayrete şayan hadisenin sonucunda ihdas edilecekti.

Yaşanan hadise iki tarikat arasında uzun yıllar sürecek bir muhabbeti de beraberinde getirmiş. İstanbul'daki Sa'dî şeyhleri ne zaman bir dervişine hilafet verecek olsa mecliste Cerrahî meşayihinden bir zat da hazır bulunurdu. Aynı şekilde posta yeni bir şeyh oturduğunda da o merasimde de Cerrahî şeyhinin bulunması adettendir. Bir şeyh efendi âlem-i cemale irtihalinden sonra hangi yola intisap etmişse o yolun tac-ı şerifi sandukasının üzerine konulurdu. Fakat Abdüsselam eş-Şeybanî'nin vasiyeti üzerine bayram günlerinde sandukasındaki Sadî tacı kaldırılır, yerine Cerrahî tacı konulur. Bu a'nane günümüze değin devam etmiştir. ◘

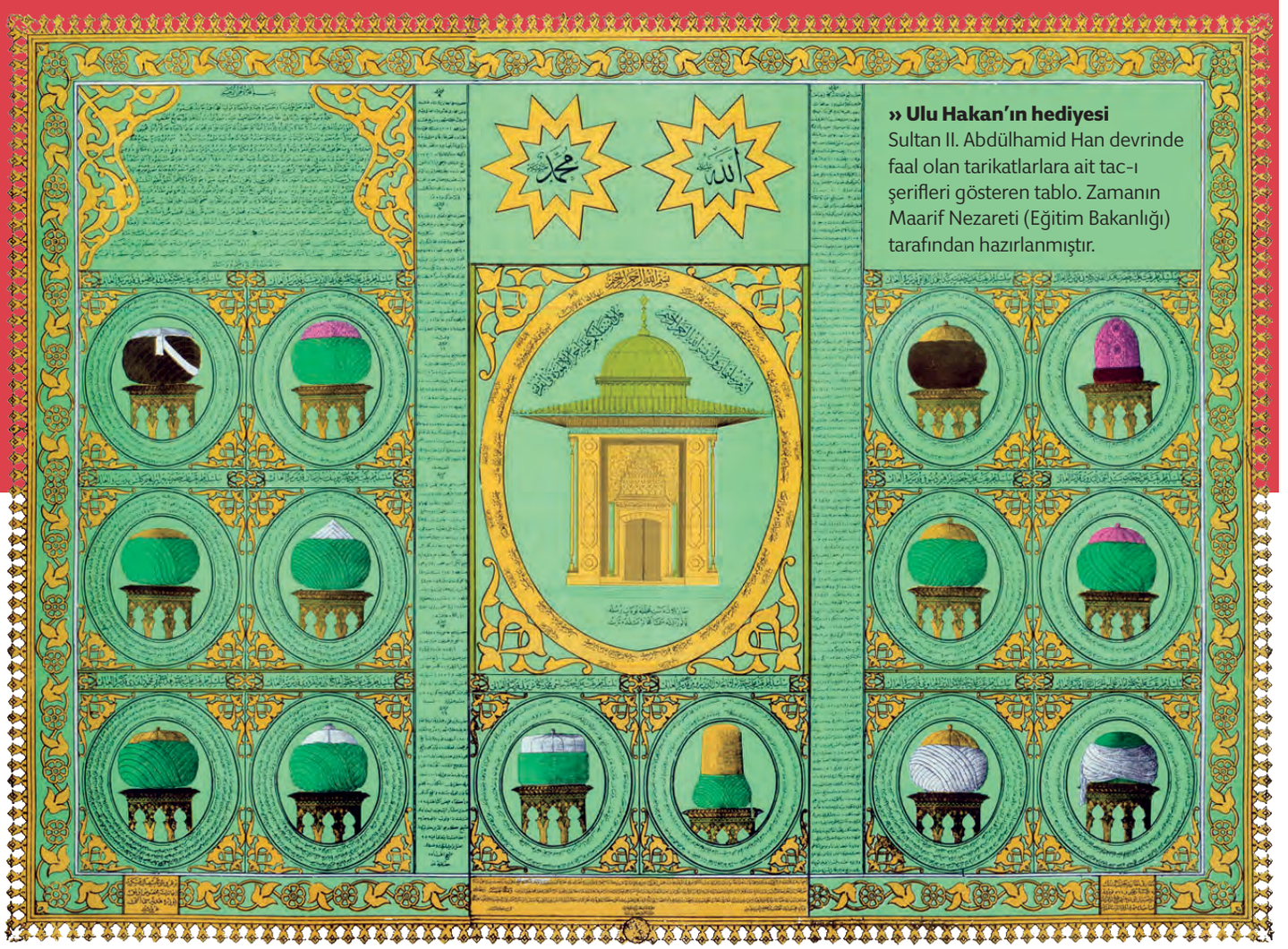

›› Ulu Hakan'ın hediyesi
Sultan II. Abdülhamid Han devrinde faal olan tarikatlarlara ait tac-ı şerifleri gösteren tablo. Zamanın Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) tarafından hazırlanmıştır.

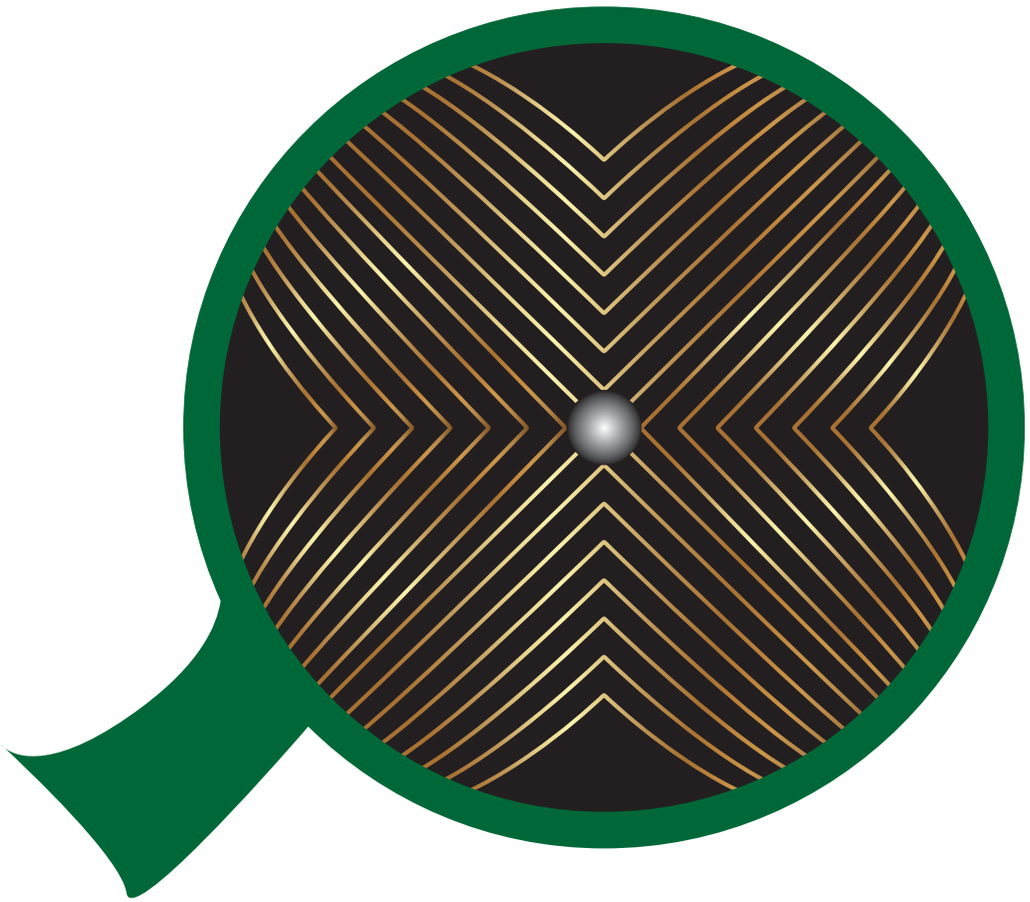

İKİ DENİZİN BİRLEŞTİĞİ YER

NAZENÎN-İ UŞŞÂKÎLER

İhtiyaca göre doğan tarikatların meşrebe göre çeşitlilik arz etmesi rindmeşreplerce “nazenîn” tavrını doğurmuştu. Nazenîn usulü hangi tarikatlarda yer buldu? Uşşâkî nazenînlerin klasik Uşşâkîlikten farkı ne? Tasavvuf tarihinin bilinmeyen bir cephesi daha.

MAHMUD EROL KILIÇ mahmuderolkilic@hotmail.com

Tarikatların isimleriyle birbirlerinden ayrılmalarındaki en mühim sebep *seyr-i süluk* usullerindeki, erbabınca bilinen, bazı uygulama farklılıklarıdır. Lakin bir de "neşve" veyahut "neş'e" dediğimiz zevk farkları vardır ki, bu durum o tarikatın ismini değiştirmemekle beraber aynı tarikat içerisinde bazı özel durumları ortaya çıkarır.

Muayyen bir şeyhe "Kalender" tavra sahip, "Melâmet" neşvesinde, "Nâzenîn" vb. gibi isimler verilir. Bazen de bu tavırları benimseyen o şeyh efendilerden sonra o muayyen kolun ismine bir ek yapılarak diğerlerinden farklılığı vurgulanır. Mesela "Nakşî-Melâmîsi", "Şâbânî-Melâmîsi", "Uşşâkî-Melâmîsi" gibi isimler böyle ortaya çıkmıştır.

İşte bu tavırlardan bir tanesi de, bilhassa 19. yüzyıldan sonra sıkça görülmeye başlanan "Nâzenîn" tavrıdır. Bu tavrın en bariz özelliği Ehl-i Beyt'e ve evlâd-ı Resul'e olan şiddetli muhabbet, *tevellâ* ve *teberrâ* anlayışının öne çıkması, resmî otoriteden uzak durmak, resmî din şablonuna lâkayd kalmaktır. Bu durum daha çok 18. yüzyılın sonuna doğru Bektaşîliğin en ayırıcı özelliği olunca, bazı araştırmacılar tarafından bu durum diğer tarikatlar üzerinde Bektaşî bir tesir olarak görülmüştür. Hatta takibata uğradığı dönemlerde bu durum Bektaşîliğin diğer tarikatların adı altına gizlenerek varlığını sürdürmesi olarak da algılanmıştır. Bu yüzden bunu bir tarikatın bir başka tarikata sızması yahut kendini başka bir kılıf altında gizlemesi faaliyeti şeklinde menfî bir durum olarak görenler de vardır. Diğer taraftan bu hal bilhassa Bektaşîlerce bir övünme, bir "fahr" olarak da telakki edilmiş ve her "Nazenîn" olanının Bektaşî olduğu gibi genellemelere gitmelerine, alakalı alakasız herkesi Bektaşî yapma gayretkeşliğine sebebiyet vermiştir.

Bazı araştırmacılara göreyse tarikatlar tarihi zaten bu türden birbirlerine geçişler (tedahül) ve evliliklerin (tezevvüç) tarihidir. Bu bazen birbiri içerisinde eriyerek yeni bir yapının ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Mesela zaman zaman Nakşî-Kadirî, Nakşî-Halvetî, Kadirî-Rifaî sentezleri ortaya çıkmıştır. Bu senkretik yapılar içerisinde baskın karakter hangisi olursa tarikata rengini o vermiştir.

Bulgaristan Alevîleri üzerine çağdaş bir incelemede ilginç bir şekilde o bölgelerde Nakşibendî-Bektaşî bir gruptan dahi bahsedilir. Yazara göre Bektaşîliğin ilgâsından sonra o tekkelere atanan bazı Nakşî şeyhleri zaman içerisinde kendileri de Bektaşî neşvesine sahip hale gelmişlerdir (Mehmet Beytullov, *Alevîlik Keşmekeşliği ve Bulgaristan Kızılbaşlığı*, 46). Hatta Halid-i Bağdadî'nin halifesinin halifesi Amasya'da medfun Hamza Nigârî'nin (ö. 1886) dervişlerine 'Nâzenîn-i Nakşîler' denilirdi.

Bizce yukarıdaki iki görüş de daha çok sosyal tarihçilik açısından konuya bakan yaklaşımlardır ve şüphesiz bazı hakikat paylarını da içlerinde barındırmaktadırlar. Lakin sırr-ı tevhide ermiş hakikat erbabının daha bâtınî bakan bir üçüncü yaklaşımları var ki, bu meseleye mahza tasavvuf ilmi nokta-i nazarından bakma denemesi olarak görülebilir. Tarihî olmaktan ziyade doktriner olan bu yaklaşımda, daha çok bir neş'eler cümbüşü görülür. Onlara göre tarikatlar grupçuluk yapmak için vücuda gelmiş değillerdir. Bilakis taşıdıkları mananın kisvesidir bu farklı tarikat isimleri. Zira onlara göre sırr-ı tevhid ancak bütün bu manaları cem edebilenlerde zuhûr eder.

Nâzenînlik bir haldir, bir tarikat adı değildir. Mâşûkuna doğru iz süren Mecnûn misali âşık, o anki haline göre kâh rağbet, kâh cünûn, kâh ümit kâh perişanlık emâreleri izhar eder. Tevhide kadar devam eden bu

inkılâplar, Hak yolcusunun bir bakıma eğlencesidir. Bir halden bir hale geçerek devam eden bu kovalamacada en zevkli kısım "nâz" yapma halleridir. Bir samimiyet, bir kurbiyyet, bir işveli edâdır nâzenînlerin yaptığı. Tıpkı kalender, melâmet, fetâ, civanmerd halleri gibi bir âşık halidir nâzenîn neşvesi. Bu neşveye sahip olanlar, itikatta Şeyh-i Ekber Muhiyiddin-i Arabî'nin şuhûd, vücûd ve tevhîd derslerini takip ederler. Amelde ehl-i melamettirler, ehl-i kalenderdirler, ehl-i fütüvvettirler. "Bî-tarâf olanlar bertarâf olurlar" fehvasınca, zalimlere karşı da hânedân-ı âl-i Resûl yanında yer alırlar. Seyyid-i şühedâ Hüseyin'e bir bardak su ikram etmekle kıyamete kadar, "sakâhum rabbuhum" âyetinin mazharı olurlar.

Pîr Seyyid Hüsameddin Hasan Buharî, Uşşâkî (ö. 1001) tarafından içtihad edilen Uşşakiyye tarikatı Osmanlı'da mühim zevat yetiştirmiş bir irfan ocağıdır. Bidayetinde Nurbahşiyye ile Halvetiyye'nin tezevvücünden ortaya çıkan bu yoldan gelen »

Kullanılan görseller yazara aittir.

müteakip şeyhler zevkleri doğrultusunda tarikata kendi renklerini vermişlerdir. Yukarıda da temas edildiği üzere tarikatlar birbirleriyle neşve alışverişinde bulunurlar. Bu meyanda Uşşakîlik de tarihinde Nurbahşîlik, Halvetîlik, Kadirîlik, Nakşibendîlik, Mevlevîlik, Sa'dîlik, Gülşenîlik, Bektaşîlik ve Melamîlik ile yakın etkileşimler içinde olmuştur.

Osmanlı tarikat yapıları üzerine çalışanların iyi bileceği gibi bu sarkaç daha çok Nakşîlik ile Bektaşîlik arasında gidip gelir. Dinî amellerin şeklinde daha tavizsiz olan şeyhlere Nakşî-meşrep, şekilde daha geniş meşrep olanlara ise Bektaşî-meşrep denilmiştir. İşte bu Bektaşî-meşrep oluşun bir diğer adı da "Nazenîn" oluştur. Biz, nasıl şeriat amellerine ihtimam eden herkes Nakşî değilse "Nazenîn" meşrebe sahip olmak için illa Bektaşiyeden olmak gerekmez kanaatindeyiz.

Gülşenî-Uşşâkî şeyhlerinden İbrahim Nazir Efendi (ö. 1774), Mevlevîler ile Uşşâkîler arasındaki zevk beraberliğine temas ettiği şu şiirinde Nazenînliğe de dikkat çeker:

Câm-ı la'lün bize evvel sonra vir bakilere
Minnet eyler ehl-i meclis daima sâkîlere
Sohbet-i can-bahş-ı ehl-i dil olur zevk-i diger
İtimad olmaz efendi kavl-i tiryakilere
Gülşenîyüz gülşen-i âlemde zikr ü fikrümüz
Gâlib oldı Mevleviler ile Uşşâkîlere
Nazenînüm rengün âlâsın bilür amma Nazîr
Neylesün meyli ziyade levn-i leylakîlere

Uşşakîlik tarihinde bu etkileşimin köşe başlarından biri de Nazilli'de yaşamış olan Şeyh Ömer Hulûsî-yi Uşşâkî Baba'dır (ö. 1868). Yöredeki bazı eski Uşşâkîlerden dinlediğim bir menkıbeye göre, Hulûsî Baba kendisine mürşid aramaya başladığı yıllarda pek çok dergâh dolaşmış.

Hayli mürşid kapısında bendegân oldum ise
'Min ledün'nün dersi keşfoldu cemii burhan bana

sözleriyle kendisi de bunu dile getirir. Bu arayışlar meyanında Hacı Bektaş Dergâhı'na da gelir, ziyarette bulunur. Oradaki gecelemesinde, rüyasında Hacı Bektaş Velî Hazretleri kendisine zuhûr eder ve "Evladım zahmet ettin, buralara kadar geldin ama Nazilli'de Ali Gâlib Efendi bu zamanın hakikî mürşididir, sen hemân git, onun elin tut" demesi üzerine derhal Nazilli'ye geri döner ve Ali Gâlib Vasfî Efendi'ye biat eder. Kendisini Uşşâkî bir mürşide yönlendirenin manevî olarak Hacı Bektaş Velî olmasından dolayı da Hulûsî Baba, bu Bektaşî neşvesini bir şükran borcu olarak her daim taşıyacaktır.

Bu sebepten bazı araştırmacılar kendisini Bektaşî olarak zikrederlerse de *Divân*'ının tamamı okunduğunda ve halifelerinin yorumlarına bakıldığında öyle olmadığı görüle-

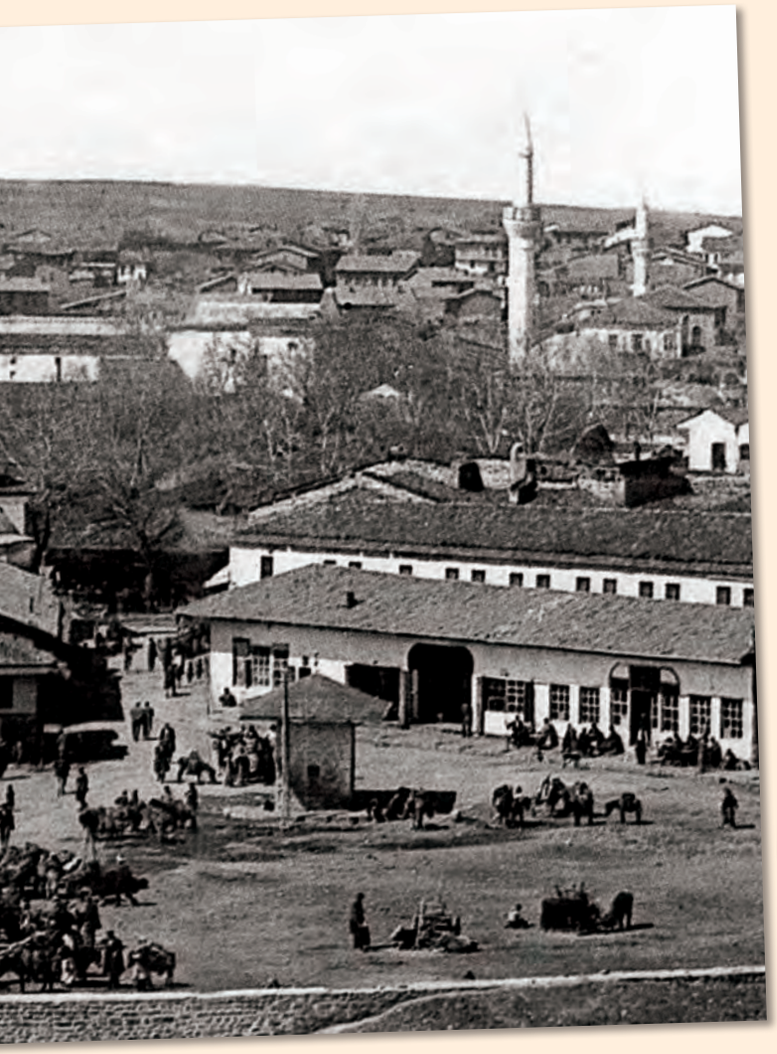

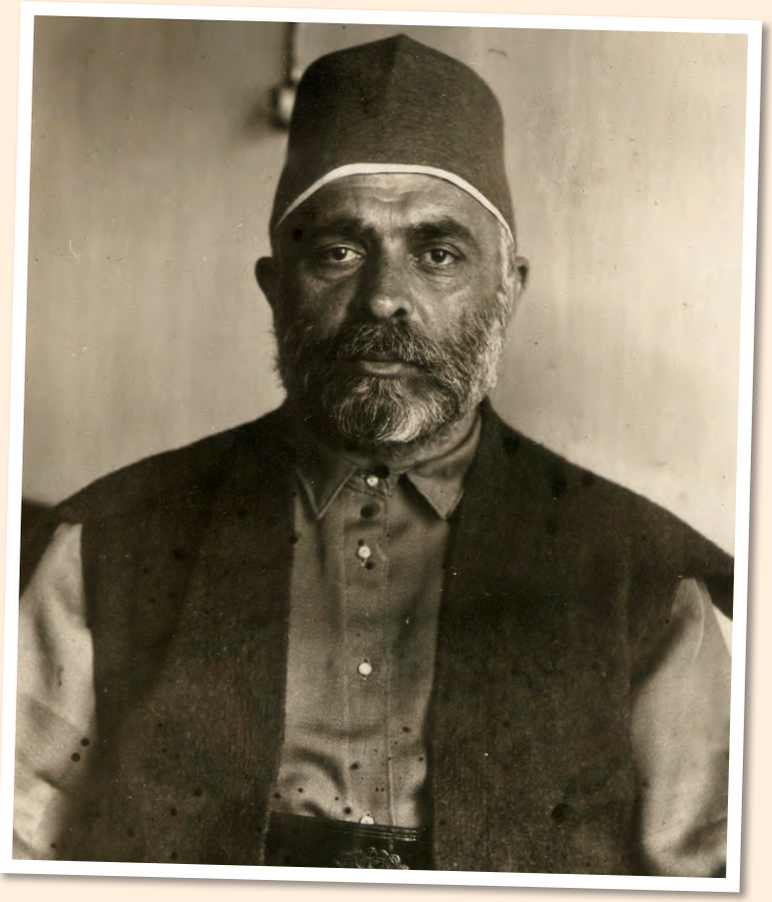

» Meşhur Uşşâkî şeyhleri
Hulûsi Baba ile başlayan Nazenîn-i Uşşâki meşrep, Ahmed Talib-i İrşâdî ile günümüze kadar ulaşmıştır. Solda bu meşrebi temsil eden Uşşâkî şeyhlerinden Mehmet Tevfik Özel, sağda son dönem İstanbul'unun tanınmış simalarından *Sefine-i Evliya* sahibi Uşşâkî Hüseyin Vassaf Efendi. Ortada Hüsameddin Uşşâkî'nin ilk dönem irşad faaliyetlerinde önemli yeri bulunan Uşak'taki Burmalı Camii.

cektir. Mesela son devir Bektaşî Dedebabalarından Bedri Noyan Dedebaba (ö. 1997) hem kendisiyle görüşmemizde hem de eserlerinde birçok Uşşâkînin aslında Bektaşî olduğunu iddia eder, "Nazenîn-i Uşşâkî" tabirini de "Gizli Bektaşî" olarak yorumlardı. Hatta daha da ileri giderek Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin bile Bektaşî olduğunu iddia ederdi:

"...Uşşâkî dergâhları tamamen bu ad altına gizlenmiş Bektaşî dergâhları idiler. Uşşâkî yolunun pîri olan Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Bektaşîliğe intisâb ettiğinden bütün Uşşâkî mürşidleri pîrlerine uyarak Bektaşîlikten nasîb alırlar ve o yola bağlanırlardı" (Bedri Noyan Dedebaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, c.V,129).

Kitabının 6. cildinde yer alan "Ünlü Bektaşîler" bölümündeyse şöyle söyler:

"... Pîrleri Hüsâmeddîn'e uyarak bütün Uşşâkî mürşidleri Bektaşîlikten nasib alırlar. Zaten bunlara Bektaşîlik için kullanılan deyimle 'Nâzenîn-i Uşşâkî' de derler. Mürşidlerinin Bektaşîliğe intisâbı geleneği hâlâ devam etmektedir. Uşşâkîler bütün Anadolu'ya yayılmışlardır. Aydın'da Nazilli ve Karacasu'da çokturlar. Nazilli'de oldukça fazla Uşşâkî-Bektaşî vardır."

Bir başka yerdeyse yine Uşşâkiyeden Bozdoğanlı Fethi Baba'nın (ö. 1921) Hz. Ali methiyesini nakleden Bedri Noyan bu zatın Bektaşî olmadığından hiç bahsetmez. Tabii ki bu görüşlerin ilmî bir dayanağı yoktur ve bu hareket, bir tarikat mensubunun herkesi kendi tarikatından görmek istemesi gayretinden başka bir şey değildir.

Netice olarak Şeyh Ömer Hulûsî Baba, şiirlerinde de görüleceği üzere Ekberî, Melamî, Bektaşî ve nazenîn neş'ede bir Uşşâkî mürşididir. Hulûsi Baba ile başlayan bu meşrep halifesi Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1881) ile günümüze kadar ulaşmış ve bu meşrep mensupları kendilerini "Nâzenîn-i Uşşâkî" diye tanımlamışlardır:

Ben günah itdimse yâ Rab afv ü gufrân sendedir
Bir esîm-i mücrimim çün cürm ü isyân bendedir
Mağfiret kânı keremsin ey kerîm-i âlîşân
Rahmetin deryâsına düşse günâhım kandedir
Hayr u şer senden idüğin bilürüm ammâ yine
İctinâb etmek gerekdir nehiyden çün bendedir
Âşıkânın korkusu Hak'dan cüdâ olduğudur
Bir nefes kılma cüdâ gönlüm sana efgendedir
Kullarına sen yakınsın dâimâ yâ Rabbenâ
Gaflet içre bilmediler dilleri perkendedir
Dü-cihândan pâk olan diller nazargâhın senin
Zâtını dillerde isbât eyleyen gülşendedir
Çün azîmü'ş-şânı bildin hamdü lillâh Tâlibâ
Pir Hulûsî Nâzenin-i Uşşâkî'ye dil-bendedir.

(Mehmet Şamil Baş, *Aydınlı Uşşâkî Şeyhi Ömer Hulûsî ve Dîvân'ı*, İst., 2014.)

Sâdeddîn Nüzhet Ergun, *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi*'ne dair çalışmalarında Ahmed Tâlibî İrşâdî ve halîfesi Hüseyin Hüsnü Baba ile Hasan Basrî Baba'yı Bektaşî şâiri olarak alır. (Sâdeddîn Nüzhet Ergun, *Bektaşî Edebiyât Antolojisi*: C.III; 1.bsk.: *Bektaşî Şâirleri*, 9-10; 26-32; 185; 2.bsk.: *XIX. Asırdanberi Bek-* »

taşî-Kızılbaş Alevî Şâirleri ve Nefesleri, 6-8, 277, 305-309.)

Hulûsî Baba'nın *câmiu't-turûk* neşvesi, halifesinin halifesinin halifesi Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin (ö. 1934) şiirine şu şekilde yansır:

Halvetîyem kesretim vahdet ile pinhân olur
Celvetîyem vahdetim kesret ile ummân olur
Kâdirîyem sırr-ı kudret sırrıma eyler zuhûr
Nakşibendim nakş-ı kalbim
"külli yevmin şân" olur
Şazelîyem kim harîm-i hazretin seyyâriyem
Bedevîyem feyzi- vahdet feyzime feyzân olur
Hem Rıfaîyem bana semm-i nüfus etmez eser
Sırrı-ı Sa'diyem saadet ruhu kalbe kan olur
Câmi-i nât-ı celâl ü vasf-ı cemâl Bayramîyem
Sırr-ı Bektâşem dilimde on iki seyrân olur
Sünbülîyem sünbülistan-ı hakîkattir dilim
Sırr-ı Şa'bânem ki cezb-i Hakk'a dil mestân olur
Mevlevîyem kim külâh-ı istikamet lâbisem
Ravza-yı hadra-yı dil-besteye atşan olur
Hatm-i esmâ merkez-i sırrem Bektaş Velî
Fethedib sırr-ı Sinân ile kal'a-yı kâf-ı kesretten
Şems-i Nûreddin'de dil şerefinde ufk-ı cân olur
Almışım bu nisbet-i şeyhim Şücaaddin'den
Nisbet-i kudsiyyesi mecmûa-i pîrân olur
Cümle pîrân sırrını Sâmî-yi Niyâzî bir bilüp
Pîr-i Uşşâkî'de kul aşkı bulan hayran olur.

Tabii ki bu neşve tedahülünden her Uşşâkî memnun değildir. Bazıları bunu Uşşâkîliği bozan bir durum olarak görür. Mesela kendisi de bir Uşşâkî olan Hüseyin Vassaf (ö. 1929), *Sefîne-i Evliya*'nın 3. cildinde Halvetiyenin Şâbâniyye koluna adını veren Şeyh Şâbân-ı Velî'yi anlatırken bu kolun Bektaşîlikten etkilenmemesini biraz da gıpta ile aktarır:

"...Te'sîs buyurdukları şu'be-i Halvetiyye, tarîk-ı Halvetî'de bir şeh-râh-ı sedâd olmuştur. Virdü's-Settâr'ı aynen kabûl buyurduklarından, elyevm ilâvesiz olarak aslını, her sabâh namâzını müteâkib okumak, tarîkat-ı aliyyelerine asr-ı nisbet edenlerin ilk vazîfesidir. Bektaşîlik neş'esi turuk-ı aliyyenin birçoğuna fürce-yâb olduğu hâlde târik-ı Şa'bânî, lehü'l-hamd, Bektaşîliğe sedd-i sedîd olduğundan, ehl-i sünnet ve'l-cemâa mezhebinin bi-hakkın sâliki olan Şa'bânîler, zamânımız ehl-i tarîkatının mâ-bihi'l-iftihârı denilecek derece-i bâlâ-terîndedir."

Meclis-i Meşâyih reisi Ahmed Muhyiddin Efendi (ö. 1909) Ege taraflarından gelen Uşşâkî şeyhlerinin hallerinin İstanbul Uşşâkîlerinin hallerine uymamasından "Bu gürûh Uşşâkîler Dersaadet Uşşâkî meşâyıhı ile mugâyir bir hal ve vaziyettedir" derken şikâyet eder ama Nazillili olup da İstanbul Aksaray'da bir Uşşâkî dergâhı uyandıran Fahreddin Efendi için "Sulehâdan, musallî, müstakîm, âlim, gayyûr bir zâttır bu mahalli ihyâ eylemiştir" tezkiyesinde bulunur (Ahmed Muhyiddîn, *Mecmau't-Tekâyâ*, s.225).

Hâsılı Nâzenîn-i Uşşâkîler, Ömer Hulusî Baba'dan sonra Ahmed Talibi İrşâdî üzerinden günümüze kadar ulaşan bir Uşşâkîlik neşvesi olarak irfan tarihimizdeki mümtaz yerini almıştır.

» Ay yıldız şeklinde "Yâ Hazret-i Pîr-i Sânî Cemaleddîn-i Uşşâki" yazılı bir levha.

ANADOLU TASAVVUF TARİHİNE NOTLAR -1-
Mahmud Erol Kılıç
Sufi Yayınları, 2015.

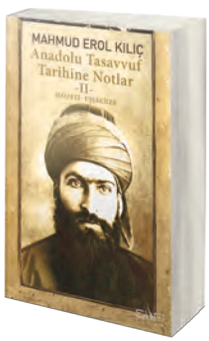

ANADOLU TASAVVUF TARİHİNE NOTLAR -2-
Mahmud Erol Kılıç
Sufi Yayınları, 2016.

Mahmud Erol Kılıç
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi.

TAVSİYE KİTAPLAR

Bu kitapları mutlaka okuyun

Tasavvuf Terimleri Sözlüğü

Süleyman Uludağ
Kabalcı Yayınları

Kavramların Kılavuzu
Tasavvuf sahasında kitap okumak istiyorum ama kavram dağarcığım zayıf diye hayıflanmayın. Bu kitap klasik metinlerin taranmasıyla oluşturuldu. Temel kavramlar ve terimler anlaşılır bir dille okuyucuya sunuluyor. Tasavvuf metinlerini hakkıyla anlamak için muhteşem bir fırsat.

Varolmanın Boyutları

William Chittick
Çev.: Turan Koç
İnsan Yayınları

Düşünme ve Derinleşme
Felsefî, teolojik ve tasavvufî konuları bir Batılı kalemden okumak… "Batılı kalem" deyince hemen aklınıza Oryantalist bakış açısıyla yazılan bir kitap gelmesin. Vahdet-i Vücud hakkında sadece Batı'da değil, İslam dünyasında da var olan çarpık anlayışı doğrultmak adına takdire şayan bir çaba.

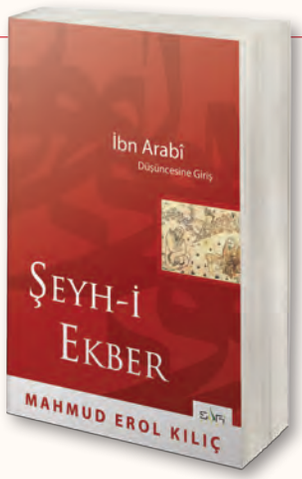

Şeyh-i Ekber

Mahmud Erol Kılıç
Sufi Yayınları

Bâtınî Âlemin Üstadı
Tasavvuf bilim dalında yapılan ilk doktora tezi olan eser, irfan geleneğinin büyük temsilcisi Muhyiddin İbn Arabî'yi tetkik ediyor. Şeyh-i Ekber'in dünya kütüphanelerindeki elyazması eserlerini satır satır okuyan yazar, tefekkür ve tahassüs dünyasına işaretle varlık düşüncesine ışık tutuyor. Tasavvufun anlaşılması en zor kavramı olan vahdet-i vücudu anlamak isteyenlere eşsiz bir eser.

İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar

Toshihiko İzutsu
Kaknüs Yayınları

Şeyhü'l-Ekber'in anahtarı
Prof. Dr. Toshihiko Izutsu Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fususü'l-Hikem*'indeki temel kavramlara ışık tutuyor. Arabî'nin dünya görüşünü varlık bilgisi temelinde ele alan bu eseri okuduktan sonra dünyaya 'hikmet' penceresinden bakacaksınız. Merhum Ahmet Yüksel Özemre'nin çevirisiyle...

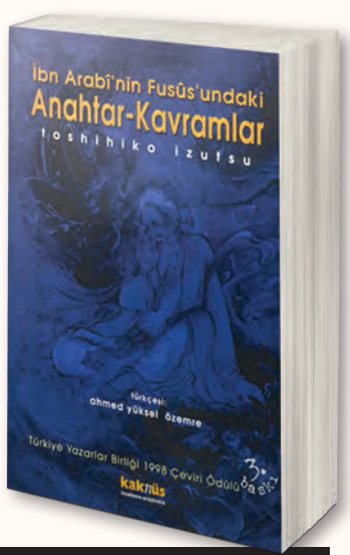

Evliya Menâkıbnâmeleri

Ahmet Yaşar Ocak, Timaş Yayınları

Velîlerden Bir Demet
Tasavvufun İslam kültür tarihine yaptığı katkıların en dikkat çekici tarafı evliya menkıbeleridir. Bu kitap, hem okuyucuyu farklı dünyalara götürecek hem de menkıbelerin derin anlamlarına vâkıf olmasını sağlayacak yetkinlikte.

Amerikalı
Osmanlı Tarihçisi
Prof. Heath W. Lowry

"NİYAZÎ-İ MISRÎ'NİN MEZAR TAŞINI BİR GÜN BULACAĞIM"

Ömrü sürgünde geçen Niyazî-i Mısrî'nin türbesinin ve mezar taşının peşine düşen Bahçeşehir Üniversitesi Öğretim Üyesi **Prof. Heath W. Lowry** ile 17. asrın büyük sufîsinin hayatını, sürgün yıllarını ve Limni'deki dergâhın âkıbetini konuştuk.

KONUŞAN: HALİL SOLAK

Genelde siyasî tarih üzerine çalışıyorsunuz. Yolunuz Niyazî-i Mısrî'ye nasıl düştü?

Aslında biraz ters bir yoldan düştü. Ben 30 seneden beri Limni üzerine çalışıyorum. 1978'de İngiltereli Bizantolog Anthony Bryer ile bir proje başlattık. Amacımız son dönem Bizans vesikaları ile erken dönem Osmanlı vesikalarını mukayese etmekti. Onların ellerinde Selanik'in güneyindeki Aynaroz manastırlarına ait mülklerin vesikaları vardı. Ben de projenin Osmanlı tarafını yapacaktım. Bu proje için arşivde çalışırken Limni için hazırlanmış 7 mufassal tahrir defteri fark ettim. Bunlar üzerinde çalışmaya başladım ve 2013'te *On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Limnos (Limni) Adasında Yaşam* adlı kitabımı yayınladım. Ondan sonra da Niyazî-i Mısrî üzerine çalışmaya başladım.

Niyazî-i Mısrî'nin yolu buraya nasıl düşüyor?

Limni, hem Bizans döneminde hem Osmanlı döneminde popüler bir sürgün yeri. Buraya sürülen çok sayıda Osmanlı arasında en ünlüsü 17. yüzyıl sufisi Halvetîliğin Mısriyye kolunun kurucusu Niyazî-i Mısrî. Asıl ismi Mehmed, Niyazî mahlası. Büyük bir şair aynı zamanda. 1618'de Malatya'da doğuyor. Malatya, Diyarbakır ve Mardin'de okuduktan sonra 1640 yılında Kahire'ye »

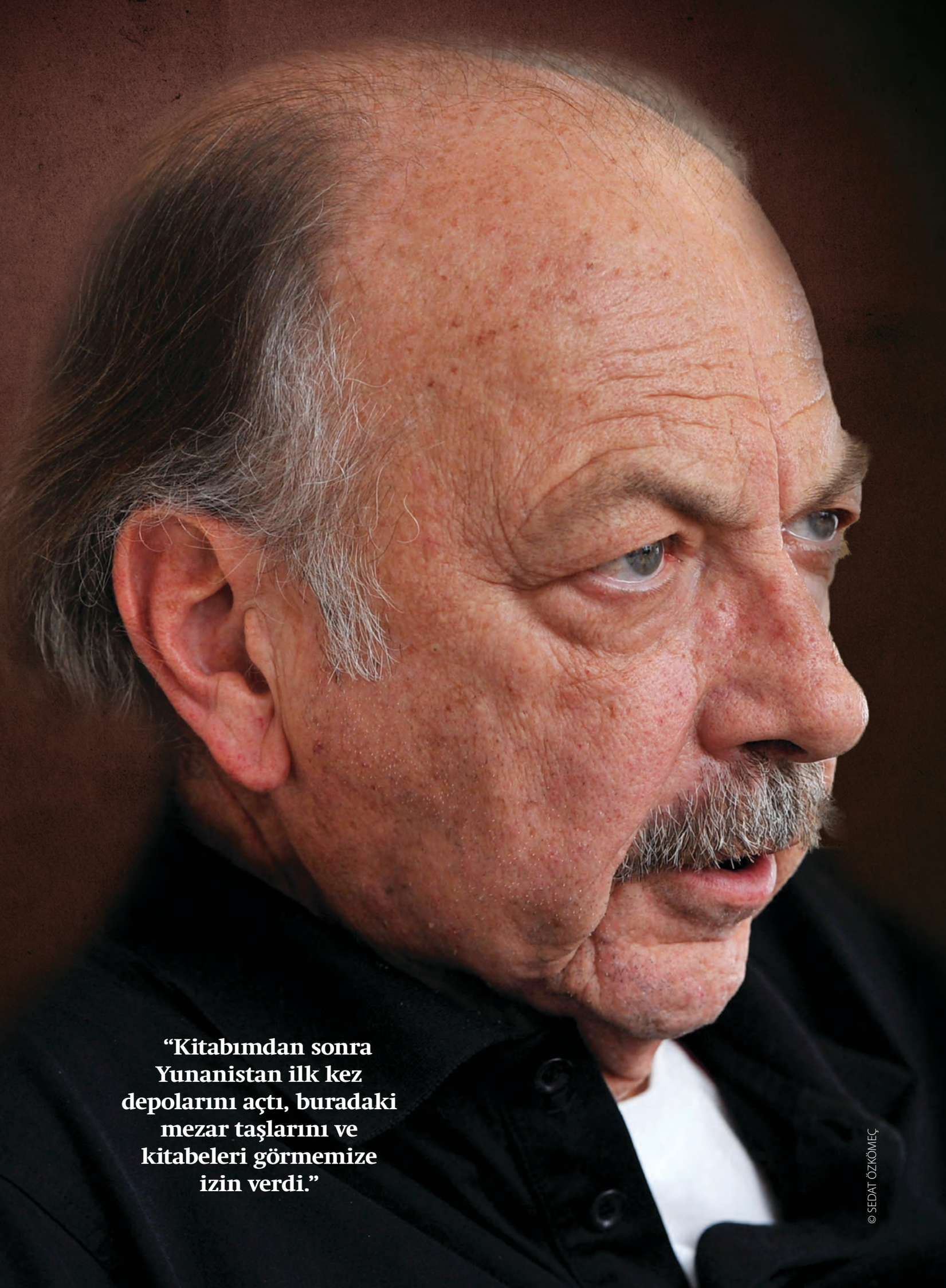

“Kitabımdan sonra Yunanistan ilk kez depolarını açtı, buradaki mezar taşlarını ve kitabeleri görmemize izin verdi.”

© SEDAT ÖZKÖMEÇ

gidiyor ve burada adını bilmediğimiz bir şeyhin tesiriyle tasavvufu benimsiyor. Mısır'dan sonra Suriye ve Anadolu'da çeşitli yerlere uğrayıp payitaht İstanbul'a geliyor. Birkaç ay burada kaldıktan sonra tekrar Anadolu'ya döndüğü ve Uşak-Elmalı'da Halvetî şeyhi Ümmi Sinan'ın 9 yıl hizmetinde bulunduğunu, seyr-i sülûkunu tamamladı.

1661 yılına geldiğimizde Mısrî'nin fikirleri iyice yayılmaya başladı. Tabii o esnada Kadızadeliler hareketi var. Hz. Muhammed'in zamanındaki "saf" İslama dönme çağrısı yapan bu hareketin başında Kadızade Mehmet Efendi bulunuyordu. Mısrî bu ekibin tepkisi ve baskısından dolayı bir avuç müridiyle Bursa'ya gitmek zorunda kaldı. Tabii orada da popülaritesini artırdı ve bir dergâh kurdu. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından Edirne'ye davet edildi. Eski Cami'deki bir vaazı yüzünden Rodos'a sürüldü ve kalede 9 ay hapsedildi.

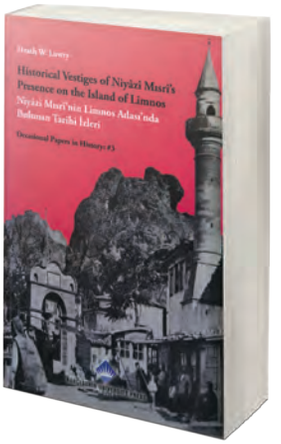

NİYÂZÎ MISRÎ'NİN LİMNOS ADASI'NDA BULUNAN TARİHİ İZLERİ
Heath W. Lowry
Bahçeşehir Üniversitesi Yay., 2011.

Sonra tekrar Bursa'ya dönebiliyor mu?

İzin veriliyor Bursa'ya dönmesine. Ancak 3 sene sonra Bursa kadısının şikâyeti üzerine 15 sene kalacağı Limni'ye sürülüyor. Düzensiz olarak tuttuğu günlüğünde bir sene kaleye kapatıldığını ondan sonra salındığını yazıyor. Kalenin altındaki İskele Camii'nde ikâmet ediyor. Burada çok sıkıntılı günler geçirmiş. Senelerce bu caminin dışına adım atmıyor mesela. 1692 yılının Ramazan'ında Sultan II. Ahmed'in bir fermanıyla sürgün hali sona erdi ve Bursa'ya geri döndü. Padişah sefere çıkarken genel bir çağrı yaptı, o da 200-300 müridini topladı. Bu grubun bir isyan hareketi başlatabileceği yönünde uyarılan Sultan, Mısrî'ye Bursa'da kalması yönünde haber gönderdi.

Mısrî ne yaptı peki?

Padişahı dinlemedi ve müridleriyle ordunun geçici olarak konakladığı Edirne'ye doğru yola çıktı. Tekirdağ'a yaklaştığını duyan Sultan, ona ve müridlerine orada kalmaları emriyle birlikte yüksek bir meblağ da gönderdi ancak Mısrî bunu reddetti ve öğle namazından önce Selimiye Camii'ne ulaştı. Onun geldiğini duyan büyük bir kalabalık camiye akın etti. Tam o sırada bir bahaneyle dışarıya çıkarıldı ve tutuklanarak 30 müridiyle birlikte yeniden Limni'ye sürüldü. Limni'ye döndüğünde 75 yaşındaydı artık. Caminin minberinde yaşıyor, yemeyi içmeyi ve iletişim kurmayı reddediyordu. Zaten bir sene bile geçmeden, 16 Mart 1694'te vefat ederek buraya defnedildi.

Sizin maceranız da bundan sonra başlıyor değil mi?

Evet. Benim Limni'ye yaptığım seyahatlerin birinde kaleden bakıyordum. Bir kubbe gördüm. Dikkatimi çekti. Sonra anladım ki Mısrî dergâhının semahanesinin kubbesiymiş. Ancak Limni'ye 3. gidişimde buraya girebildim çünkü o zaman burada bir market vardı ve semahaneyi depo olarak kullanıyorlardı ve asla girmeme izin vermiyorlardı.

Hâlen depo mu?

Şu an temizlendi ve koruma altına alındı. Semahanenin yanında aslında Mısrî'nin türbesi vardı. 1940'ların sonunda yok edilerek 4 katlı bir iş hanı yapılmış. Limni'de bugün hala insanlar arasında Mısrî ve dergâhı biliniyor. İlginç bir söylenti var hatta adada. Kasabada daha evvel cami olan

HEATH W. LOWRY KİMDİR?

1993'ten 2013'e kadar Princeton Üniversitesi'ndeki Osmanlı ve Modern Türkiye Kürsüsü'nde Atatürk Profesörü olan Heath W. Lowry, hayatını Türklere adamış bir Osmanlı tarihçisidir. Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümünün kurucu üyeliğini (1973-1980) yapmış, uzman olduğu erken dönem Osmanlı tarihi üzerine birçok eser yazmış, hem Türkiye hem de ABD'de, Boğaziçi, Bilkent, Bahçeşehir ve Harvard üniversitelerinde dersler vermiştir. 1983'te Washington DC'de kurulan Institute of Turkish Studies'in kurucu üyelerindendir ve 1993'e kadar bu kurumun yöneticiliğini yapmıştır.

Hâlen Bahçeşehir Üniversitesi'nde Mütevelli Heyeti Başkanı Danışmanı ve Osmanlı ve Türk Tarihi Uygulama ve Araştırma Genel Koordinatörü olarak görev yapmaktadır.

Aynı üniversitede Osmanlı Balkanları (1352-1923) üzerine seminler ve yüksek lisans dersleri veren Lowry'nin yayımlanmış bazı kitapları şunlardır: *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1481-1583*, 4. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010; *Seyyahların Gözüyle Bursa*, 1326-1923, Eren Yayınları, 2004; *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*, 1350-1550: *Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., 2008; *Evliya Çelebi'nin Ayak İzlerinde: Meşhur On Yedinci Yüzyıl Seyyahının Gözlerinden Batı Balkanlar*, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., 2012.

» **Limni'deki dergâh**
Malumat dergisindeki bu fotoğrafın altında "Mısrî Niyazî Hazretleri'nin türbe-i şerifleri kapısı" ifadesi yer alıyor (6 Eylül 1900, s. 252).

© MUSTAFA ARMAĞAN

» Niyazi-i Mısrî'nin biraderi Ahmed Efendi'nin mezar taşı (Merkezefendi Mezarlığı).

yer, sinema haline getirilmiş. Anlattıklarına göre türbe yıkıldığı günün gecesinde sinemada bir yangın çıkmış ve 90 kişi yanarak can vermiş. İnsanlar bunu türbenin yıkılmasına bağlıyorlar. Bunu pek çok kişiden dinledim.

Limni 1912'de Yunanlar tarafından işgal ediliyor. Zaten hiçbir zaman Türk nüfusu çok değildir adada. 3 tane Türk köyü vardı, onlar mübadeleye kadar kaldılar, sonra Anadolu'ya geldiler. Ben onların nereye gittiklerini çok araştırdım. En sonunda Eski Foça'ya yerleştiklerini öğrendim. Birkaç kişiyle görüştüm, onlar da bana bu sinemadaki yangın bahsini anlattılar.

Sizin peşine düştüğünüz bir diğer mesele de Mısriyyenin âsitânesinin Bursa'da mı yoksa Limni'de mi olduğu. Bu konuda bir neticeye ulaşabildiniz mi?

Öncelikle şu argümanları değerlendirelim: Limni adası Niyazî-i Mısrî'nin türbesine ev sahipliği yapıyor. Mısriyye dergâhları da Kuzeybatı Anadolu'da değil daha ziyade Ege havzasında odaklanıyor. Bursa dergâhının şeyhi Mehmed Şemseddin (Ulusoy) Efendi Limni'yi 7 defa ziyaret ediyor.

Bu neyi gösteriyor?

Bu, onun da Limni'deki dergâhı âsitâne, yani merkez dergâh olarak kabul ettiğini gösteriyor bana kalırsa. Arşiv belgelerine baktığımızda da devletin benzer şekilde bu durumu kabul ettiğini anlıyoruz. Mesela Sultan II. Abdülhamid, 800 altın lira vererek Limni dergâhını yenilettiriyor. Hatta daha sonra onun emriyle buranın fotoğrafları çekiliyor. Amacı açık tabii: Tahsis ettiği ödeneğin gerçekten amacı için kullanılıp kullanılmadığını denetlemek. Sıraladığım verilerin hepsi bana kalırsa burasının âsitane olduğunu kanıtlıyor.

Devam ediyor musunuz çalışmaya?

Niyazî-i Mısrî'nin türbesi ve mezar taşı yok. Bildiğim kadarıyla Mısrî'nin müridleri şeyhlerinin kemiklerini mezarından çıkarıp Anadolu'ya getirmediler. Benim mezar taşını bulma yolunda bir ümidim var. Mesela son ziyaretimde semahanenin etrafında dolaşırken oradaki evlerde oturan biri beni çağırdı. Kapıdan girdiğimde çeşmenin yanında Osmanlı dönemine ait bir mezar taşıyla karşılaştım. Böyle sürprizler oluyor. Limni, Midilli ve Semendirek'teki mevcut Osmanlı kitabelerinin yayınlanması amacıyla bir proje başlattım Mısrî'nin yahut müridlerinin mezar taşlarını bulabilirim diye. Yunanistan Kültür Bakanlığı'yla birlikte.

Ben Limni'deki kitabeler üzerinde çalışıyorum. Bu proje sayesinde Yunanistan ilk kez depolarını açtı ve buradaki mezar taşlarını, kitabelerini görmemize izin verdi. Bu gelişmeler bu kitaptan sonra oldu. Ben de Mısrî'nin mezar taşını bir gün bulacağım inşallah!

Hat Sanatına Sufiyâne Bir Yorum
Tekke Yazıları

Sûfî Bursa: Bursa'da Tasavvufî Kültür, ed. D. Y. Karataş, Bursa, 2013.

HÜMEYRA ULUDAĞ humeyrauludag@yahoo.com

On sekizinci yüzyılda Sultan III. Ahmed dönemi (1703-30) ile başlayarak 19. yüzyıl boyunca siyasî, iktisadî, askerî ve sosyal değişimlerin etkisi altında farklı bir sanat anlayışının oluşmaya başladığı görülür. Bu değişim, Osmanlı toplumunun önemli kurumlarından tekkelerin de sanat faaliyetlerine de yansıyacaktır.

Bugün genellikle "tekke yazıları" denilen tekke ve tasavvuf kültürü kaynaklı hat sanatı eserlerinin büyük oranda bu değişen sanat anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Batılılaşma süreciyle birlikte Osmanlı dünyasına giren yeniliklerden biri de duvara tablo asma modasıdır.

Hat sanatı, Batı kaynaklı tablo asma geleneğinin Osmanlı kültürüne sorunsuz olarak adapte edilebileceği nadir alanlardan biriydi. Bu noktada tekke yazıları, gerek dinî ve tasavvufî unsurları, gerekse ihtiva ettiği birtakım Batı sanatı etkili figürlerle bir senteze ulaşarak toplumda moda etkisiyle oluşan talebi karşılama görevini üstlenmiştir.

Hat ile resim sanatı arasında bir noktada duran tekke yazıları sanatçıya yeni bir platform oluşturmuştur. 18. yüzyılın sonundan tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar üretilen bu yazılar hem içerik ve anlam, hem de sahip oldukları sanat değeri açısından hat sanatının klasik örneklerinden büyük farklılıklar gösterir. Bu farkı yaratan en önemli özellikleri ise içerdikleri sembolik öğelerdir.

Sufiler, yaşadığımız zahirî âlemin sonsuz çeşitliliğiyle Hakk'ın birliğine işaret eden bir ayetler sistemi olduğunu, eşyaya ilahî ve hakiki birlik gözüyle bakılması gerektiğini söylerler.

Âleme tevhid gözüyle bakan bir sufi için yaratılmış her şey, Hakk'ın bir ayeti, yani delilidir ve bu ayetlerin her biri sufinin seyr-i sülûkunda yaşadığı mistik tecrübeleri harekete geçirir. Sufilerin hakikate ulaşmada maddî âlemle aralarında kurdukları bu iletişim, zaman içinde harf, sayı ve figürlerle oluşturulan ve bugün "tasavvuf sembolizmi" olarak adlandırılan bir semboller sistemini oluşturmuştur. Bu sembolizmin pek çok alanda dışavurumları izlenir.

Yazıda figürlerin yer alması tasavvuf sembolizminin yansıtılabilmesi açısından gereklidir. Çünkü figürlü bir yazıyla elde edilebilecek etki, figürsüz olandan çok daha fazladır.

Özellikle okuma-yazma oranının yüksek olmadığı bir toplumda girift olarak istiflenmiş bir yazının anlaşılabilirliği şüphelidir.

Ancak tekke yazılarında hat karmaşık bile olsa figürler üzerinden yapılabilecek basit bir okumayla doğru sonuca ulaşılabilir. Çünkü tekke yazılarında kullanılan figürlerin çoğu İslam tasavvufunun tarikatlar aracılığıyla geniş kitlelere yayılması sonucunda halkın kolektif hayal dünyasına yerleşmiştir.

Görsel olarak yapılan küçük bir uyarı bütün bu hafızayı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca figüratif öğeler yoluyla tekke yazıları farklı bir mecraya çekilip kutsiyet de kazanır.

Tekke yazıları, genellikle tarikatın bilinen bir cihazının ya da sembolünün -bu genellikle bir taç olur- bir levha üzerine, etrafında tarikatın sancak, keşkül, teslim taşı, teber, asa ve zülfikâr gibi diğer sembolleriyle birlikte simetrik olarak dizilmesiyle oluşan ve çoğu zaman bunlara bir yazının eşlik ettiği düzenlemelerdir.

İsmini taşıdıkları velinin manevî rahmetiyle bulundukları mekânı kuşatan tekke yazıları, bu mistik havayı içerdikleri tasavvufî sembollerin yardımıyla yaratırlar. »

İsmini taşıdıkları velînin manevî boyutuyla bulundukları mekânı kuşatan tekke yazıları, içerdikleri tasavvufî semboller yardımıyla mistik bir hava doğururlardı. Semboller taç, sancak, teber gibi âletler olabileceği gibi çiçek, kuş, aslan gibi bitki ve hayvanlardan da seçilebilirdi. Peki bu semboller ne anlama geliyordu?

Kalp hizasında taşınırdı: Adı 'Teslim taşı'

Bektaşî dervişleri acziyet, tevazu ve teslimiyetlerini belirtmek için boyunlarına "teslim taşı" denilen bir kolye asarlar. Bektaşîliğin en yaygın sembollerinden teslim taşı, "Balım taşı" veya "balgamî taş" denilen oniks taşından el ayası büyüklüğünde yapılır ve kenarına iç bükey 12 dilim açılır. Bu dilimlerin, 12 İmamın söz ve davranışlarıyla zahirî ve batınî sırlarına işaret ettiğine inanılır. Teslim taşının üstünden altına kadar açılan delikten boyna asmak için bir ip geçirilir. İpin boyna geçen ve biraz kalın olan kısmı, derisi yüzülerek öldürülen Seyyid Nesimî'yi, kaytanı Hallac-ı Mansur'u, taşın dış yüzü Hz. Hatice'yi (ra), iç yüzü ise Hz. Fatıma'yı (ra) sembolize eder. Taşın alt ve üst kısmına yerleştirilen ve "habbe" denilen altışar köşeli iki küçük taş ise Bektaşîlikteki Hz. Hasan (ra) ve Hz. Hüseyin (ra) sevgisine işaret eder. Derviş ve muhibbe baba tarafından tekbirlenerek takılan teslim taşı kalp hizasında taşınır.

Bektaşî tarikatına ait tekke yazılarında sıkça rastladığımız teslim taşı, genellikle kompozisyonun ortasında, taca asılmış biçimde ve kimi zaman üzerinde "Muhammed, Ali, Hasan-Hüseyin" isimleri yazılı şekilde betimlenir. Tacı, pîrin bir çeşit sureti olarak kabul ettiğimize göre, teslim taşının taca asılı olarak resmedilmesi de bu varsayım içinde bir anlam kazanır. Kalp hizasında taşındığını belirttiğimiz teslim taşıyla taç arasındaki orana dikkat edildiğinde bunun insanın beden ölçülerini anımsattığı görülür. Hatta bazı levhalarda tacın altına iki göz bile resmedilir. Buradan yola çıkarak yazıdaki teslim taşı-taç birlikteliğinin, pîrin maneviyatını vücuda getirdiği söylenebilir.

Sûfî Bursa: Bursa'da Tasavvufî Kültür, ed. D. Y. Karataş, Bursa, 2013.

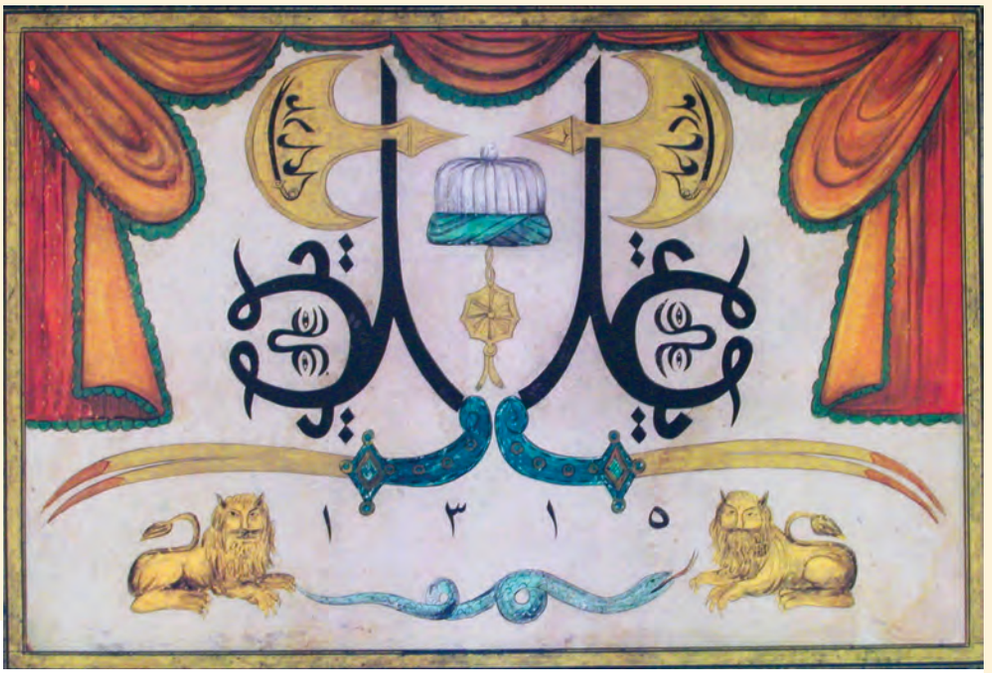

Ruhun Rabbine dönüşü: Kuş

Mutasavvıflar Hz. Muhammed'i "Şah-ı murgân-i melekût" (melekler âlemindeki kuşların şahı), arınmış insanın ruhunu da "Şahbaz-ı sidre-nişîn" (Sidretü'l-müntehâya konan şahin) olarak tanımlamış ve insan-ı kâmille ilişkilendirdikleri kuşları terminolojilerine bu şekilde yansıtmışlardır. Menkıbelerdeki sufilerin semavi yolculukları, aslında bu arınmış ruhun geçirdiği safhalardır. Ayrıca uçmak eylemi sufilerin en çok gösterdikleri kerametlerden biridir. Son yılların İstanbul sufi çevrelerindeki yaygın inanışa göreyse, velinin maneviyatı isminin yazılı olduğu levhanın üzerinde uykudaki bir kuş şeklinde durmaktadır ve levhadaki isim okunduğunda bu kuş uyanıp uçarak niyaz edenin duasına cevap vermektedir.

Yazılarda betimlenen kuşlar çeşitlilik arz etmektedir: Örneğin Bektaşîliğe ait tekke yazılarında betimlenen kuş genelde güvercindir. Velâyetnâmeler, Hacı Bektaş'ın Horasan'dan Anadolu'ya "güvercin donunda (şeklinde)" geldiğini ve şimdiki Hacıbektaş ilçesinin dışında Sulucakarahöyük'e konduğunu yazar. Bir diğer kuş da tasavvuf dilinde kutsî ruh anlamına gelen bâzdır (doğan-şahin). Tasavvufta avcının kuşları şahin ve doğanla avladığı gibi, Allah'ın da irşad etmek istediği kullarını kutsî ruh veya velisi aracılığıyla kendi huzuruna getirdiği inancı vardır. Özellikle Kâdirîliğe ait yazılarda kullanılan bâz figürü, karşılaştığı kimseleri hemen tesiri altına aldığı için "Bâzullah" (Allah'ın şahini) ya da "Bâzü'l-eşheb" (avını kaçırmayan şahin) unvanlarıyla anılan Abdülkâdir Geylânî'nin alâmetidir. Kelimelerle incelikli bir şekilde oynayan sufilerin doğana "bâz" demelerinin nedeniyse bu kuşun sahibinin sinesine geri dönmek istemesindendir (Geri kelimesinin Farsçadaki karşılığı "bâz"dır). Dünyevî sürgününden dönerek efendisinin koluna konup başıyla sahibinin göğsüne sürtünen bâz, kayıp ve şaşkın olan ruhun huzur ve sükûn içinde Rabbine dönüşünü simgeler.

Burhan göstergesi: Aslan

Tekke yazılarında sufilerle alakaları olduğu düşünülen ve menâkıbnâmelerde zikredilen hayvanlara da yer verilir. Bunlardan en sık karşılaşılanı aslandır. Hemen bütün dönem ve yörelerde güç, cesaret, haşmet ve dayanıklılığın simgesi olan, resimleri bayraklara, armalara, paralara konup heykelleri yapılan aslan tasavvufta, tefekkürün aksine eylemi sembolize eden bir figürdür. Bazı sufilere göre ise insan-ı kâmilin ve dervişe mistik deneyimleriyle yol gösteren mürşidin simgesidir. Bunların yanı sıra menkıbelerde velilerin davranışlarıyla ehlileştirdikleri gerçek aslanlardan sıkça bahsedilir.

Alevî inancında önemli yeri olan Hazret-i Ali'nin (ra) "Esedullah", yani Allah'ın aslanı olduğuna inanılması, miraçta meydana geldiği söylenen bir kerametle ilgilidir. Buna göre, Miraç sırasında Hz. Muhammed'in (sas) karşısına bir aslan çıkar ve kendisinden yüzüğünü ister. O da verir. Ertesi gün Hz. Peygamber ashabına miracı anlatırken Hz. Ali ağzından yüzüğü çıkarır ve kendisine iade eder. Bu kerametin sonucunda da Hz. Ali'ye "Esedullah" denir. Bektaşî tarikatına ait tekke yazılarında aslanın sıkça betimlenmesi bu kerametten dolayıdır. Burada aslan, Hz. Ali'nin kendisidir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin üzerine gelen aslanları eliyle sıvazlayıp uysallaştırarak kendisine bağlaması gibi kerametleri varsa da Bektaşî tekke yazılarında betimlenen aslan, temelde Hz. Ali ile ilgilidir.

Aslan betimlemelerinin yer aldığı bir diğer grup ise Seyyid Ahmed er-Rifaî türbesindeki tasvirlerdir. Aslanların, Bektaşîlikle etkileşim sonucunda bu tasvirlerde yer aldığı düşünülebilir. Ancak türbenin iki yanına karşılıklı olarak yerleştirilen aslanlar Ahmed er-Rifaî'nin aslanlara hükmettiği ve onları binek olarak kullandığı yolundaki rivayetle kendisinin ilâhî burhan ve kerametlerine gönderme yapmaktadır. »

Kıyamet gününde altında toplanacağımız: Sancak

Tekke yazılarında sıklıkla kullanılan sancak gerek İslam, gerekse Osmanlı kültüründe önemli olan bir semboldür. Hz. Muhammed zamanında savaşlarda kullanılan ve "Ukâb" ismiyle bilinen sancak, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Osmanlılara intikal etmiş ve padişahların halifeliğinin simgelerinden biri olarak Osmanlı kültüründeki yerini almıştır. Osmanlı sancağı da sultanı, dolayısıyla devleti temsil ettiği için kutsaldır.

Osmanlı saray teşrifatından çokça etkilenen tarikatlarda da sancak kullanımı yaygındır. Tekkelerin tevhidhane ya da türbe gibi bölümlerini gösteren resim ve fotoğraflardan sancakların tekke içinde yaygın biçimde kullanıldığı anlaşılır. Özellikle mihrabın iki yanına yerleştirilen sancaklar, türbelerde sandukaların arkasına da asılmıştır.

Son devir mutasavvıfları arasında kıyamet gününde her pîrin bir sancağı olacağı, mürid ve muhiblerinin onun altında, bütün tarikatların sancaklarının da Hz. Muhammed'in "livaü'l-hamd" isimli sancağı altında toplanacağı inancı vardır. "Şâfi'-i rûz-i ceza" (kıyamet gününün şefâatçisi) olan Hz. Muhammed gibi aynı sıfatı taşıdığına inanılan pîrler de bu günde kendilerinden istimdat (yardım) dileyenlere şefâatçi olacaklardır.

Rifâî kültüründe Ahmed er-Rifâî'nin ve tarikatın "alâmet-i farikası" olan çift sancağın özellikle bu tarikata ait tekke yazılarında ön plana çıkması, tarikatın pîri Ahmed er-Rifaî'nin unvanından kaynaklanır. Tasavvufî terbiye- sini tamamlayan Ahmed er-Rifaî'ye hocası Ebu'l-Fazl Vâsıtî'nin icazet verirken zahir ve bâtın ilimlerine sahip bir âlim ve sufi olduğunu belirtmek için "Ebü'l-alemeyn" (çift sancak sahibi) unvanını verdiği rivayet edilir. Bir başka rivayetse Ahmed er-Rifaî'ye kutupluk makamının teklif edildiği, vazifeden affedilmesini istemesi üzerine makamın Abdülkâdir Geylânî'ye verildiği, onun ölümünden sonra tekrar kendisine teklif edilince kabul ettiği ve böylelikle iki kez kutbiyet makamı verildiğine inanılan Ahmed er-Rifaî'nin bu unvanı almasıdır.

Savaşçı dervişlerin aksesuarı: Teber

Teber, mürşidi tarafından seyahat izni verilen dervişe, izinle beraber verilen, tek veya çift ağızlı bir çeşit baltadır ve derviş çeyizlerinden biridir. Önceleri uzun seyahatlere çıkan dervişlerin korunma silahı olarak kullandıkları teber, sonraları sembolik bir ifade kazanmış ve taşıdıkları aksesuarlardan biri haline gelmiştir.

Kalenderîlerin ve bunların 16. yüzyıl Anadolu'sundaki uzantıları olan Rûm Abdallarının amblemlerinden olan, yeniçerilerde de savaş ve savunma silahı olarak kullanılan teber, genellikle Bektaşîliğe ait tekke yazılarında kullanılan bir figürdür. Ancak Bektaşîlik gibi Kalenderî kökenli birtakım heterodoks eğilimler gösteren Rifaîlik ve Mevlevîliğe ait tekke yazılarında da görülür. Genelde bu kompozisyonlarda taç, teslim taşı ve zülfikâr gibi tekke cihazlarıyla birlikte betimlenen ve üzerine "Meded Yâ Ali" ya da "Nâd-i Ali duası" yazılan teber, Seyyid Ahmed er-Rifaî türbesi tasvirlerinden bazılarında türbenin arkasına iliştirilmiş şekilde tasvir edilir. Tekke yazılarında da teber, "Gaziyân-ı Rûm" geleneğini yaşatan savaşçı dervişleri sembolize eder durumdadır.

Ruhanî saltanatın simgesi: Taç

Bütün tarikatların tekke yazılarında kullandığı vazgeçilmez ortak figür taçtır. Asalet, kudret, ihtişam ve saltanat simgesi olarak başa giyilen süslü ve değerli başlık anlamına gelen taç, tasavvufta tarikat şeyhlerinin ruhanî saltanat ve manevî devlet simgesi olarak giydikleri başlığa denir. Sultanların dünyevî saltanatını sembolize eden taç karşısında dervişlerin de başlıklarını taç olarak adlandırmalarındaki ironi, sufilerin bâtınî zenginliği dünyevî zenginlikten üstün görmeleriyle ilgilidir. Tacın kutsallığı, önemi ve anlamı Hz. Muhammed (sas) ile ilişkilendirilir. Taç, Hz. Peygamber'in Mirâç yolculuğunda, kendisine Allah tarafından Cebrail ile gönderilen çeyizde bulunan emanetlerin en önemlilerindendir. Bu bakımdan Hz. Muhammed'den tarikat silsilesini izleyerek intikal eden "irşada mezuniyeti" temsil etmektedir. Ayrıca her alanda kişinin sosyal kimliğini, tasavvufta ise bağlı olduğu tarikatı ve buradaki mertebesini belirleyen bir işaret niteliği taşır. İslam geleneğinde insan yüzünün resmedilmesi günah sayıldığından, minyatürlerde ve resimlerde kutsal şahsiyetler yüzleri nikaplı (örtü, peçe) ve başlarında kimliklerini temsil eden bir taç olduğu halde betimlenirler. Buradan da anlaşılır ki, tacın kişinin kimliğiyle bütünleşen bir ilişkisi vardır. Tacın tekke yazılarında en çok kullanılan unsur olması ancak bu ilişki ile açıklanabilir. Taç üzerinde hangi pîrin ismi yazılıysa levha artık onun manevî suretidir. Bu nedenle tâc-ı şerif biçiminde istiflenmiş bir levhaya tasavvuf ehli arasında derin bir saygı gösterilir. Çünkü bu hat artık bir yazı olmaktan çıkıp şeyhin maneviyatına bürünmüştür. Tekke yazılarında taç genellikle bir sehpa üzerine yerleştirilmiş halde betimlenir. »

Hikmetlerin kitabı: Çiçekler

Tekke yazılarında pek çok çiçek motifinin de süsleme öğesi olarak kullanıldığı görülür. Ancak bunlardan sadece gül ve sümbül tasavvufî açıdan içerdikleri simgesel anlamlarıyla yazılarda yer alır.

19. yüzyılda İstanbul'a gelen Batılı ressamlardan Thomas Allom, Türklerin çiçeğe ve özellikle güle karşı özel bir ilgileri olduğundan, hatta aralarında bir çiçek dili oluşturduklarından ve her çiçeğin bir anlam ifade ettiğinden bahseder. Şüphe yok ki, Türklerin çiçeklere karşı bu ilgilerinin sebebi tasavvuf kültüründen kaynaklanır.

Tasavvufta, çiçeklerin ve bahçenin bazı sembolik açılımları olduğu bilinir. "Allah, doğaya ve insan ruhuna işaretler yerleştirmiştir ve onları görmek, anlamak gerekir" (51/20-21) ayetinden yola çıkan tasavvuf ehli için, bahçedeki her çiçek Allah'a hamd eden bir dil ve üzerinde Allah'ın hikmetlerinin yazılı olduğu bir kitaptır. Bu nedenle tasavvuf ehli, ilahî güzelliğin tecelli ettiği bu çiçekleri temaşa için bahar aylarında kırlara çıkıp bahçelerde gezinmeyi tavsiye etmiş, hatta bunu bir ritüel haline getirmiştir.

Tasavvufî lisanda gönülde meydana gelen bilginin meyvesi olarak ifade edilen gül, kimi zaman Allah'ın güzelliğinin, kimi zaman da Hz. Muhammed'in simgesidir. "Kırmızı gül Allah'ın mehâbetinden (heybet, celal, ululuk) bir parçadır" hadisi ve gülün Hz. Peygamber'in terinden bittiği yolundaki inanış, sufilerin güle karşı duydukları sevgiyi açıklar (Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı: 2001, s. 220). Tasavvuf sembolizmindeki bu genel anlamıyla gül, birçok tarikatın tekke yazılarında süsleme unsuru olarak kullanılır.

Kâdirîliğe ait tekke yazılarında kullanılan gül motifi tarikatın pîri Abdülkadir Geylanî'ye atfedilen bir menkıbeyle ilgilidir. Geylânî, Bağdat'a geldiğinde durumdan rahatsız olan Bağdat meşâyihi kendisine "Bağdat şeyhlerle doludur" manasına gelen su dolu bir tas gönderir. O da içine bir gül bırakıp "Bir gül ile su taşmaz" diyerek tası geri gönderir. Sonuç olarak karşılarındaki şahsiyetin önemini anlayan şeyhler, "Bu şeyh hepimizin gülüdür" diyerek onu karşılar. Bu nedenle gül,

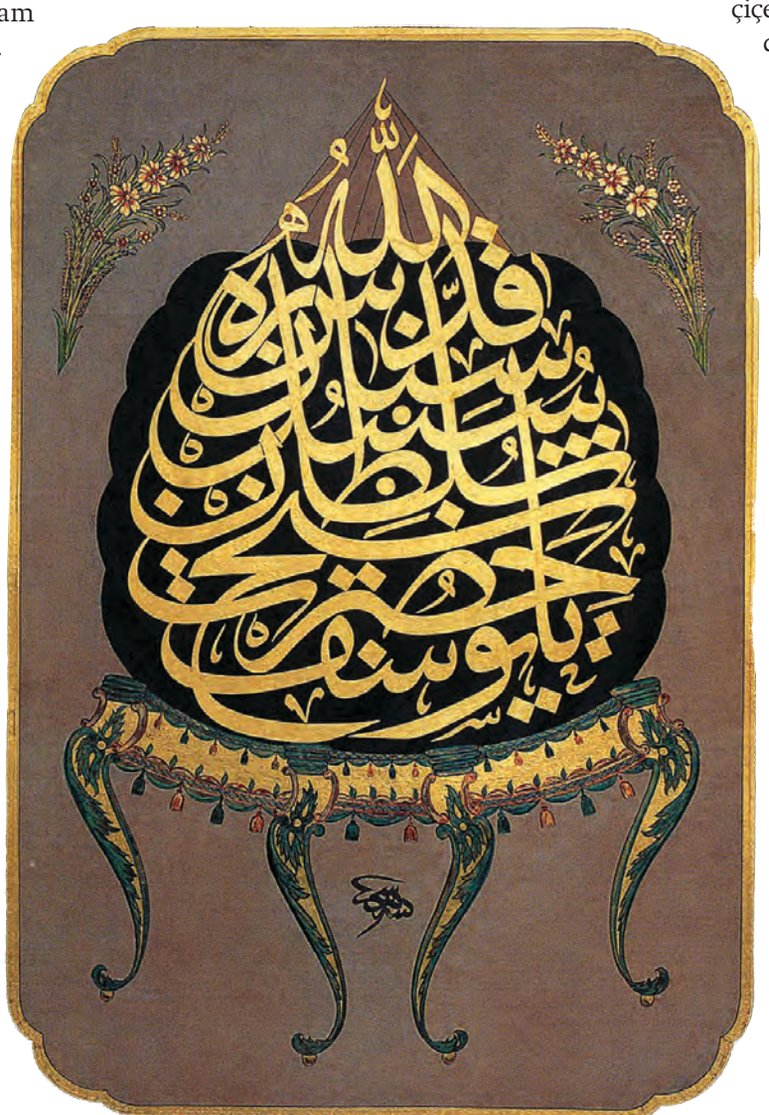

Kadirî tarikatının alametlerinden sayılır.

Tekke yazılarında betimlenen bir diğer çiçek olan sümbül Osmanlı kültüründe çok sevilmiş, hatta adına şiirler yazılıp kitaplar hazırlanmıştır. Divan edebiyatında sevgilinin kıvrım kıvrım zülüflerinin yanı sıra, gençlerin yeni biten sakallarını (sünbül hat/hatluca) ifade etmek için de kullanılır. Tekke yazılarında sümbül, adını kurucusu olan Şeyh Yusuf Sünbül Sinan'dan (ö. 1529) alan Sünbüliye tarikatıyla özdeşleştirilir. Yusuf Sinan Efendi'nin neden Sünbül Efendi olarak anıldığını bilmiyoruz.

Bu konuda Nezihe Araz, şeyhin sümbüllere karşı aşırı sevgisinden bu ismin ona yadigâr kalmış olabileceğini söyler. Başka bir rivayete göre de bir gün vecd halindeyken bahçesindeki sümbüllerin tesbihatta bulunduğunu görmüş ve o günden sonra hiçbir çiçeği koparmamıştır. Bundan dolayı Sünbül Sinan olarak anılmış, tekke yazılarında da sümbül, Şeyh Yusuf Sinan'ın alameti olmuştur.

Sonuç olarak tekke yazıları izleyici üzerindeki manevî havayı, yukarıda bahsi geçen sembolik öğelerin yardımıyla oluşturmuşlardı.

Bir yönüyle izleyici üzerinde etkili olan yazılar, diğer yönüyle de üzerinde ismini taşıdığı veliye hem bir övgü, hem de ondan bir niyaz niteliği taşır.

Ortaya çıktıkları tekke ortamının tasavvufî anlayışı ve heterodoks eğilimleri, dönemin tekkeler ve tarikatlar arası bağlantı ve etkileşimleri, tekke-siyaset ilişkileri ve devrin Batı etkili moda anlayışının yansımaları hakkında da ipuçları veren tekke yazıları, tarikatların Osmanlı kültürü kapsamında oluşturdukları tekke alt-kültürünü plastik sanatlar düzlemine yansıtan araçların başında gelmektedir.

Kaynak:
Hümeyra Uludağ, "Osmanlı Hat Sanatında Tekke Yazıları", İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst., 2005.

Hümeyra Uludağ
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi

Mevlevîlerin Bitmeyen ‘Çile’si

NURİ ŞİMŞEKLER n.simsekler@selcuk.edu.tr

Yıl 1925… Tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunuyla bütün tekke ve dergâhların kapılarına kilit vurulduğu gibi onlarca Mevlevîhane de kapatılır. Bu arada Konya’daki Mevlevîliğin merkezi Halep Mevlevîhanesi’ne devredilir. Mevlana Dergâhı ise Atatürk’ün emriyle 1927’de müzeye dönüştürülür.

Bu dönemde Mevlana Dergâhı’nda 35 dede bulunmaktadır. Gidecek bir yeri olmayan Ankaralı Mehmed Dede (1874-1957) hariç diğerleri evlerinde mateme bürünüp inzivaya girerler, yeniden başka türlü bir “çile”ye soyunurlar.

Konya dışında Mevlevîliğin ikinci büyük merkezi olan İstanbul Mevlevîhanelerinde de durum aynıdır. Bütün dedeler, canlar bir köşeye savrulur; Veled İzbudak, Ahmed Remzi (Akyürek) Dede ve Midhat Baharî (Beytur) gibi Mevlevî büyükleri aldıkları eğitim çerçevesinde devlet işine yerleştirilirken çoğu da tek iftiharları olan “sikke-i şerif”lerini terk ederek hatıralarıyla baş başa yaşamaya koyulur.

Kanadı kırık kuş gibi uçamasalar da dostluklarını devam ettirme ve o gül bahçesinin tadını tekrar alabilme adına zaman zaman evlerinde bir araya gelirler. Bahariye Mevlevîhanesi’nde yetişip dede olmuş ve Mesnevîhânlık görevini üstlenmiş olan Midhat Baharî (1878/1971) bu toplantılardan birini şöyle nakleder:

“Geçen Pazar günü ihvândan Sâdeddin (Heper) Bey fakîrhâneye gelmişti. Bu zât Mevlevîhânelerde ekseriya bulunur ve mutribde âyin okurdu. Âyîn-i şerifleri Zekâîzâde Ahmed Efendi’den ve Semâ dedem Hâfız Melek’ten meşk etmiştir. Mûsikî hayatımızdan, âyinlerden, Semâ‘dan

» Midhat Baharî Beytur

bahisler açtık. Zekâî Dede’nin, *Dîvân-ı Kebîr-i Mevlânâ*’daki:

“Ey çeng perdehâ-yi sifâhânem ârzûst
Vey nây nâle-i heves-i sûzânem ârzûst
Ey bâd-ı hoş ki ez çemen-i ‘ışk mepors
Ber men guzer ki bû-yi gülsitânem ârzûst”

(Ey çeng, İsfehan perdesini arzu etmekteyim. Ey ney, yakıcı bir feryat arzu etmekteyim. Ey güzel rüzgâr, aşk bahçesinden bahsetme. Bana da eski, gül bahçesinin kokusunu arzu etmekteyim) beyitleriyle başlayan İsfehân makâmındaki Âyîn-i Şerifini okudu. Mevlevîhanelerde geçen eski hâtıralar, Semâ ve sevdiğimiz ihvân-ı safâ ile yapılan sohbet-i sâfiyyeler birer birer hâtıramdan geçti. O âlem, o ilâhî ve nûrânî âlemin zevk ve feyzi gönlümü kapladı. O mânevî, feyzkâr neş’e ve safâ âlemini yâd ederek şu kıt’ayı söyledim:

“Ne zaman gönlüme gelse inanın;
Değişir zevke döner âlâmım.
Bana en canlı birer hâtıradır:
Mevlevîlikte geçen
eyyâmım.”

Kıta aslında o dönem tüm Mevlevîlerin özlemini dile getiriyordu.

Midhat Baharî 1960’lı yıllarda Konya’da yapılan Şeb-i Arûs törenlerine postnişîn olarak davet edilir yıllarca. Mukâbele-i şerif’i “gösteri” olarak görmez, Mevlevîhanedeki eski günlerdeymiş gibi gark olur safâ meclisine. Öyle ki, bütün halim selimliğine ve hiçbir menfi olayda hiddetlenmemesine rağmen Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından görevlendirilen semâ’ı görüntüye çeken kameramana “Lütfen lâmbayı söndürün, biz burada Âyin-i şerif icra ediyoruz. Rahatsız etmeyiniz” diyerek yüksek sesle uyarıda bulunacak kadar dalmıştır vahdet denizinin derinliklerine.

Ya şimdi?

Edebiyatı, güzel sanatları, musikisi ile kültür tarihimize sayısız isim ve eser armağan eden yüzyılların birikimi Mevlevîlik, çoğunlukla ehil olmayan kişilerin usulüne uymadan “para” karşılığı yaptıkları semâ’a hapsedilmiş durumda.

Mevlana’nın eserlerindeki evrensel fikirler, yanlışlarla dolu Mevlana romanlarına teslim olmuş durumda. Münevver ve uzmanlar tarafından işlenerek sunulan Mevlana fikirleri kes-yapıştır usulüyle hazırlanmış kitaplar ve sosyal paylaşım ağları aracılığıyla popülist anlayışa teslim edilmiş halde.

Evet, şimdi de Mevlevîlik zor günler geçiriyor, yani ‘çile’ devam ediyor. Umarız çileden çıkacağımız günler de gelir… ◘

Nuri Şimşekler
Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Müdürü.

Tasavvuf Tarihçisi

Prof. Dr. Mustafa Kara

“Saygıdeğer Şeyh Efendiler Bir Gecede Vatan Haini Oldu”

KONUŞAN: HALİL SOLAK - OLCAY CAN KAPLAN

Tasavvuf tarihi araştırmalarının öncü isimlerinden Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Kara ile tekkelerden tarikatlara, dervişlerden marjinal sufilere, imparatorluğun geniş coğrafyasında yolculuğa çıktık.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun akabinde hangi tarikatlar faaliyetler göstermeye başladı?

Osmanlı coğrafyasında zaman içinde en yaygın hale gelen üç tarikat Halvetiyye, Kâdiriyye ve Nakşibendiyyedir. Kuruluş yıllarında ise bu tarikatların adı yoktu. Tasavvuf dünyasında o gün için ismi geçen kelimeler şunlardır: Kâzerûniyye, Vefâiyye, Babâiyye, Kalenderiyye… Meşhur Geyikli Baba’nın kendi meşrebini ifade ederken kullandığı ifade de bu gerçeğe işaret ediyor: “Baba İlyas müridiyim, Ebu’l-Vefa tarikatindenim.” Tarikatlar da mezhepler gibidir, yani her tarikat her yerde yaygın değildir. Yukarıda adı verilen üç tarikat bütün İslam ülkelerinde vardır. Diğer tarikatlar bunlara göre yereldir. Mesela Kuzey Afrika’nın en yaygın tarikatı olan Şazeliyye Hindistan ve Pakistan bölgesinde bilinmez. Afrikalılar da Güney Asya’nın en yaygın tarikatı olan Çeştiyye’yi tanımazlar. Osmanlılarda yaygın olan Bayramiyye ya da Bektaşiyye de diğer ülkelerde pek bilinmez. Afganistanlılar Mevlânâ Celâleddin’in hemşehrileri olduğunu bilirler ama Mevlevîlik o bölgede tarikat/teşkilat olarak mevcut değildir. Anadolu’yu Yesevî dervişlerinin manen fethettiğini herkes biliyor ama bu coğrafyada Yesevîlik yaygınlık kazanamamıştır.

İsterseniz şöyle bağlayalım: Her tarikatın tarihi farklı olduğu gibi coğrafyası da farklıdır.

Balkanlara geçişle birlikte Rumeli’de birçok tekkenin inşa edildiğini görüyoruz. Rumeli’nin mimarî ve kültürel imarında tarikatların rolü neydi?

Anadolu için Yunus Emre’nin nefesi ne ise Balkanlar için Sarı Saltuk’un menkıbeleri de odur. Anadolu’nun hemen her yerinde Yunus Emre’nin »

Safahat
FERİT DEVELLİOĞLU
MANLICA-TURKÇE
ANSİKLOPEDİK
LÜGAT
25
İSLAM
ANSİKLOPEDİSİ

© İSMAİL USLU

KADER, PEDER, FENER!

Nasıl bir muhitte yetiştiniz?

İlçenin merkez camiinde imam olan bir babanın, ev hanımı bir annenin ilk evladıyım. İlkokuldan sonra fahri Kur'an kursu öğretmeni olan babamın (Kutuz Hoca'nın) yanında hafızlığımı tamamladım. Sonra beni mübarek elleriyle İmam Hatip Okulu'na teslim etti. O günden sonra gıyabî olarak en çok hocalarımı sevdi. Hatta bir gün öğrencilerine söylediği şu cümle insan eğitimine bakışının ipuçlarını veriyor: "Ben sizinle böyle ilgilenmezsem İstanbul'da okuyan Mustafa ile de hocaları ilgilenmez."

Tasavvuf tarihi araştırmalarına meyletmenizdeki saik nedir?

Üç kelimeyle cevap vereyim: Kader, peder, fener. İlk ikisi anlaşıldı. Üçüncüsünü biraz şerhetmem gerek. İmam Hatip Okulu'nu İstanbul Fener'de okudum. Oradaki hocalarım, özellikle Emin Işık, bendenizi "Hareket" camiasıyla, Nureddin Topçu ile tanıştırmamış olsaydı belki de bu alana hiç girmeyecektim. 1970'de Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'ne gittiğimde hoca olarak karşıma Süleyman Uludağ çıktı. Yani tam manasıyla "Hâzâ min fadli rabbî"! (Bu Rabbimin fazlındandır). Ardından *Hareket* dergisini yöneten Ezel Erverdi'den bir mektup geldi. Tekkeler üzerinde çalışmamı istiyordu. İşte böyle... Babamla 60 sene yaşadım. 46 yıldır hocamla beraberim. Bu sene *Tekkeler ve Zaviyeler* kitabımın neşredilişinin 40. yılı. Dolayısıyla yukarıdaki 3 kelimeyi teke indirebiliriz: Kader. Kaderin sevkiyle 40 yıl önce Bursa'ya geldim. Bu şehir İstanbul'dan sonra tasavvufî kültürün zenginliği açısından ikinci sırada. Araştırmaya konu olacak pek çok mesele var. 40 yıldır iç içe olan 3 daireyle ilgili bir şeyler yazıp çiziyorum. En geniş daire tasavvuf tarihi, ikincisi Osmanlı tarihi, üçüncüsü de Bursa tarihi Seleflerimizin yazdıklarına bazen not düşüyoruz, bazen zeyl yazıyoruz. Haleflerimize ise gönül mektupları gönderiyoruz, tecrübelerimizi paylaşıyoruz, sohbet ediyoruz. Başka şehirde yaşasaydım ne zuhûr ederdi, bilmiyorum. Halime şükrediyorum.

© DERGÂH YAYINLARI

» Mustafa Kara (ayakta soldan 4.), Hareket-Dergâh camiasının önde gelen isimleriyle Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ı (oturanlardan soldan 3.) bir ziyaret esnasında. Ayakta sağdan 3. kişi Mustafa Kutlu, 4. kişi ise Mustafa Kara'nın küçük kardeşi dergimiz yazarlarından İsmail Kara'dır.

kabri veya makamı var, Balkanların hemen her köşesinde ise Sarı Saltuk'un hatırası... Bu menkıbelerin değerini 15. yüzyılın başında ilk defa keşfeden zat, Cem Sultan'dır. Onun isteği üzerine dostu Ebu'l-Hayr-i Rûmî tarafından toplanan bu menkıbeler *Saltuknâme* adıyla bize ulaştı. Bu eserle o bölgede yaşayan insanların "gönül fotoğrafı"nı daha kolay çekebiliyoruz.

Balkanlardaki tekkeler ne yaptı? Anadolu'daki tekkeler ne yaptıysa onlar da onu yaptı. Yani insanın maddi/manevî ihtiyaçlarına karşılık beklemeden cevap verdi. İnsanın midesine ve kalbine hitap etti. Ama kalbin esas olduğunu söyledi. Gönül dünyasını kir ve paslardan temizledi. Gönülleri "alıcı" hale getirdi. Kalpleri bazen şiirle, bazen mûsikî ile ama her zaman tevazu ile fethetti. Kini ve kibri kovdu. Temiz kalplere dünyanın geçiciliğini, ilâhi aşkın daimî oluşunu anlattı. Bu aşkı ezandaki şehadet cümleleriyle buluşturdu. Onun için 600 yıldır Balkanlardaki ezan sesine hiçbir güç engel olamamıştır. Çünkü aşka engel olunamaz. Mekke'de okunan ezan Buhara'ya, oradan da Bosna'ya yansımıştır.

Osmanlı padişahlarının tasavvufla ilişkisini özetlemek gerekirse hangi hususları ön plana çıkarırsınız?

Dinî hayatın önemli bir uzantısı tasavvuf olunca devleti yönetenlerin bunu yok sayması düşünülemez. Kurucu devlet başkanının Şeyh Edebâli ile başlayan müspet ilişkisi genel olarak korunmuştur. Şehzadeler bu kültür ortamında büyümüş, bu havayı teneffüs etmiştir. Fakat bu konuda da mübalağa yapıp "bütün padişahlar bir tarikata mensuptu" genellemesine gitmemek gerekir. Padişahlar yönettikleri devletin mayasında bulunan bu kültürün varlığının farkındadırlar. Saygıda kusur etmemeye gayret etmişler, mürşidlerin manevî destek ve dualarını almaya itina göstermişlerdir. Fakat devlete kafa tutmaya, devlete yön vermeye kalkışanlara da en sert cevabı yine onlar vermişlerdi.

Osmanlı tarihinde idam cezasına çarptırılan şeyhler var. Bu idamlar devletin müesses nizamının devamı için mi yapıldı?

Toplum hayatındaki büyük gerginlikler daima idamı gündeme getirir. İdamla kötü gidişe dur denileceği, devlet otoritesinin korunacağı varsayılır. Konu, Sultan Yıldırım Bayezid'den sonra devlet 100 yaşındayken meydana gelen sıkıntı, Şeyh Bedreddin'in idamı ve 2 asır sonra vahdet-i vücûd anlayışını en üst seviyede seslendiren bazı Melamîlerin idamıyla ilgilidir.

Adında "isyan" kelimesi olan her hareket problemlidir. Yakından ve tarafsız bakmak gerekir. Kim haklı,

kim haksız? Her iki görüşün de savunucuları var. Fakat devletin dediği öne geçiyor, vitrini kaplıyor. Babâîlerde Selçuklular haklı, Bedreddinîlerde Osmanlılar. Nakşibendîliği Osmanlı topraklarına 15. yüzyılda taşıyan Simavlı Abdullah İlâhî'ye göre Şeyh Bedreddin'i "onu anlayamayanlar" astı ve meşhur *Varidât* isimli eserini Arapça şerh etti. Bir asır sonra yaşayan Aziz Mahmud Hüdâyî ise müesses nizamın görüşünü savundu. Bazı sufiler de "Allahu â'lem" (en doğrusunu Allah bilir) demekle yetindi.

Osmanlı-Safevî gerilimi

Safevîliğin tarikattan devlete evrilmesi Osmanlı Devleti'nin tarikatlara bakışını nasıl etkiledi?

Safevîlik sadece tarikattan devlete evrilmedi, Sünnîlikten Şiîliğe de evrildi. Bu anlamda tasavvuf tarihinin dikkat çekici tecellilerinden biridir bu hadise. Safevî Türklerinin hamlesiyle Sünnî bir coğrafya olan bugünkü İran topraklarının süratle Şiîleşmesi Osmanlı dünyasındaki hassasiyetleri en üst noktaya taşıdı.

Bu vesileyle ifade edelim ki mezhep kavgaları/savaşları insanoğlunun gündeminden hiçbir zaman düşmeyen acı olaylardır. Herkes kendini haklı gösterecek delil bulmakta zorlanmaz. İnsanoğlu bu konuda da mâhir. Osmanlı, Safevîlerle mücadele ederken tasavvufî oluşumlara daha ihtiyatlı bir gözle bakıyor tabii. Mesela Şiî neşveyi terennüm eden sufilere daha mesafeli duruyor. Bazen de -Hacı Bayram Velî örneğinde olduğu gibi- hesaba çekmiştir, çünkü mürşidi Somuncu Baba bir Safevî dervişinden feyz almıştı. Hassas zamanlarda bu tip ilişkileri "kaşıyan"lar da çok olur.

Kadızadeler-Sivasîler tartışmalarında Osmanlı Devleti tarafsız mı kalmıştı?

Ruh ve şekil tartışmaları da dinlerin ortak alanlarından biridir. Bizim kültürümüzde bazen zâhir/bâtın, bazen tekke/medrese tartışmaları başlığıyla gündeme gelen bu münakaşalar ılıman bir seyir takip ettiği müddetçe devlet araya girmemiştir. Taassub damarı şişince, kırma/dökme başlayınca müdahale gerekli olmuştur. Yöneticiler de insandır. Bazen taraflardan birine daha çok meyleden bir üst yetkili, tavrını buna göre koyabilmektedir. Yüzyılın canlı şahidi Kâtib Çelebi *Mizânü'l-Hak* isimli eserinde kendine göre orta bir yol bularak her iki grubun görüşlerini tahlil ve tenkid etmiştir. Benzer tartışmaların bugün olmadığını kim söyleyebilir? İfrat ve tefritten uzak olmak en doğru yol. Bu da orta yoldur.

Osmanlı devrinde tekke-siyaset ilişkilerini dönemlere ayıracak olsanız nasıl bir tasnife gidersiniz?

Dönemlere ayırmak zor. Yukarıda ifade ettiğim gibi genel olarak ilişkiler iyi bir şekilde, karşılıklı anlayışla yürüdü. Yöneticiler tekke mensuplarını maddî/manevî olarak destekler, dervişler de onlara dua ederdi. Özellikle şiir ve musikiyle iç içe olan padişahlar için tekkeler tam bir huzur mekânıydı. Haliyle bu tekkenin şeyhi de en çok sevdiği kişiler arasındadır. Ancak olağanüstü zamanlarda devlet kimsenin kara kaşına kara gözüne bakmaz. Müsamaha unutulur. Yaşın yanında kuru da yanar. Mesela devlet 15. yüzyılda "Bedreddiniyye", 19. yüzyılda "Bektaşiyye", Cumhuriyet'ten sonra da "Nakşibendiyye" kelimelerini duymak istememiştir. Böyle zamanlarda devlet ilgilileri otoritesiyle susturarak veya sürgüne göndererek tesirsiz hale getirir. Böylece kendi varlığına yönelik olarak algıladığı tehlikeyi bertaraf etmiş olur.

Osmanlı Devleti'nin Kalenderîlik, Hurufîlik, Haydarîlik gibi "marjinal" gruplara karşı tutumu ne olmuştur?

Marjinal yorumlar da insanoğlunun kaderidir. Her dinin sâlikleri arasında kendine yer bulur. Bu gruplar dinî/mukaddes metinlerin farklı yorumlarından beslenirler. Uç yorumlara kimisi Kur'an'dan, kimisi hadisten, kimisi de büyük sufilerin sözlerinden dayanak bulur. Bu felsefe toplumda ciddi bir rahatsızlık meydana getirmediği zaman devlet de göz yumar. »

Onları kendi düşünceleriyle baş başa bırakır. Marjinal gruplar, bulunduğu muhitte gönlünce yaşama imkânı bulamazsa sığınabileceği bir "çatı" arar ve oraya sığınır. Bulamazsa takiyeye başvurur veya terk-i diyar eyler. Kalenderîlerin "nerde akşam orda sabah" felsefesi ve "hâne-berdûş" olmaları biraz da bununla ilgilidir. Çağımızın mistik yaradılışlı insanları kendilerine uygun bir "tekke" bulamadıkları için meditasyon seanslarına sığınıyor.

19. asra kadar tarikatları denetleyen ve tekkelerin idarî işleriyle uğraşan bir kurum yoktu. Meclis-i Meşayih'in kurulmasından önce ve sonra tekkeler idarî işlerini nasıl yürütüyordu?

Gönül eğitimi bir disiplin içinde yürütülür. Bu eğitimde şeyh efendinin tavrı ve üslûbu belirleyicidir. Herkesin "yoğurt yiyişi" farklıdır. Aynı tarikata mensup da olsalar, aynı mürşidden icazet de alsalar herkesin insan yetiştirme teknikleri farklıdır. Tekke hayatının sınırlarını çizen metin ise vakfiyelerdir. Vakfiye metinleri bağlayıcıdır. Bir diğer önemli unsur ise gelenekler. "Devletin kontrolü olmuyordu" demek mümkün değil. Yukarıda konuştuk bu mekanizmanın nasıl işlediğini zaten. Tanzimat'tan sonra Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Meclis-i Meşâyih idarî konuları daha detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. İlk zamanlar çok etkili olduğu da söylenemez. İlgili mevzuata son şekli II. Meşrutiyet zamanında verilmiştir. Nizamnâme ve talimatnâmeler hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

Tekkelerin kapatılması, daha doğrusu sırlanması bahsinde şöyle bir ifade geçiyor: "Buralar zaten çok bozulmuştu, kapanmaları gerekiyordu." Bu ifade tarihî gerçeklerle ne kadar bağdaşıyor?

Aslında bu soruyu şöyle sormak daha doğru olur: Tekkeler 1925'te kapatılınca şeyh efendilerin tepkileri nasıl oldu? Pek çok tepkiden bahsedilebilir. Bir tanesi de sizin söylediğinizdir. Sebebi teke indirirsek yanılabilir, konunun bütününü göremeyebiliriz. Meseleye "hikmet-i hükümet" açısından bakanlar var, celâlî tecelli zaviyesinden bakanlar var, geçici bir karar olarak değerlendirenler var, kanunla kapatmanın hakikatte kapatma olamayacağını düşünenler var, bütün kâinatın tekke, insanların zâkir olduğuna inananlar var… Melâmîler gibi, tekke gibi özel bir kurumun gereksizliğini öteden beri seslendirenler var…

"Önce dost, sonra yol"

Tekkelerin sırlanmasından sonra tekke ehli ne gibi zorluklarla karşılaştı?

Hüzünlü bir konuyu açacağız. Öncelikle şunu söyleyelim: II. Meşrutiyet döneminde eli kalem tutan bazı şeyh efendilerin yazdıkları takip edilirse tekke hayatının tenkid edilen birçok hususu olduğu görülür. Daha iyi olması için bir nevi otokritik yapıyorlardı. Kapanmak/kapatmak akıllarından bile geçmiyordu. Fakat Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapanmasından sonra patlak veren Şeyh Said olayı tekkeleri tekrar gündeme taşıdı. Bilindiği gibi II. Meşrutiyet döneminde *İctihad* dergisiyle beraber olan küçük bir grup bu kurumların kapatılmasını istiyordu. İstiklal Harbi yıllarında bu tartışmalar rafa kalktı. Aslında Mart 1924'de Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduğunda tekkelerin yönetimi Diyanet'e devredilmişti.

MUSTAFA KARA KİMDİR?

1951 Rize doğumlu. İstanbul İmam Hatip Okulu'nu ve Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirdi (1974). Şebinkarahisar ve İspir Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Bursa Yüksek İslam Enstitüsü Tasavvuf Tarihi asistanı oldu. "İbn Teymiye'ye Göre İbn Arabî" konulu teziyle doktorasını tamamladı (1983). 1989'da doçent, 1994'te profesör oldu. Halen Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. Eserlerinden bazıları şunlar:

-Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler (1977)
-Tasavvufî Hayat-Necmüddin Kübra'nın Üç Risâlesinin Tercümesi (1980)
-Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler (2012)

Yani bu, Cumhuriyet hükümetinin tekkeleri tanıdığının açık belgesiydi. Fakat Aralık 1925'deki durum tam bir celâlî tecelli oldu.

Toplumda saygıdeğer bir yeri olan şeyh efendiler bir gecede vatan haini olmuşlardı. Saatlerce süren ve gönülleri doyuran sesli zikir meclisleri bir anda sustu. Herkes şaşkındı. Bin yıllık bir geleneğin sahipleri ortada kalmıştı. Şeyh, derviş… kelimeleri dahi yasaklanmıştı. "Tekkeyi bekleyen çorbayı içemediği" gibi bazı şeyh efendiler bir dilim ekmeğe muhtaç hale geldiler. İşin daha acı tarafı, bu zor durumları yazabilme, dertlerini anlatabilme imkânları da yoktu. Eli kalem tutanlar gizli gizli bir şeyler yazdıysa da bunlar çekmecelerinde kilitli kaldı. Mesela Bursa Mısrî Dergâhı son şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi'nin konu ile ilgili hüzün dolu şiirlerini birkaç yıl önce neşredebildik. Aynı duyguları Hüseyin Vassâf'ta, Ahmed Remzi Akyürek'te de bulmak mümkün.

METİNLERLE GÜNÜMÜZ TASAVVUF HAREKETLERİ
Mustafa Kara
Dergâh Yayınları, 2014.

DERVİŞİN HAYATI SÛFÎNİN KELAMI
Mustafa Kara
Dergâh Yayınları, 2005.

Cumhuriyet döneminde tarikatlar faaliyetlerine nasıl devam ettiler?

Bırakınız tarikat faaliyetini, bu kelimeleri kullanmak bile yasaktı. 1926'dan önce şeyh olanların büyük bir kısmı bu "defter"i kapatarak suskunluk deryasına daldı. Bir kısmı çok dar çerçevede, adeta fısıltı halinde düşüncelerini seslendirdi. Bir kısmı "fincancı katırlarını ürkütme"den, yasak kelimeleri kullanmadan, mesela *Mesnevî* sohbetleri yaparak içini döktü, derdini anlattı. Tekke geleneklerine uygun olarak yetişen bu şahsiyetler hayattan bir bir çekilince çok partili hayatın kısmî rahatlığı geldi. Fakat günah keçisi yine tarikatlar… 1961 Anayasası'yla yasak yeniden tahkim edildi. Kanun değişikliği teklifi anayasayla yasaklandı. Yasak 1982 Anayasası'nda da yer aldı.

Bundan sonra meydan artık sahtekârlarındı. Ruh dünyasının hastalıklarına derman arayanlar hızla "serap"lara doğru koşmaya başladılar. İllegalitenin bütün problemleriyle tanıştılar. Aslında din ve vicdan hürriyetinin ayrılmaz bir parçası da mezhep ve tarikat hürriyetidir. Ama gel de anlat! Anlatanları da dinleyen yok ki…

Siz 28 Şubat sürecindeki dinî hayatı anlatan bir kitap yazdınız. Bu süreçte tarikat ve tekke kurumunun ve toplum içindeki imajının ciddi bir yara aldığını düşünüyor musunuz?

Türkiye'de dine ve dindarlara küfredemeyenler tarikatlara ve dervişlere küfreder. Çünkü yasak. Her darbe onları aşağılar. Çünkü 677 sayılı kanun var. Her ihtilal onlardan öç alır. Çünkü Anayasa'nın 154. maddesi var. 28 Şubat da bunlardan biri. Tepelerine balyoz gibi indiler, tahkîr ettiler, tezyîf ettiler. Sakız olarak çiğneyecekleri malzeme de buldular maalesef. İnsanlara faydalı olan 3-5 kişiyi de itibarsızlaştırmanın yollarını açtılar. İnsanların huzur ve mutluluğu için var olan din, huzursuzluğun sebebi olarak gösterilmeye çalışıldı. Devletin ezici gücüyle karşılaşan insanların büyük çoğunluğu da susmayı tercih ediyor. Hapishaneye "medrese-i Yusufiye" demek kolay. Bir de yatanlara sormak lazım. Tarikatlar bir tarafa, 28 Şubat döneminde sadece başörtüsünden dolayı bu ülke insanlarının "ah"ı semayı kaplamıştır. Bu sesi sağır olanlar duymadı, kör olanlar yaşananları görmedi. O mazlum insanlar da birilerinin gözünde 1926'da vatan haini gibi görülen kâmil insanlar mertebesine yükseldi!

Tekkelerin açılması ara sıra gündeme geliyor. Önde gelen tasavvuf tarihi üstadlarından biri olarak bu konu hakkındaki kanaatiniz nedir?

Tasavvufî hayatı yasaklamak din ve vicdan hürriyetine aykırıdır. Dönüp dolaşıp geleceğimiz nokta budur. Dolayısıyla çeyrek yüzyıldan beri söylediğim/yazdığım şeyi tekrar edeyim: Tekkeler serbest olmalıdır. Bu cümleyi söylemek kolay. Fakat ikinci soruyu cevaplamak o kadar kolay değil: Serbest olsun ama nasıl? Evet, bunun cevabı zor. Çünkü her şeyden önce 90 yıllık bir açık var. Gelenekten kopuş var. Bu problemi çok fazla büyütenler "mevcut durum daha iyi, böyle kalsın" düşüncesini seslendiriyorlar. Bence mevcut durum daha çok problem üretiyor. Yani sahtekâr dervişlerin aradığı puslu havayı. İlgililerin oturup soğukkanlı bir şekilde makul bir ara formül bulmaları gerekli.

Bu "ilgililer" kim?

Orası çok net değil. Çünkü bir asra yakın bir zamandan beri Diyanet ve İlahiyat camiası bu konunun uzağında kaldı. Neyzen bakışlı oldu. Bir başka ifadeyle, 677 sayılı kanun gereği dinî hayattan tasavvufî "renk" çıkartıldı. Şu hususu biliyoruz: tarih boyunca Müslüman toplumların çoğunluğu değil, azınlığı tarikatlara intisab etmiştir. Bugün de yarın da böyle olacak. Samimi olarak bu yoldan yürümek isteyenlere legal, şeffaf bir "yol" gösterilmesi gerekiyor. Allah dostları yetiştirmek gerekiyor. Onların dostluk meltemleri olmadan dünyanın yükünü taşımak çok zor. Onlar "hizmetçi"miz; yükümüzü taşıyorlar, yaşama zevki aşılıyorlar. Son Peygamber'in ifade buyurduğu "imanın tadı"nı tatmanın yollarını gösteriyorlar. Kapitalist ve materyalist kültürün zebûn hale getirdiği insanımızın hizmetine, para ve şöhrete karşı bağışıklık kazanmış insanlar sunmak gerekiyor. Bu, meseleleri bütünüyle çözer mi? Hayır. İstismarı sıfırlamaz ama azaltır. Tekkeler açılınca ülkenin bütün problemleri biter mi? Böyle bir rüyaya da inanmamak gerekir. Mesele tabiî, fıtrî yolun önündeki engelleri kaldırmak. Bunun için de tekkeden, tarikattan önce dost lazım. Formülünü erenler söylemiş asırlar önce:

Er-refîk sümme't-tarîk, yani önce dost, sonra yol!

BEKTAŞÎLİĞİN SERENCAMI

Yeniçeri Yoldaşlığından Yasaklı Yıllara

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nda makbul tutulan Bektaşîlik, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla gözden düşmüş ve "yasaklı yıllar" başlamıştı. İşte Sultan II. Mahmud'un fermanıyla İstanbul'daki tekkelerin yıktırılıp Bektaşî şeyh ve dervişlerinin sürgün ediliş hikâyesi.

Dudmân-ı Yezidiyan söndü
Canları varsa birbirin korusun
Ağalar eyledi cahime sefer
Çaldı Bektaşîler de göç borusun

Keçecizade İzzet Molla

FAHRİ MADEN fahrimaden@kastamonu.edu.tr

Bektaşîlik, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği ve öğretileri etrafında ortaya çıkan bir tarikattır. Temel felsefesi Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ından hareketle dört kapı-kırk makam, eline-diline-beline hâkim olma, incinme-incitme düsturu ve vahdet-i vücutçu tasavvuf anlayışıdır. Ayrıca Ehl-i Beyt sevgisi (Hz. Ali (ra), Hz. Hasan (ra), Hz. Hüseyin(ra), Kerbela matemi, Oniki İmam ve Muharrem ayı inanç iklimi içerisindeki temel öğelerdir. Tarikat, Hacı Bektaş Veli'den sonra ikinci pîr kabul edilen Balım Sultan (ö. 1516) tarafından teşkilatlı bir yapıya kavuşturulmuştur.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 17. yüzyılın sonlarında 150'den fazla olan Bektaşî tekke ve türbe sayısı 19. yüzyıl başlarında 300'ü geçmiştir. Bağdat'tan Budapeşte'ye, Mısır'dan Arnavutluk'a üç kıtada tekkeleri olan Bektaşîliğin en dikkat çeken yönü Yeniçerilik kanalıyla devlete yakınlığıdır. Tarikat inanç ve ritüellerinden daha çok bu yakınlıkla dikkat çekmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin ocağa dua edip ismini vermesi an'anesinden başlayarak 16. yüzyılın sonlarında bir Bektaşî babasının 8 dervişiyle miralay rütbesinde Yeniçeri Ocağı'nın 99. ortasına alınması (*Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, s.203) iki müessesenin iç içe geçmesini sağlamıştır. Hû-keşân denilen bu dervişler gece gündüz devletin saadeti ve yeniçerilerin zafer kazanmaları için dua ederler, merasimler sırasında Yeniçeri ağasının önünde, iki yumrukları karınları üzerinde bastırılmış ola-

rak yürürler, Bektaşî babasının yüksek sesle dualar okumasına "Hû" diyerek eşlik ederlerdi. Yine savaşlarda Bektaşî şeyhi ve dervişlerinden oluşan bir kafile orduya katılır, savaş sırasında yeniçerileri cesaretlendirip manevi destekte bulunurlardı. Zamanla tarikat ile ocak birlikte anılır olmuş, yeniçerilere "taife-i Bektaşîye" veya "zümre-i Bektaşîyân" denmiştir.

Ocak-tarikat ilişkisi uzun yıllar Bektaşîleri devlet nezdinde makbul bir konuma yükseltmişse de padişahın otoritesini sekteye uğratan yeniçerilerin 1826'da ortadan kaldırılması Bektaşîliğin de gözden düşmesine ve "yasaklı yıllar"ın başlamasına neden olmuştur.

19. yüzyılın başlarında Yeniçeri kışlasında oturan Bektaşî şeyhlerinin bazı yeniçeri isyanlarına katılıp (Alemdar olayı ve Vak'a-i Hayriye) onları cesaretlendirdikleri nakledilmektedir. Ancak Bektaşîlerin bu isyanlara katılıp katılmadıklarına dair kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte Bektaşîler, Osmanlı tarihi boyunca Kalender Çelebi isyanının dışında devletin sert bir tepkisi ile karşılaşmamışlardı. Bunun en önemli sebebi yeniçerilerle kurdukları duygusal veya organik bağla birlikte Osmanlı fetihlerine ve İslamiyetin yayılmasına olan katkılarıydı.

Bektaşîlerin Yeniçeri Ocağı ile bağları zaferler kazanıldığı dönemlerde olumlu karşılanırken, zaferlerin arkası kesilip toprak kayıpları ve içte huzursuzluklar başgösterdiğinde sorgulanır hale gelmişti. 1826'ya kadar itikadî açıdan sorun teşkil etmeyen Bektaşîler, bu tarihte hem yeniçerilerin askerî disiplinden uzaklaşmalarına sebep olarak görülmüş, hem de itikadları açısından eleştirilmişlerdir (*Üss-i Zafer*, »

(BOA, C. ADL, 33/2002)

(BOA, HAT, 290/17351)

» Bektaşîleri sürün!
Sağda Bursa ve Medine kadısının Bektaşîlik suçlamasıyla sürgün edilmeleri emri. Solda Bektaşîliğin yasaklanmasına dair Sultan II. Mahmud'un fermanı.

s.205-210; Şirvânlı Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhat*, haz. M. Ali Beyhan, İst., 2001, s.19-20, 81).

Sürgün borusu çalıyor!

Vak'a-i Hayriye olarak anılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Haziran 1826 ortasında meydana geldi. Merkezî hükümet ocağın ilgası sonrası yeniçerilere cesaret veren Bektaşîlerin kimler olduğu ile ilgili takibat başlattı. Bektaşîler hakkında hükmün ne olacağının görüşülmesi için de bir meşveret meclisinin toplanması emredildi.

Toplantı 8 Temmuz 1826 Cumartesi sabahı Topkapı Sarayı'nda yapıldı. Padişahın kafes arkasından izlediği toplantıya sadrazam, şeyhülislam, eski şeyhülislam ve ilmiye mensuplarının yanı sıra Mevlevî, Nakşî, Halvetî, Celvetî, Sadî, Kadirî ve Şazelî tarikatlarının şeyhleri katıldı. Toplantıda Bektaşîlerin dine aykırı davrandıkları ve yeniçerilerin de bunlardan etkilendikleri ifade edilerek Bektaşî tekkelerinin 60 yıldan eski olanlarının bırakılıp diğerlerinin yıktırılması kararı alındı. 2 gün sonra Sultan II. Mahmud meşveret meclisi kararlarını onaylayan bir ferman çıkardı ve böylece uzun yıllar devam edecek olan Bektaşî yasağı başladı (BOA, HAT, 290/17351; C.ADL, 29/1734).

Sultan II. Mahmud'un fermanıyla başlayan Bektaşî yasağı başkentten hızla taşraya yayıldı. İstanbul'daki tekkeler bir bir yıktırılıp Bektaşî şeyh ve dervişleri sürgün edildiler. İlk olarak Şehitlik Tekkesi şeyhi Mahmud Baba 7 dervişiyle birlikte Kütahya'ya sürüldü (BOA, C.ZB, 34/1680). Tekkelerde ikamet eden dervişlerin dışında Bektaşî oldukları bilinen kişiler de sürgünden etkilenecekti. Yasak, Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ne de yansıdı. Tekke postnişini Hamdullah Çelebi ve 8 dervişi sürgünden nasibini aldı. Geride ka-

lanların başlarından tacları atıldı ve Nakşî tarikatı üzere olacakları sözü alınarak tekkede kalmalarına izin verildi (BOA, C.EV 464/23489). Böylece geriye kalanlar Sünnî kıyafetine girdiler ve meydanlarda Bektaşî kıyafetinde kimse kalmadı (*Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1309, s.183).

Başlangıçta sınırlı şekilde uygulanan sürgünler kısa sürede Bektaşîlik ve Bektaşî tekkeleriyle dolaylı veya dolaysız ilişki içinde olanlara kadar genişletildi. Bektaşîlerle yakın ilişkisi olanları tespit etmek için Saray hocası Kürt Abdurrahman Efendi'nin de üyeleri arasında bulunduğu bir komisyon oluşturuldu (Tarih-i Cevdet, XII, İstanbul 1309, s.183).

Komisyon ilk olarak Bursa kadısı Mehmed Arif Efendi'nin, Medine kadısı Melekpaşazâde Abdülkadir Bey'in, eski vakanüvis Şanizâde Ataullah Efendi'nin ve Defterdar İsmail Ferruh Efendi'nin sürgün edilmeleri kararını aldı (BOA, HAT, 503/24730). Bunların haksız sürgünler olduğu ortaya çıktıysa da bir fayda vermedi. Zira Şanizâde'nin sürgün edilişinden iki ay sonra affına dair ferman çıkmış ise de fermanı getiren Eğinli Ali Bey'in bir dil sürçmesi sonucu "itlakınıza (affınıza)" yerine "itlafınıza (idamınıza)" ferman getirdim demesi üzerine fenalaşan vakanüvis vefat etmiş; af fermanı göğsüne konularak defnedilmiştir (İ. M. Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, İstanbul 1969, s.117).

Bu sürgünler doğrudan Bektaşîlikle ilgili olmayıp siyasî amaçlara hizmet etmiştir. Üstelik bu uygulamalar beraberinde jurnalciliği de getirmiş, devlet erkânının dikkatinin yeniçeri izalesine yoğunlaştığı bir zamanda, ülkenin her köşesinden jurnal ve ihbarlar birbirini takip etmiştir (*Tarih-i Lütfi*, I, İstanbul 1290, s.168-169). Yani Bektaşî takibi birçok kimsenin yerli yersiz suçlanarak sürgün edilmesine sebep olan bir "ihbar mekanizmasına" dönüşmüştür. Ayrıca Bektaşî takibatı bazı ilim adamlarını karalamak için de iyi bir fırsat olmuş, rakipleri tarafından sindirilmek istenen birtakım söz sahipleri de cezalandırılmıştır (İ. Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, İst., 2004, s. 139-140). Hatta Bektaşîlik suçlamasının diğer tarikat mensuplarına da sıçradığı görülür. Keza o dönemde Bektaşîlik şüphesi veya iftirasıyla Üsküdar'da başka tarikatlara mensup 7 şeyh de sürgüne gönderildi. Bu şeyhler uzun süre sürgünde kaldıktan ve ancak haklarında ıslah olduklarına dair kanaat oluştuktan sonra İstanbul'a dönebilmişlerdi (H. M. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 19. Yüzyıl*, İst., 2003, s.518).

Propaganda ve yasaklı yıllar

1826 sonrası merkezî hükümetin bazı tedbirleri ve uygulamaları Bektaşîlerin sürekli kontrol altında tutulmalarına ve bu sayede Sünnîleştirilmelerine yönelikti. Mevcut halleri ve itikatlarıyla, hatta giyim kuşamlarıyla Bektaşîleri beğenmeyen merkezî hükümet itikatlarını düzelterek onları, istediği çizgiye getirmek amacıyla ilmiye mensuplarının yoğun olduğu bölgelere sürgün etmişti (BOA, C.ZB, 17/843). Ayrıca sürgünden amaç onları pasif duruma düşürerek inanç ve düşüncelerini yaymalarına mani olmaktı (*Üss-i Zafer*, s.210).

Bir yandan da Bektaşî tekkelerinin kapatılması işlemini başarıya ulaştırmak, yapılanları haklı göstermek ve kamuoyu oluşturmak için propagandaya girişildi. Bu faaliyet, tekkelerin kapatılması sırasında yürütüldüğü gibi, yasaklı yıllarda da sürdürüldü. Bu yolla Bektaşîlerin düşünce, inanç ve yaşayış biçimleri hakkında kamuoyunda genel bir husumet havası oluşturulmak istendi. Bektaşîliğin yasaklanmasını emreden padişah fermanı ile eyalet ve sancaklara gönderilen fermanlarda Bektaşîler için sık sık "gurûh-ı mekrûha", "gürûh-ı melâhide", »

» **Yeniçerilerden bir grup**
1) Seğirdim Ustası, 2) Bektaşî Emin Baba, 3) Soytarı, 4) Deli Neferi.

"TOHUMLUK BEKTAŞÎ"

Bektaşîler, tekkelerini kapatan Sultan II. Mahmud'a karşı sert tavır almışlardı. İsmini söylemekten imtina ederek ona "Sultan Maymun" derlerdi. Ayrıca bir tepki olarak tuğrasının bulunduğu sikkelere veya türbesine tükürmek gibi adetler edinmişlerdi (J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra 1937, s.79). Arnavutluk'ta ise Bektaşîler, Sultan'ın ismini "Allah onu dünyaya yeniden bir domuz veya tavşan olarak getirsin" bedduasını etmeden anmazlardı (Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk`undan Anılar (1885-1912)*, çev. A. Dirim, İst.,2006, s.290). Kendilerine uygulanan yasakçı politikayı bu türden tepkilerin yanı sıra esprilerle karşılıyorlardı. Örneğin sürgün sonrası tekrar İstanbul'a dönen ve tekkesini açan Mahmud Baba, bir defasında Sultan'ın "Ben buradaki babaları sürmüş ve hiç bırakmamıştım. Sen nasıl kaldın?" sorusu üzerine, "Efendim kulunuzu tohumluk olarak alıkoydular" cevabını vermişti (İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İst., 1932, s.157).

Bununla birlikte Bektaşîler, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde üzerlerindeki baskının hafiflemesi, hatta kalkmasıyla tekkelerini yeniden açmaya ve buralardaki Nakşî şeyhlerinden uzaklaştırmaya başladılar. II. Mahmud'a karşı da gayet saygılı ve hürmetkâr olmaya özen gösterdiler. Örneğin Abdal Musa Tekkesi'nin Bektaşîlere iadesini rica eden bir arzuhalde Sultan II. Mahmud "merhum", "cennetmekân" ve "adlî" sıfatlarıyla anılmıştır (BOA, Y.PRK.AZJ, 7/14).

"gürûh-ı Alevi ve revâfız", "gürûh-ı ibâhiye", "erbâb-ı rıfz ve ilhad" gibi tabirler kullanıldı (BOA, C.ADL, 29/1734). Eyalet ve sancaklara gönderilen her yazıda Bektaşîlerin zındık ve mülhid oldukları en az birkaç defa tekrar edilerek ve halka Bektaşîlerin kötülükleri anlatılarak, Bektaşîlerden ümmet-i Muhammedi kurtarmak için tekkelerinin kapatılmasının zorunlu olduğu mesajı verildi. Ayrıca fermanlarda mülhid ve zındık olan Bektaşîlerin cezalandırılmalarını bizzat dinin emrettiği, bu yüzden ilga kararının alındığı ifade edildi (BOA, C.AS, 203/8714).

Yeniçerilerle ilişkileri sebebiyle, siyaset icabı ortadan kaldırılmak istenilen Bektaşîler, uygulamada zındık ve mülhid olarak gösterilmişlerdi. Ayrıca resmî kayıtlarda Bektaşîlere Hacı Bektaş-ı Veli'ye mensubiyet davasıyla ona birtakım nesneler isnat etmek, namazı ve orucu terk etmek, sadedil olan birtakım Müslümanları dalalete saptırmak ve hidayet-i Ahmediye'den döndürmek, dinî hükümler hakkında kötü söz söylemek, dinde tahribat yaparak Kur'an ayetlerini kendilerine göre yorumlamak, Hz. Ali (ra) hakkında gerçek dışı sözler söyleyerek bunları Kur'an ayetlerine tercih etmek, fesat yerleri olan tekkelerinde Ramazan günlerinde alenen içki içip oruç yiyerek her türlü işret ve ahlaksızlık yapmak, Muharrem'in onunda ve matem gecelerinde ayin-i cem tabir ettikleri toplantılarında gazeller okuyup ashab-ı kiram ve halifeler hakkında tövbeleri kabul olunmayacak ve katledilmelerini gerektirecek kötü sözlerle meşgul olmak gibi pek çok suç isnat edilmişti (BOA, MD, nr. 242, s.126; C.ADL, 33/2002).

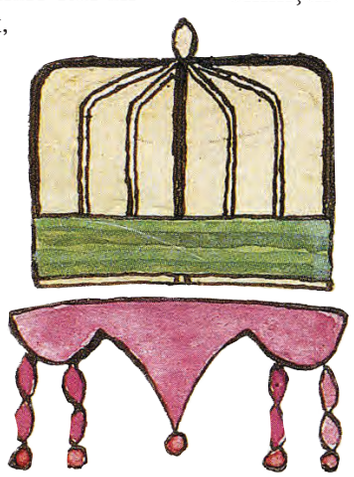

» Bir Bektaşî tacı

Merkezî hükümetin tekkelerin kapatılmasına ve Bektaşîlerin sürgün edilmelerine sebep olarak bu tür gerekçeler göstermesinin gayesi, doğabilecek tepkileri en aza indirmek ve halkın desteğini almaktı. Bazı ilim adamları da yazdıkları eserlerde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını ve Bektaşî yasağını destekleyerek propagandaya ortak olmuşlardı.

Yasakçı politikaya, Sünnîleştirme çabasına ve propagandaya rağmen bir süre sonra merkezî hükümet baskıcı tedbirlerle Bektaşîlerin dönüştürülemeyeceklerini anladı. Nitekim birkaç yıl devam eden yasaklılık ve takibatın ardından bu sert politika yavaş yavaş yumuşamaya başlamıştı. Ayrıca sürgün edilenlerin affedilip salıverilmeleriyle Bektaşîler, Sultan II. Mahmud döneminin sonlarında yeniden faaliyetlerine başlayarak tekkelerini açtılar.

Yasağın gevşemesi üzerine Bektaşîler eski konumlarına kavuşmak için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdi. Bu arada yalnızca kapatılan ve yıktırılan tekkelerini açmak ve inşa etmekle kalmamış, yeniden resmî ve meşru bir zemine oturmak için girişimlerde bulunmuşlardır.

Tarikatın altın çağı

Bektaşîlik yasaklı yıllarda gerek müntesibi olan devlet erkânının desteği, gerekse meşrutî idarenin müsamahasıyla faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Böylece tarikat ilginç bir şekilde hem yasaklı, hem de serbest olduğu bir dönem yaşamıştır. Tarikatın destekçilerinden en dikkat çekeni Sultan Abdülaziz'in validesi Pertevniyal Valide Sultan'dır. Rivayete göre Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine çıktığı ve seyahatin uzadığı sırada kötü rüyalar gören Valide Sultan Bektaşî şeyhi Emin Baba'ya durumu sordurmuş, onun keramet göstererek haber verdiği gün ve saatte Sultan'ın seyahatten sağ salim dönmesi üzerine de babaya bir tekke yaptırmıştır (BOA, Y.PRK.AZJ, 54/82).

İlginçtir, tarikatın yasaklı dönemde meşru sayıldığı dönemlerden daha faal ve etkili olduğu görülür. Özellikle İstanbul Bektaşîleri

›› Mezar taşları şahit olsun
Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı dervişlerinin dergâh bahçesindeki mezar taşları önünde oturup söyleşme anı dönemin objektiflerinden kaçmamış.

yeniden açtıkları tekkelerinde rutin faaliyetlerin yanında siyasî, sosyal ve kültürel etkinlikler de göstermişlerdir. Denilebilir ki Bektaşîler 1826'dan sonra adeta Yeniçeri kışlalarından çıkıp halkın arasına karışarak daha serbestçe kendilerini ifade etme imkânı bulmuş ve tarikat asıl bu dönemden sonra "Altın Çağı"nı yaşamıştır. Hatta bu "Altın Çağ", Bektaşîliğe 20. yüzyıl başlarında Rıza Tevfik'ten Yahya Kemal'e kadar entelektüeller de kazandırmıştır (M. Armağan, *İnsanlığın Son Adası: Osmanlı*, İst., 2003, s. 168-169).

Bektaşîler toplum nazarında itibar görmek ve kendilerini müdafaa etmek için bir yandan yayın faaliyetine girişirlerken (1909'da *Muhibban* adıyla bir dergi çıkarılmıştır) diğer taraftan da Jön Türkler ve Masonlar gibi muhalif unsurlarla ittifak kurup kendilerine meşru bir zemin aramışlardır. Destek verdikleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara gelmesiyle bu defa resmen tanınmak için hükümete dilekçe vermiş ama buna muvaffak olamamışlardı.

Yasaklılık sonrası Bektaşîliğin, önceki dönemlerden çok daha yoğun bir faaliyet içerisinde olduğunun en önemli göstergesi, bu dönemde tarikatın yasaktan önce faaliyet göstermedikleri bölgelerde dahi propaganda yapmış olmaları ve tekkeler açmalarıdır. Örneğin Sinop'ta 1826 sonrası ilk defa çok canlı bir Bektaşî tekkesi açılmıştır. Ayrıca yasaklı yıllarda Bektaşîler, Arnavutların meskûn oldukları Yanya, Berat, Kosova ve Makedonya bölgesinde 60'a yakın tekke açarak en fazla yayılma alanı bulmuşlardır.

Öte yandan merkezî hükümet ilginç bir şekilde resmen tanımadığı ve yasakladığı tarikat mensupları ile yazışmalarını sürdürmüş, gayrıresmî olarak Bektaşîliğin varlığını kabul etmiştir. Bununla birlikte yasaklılık ister istemez Bektaşîlerde kısmî bir değişime de yol açmıştır.

Yasaklılık ve takibatın sürdüğü yıllarda Bektaşîler bir yandan "takiye" yaparken bir yandan da aralarına karıştıkları Nakşî ve Mevlevîlerden etkilendiler. Ancak Bektaşîlerin, Sünnî bir çizgiye çekilmesinde ve Nakşî yapılmalarında tam bir başarı elde edilememiştir. Bektaşîler 1826 yasağının gevşemesiyle hummalı bir çalışma stratejisi izleyerek hem muhibbanı çoğaltmaya, hem de halk ve devlet nazarında itibar kazanmaya gayret ettiler.

Tarikat yok olma tehlikesinden güçlenerek çıkmış, bütün zorluklara rağmen Osmanlı'nın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bektaşîlerin çoğu 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında devletin yanında yer alacaklardı.

Fahri Maden
Yard. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
bir Şeyhefendinin portresi

158

Ten Tekke Gönül Makam

Kullanılan görseller Cenan Vakfı arşivine aittir.

MEHMET DEMİRCİ mehdemirci@hotmail.com

Kenan Rifâî bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe'nin varlıklı ailelerinden birine mensuptu. Babası Abdülhalim Bey, annesi Hatice Cenan Hanım'dır. Babasının görevi dolayısıyla Selanik'te bulundukları sırada 1867'de doğdu. Balkanlar'da siyasî huzurun bozulması üzerine ailesi İstanbul'a göç etti ve Fatih'te Hırka-i Şerif semtinde satın aldıkları bir ahşap konağa yerleştiler.

Öğrenimini 9 yaşında başladığı Galatasaray Sultânîsi'nde tamamlayan Kenan Rifâî zeki, akıllı, terbiyeli fakat afacan bir çocuktu. Hocaları tarafından sevildi, takdir edildi. Fransızcayı kısa zamanda kavradı, Türkçe masalları bu dile tercüme etmeye başladı. Muallim Nâci, Muallim Feyzi, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Zihni Efendi bu mektepteki Türk hocalarıydı.

Filibe'deyken annesi, Filibeli Edhem Şâh'a intisap etmişti. Bu zat Üveysî-Kadirî, kendi hâlinde bir mürşitti. Girdiği bu manevî yolda kemâle ermiş bir anne olarak evladının ruhî ve derûnî terbiyesine ihtimam göstermiş, ana-oğul arasındaki manevî alışveriş ve engin muhabbet ömür boyu devam etmiştir. Kenan Bey annesine tarifsiz bir bağlılık içindeydi.

İstanbul'a yerleştikten sonra zaman zaman Filibe'ye ziyarete giderlerdi. Artık bir delikanlı olan Kenan, bu seyahat dönüşlerinde tren Türk sınırında durduğu zaman iner, yere kapanarak öper ve nöbet tutan askerlerin boynuna sarılırdı. Doğup büyüdüğü toprakların elden çıktığını anlamıştı. Asıl toprak vatandı, devletti. Devlet ise nizamdı, huzurdu, ana ve baba idi.

Kenan Bey Galatasaray'dan mezun olunca Bâbıâlî Hâriciye Kalemi'nde görev yapmış, bir yandan da Hukuk Fakültesine devam etmiştir. Kısa süren bu dönemin ardından maarif hayatını tercih eden Kenan Bey genç yaşta Balıkesir Lisesi Müdürlüğü'ne tayin edildi. Orada annesinin mürşidi Edhem Şâh'a intisap ederek mürşidinin tasavvufî eğitime dair verdiği görevler çerçevesinde seyr ü sülûk gereklerini yerine getirmiş, ayrıca mûsikî ve ney dersleri almıştır. 11 ay sonra Adana Maarif Müdürlüğü'ne, ardından Maarif Müdürü olarak Manastır'a tayini çıktı. O günlerde Manastır'a gelen mürşidinin sohbetlerinde bulunmuştur. Burada pek az bir zaman kalıp Filibe'ye dönen mürşidi, Kenan Bey'i yerine halife bırakarak vefat etmiştir.

3 yıl kadar süren Manastır vazifesinden sonra Kosova vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne tayin edildi. Devlete karşı her türlü entrika ve isyanın sık sık görüldüğü o yıllarda Kenan Bey resmî göreviyle birlikte her türlü maddî-manevî faaliyet içinde bulunarak gece gündüz, canla başla çalıştı. Üsküp'te 3 sene süren vazifesinden sonra Trabzon'a tayin emri çıktı. Ertesi sene İstanbul'da Nümûne-i Terakki Müdürlüğü'nde vazifelendirildi.

Bu arada mürşidi Edhem Efendi manevî bir işaretle ne kadar kaza namazı varsa kılmasını ve Medine-i Münevvere'ye gitmesini bildirdi. Böylece Hz. Resulullah'ı (sas) makamında ziyaret aşkıyla beklemeye başladı. 2 yıl sonra Maarif Nezareti'nde Medine-i Münevvere'de Îdâdî-i Hamidî (Hamidiye idadisi) Müdürlüğünü kabul edip etmeyeceği kendisinden soruldu. O da "Müdürlük de ne demek; hademelikle bile gitmeye razı" olduğunu söyledi. Hasretiyle yandığı Medine'ye, Resulullah'ın makamına, "taşına toprağına, insanına hayvanına, kedisine, köpeğine âşık olduğu Saâdethâneye" gitti (1900).

Medine'de, Seyyid Ahmed er-Rifâî »

» İki Rifâî gülü

Rifâî şeyhi Kenan Rifâî, maarif müdürü unvanıyla vazifelendirildiği Osmanlı'nın farklı diyarlarında ruhî ve derunî terbiyesini sürdürmüş, Medine'deki görevi sırasında da Resulullah'tan itibaren kesintisiz silsileyle intikal eden "himmet" ve "bereket"e nail olmuştu. Medeniyet buhranına karşı tavsiye ettiği reçete ilmî mirasının en önemli cüzlerinden biri olarak halka halka büyüyor.

» Rifâî keşkülleri

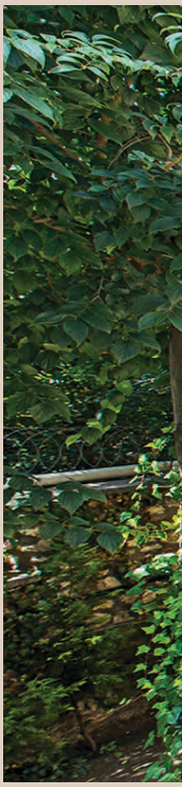

» İrfan meclisi
Ümmü Kenan Dergâhı 1908'in Ağustos ayında büyük bir merasimle açılmıştır. Kenan Rifâî Hazretleri postta oturduğu dönemde Çarşamba ve Cuma günlerinde *Mesnevi* sohbeti ve ayin-i şerif icra ederdi. Fotoğraflarda dergâhın meydan-ı şerifi (solda) ve dışarıdan görünümü (sağda).

neslinden Şeyhu'l-Meşâyih Hamza Rifâî kendisine hilafet ve icazet verdi. Böylece tasavvuf eğitiminde önemli yeri olan ve Resulullah'tan itibaren kesintisiz bir silsileyle intikal eden "himmet" ve "bereket"e usûlü dairesince nail oldu. Kenan Rifâî Medine'de hem şehrin halkı ve ileri gelenleri tarafından, hem de bedevîlerden yakın bir alâka görmüştür. Burada naatlar, ilahîler söyleyip bestelemiş, bunları mektepteki talebelerine de öğretmiştir.

Medine'den dönüşünde İstanbul'a tamamen yerleşip Hırka-i Şerif semtinde oturdukları konağın bahçesinde Ümmü Kenan Dergâh-ı Şerîfi adıyla, kendi imkânlarıyla yaptırdığı dergâhta mürşid-i kâmil olarak irşâda başlamıştır.

1925'te tekkelerin kapatılması üzerine, mülkiyeti zaten kendilerine ait Ümmü Kenan Dergâhı aile efradı tarafından mesken olarak kullanılmıştır. Her türlü dinî-tasavvufî eğitim ve öğretimin yasak olduğu yıllarda sadece aile, akraba ve yakınlarının devam ettiği manevî sohbetlerle genç nesilleri yetiştirdi. 7 Temmuz 1950 tarihinde dâr-ı bekâya intikal eden Kenan Rifâî, Merkez Efendi Câmii avlusunda, şadırvanla kabristan duvarı arasındaki türbede medfundur. Üstü açık olan türbesi bir ziyaretgâhtır.

Bu konuda en doyurucu iki çalışma, vefatından hemen sonra Samiha Ayverdi ve üç arkadaşı tarafından yazılan *Ken'an Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* adlı eserle daha küçük hacimdeki S. Ayverdi'nin *Dost* adlı kitabıdır (Kubbealtı Neşriyatı).

Medeniyet buhranına reçete

Kenan Rifâî'nin zengin bir manevî yapıya sahip olan annesinin etkisi altında olduğu görülür. Kendi coşkulu ruh dünyası da bu alan için son derece elverişlidir. İlk formel tasavvufî eğitimini Üveysî-Kadirî Edhem Şah'tan alır. Medine'deki görevi sırasında ise Şeyh Hamza Rifâî ona el verir. Tekkenin iç nizamı, tarikat âdâbı ve erkânını ise İstanbul'da çeşitli dergâhları dolaşarak öğrenmeye çalıştığını kendisi söyler.

Kenan Rifâî'nin 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan sûfîler arasında önemli bir yeri vardır. Tasavvufî görüşlerini tevhid, güzel ahlâk, aşk ve irfan etrafında örmüş; ilim, fikir ve sanat dünyasına birçok insan kazandırmıştır. Diş hekimliği ve eczacılık mektepleri müdürü Server Hilmi Bey, Hattat Aziz Efendi, Eflâtun, Marc Orel (Aurelius) ve Epiktetos'un bazı eserlerini Türkçeye tercüme eden felsefe öğretmeni Semiha Cemal Hanım, damadı ve diş hekimi Ziya Cemal Büyükaksoy, romancı ve filoloji doktoru Safiye Erol, mimar Ekrem Hakkı Ayverdi, edip, mütefekkir ve mutasavvıf Sâmiha Ayverdi talebelerinden birkaçıdır. Devrin şeyhülislâmlarından Haydarizâde İbrâhim Efendi, Nesimi Efendi ve Abdullah Efendi ile Mısır Keldânî patrik vekili Âbid Efendi de müntesiplerindendir.

Kenan Rifâî 1908'den 1925'e kadar dergâh şeyhliği yapmıştır. Kendisinin resmî bir din öğrenimi ve medrese tahsili yoktur. O devirde birçok örnekleri olduğu üzere din, Kur'an, hadis alanındaki bilgileri ve tasavvufun kitabî malumâtını kendi kendine öğrenmiş olmalıdır. Coşkulu ve duygulu bir ruh yapısına sahip olduğu anlaşılıyor. Din anlayışı tamamen tasavvufî renktedir denebilir. Muhyiddin İbn Arabî, Mevlânâ, Ahmed Rifâî başta olmak üzere sohbetlerinde pek çok sûfîden alıntılar yapar.

O günlerin Galatasaray Lisesi kaliteli ve yüksek seviyede formasyon veren bir öğretim kurumu idi. Kenan Rifâî'nin burada modern Batı düşüncesinin ipuçlarını öğrendiğini düşünüyorum. Telkinlerinde ve sohbetlerinde Doğu-Batı sentezinin gereğine işaret eden unsurlar bulunur.

Tanzimat'tan beri bir kültür ve medeniyet buhranı yaşadığımız bilinmektedir. Kenan Rifâî'de Müslüman kalarak modern hayatı benimsemenin, kendi kültür ve medeniyetimizi terk etmeden çağa ayak uydurmanın

örneklerini görürüz. İleride, en verimli öğrencisi Sâmiha Ayverdi bu konu üzerinde daha açık beyan ve tekliflerde bulunacaktır.

Kenan Rifâî'nin irşad faaliyetleri sırasında, belki de en başarılı yönlerinden biri, gündelik basit olaylardan, sokakta cereyan eden bir hadiseden hareketle o sırada konuşulan bir dinî-tasavvufî konuyu basitçe izah edivermesidir. Bu itibarla iyi bir gözlemci olduğu kadar, bu gözlemleri manevî konuları açıklamada başarıyla kullandığı görülür. Mevlânâ'nın sohbetlerinden oluşan *Fihi Mafih* adlı eserde de bu usul dikkati çeker.

Kenan Rifâî'nin *Şerhli Mesnevi Şerif* adlı bir cildi yayımlanmış olan eseri, türünün en iyi örneklerinden biridir. Bu eserde geleneksel şerh bilgilerinin aynen aktarılması yanında, Kenan Rifâî'nin bunları teorik kuru bilgi seviyesinden çıkarıp hayatın içine sokan ve daha hissedilir hale getiren özelliği dikkati çeker. Eser, o bakımdan emsallerinden üstün bir yerdedir.

1908'den tekkelerin kapanmasına kadar olan dönemde resmî görevleri dışında bir dergâh şeyhi olarak başta yakınları olmak üzere, İstanbul'un tasavvuf ve entelektüel çevrelerinde etkili bir yeri olduğu anlaşılıyor. Çağdaşı *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Hüseyin Vassâf'ın, "İlim ve fazlı itibariyle, zamanımız meşâyıhı arasında meslek sâhibi, tarîkına âşık, edib, kâmil bir zat olarak temeyyüz etmiştir. (…) Melihü'l-vech bir zâttır. Hüsn-i takrîre mâliktir" ifadelerinden etkileyici ve karizmatik bir görünüme sahip olduğu anlaşılıyor.

Tekkelerin kapatılması farklı şekillerde tepkiler doğurmuştur. Kenan Rifâî bu konuda kurallara harfiyen riayet yolunu seçti. Bu davranışını da her olayı Hakk'ın tasarrufu bilmek gibi bir metafizik bir temele oturttu. Şu anekdot dikkat çekicidir:

1929 senesinde idi. Tekkeler kapanalı 4 yıl olmuştu. Bir gün yakınlarından Doktor Server Hilmi Bey, hiç mutadı olmadığı halde, bir istiğrak havasına dalarak semâ etmeye başladı. Fakat Kenan Rifâî onu hemen eteğinden tutarak, "Olmaz Efendi, bu zamanda böyle şey olmaz. Mademki yasaktır denmiş, menedilmiştir, onun için olmaz. Biz ulülemrin sözüne ittibâ ederiz!" diyerek, üç kişiden ibaret bir odada dahi kanuna aykırı bir hareketi kabul etmemiş, devlet emrinin gıyabî bekçiliğini yapmıştır (*K.Rifâî ve Yirminci Asır,* s. 124).

Buna rağmen onun bu vahdet motifi etrafında örgüleşen aksiyoncu ruhu, ne dindar ne de laik çevrelerde yeterince anlaşılabilmiştir. Bu yüzden dergâhların kapatılmasını takip eden 25 yıl içinde, onun kitle üzerindeki tesir ve nüfuzu, devlet makamların- »

MATBU MİRASI

Kenan Rifâî Efendi ardında matbu eserler de bırakmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Muktezâ-yı Hayat, Rehber-i Sâlikîn, Tuhfe-i Ken'an, Ahmed er-Rifâî, İlâhîyât-ı Ken'an: Sağlığında, Osmanlı harfleriyle basılmıştır.

Ahmed er-Rifâî: Seyyid Ahmed er-Rifâî ve tarikatı hakkında Türkçede yazılmış en geniş eserdir. Kitabın Mustafa Tahralı tarafından yeni harflere aktarılmış şekli, Mehmet Demirci sâdeleştirmesiyle Cenan Vakfı yayını olarak çıktı (2015).

Şerhli Mesnevî-i Şerif: Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin I. cildinin şerhi olan eser, dergâhtaki *Mesnevi* derslerinde tutulan notların daha sonra karşılaştırılarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, Nihad Sami Banarlı'nın kalemiyle günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Mesnevi şerhleri arasında hususî bir kıymeti olan eser çağımızın dinî-tasavvufî nesir Türkçesine güzel bir örnektir.

Sohbetler: 1922-25 yılları arasında Kenan Rifâî'nin dergâhtaki tasavvuf sohbetlerinde tutulan notlardan bir kısmını ihtiva etmektedir (Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, 2011).

ca bazen taciz edici bir kontrol edası göstermiştir.

Zor bir dönemden geçmekte olan o günlerin Türkiye'sinde hem dindar, hem de laik-Batıcı bilinen çevrelerden bazılarınca zaman zaman ağır tenkit oklarına hedef olmuş olmalıdır. Kenan Rifâî, kendisi hakkındaki farklı algılayış biçimlerine mukabil, her kesimi kucaklayan bir büyük gönül sahibidir. Tasavvuftaki "fark" ve "cem'" anlayışlarına da iyi bir örnek olan şu manzum ifadesi dikkat çekicidir:

Dinli, der: "Dinsiz" bize
Levmeder dinsiz bizi
Biz ne ondan bundanız
Hem de ondan bundanız

Kenan Rifâî 1930 Şubat'ında bir gün Beyazıt Camii'nde Yenikapı Mevlevihanesi son şeyhi Bâki Efendi'ye rastlar. Bâki Efendi dergâhların kapatılmasıyla ilgili teessürünü dile getirip şöyle der:

Bir zamanlar nây-ı Mevlânâ ile demsâz idik
Şimdi olduk mâşâallah bir düdük

Kenan Rifâî'nin cevabı şöyledir: "Niçin düdük olalım? Neysek yine oyuz erenler. Evvelce zahir tekkesinde demsâz idik, şimdi kalb tekkesinde dilsâzız (…) Şimdi ten tekke oldu, gönül de makam."

Kendisi fıtraten musikiye yatkın bir yapıya sahipti. Pratik olarak ney dersleri almaya ve musiki nazariyatı öğrenmeye Balıkesir'de başlamıştı. Musiki aşkı Medine'de bir hayli yoğunlaşmış; burada naatlar, ilahiler yazıp bestelemiş ve güzel sesiyle okumuştur. Medine'deyken zamanının çoğunu Ravza-i Mutahhara'da vecd içinde geçirmekte, şiirler yazmakta ve onları bestelemekteydi. Medine'den döndükten sonra da bol bol şiir söylemiş, besteler yapmış ve yaptırmıştır. 16 sene devam eden tekke şeyhliği esnasında saz, söz, semâ', zikir, musiki gibi her çeşit fikir ve güzel sanatlar yoluyla eğitim ve öğretime devam etmiştir.

Kenan Rifâî ve çevresinin genellikle "kadınlar"dan oluştuğu gibi bir izlenim vardır. Aslında geleneksel tarikat sistemine göre Kenan Rifâî'nin yolunu devam ettirmesi düşünülen halifeleri vardı: Osman Efendi, Hattat Aziz Efendi, Arif Efendi, Cemal Efendi ve Doktor Server Hilmi Bey. Bunların beşi de kendisinden evvel vefat ettiler.

1925'ten sonraki yasaklı dönemlerde erkek müntesiplerinin sohbetlere devam etmesi mümkün olmamıştı. Dar çerçeveli çok özel sohbet toplantılarına, akraba ve aile yakınlarından olan kadınların iştiraki daha kolay olmuştu. Kadının da erkeğin de kemale ermesi asıl hedeftir. Bir kıyaslama olacaksa bunun ölçüsü "kemal"dir. Kâmil bir kadın nâkıs bir erkekten elbette üstündür. Kural herkes için geçerlidir; ilâhî beyan şöyledir: "Allah katında en değerliniz, en muttaki olanınızdır" (Hucurat, 49/13). Genel olarak kadınlar daha duygusal bir yapıya sahiptir. Tasavvuf hayatı duygu yoğunluklu olduğundan bu alanın kadınlar için daha cazip geldiği söylenebilir.

Kenan Rifâî'nin annesine ne kadar bağlı olduğuna temas etmiştik. Ondaki manevî kıvılcımları ilk olarak tutuşturan, annesdir. Onunla beraber giriştiği manevî hayat ve derunî yaşama tecrübesini, istidatlı kadınlarla daha kolay tekrarlayabileceğini fark etti. Zira söz konusu tecrübelerde görmüş ve anlamıştı ki, "…fikir his ve iman alışverişinde kadın, erkekten daha müsait bir mutavassıt, daha verimli bir zemindir. O, şahsiyet şekillenmesini annesinden almıştı. Şu halde bu formasyonu biyolojik sahada olduğu gibi, psikolojik olarak da çoğalma kabiliyeti olan yine bu şerâitte bir varlığa iade etmek gerekiyordu. (…) Kenan Rifâî'nin bilhassa kadınlık âlemiyle temasta olması ve nev'-i beşerin müstakbel vechesini tayinde, kadını yapıcı, şekil verici bir âmil olarak görmesindendir" (*Kenan Rifâî ve Yirminci Asır*, s. 244).

Kanaatimce, tekkelerin kapanmasıyla birlikte Türk sosyal ve dinî hayatından çekilen birçok benzerleri gibi, büyük ihtimalle Kenan Rifâî ismi de unutulmaya mahkûm olurdu. Onun düşüncelerini ve ismini devam ettirenler kadın öğrencileri olmuştur. Bunlar arasında en başta geleni ve bu çevrenin motor gücü durumunda bulunanı Sâmiha Ayverdi'dir (1905-1993).

Mehmet Demirci
Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

Yahudi asıllı Avusturyalı gazeteci ve yazar Muhammed Esed, Ortadoğu'ya yaptığı seyahatlerden sonra 26 yaşında Müslüman oldu. Çıktığı uzun yolculuklarda kendini arayan Esed, kalbinin ritmini Mekke'de bulduğuna inandı. İşte 30 yıl süren seyahatlerini anlattığı *Mekke'ye Giden Yol* (Çev.: Cahit Koytak, İnsan: 1984) adlı kitabından enfes bir parça. Kahire'deyken yakalandığı sıtma sırasında ateşler içinde yanarken zihin kuyusundan şuuruna hücum eden Üsküdar'daki sema eden dervişlere dair hatırası, efsunlu bir tarih kesiti değil sadece. Yudum yudum tadılması gereken bir edebî ziyafet...

Muhammed Esed (1900-1992)

Üsküdar Mevlevîhanesinde Bu Gözler Neler Gördü?

Dünyanın en sık selvi korusunun içinden geçiyordum.

Gerçekten olağanüstü bir selvi korusuydu orası; Üsküdar'da, Boğaz sırtlarında, Türk mezarlığı; selvi ağaçları arasında uzanan geçitler, patikalar ve selvilerin altında üzerinde yıpranıp gitmiş Arapça kitabeler bulunan, yan yatmış ya da yıkılmış mezar taşları.

Mezarlık uzun zamandır kullanılmıyordu artık; ölüleri çok eski ölülerdi bu mezarlığın. Onların toprağa karışan bedenlerinden şimdi birkaç kuşak ömrü aşarak sükûnet içinde minare boyunda ağaç gövdeleri fışkırmıştı. Sükûnet gerçekten de öylesine yoğun ve hâkimdi ki, melankoliye yer yoktu mezarlıkta. İnsan, hiçbir yerde ölümün uyku olduğunu burada olduğu kadar derinden hissedemez. Hayatın sükûnet içinde devam etmesine izin veren bir dünyanın ölüleriydi bunlar; hiç de acelesi olmayan bir çağın ölüleri…

Bir süre mezarlıkta dolaştıktan sonra, Üsküdar'ın daracık sarp sokaklarından geçerek, kapısındaki harikulade arabesk süslemelerle kendini belli eden küçük bir camiye geldim. Yarı aralık kapıdan içeri girerek loş salonda ayakta bekledim. İçeride halının ortasında yaşlı mı yaşlı bir adamın çevresinde oturan bir küme insan vardı. Upuzun pelerinler giymişler ve başlarına yüksek, kenarsız keçe başlıklar geçirmişlerdi. Alçak, monoton bir sesle Kur'an'dan parçalar okuyordu yaşlı imam. Duvarlardan birinin dibinde bir grup müzisyen oturuyordu: defçi, neyci ve kemençeci. Bu garip topluluğun, daha önce sözünü çok duyduğum şu ünlü "sema yapan dervişler" olduğu geldi aklıma: Allah'la dolaysız ve kişisel bir rabıta kurulabileceği inancına dayanan ve bağlılarında belli ritmik tekrarlar ve coşturucu rakslarla vecd ve cezbe hali yaratmayı amaçlayan mistik bir tarikat.

İmamın kıraatini takib eden sessizlik, neyin ince, tiz sesiyle bölündü; ve böylece tek sesli, içe işleyen, yaslı bir müzik başladı. Bir tek hareketle dervişlerin hepsi ayağa kalktı; pelerinlerini çıkarıp bileklerine kadar uzanan bellerinde bir kuşakla bağlı beyaz, uçuşan entarileri içinde ayakta dikildiler. Sonra her biri yarım bir dönüş yapıp, bir daire çevresinde birbiriyle çiftler oluşturacak şekilde durdular; ve ellerini önlerinde kavuşturup, eğilerek birbirlerini selâmladılar (bu manzara bana eski minuet dansını ve dantelli giysiler içinde leydilerin önünde eğilip selâm veren kavalyeleri hatırlattı).

İkinci bir hareketle dervişler, sağ ellerinin ayası yukarıya, sol ellerininki de aşağıya dönük olarak, kollarını yanlara açtılar. Dudaklarından ritmik bir fısıltı halinde 'Hüve' (hu) sözcüğü dökülüyordu. Bu sözcükle biçimlenen ahenkli soluyuşlarla her biri, çok uzaklardan geliyormuşçasına derin ve sırlı müziğin ritmine uyarak salına salına kendi çevrelerinde yavaş yavaş dönmeye başladılar. Başlarını geriye atmış, gözlerini kapamışlardı şimdi; anlamlı, sakin bir katılık, bir sertlik yayılmıştı yüzlerine; geniş tünikleri dönen bedenlerin çevresinde ine kalka ilerleyen büyük halkalar oluşturuyordu. Bu halleriyle denizin üstünde dönüp duran beyaz anaforları andırıyorlardı; yüzlerine bakınca, insan ulaşılamayacak derinliklere dalıp gittiklerini hissediyordu.

Dönen daireler gittikçe büyüyor, her birinin yüzünde belirgin bir esrime ve cezbe okunuyordu. Yarı açık dudaklarda hep aynı fısıltı: Huve… Huve… Huu ve… dönüyor, dönüyorlar, daha çabuk, her an biraz daha çabuk, savrulup akarak dönüyorlar; müzik onları kendi girdabına çekip götürüyor, devredip döndürerek ve tek sesli, derin, uzayıp giden nağmeleriyle yukarılara çekiyor onları. Ve siz de içinizde dayanılmaz bir istek duyuyorsunuz kendinizi bu döne döne yükselen girdaba bırakmak için; bir adım, işte bir adım daha, salına salına dönüyor pervaneler, her adımda biraz daha yukarı… varılmaz, sonu kestirilmez zirvelere doğru… Sonunda Mama Vitelli'nin geniş, müşfik elini alnımda hissediyor ve bu duraksız girdaptan kendimi çekip alıyorum; titreme nöbeti diniyor, Üsküdar'ın o efsunlu Mevlevi tekkesi döne yuvarlana geçmişin karanlığına gömülüyor ve ben yine Kahire'de, taş döşeli bir odanın serinliğine açıyorum gözlerimi.

Bir Caddeye Kaç Tekke Düşer?

200 yıl boyunca yaklaşık 200 metre uzunluğundaki bir caddede kaç derviş nefes alıp verdi dersiniz?

ERKAN ÖVÜÇ erkanovuc@yahoo.com

Üsküdar Ahmediye Meydanı'ndan başlayıp Karacaahmet Türbesi'ne kadar uzanan Gündoğumu Caddesi'nin büyük bir kısmı bugün Tavâşî Hasan Ağa Mahallesi dahilinde yer alıyor.

Caddemizdeki ilk tasavvufî faaliyetler ferdi teşebbüslerle başlamıştı. Celvetî şeyhi İsmail Hakkı Bursevî'nin 1720 yılında Şam dönüşü yaptığı Üsküdar ziyareti, bir süre sonra tekkelerin neşvünema bulacağı canlı bir tasavvufî hayatın müjdecisi olmuştu. Üsküdar'da Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın kendisine hediye ettiği evde ikamet eden Bursevî'nin, Ahmediye Camii'nde cuma vaizliği esnasında vaazlarında vahdet-i vücûd meselesinden bahsettiği, İslam akidesine muhalif sözler söylediği iddiasıyla aleyhinde takibat yapılmış, pek çok kişinin Bursevî lehine şahitliğiyle iddianın asılsız olduğu anlaşılmıştı. Bu tatsız olayın ardından 1723'te İstanbul'dan ayrılan Bursevî, vefatına değin yaşayacağı (ö. 1725) Bursa'ya yerleşti.

Bursevî'den sonra ne zaman geldiği ve neler yaptığı hakkında pek bilgi sahibi olamadığımız ikinci isim, caddemizin ilk Halvetî şeyhi olan İskender Baba'dır. Caddenin münferit şeyhlerinden bir diğeri bugün İskender Baba Türbesi'nde medfun Gülşenî İbrahim Efendi idi (ö. 1754). Şam'dan gelen misafirimiz ise bir Sa'dî şeyhi olan Muhammed Emin es-Sa'dî'dir. Ömrünün sonlarına doğru İstanbul'a gelen şeyh 1869'da vefat ederek Üsküdar'daki Ağa Camii haziresine defnedildi. Caddemizin ikinci Halvetî şeyhi ise Tavaşî Hasan Ağa Mescidi'nin imamlığını da yapan Halvetiyyeden Fatih'te Atpazarı Tekkesi şeyhi Mustafa Şükrü Efendi'dir (ö. 1887).

Münferit şeyhlerin temellerini attıkları tasav- »

» Osmanlı mahallesi Osmanlı'nın son yüzyılında Üsküdar'daki mahalle hayatını bütün canlılığıyla yansıtan bir resim (sağda). Bir Nakşibendî tacı (solda) .

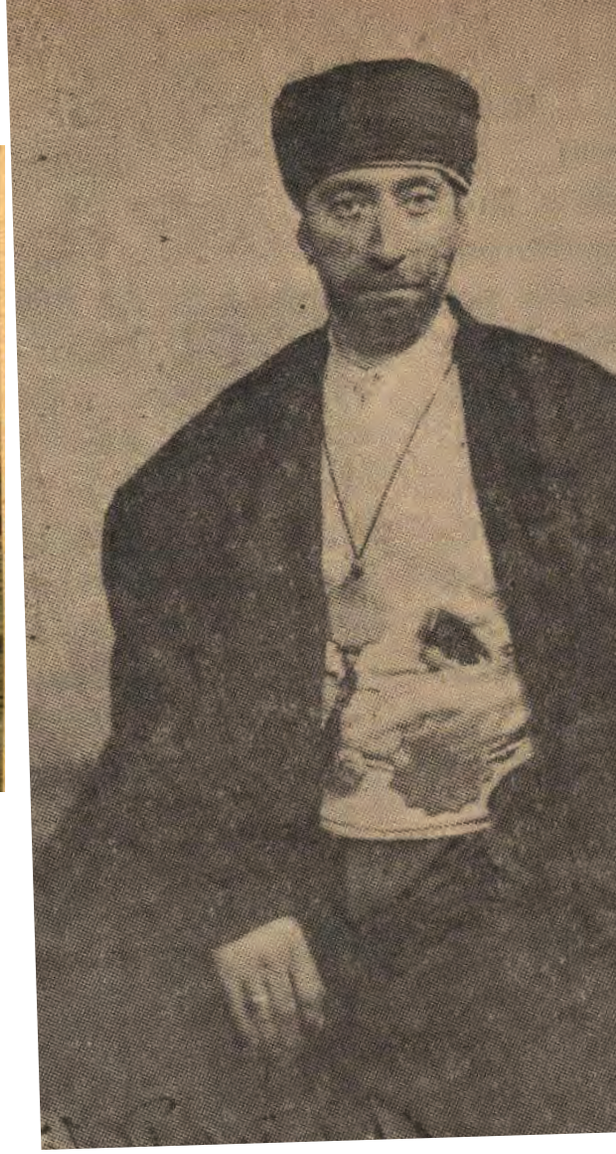

›› Restore edildi
Menzilhane yokuşundan İskender Baba Tekkesi (1944). Yakın zamanda restore edilen yapı, günümüzde Klasik Düşünce Okulu olarak faaliyet göstermektedir.

vufî faaliyetler, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde yerini kurumsal anlamıyla tekkelere bıraktı. Bunun somut örneklerinden biri Tavâşî Hasan Ağa Mescidi'nin karşısına inşa edilen Rifâî Âsitânesi'dir.

Rifâîliğin İstanbul'un şehir hayatına yayılmasında merkezî rol oynayan âsitâne, 18. yüzyılın başlarında Şeyh Mehmed Hadîdî'nin âsitâne karşısındaki mescitte icra etmeye başladığı Rifâî ayinlerini müteakip, etrafında oluşan kalabalık mürit topluluğunun camiye sığmaması üzerine 1732-33'te (veya 1741-42) tamamlanan binasında faaliyete başladı. Rifâîliğin Osmanlı coğrafyasındaki merkezi olan tekkede, faaliyette kaldığı yaklaşık 300 yıl boyunca toplam 10 şeyh meşihatta bulunmuştu.

Rifâî Âsitânesi ile aynı yıllarda Celvetî şeyhi Yusuf Nizameddin Efendi (ö. 1752) adına Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1732-3'te inşa edilen binada faaliyete geçen İnâdiye Tekkesi, kendinden sonra meşihata geçen oğlu Hâşim Baba (ö. 1783) ile adından çok söz ettirecek bir neş'enin merkezi oldu. Kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'den sonra 4 kola ayrılan Celvetîliğin son kolunu kuran Hâşim Baba'nın Mısır Kaygusuz Abdal Tekkesi Şeyhi Hasan Baba'ya (ö. 1756) intisap ederek aldığı Bektaşî neş'eyi de yansıttığı Hâşimîlik, İstanbul'daki Celvetî örgütlenmesine rind-meşrep bir tasavvuf anlayışını dahil etmiş, tekkesi de bu kolun âsitânesi olarak faaliyet göstermiştir.

Celvetîlik ile Bektaşîliği birleştiren Hâşîmilik 18. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar İstanbul Celvetîliğinin en güçlü kolu olarak varlığını devam ettirdi. 18. yüzyıl ortalarından itibaren Celvetîliğin Selamîlik şubesinin Selamsız ve Acıbadem tekkelerini; 19. yüzyıl başlarında da Fenâî Ali Efendi'nin (ö. 1745) kurduğu Celvetîliğin üçüncü şubesi Fenaîliğin Üsküdar Pazarbaşı'nda kendi adıyla anılan Fenâî Tekkesi Hâşîmî meşihata bağlandı. Mustafa Hâşim Efendi'den sonra bu tekkede meşihata geçen Mehmed Gâlib Efendi (ö. 1831) de Hâşimîliğin zikredilen bu etkisinin mimarlarındandı.

Tekkelerde zikir birliği

Caddemizdeki ikinci Celvetî tekkesi Malatyalı Külliyesi müştemilatından, cami ile Ağa Hamamı'nın arasındaki Menzilhane Yokuşu'nun başında yer alan Kaymakçı Tekkesi'dir. Kanuni döneminin yeniçeri ağalarından Mehmed Efendi tarafından yaptırılan mescide 18. yüzyılın ortalarından itibaren Celvetî meşayihinden Kaymakcızâde el-Hâc Mehmed Efendi (ö. 1769) tarafından Celvetî meşihatı konularak faaliyete başlamış, Gâlib Efendi'nin torunu ve halifesi, tekkenin dördüncü şeyhi Mehmed Şâkir Efendi (ö. 1862) ile tekke Hâşimîliğe bağlanmıştı.

19. yüzyıla geldiğimizde cadde yeni bir tarikatla tanışacaktır: Sa'dîlik. Sadeddin Cibâvi tarafından kurulan Sa'dîliğin bilinen belli başlı dört kolu vardı: Tegallübiyye, Âciziyye, Vefâiyye ve Selâmiyye. 18. yüzyıl başlarında itibaren İstanbul'a ulaşan Sa'dîlik, Abdusselâm Şeybânî'nin kurduğu "Selâmiyye" ve Ebü'l-Vefâ-i Şâmî'nin kurduğu "Vefâiyye" adlı iki kolla temsil edilmişti. Kendilerinden sonra meşihata geçen şeyhler vasıtasıyla şehir hayatında hızla yayılarak 18. asırda 5 olan tekke adedini 19. asırda 23'e çıkarma başarısını göstermişti. Zamanla faaliyete geçen Sa'dî tekkelerinin 5'i Üsküdar'da bulunmaktaydı.

» İnadiye Tekkesi ve tekkenin son şeyhi Yusuf Fahir Ataer.

Caddemizde Sa'dî tekkesi olan Fethi Efendi Tekkesi, "derviş" lakaplı Malatyalı İsmail Ağa tarafından 17. yüzyılın başlarında yapılan külliye dahilindeki mektebe 19. yüzyılının başlarında Celvetî İbrahim Efendi'nin (ö.1237/1822) şeyh olarak atanmasıyla faaliyete başlar. Kendisinden sonra meşihata geçen Ahmed Efendi (ö.1244/1828) ile tekke Sa'dîliğe geçer, sonraki şeyhlerce de bu tarikat temsil edilir. 200 yıldan fazla faaliyette kalan Fethi Efendi Tekkesi'nden 6 şeyh geçmiştir.

Âsitâneden sonra ikinci Rifâî tekkesi olan ve faaliyete ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde geçebilen Ahmediye Rifâî Tekkesi, Ahmediye Külliyesi dahilinde yer alan dershaneye 1316 (1899) yılında vefat eden tekkenin ilk şeyhi ve aynı zamanda cami imamı olan Mahmûd Râcî Efendi (öl. 1316/1899) tarafından Rifâî meşihatı konulması ile başlar. 47 yıl faaliyet gösteren tekkede şeyhlik yapan üç zat tespit edebildik.

Caddedeki tekkelerin tamamı kıyamî (ayakta) zikri benimseyen tarikatlardandı. Zikir birliğinin kendini gösterdiği nirengi noktalarından biri de menşe itibariyle Sa'dî ayini olan, kalbî zikre başlandığında hastaların, özellikle de çocukların, görevli dervişlerce tevhidhâneye getirilip yüzükoyun yere yatırıldığı ve şeyh efendi tarafından çiğnendiği "Devse veya Devsiye" ayinin en çok Rifâî Âsitânesi'nde icra edilmesidir. Bugün bile özellikle yabancı ziyaretçileri caddeye çeken Rifâî Âsitânesi "burhan göstermek" denilen en cüretkâr Rifâî ayinlerinin uygulandığı mekânların başında geliyordu. Perşembe günleri öğleden sonra başlayan zikrin, kadınlı erkekli, sayıları 60'a yaklaşan müdavimleri olurdu.

Tekkelerin ayin günlerine baktığımızda ikisi hariç herhangi bir çakışma meydana gelmiyordu: Ahmediye Tekkesi ve Kaymakçı Tekkesi Çarşamba, Fethi Efendi Tekkesi Salı, Rifâî Âsitânesi Perşembe, İnâdiye Tekkesi ise Cuma günleri ayin yapmaktaydı.

Fethi Efendi Tekkesi'nin caddemizin en önemli musiki merkezi olduğunu söyleyebiliriz. Neyzen Sâlim »

KALEMİYLE DE ZİKREDEN ŞEYHLER

Caddemizin şeyhleri içinde 5 ehl-i kalem tespit edebildik: Eserleriyle ses getirmiş, tesirleri varislerince yayılmış velud müellif-sûfîlerimizden olan Hâşim Baba'nın kütüphanelerde *Dîvân, Vâridât, Ankâ-yı Meşrik* ve *Devriyye-i Ferşiyye* başta olmak üzere pek çok yazma risalesi bulunmakta. Ağabeyi Hamid Efendi de *Ukudü'l-Ferâid fî Hudûdi'l-Akâid, Ukûdü'd-Dürer, Mukaddimâtü'l-Külliyât fî Ma'rifeti'l-Cüziyye* gibi eserleriyle dinî ilimlerin neredeyse her alanında eser telif etmiş. Matbu *Mecmû'a-i Tekâyâ, Mir'atü't-Turuk, Hukûk-ı Veled, Ta'rifü'l-Hitân, Risâle-i Akîka* ile *Mecmeu'l-Beyan, Kavaid-i Kur'an, Terceme-i İhlas-ı Şerif, Gençlere Eimme-i İsna Aşera, Menakıb-ı Evliya-i İstanbul, Yadigâr-ı Tuhfetu'l-Furkân, Yadigâr-ı Cihan Meslekü'l-İhvan, Hadikatü'l-Esami, Hasaisü İhlas-ı Şerif* ve *Menakıbü'l-Hikem fi vasfi Nebi-yi Ekrem* adlı basılmamış eserlerin müellifi Ahmed Münib Efendi ve *Tarih Dünyası, Yeni Tarih Mecmuası* ve *Tarih-Coğrafya Dünyası*'nda Bektaşîlik ile alakalı toplam 43 makaleyle *Son Havadis* gazetesinde fıkralar yazan oğlu Yusuf Fahir Ataer İnâdiye Tekkesi'nin yetiştirdiği şeyhlerdir. Rifâî Âsitânesi'nin son şeyhi Hasan Hüsnü Ceyhun da II. Meşrutiyet'ten sonra Samsun'da çıkan *Aks-i Sedâ* ve İstanbul'da çıkan *Hikmet* gazetelerinde edebî, içtimai, dînî ve tasavvufî manzumeler kaleme alarak ehl-i kalem halkasına dahil olmuştu.

» Rifaî Asitanesi şeyhlerinden Ahmed Ziyaeddin Efendi

» Türünün nadide örneklerinden Hasan Baba'nın Horasan Elifli mezar taşı.

» Ahmediye Rifâî Tekkesi.

Bey (ö. 1885) tekkeye ismini veren Fethi Efendi'nin halifesi ve damadıydı. Tekkenin son şeyhlerinden Şemseddin Efendi'ye intisab eden zâkirbaşı Üsküdarlı Âsım Efendi (1852-1940) ve Şemseddin Efendi'nin oğlu, tekkenin son şeyhi olan Kemal Efendi bu meyanda mühim zâkirlerdi. Yine Ağa Hamamı'nın son dönem sahiplerinden Hammâmîzâde Hacı Osman Bey de Hacı Faik Bey'den musiki meşk etmiş, hayli talebe yetiştirerek bu kervana katılmıştı.

Musikişinas şeyhlerin ilki Ahmediye Tekkesi şeyhi Mehmed Şevki Bey'dir. Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı'nda 30 yıl fasılasız zâkirbaşılık yapan Enderûnî Mehmed Şevki Bey bu hususiyetini meşihata geçtiği tekkesi üzerinden caddemize taşımıştı. Musikişinas şeyhlerin ikincisi İnâdiye Tekkesi'nin son şeyhi Yusuf Fahir Baba'dır. Bestelediği naat, kasîde ve nefesler İstanbul tekkelerinde yaygın şekilde okunmuştur. Rifâî Âsitânesi'nin zâkirbaşısı Hâfız Yaşar Efendi'nin İran Devleti'nce "şîr u hurşid" madalyasına layık görülmesi caddemizin musiki zevkinin inceliklerine dair bir ipucu verebilir.

Bektaşî terkli mezar taşları

Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da ilgasından sonra devlet desteğine son verilen Bektaşîlik varlığını bir neş'e olarak tekkelerde devam ettirdi. Caddemizde söz konusu vakıadan önce başlayan Bektaşî meyli ilkin Hâşim Baba ile kendini göstermişti. Hâşim Baba'nın Mısır Kaygusuz Abdal Tekkesi ile ilişkilerinin Bektaşî babalarını buraya çektiğini tekkenin haziresinden takip etmek mümkün: Hasan Baba, Selim Baba, Hüseyin Dede, Derviş Sırrullah Baba ve Ali Baba. Aynı tekkenin şeyhlerince tekkelerin kapatılmasına kadar devam ettirilen bu neşe tekkede yaşatılmış, civar tekkelere de genişletilmişti. Nitekim tekkenin haziresinde Bektaşî terkli mezar taşlarına çokça tesadüf ediliyor.

"Zevâyâ-yı muhtereme"den sayılan İnâdiye Tekkesi'nin şeyhlerinin idarî erkle olan ilişkileri bu ihtiramın meyveleri olmalıdır: Mehmed Gâlib Efendi, II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması için Topkapı Sarayı'na davet ettiği şeyhlerdendi. Mehmed Fahreddin Efendi de babasının vefatıyla devlet görevinden tam maaşla emekliliğe sevk edilerek posta oturmuş, Hüdâyî Dergâhı şeyhi Rûşen Efendi'nin reisliğindeki Meclis-i Meşâyih'in 13 kişilik azası arasında yer almıştı.

Mehmed Gâlib Efendi ile Kaymakçı Tekkesi'ne nüfuz eden bu neşe, tekkenin son şeyhleri Ahmed Münib ve oğlu Yusuf Fahir Efendi ile Kadıköy'deki Sa'dî Abdülbâkî Efendi (veya Mecidiye) Tekkesi'ne taşınmış, Ahmed Ziyaeddin Efendi (ö. 1918) ile Rifâî Âsitânesi'nde karşılık bulmuştur. Hüdâyî Âsitânesi'nden teberrüken Celvetî tacı giyen Ziya Molla, Bektâşîlikte Şah Kulu Sultân Tekkesi şeyhi Hacı Ahmed Baba (ö. 1918) ve Çamlıca Tâhir Baba Tekkesi şeyhi Ali Nutkî Baba'dan Bektâşî icazeti almıştı. Ziya Molla'nın yetiştirdiği halifesi Ahmediye Rifâî Tekkesi'nin ikinci şeyhi Şevki Bey ile bu neş'enin taşındığını söyleyebiliriz. Nitekim aynı tekkenin ilk şeyhi ve Şevki Efendi'nin kayınpederi olan Mahmûd Râcî Efendi'nin mezar taşındaki 12 terkli tacı bu tesirle alakalı olmalıdır. Rifâî Âsitânesi'nin son şeyhi Hasan Hüsnü Efendi'nin vefatına düşülen tarih beytinde de bu hususu görmek mümkün:

Kıtmîr-i Ali ve Âl-i Haydar
Hâk-rah Ahmed er-Rifâî
Hüsnü Sarıer bi-kurb-ı hakk-reft
Bâ-aşk-ı cemâl-i câvidânî
Târîh-i vefât gevheriniş(?)
Rahmet-i bi-rûh-i şeyh Hüsnü.

1372.
el-Fakîr el-Mevlevî Rusûhî bin Abdü'l-Bâki

Sonuç olarak münferit şeyhler ile tekkede şeyhlik yaptıkları ihtilaflı olan ve çoğunlukla şeyh efendilerin ailesine mensup olanlar hariç tutulduğunda, yaklaşık 200 metre uzunluğundaki bir caddede 2 asırlık zaman diliminde toplam 34 şeyh vazife yapmıştı. Bu şeyhlerin yüzyıllara dağılımı ise şöyledir: 18. yüzyılda 5, 19. yüzyılda 19, 20. yüzyılda ise 10 şeyh.

Kâbe toprağı kabul edilen Üsküdar manevî atmosferini biraz da bu şeyhlere borçludur.

Erkan Övüç
Öğretmen.

Miras Metinler

2012 yılında ebedî âleme uğurladığımız değerli kültür insanı, tasavvuf musikisi uzmanı, aynı zamanda dergimizin yazarlarından Nezih Uzel'in *Büyük Gazete*'nin 9 Kasım 1976 tarihli nüshasında çıkan "Gönül Erleri: Üsküdarlı Nafiz Efendi" başlıklı yazısından ibret dolu bölümleri ilgiyle okuyacaksınız. Hem Nezih Uzel, hem de Nafiz Efendi merhumların ruhları şad olsun diyelim.

"Allah'ım, bu sesi benden al!"

Üsküdar'ın Sırlı'sı Öyle Bir Dua Etti Ki...

Kimdi Nafiz Efendi?

Gençliğinde Harbiye Nezareti'nde rütbeli sivil memur olarak çalışmıştı. Sonra kendisini turûk-ı İlallah yoluna vakfetmiş, Üsküdar'da Mihrimah Camii'ne ikinci imam olmuştu. Sesi pek güzeldi, nerede Kur'ân-ı Kerim okusa yüzlerce insan peşine takılıyordu, şöhreti günden güne yayılmaktaydı.

Doğumu İstanbul olmalıydı, dervişlerin cismanî hayatları ile ilgili sorular pek sorulmaz, bu yüzden yerini yurdunu bilene pek rastlamıyoruz. O bir derviş, Allah yolunda bir kişiydi, fani vücudu ne kendisine lazım olur, ne başkasına… Bu yüzden bir gün bir dostunun ölümüne yakınan bir kişiye şöyle haykırmıştı:

"Elbette ölecekti, madem ki doğdu. O, doğduğu için öldü."

» Nezih Uzel (1938-2012)

Fanilerle birlikte yaşayıp şimdi fani hayattan uzaklaşan Nafiz Efendi Üsküdar'da Nasuhî Dergâhı'na müntesipti. Bu dergâhın son postnişini Kerameddin Efendi'nin halifesiydi. (…)

Hazreti Nasuhi, "Mal ü câhın meylini sen terk edip aşkında ol" buyurmuşlardı. 'Câh', şan şöhret, itibar, makam demektir. Nafiz Efendi'nin hakkında anlatılanlara göre o, pirinin bu emirlerine tamamıyla uyacak şekilde davranıyordu. Bir gün Doğancılar'daki dergâhta Hazret'in sandukası karşısındaki parmaklığa sarılarak bir niyazda bulunmuştu, Pir'inin yüzü suyu hürmetine Cenab-ı Bâri'den sesinin kesilmesini istiyordu, zira peşine takılan cemaatten bizar olmuştu, gururlanmaktan korkuyordu, Allah katında en keskin günahlardan sayılan "kibir" belasına düşeceğinden çekiniyordu. İstediği oldu. Nafiz Efendi sesini kaybetmişti, kendisini yakından tanıyanlar gençlik çağlarında okuduğu Kur'ân'ı ve harikulâde güzel sesini unutamıyorlar, bu menkıbe anlatılırken tüylerimiz diken diken oluyor. Bir insanın sadakati ancak böylece belli olabilir sanıyorum. (…)

Üsküdarlı Nafiz Efendi 20 yıla yakın bir zaman önce göçtü. Özbekler Dergâhı'nı ziyaret edenler onun kabrine uğramadan geri dönmezler. Dergâh nisbeten ana yolların uzağında olduğu için ziyaretler bazen geç saatlara rastlamaktadır. İşte böyle bir akşam vakti çok sevdiğimiz bir başka büyük insan o nurlu kabri görmek istemişti. Ziyaret uzuyor, vakit geçiyor, karanlık gittikçe daha fazla çöküyordu. Rahmetli Özbekler Dergâhı şeyhi Necmeddin Efendi içerden seslendi:

"Haydi çabuk efendi, vakit akşam oldu, bu saatte ziyaret olur mu?" Ziyaretçi derinden gelen bu itiraza pek aldırmamıştı, vazifesini yerine getirmeye çalışıyordu. O akşam Necmeddin Efendi mânâ'da Nafiz Efendi'yi karşısında buldu.

Efendi şunları söylüyordu:

"Bırak istedikleri saatte gelsinler, bizim burada gecemiz gündüzümüz belli değil ki..."

Toprağın derinliklerinde, gecesi gündüzü beli olmayan bir yerde yatıyor Nafiz Efendi, ama onun yattığı yer öylesine ışıklı, öylesine nurlu ki...

Hazret-i Mevlânâ:

Ölümümden sonra mezarımı yerde arama
Ârif kişilerin gönüllerine gömülüyüm ben

buyurmuştu.

Nafiz Efendi onu sevenlerin, bilenlerin, yoluna göz yaşı dökenlerin gönüllerinde altın taht kurmuş yatıyor. Ona saygımız her şeyden önce yoluna ve bağlı olduğu kapıyadır. O insan, o kapıya gerçekten layık ve yakışan bir insandı.

Tarikatlar Taşları da Konuştururdu

"Ölmeden evvel ölünüz" hadisi gereğince ölümü sevgiliye kavuşma olarak algılayan tarikat ehli, kabirlere ayrı bir önem göstermiştir. Hangi mezar taşının hangi tarikata ait olduğunu nasıl anlarız, diyenler için...

SÜLEYMAN BERK hattatberk@gmail.com

Osmanlı mezar taşlarında iki önemli sanat bir arada zuhur ederdi: İnce taş işçiliği ve edebiyat. Ayrıca mezar taşları, tarikat tacları ve sembolleriyle ilgili zengin bir çeşitlilik arz eder. Bunları kategorik olarak ikiye ayırabiliriz: Erkek ve hanım mezar taşı kitâbeleri. Hanımların kitâbelerinde herhangi bir başlık bulunmaz. Sadece kadın zarafetini yansıtan çiçek buketi şeklinde işlenmiş motifler yer alır. Erkek mezar taşlarının kâhir ekseriyetindeyse kişinin hayattaki sosyal statüsünü yansıtan başlıklar, kavuklar veya tarikat tacları görülür.

Mezar taşı kitâbelerinin yapısı incelendiğinde, başlıklardan başka serlevha, kimlik tanımı, tarih ve dua kısımlarını görürüz. Bu kısımlar iç içe geçmiş de olabilir.

En dikkat çekici kısmı oluşturan, yapıları ve taş işçiliği bakımından mühim olan başlıkları üç kısımda toplayabiliriz: kavuklar, taclar ve fesler.

Hususi bir yeri olan tarikat taclarını şöyle tasnif edilebilir: Mevlevî tacı, Kâdirî tacı, Nakşî tacı, Bektaşî tacı, Halvetî-Sünbülî ve Rifâi tacı.

Mezar taşlarına başlık olarak konulduğu gibi bazen rölyef şeklinde de işlenirdi. Ayrıca, "Kâdirî Gülü", "Sünbülî Remzi" ve 12 terkli (dilimli) "Bektaşî Teslim Taşı" tarikat remizleri olarak sıkça görülebilir.

Tarikat taşlarında bulunan serlevha ifadelerinin genellikle tarikat doktrinleriyle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Bu örtüşme en çok Mevlevî mezar taşlarıyla Bektaşî mezar taşlarında görülür.

Mevlevî mezar taşlarında serlevha olarak "Yâ Hazret-i Mevlânâ", "Hû Dost"," Hû", "Dost" gibi ifadelere sıkça rastlanır. Bektaşî taşlarındaysa, "Hû", "Hû Dost" ifadeleri belirleyicidir. Tabii ki bu kategorideki mezar taşlarında, diğerlerinde kullanılan ifadeler sıkça kullanılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi tarikat mezar taşlarında genellikle mensup olunan tarikatın tacı başlık olarak işlenmiştir.

Kadın mezar taşlarındaysa bunun rölyef şeklinde işlendiği görülür. Mezar taşı kitâbesinin metninde mensup olunan tarikatın ismi geçtiği gibi genellikle tarikat öğretileri de yer alır.

Tarikatlar İslam düşüncesinde sanat ve kültür açısından nasıl bir zenginlik ve çeşitlilik kaynağı olmuşsa, tarikat mensuplarının mezar taşı kitâbelerinde de benzer çeşitlilik görülür.

Taş işçilikleri, formları ve metinleriyle kültürümüze emsalsiz bir zenginlik kazandırmışlardır.

»

KALPTEN GİTTİ

Kimlik tanımında çoğu kez şahsın mensubu olduğu tarikatın ismi de yazılmıştır. Bazı Bektaşî mezar taşlarının metinlerinde "Ehl-i Beyt", "Hz. Hasan" sevgisi yanında "Kerbela" da zikredilmiştir. Mesela Zeytinburnu Erikli Baba Dergâhı Haziresi'ndeki bir Bektaşî mezar taşı kitâbesinin metni:

Hû Dost
Tabîb-i Bektaşî Ehl-i Beyt'e bende âh Haydar Bey
Hüseynî meşreb ve pâkize-i meslek-i marifet-perver
Sahâvet-pîşe iken kalbden gitti Muharrem'de
Şehîd-i Kerbelâ'yâ intisâbı oldu rûşen-ter
Niyâz etti çıkardı bir guher târîhini Remzi
Oldu reh-yâb-ı Mevlâya bi-hakkın murtezâ Haydar
18 Muharrem 1343
(Erikli Baba Tekkesi Hazîresi)

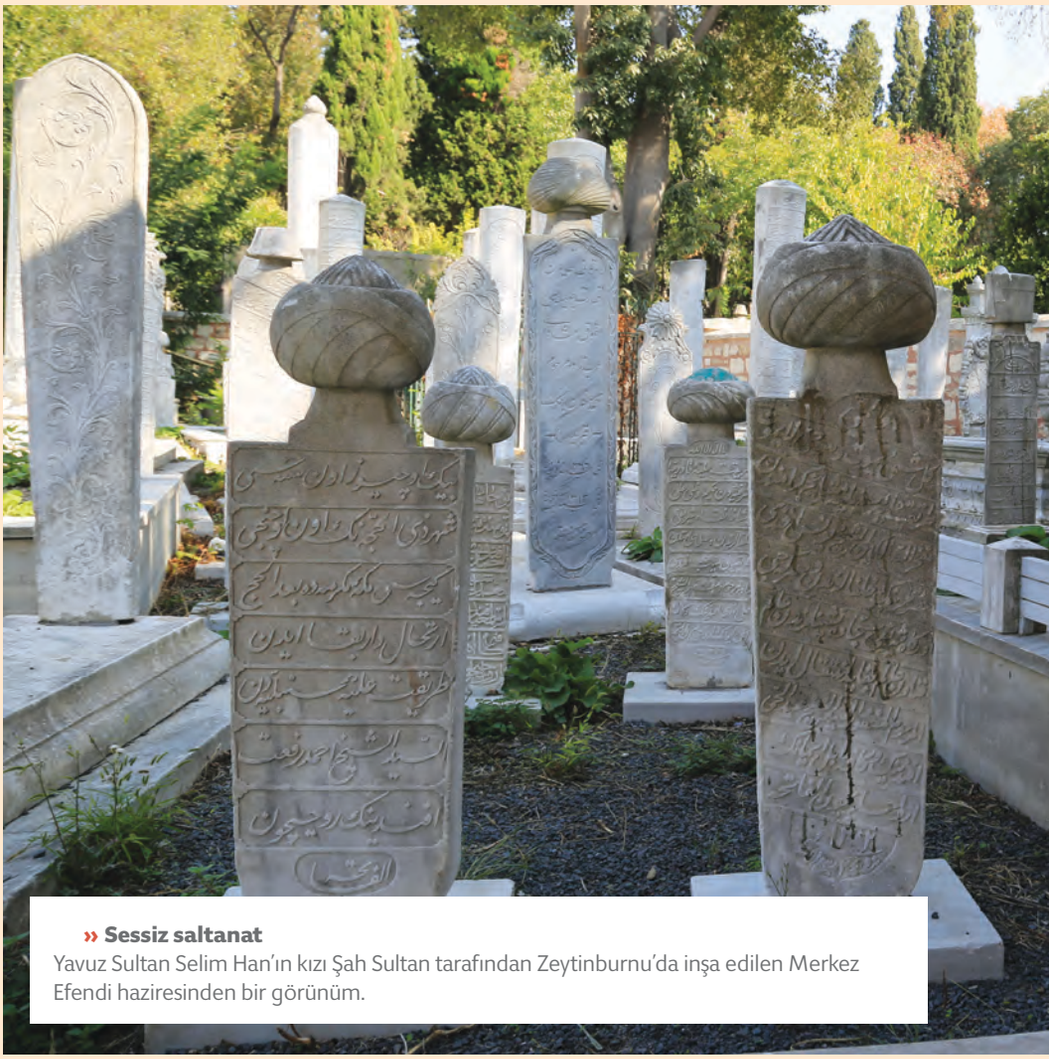

» Sessiz saltanat
Yavuz Sultan Selim Han'ın kızı Şah Sultan tarafından Zeytinburnu'da inşa edilen Merkez Efendi haziresinden bir görünüm.

MEVLEVÎ DAL SİKKE TACI

Yenikapı Mevlevîhânesi Hâmuşânı'nda (kabristanında) yer alan bir Mevlevî mezar taşı kitabesine kulak verelim:

Hû
Yenikapı Mevlevîhânesi
Kudûmzen Başısı
Ahmed Efendi'nin kayın
Vâlidesi merhûme ve mağfûrun lehâ
Hafîze Hanım'ın rûhuna
El-Fâtiha
Sene 1301
(Yenikapı Mevlevîhânesi Hâmûşân)

Bu mezar taşı kitâbesi bir kadına aittir; bu sebeple başlığında bayan zarafetini yansıtan bir çiçek buketi motifi vardır. Fakat serlevhanın üzerinde Mevlevî olduğuna işaret eden "Mevlevî Dal Sikke" tacı yer alır. Metinde de Sâliha Şâyânıdil Hanım'ın Mevlevî müntesibi olduğu belirtilmektedir.

» Aşkın dansı
Osmanlı'da sanata en fazla ağırlık veren tarikatların başında Mevlevîlik gelirdi. Mevlevî şeyhi olduğu sikke üzerine sarılan destardan anlaşılan bir mezar taşı.

» Cümlemizin gülü

Mezar taşına işlenmiş olan Kâdirî gülü. Eskiden halk arasında bu isim ile bilinen mühür beyaz üzerine yeşil veya yeşil üzerine beyaz olacak şekilde yapılırdı.

EHL-İ BEYT SEVGİSİ

Bir Bektaşî mezar taşı kitâbesinde "Ehl-i Beyt" vurgusunun yapıldığı görülür. Metni şöyledir:

Hû Dost
Tarîkat-ı Aliyye-i Nazenîn-i
Bektaşiyye'den işbu Dergâh-ı
Feyz-i iktinâhın post-nişîni
Vâsıl-ı sırr-ı hakîkat-ı
Muhammedî vâkıf-ı rümuz-ı mesâlik-i
Haydarî ârif billâh
Mürşid-i dil-âgâh
Nâşir-i meveddet-i Ehl-i Beyt-i
Rasûlillâh Es-Seyyîd Hâfız
Mustafa Baba Hazretleri'nin
Rûh-ı revânı şâd ola
Fî 15 Zilkâde sene 1288
(Erikli Baba Tekkesi Hazîresi)

» Sünbül Sinan-ı Veli'nin içtihadıyla oluşan Halvetî tarikatının Sünbüliyye koluna ait mezar taşı.

» Bir Nakşî mezar taşı kitabesinin başındaki Nakşî tac-ı şerifi

AZÎZÎ FES

Seyyid Nizam Mezarlığı'nda Hattat Sâmi Efendi imzalı bir mezar taşı kitâbesinin başlığında Azîzî fes bulunur. Serlevhanın üzerinde ise bir "Mevlevî Dal Sikke" rölyefi işlenmiştir. Mezar taşı ibaresi incelendiğinde Mehmed Nûri Bey'in Mevlevî muhibbânından olduğu belirtilmektedir. Mezar taşının ibâresi şöyledir:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
Tarîkat-ı Aliyye-i Mevleviyye muhibbânından
Esbak Hazîne-i Evrak Müdîrî olup
Vedâ-ı âlem-i fânî eden merhûm
Ve mağfûrun leh Mehmed Nûri Bey Efendi
Rûhîçûn rızâen lillâhi Teâlâ Fâtiha
Fî 23 Rebîulâhir sene 1286
Ketebehû Sâmi
(Seyyid Nizam Mezarlığı)

DESTARLI MEVLEVÎ SİKKESİ

Bu mezar taşı kitâbesinin serlevhasında, kavukluk üzerinde "Destarlı Mevlevî Sikkesi" yer alır. Metinde Ebubekir Mümtaz Efendi'nin Mevlevî olduğu belirtilmiştir. Kitâbe yazısı ve taş işçiliği bakımından mükemmeldir. Ebubekir Mümtaz Efendi, Hattat Sâmi Efendi'nin aynı zamanda yazı hocasıydı. Bu sebeple taşın hattı da Sâmi Efendi'nindir.

Lâ mevcûde illâ Hû
Deâvî Nâzır-ı sâbıkı
El-merhûm el-Mevlevî
Es-Seyyid Ebûbekir Mümtâz Efendi
Rahmetullâhi aleyhi
Fî 19 Zilkâde sene 1287
Ketebehû Sâmî
(Yenikapı Mevlevîhânesi)

» **Bektaşî ziyaretgâhı**
Kar ve buz içerisinde erik yetiştirme kerameti gösterdiğine inanıldığı için ismi Erikli Baba Tekkesi olarak kalan hankâhın Zeytinburnu'daki haziresi.

KÂDİRÎDİR BU MAKAM

Bir Kâdirî mezar taşı kitâbesinin metni şöyledir:

Hüve'd-Dâim
Zâir bu mezara bir nigâh et
Aç dîde-i câmı intibâh et
Geç kayd-ı alâyık-ı esvâdan
Âlâyiş-i gûn-ı bî-bekâdan
Dervîş-i hakikat-âşinâ ol
Meczûb-ı mahabbet-i Hudâ ol
Dünyâ evi bir müsafir-i han-gâh
Mihmânı gerekdir olsun agâh
Lâhût idi rahat cenânım
Müstağnî gülşen-i cinânım
Nûr-ı ezelî-i Ahmedî'den
Feyze erdi uyûnum oldu rûşen
Bir halka-ı pür-safâyâ girdim
Hâk oldu yerim alayâ erdim
Tarîkat-ı Aliyye-i Kâdiriyye cezbedârân
Halkasından ve tasavvuf-ı pür-virân-ı
Şu dîde-i edâdan Debreli Der-vîş Ahmed
Hamdi Efendi'nin rûh-ı fütû-huna el-Fâtiha
Fî 11 Teşrîn-i evvel sene 1306
(Topkapı Çamlık Mezarlığı)

Mezar taşının tacı Kâdirî tacı olup metinde de belirtilmiştir.

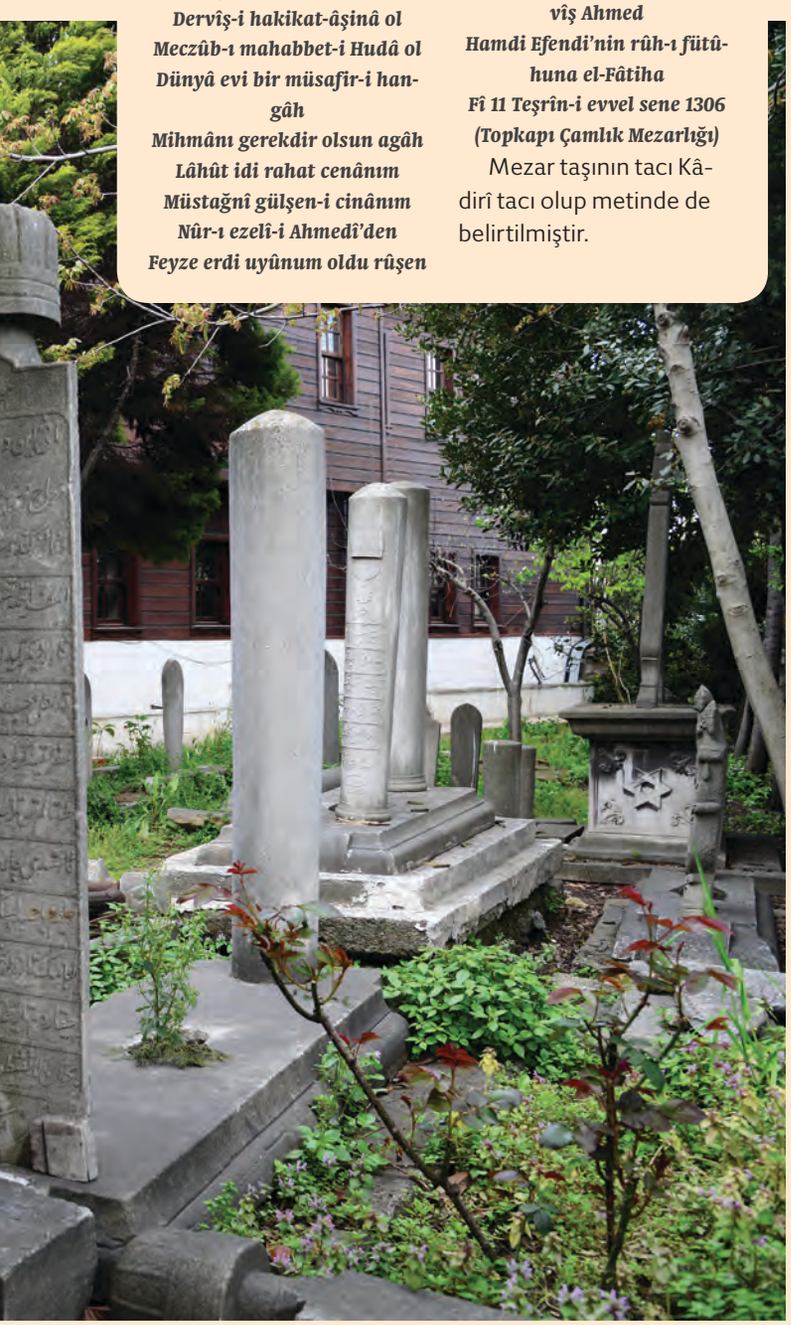

TARÎK-İ NAKŞİBENDİYYE

Cebhâne-i Âmire Müdürü Salih Ağa'ya ait olan mezar taşındaki ibareden Nakşî olduğunu anlıyoruz. Ayrıca metinde de Tarîk-i Nakşibendiyye'den olduğu açıkça belirtilir.

Hüve'l-Bâkî
Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdân
Be-hakkı Arş-ı A'zam nûr-ı Kurân
Gelip kabrim ziyâret eden ihvân
Edeler rûhuma bir Fâtiha ihsân
Sâbıkan Cebhane-i Âmire Müdürü
Tarîkat-ı Nakşibendiyyeden
Sâlih Ağa rûhîçûn
Fâtiha
Fî 15 Muharrem sene 1256

MÜJGANLI NAKŞÎ TACI

Seyyid Nizam Mezarlığı'nda Nakşî tacı bulunan bir mezar taşı kitâbesinin bize şunları söyler:

Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
Merhûm ve mağfûr el-muhtac
İlâ rahmet-i Rabbihi'l-Ğafûr
Kutbu'l-ârifîn gavsu'l-vâsılîn
Tarîk-i Nakşibendiyye'den Yusuf
Hakkı hulefâlarından es-Seyyîd eş-Şeyh
El-Hâc Osman Dede rûhîçûn
El-Fâtiha
Sene 1212
(Seyyid Nizam Mezarlığı)

Nakşî Osman Dede'nin mezar taşıdır. Başlıkta da "Müjganlı Nakşî Tacı" bulunmaktadır. Metin içerisinde Osman Efendi'nin Nakşî olduğu da belirtilmiştir.

Süleyman Berk
Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

“YİYENLERE NÛR-İ İMAN OLA”

Mevlevîlikte Mutfak Kültürü

Mevlânâ’nın ailesiyle birlikte Horasan’dan gelen ve muhtemelen dünyada adına anıt mezar yaptırılan ilk aşçı olan Ateşbâz-ı Veli’nin ilginç hikâyesi ve Mevlevîlikte sofra adabının ayrıntıları...

» Pazara alışveriş için gönderilen Mevlevî dervişlerinin bellerine taktıkları demir maşa.

TOLUNAY SANDIKÇIOĞLU tsandikcioglu@gmail.com

Mutfak, Mevlevî dergâhına kabul edilen bir nevniyazın hamlıktan olgunluğa geçiş aşamalarındaki en büyük talimhanelerinden biridir. Mevlânâ da kendi merhalelerini anlatırken "Hamdım, piştim, yandım" diyerek yemekle ilgili kelimeleri birer sembol olarak kullanmıştır. Her an vahdet murakabesinde olan Mevlevî, yemek yemeyi de şükredilmesi gereken bir ibadet olarak görür.

Mevlevîlikle ilgili araştırmalar çoğunlukla semâ üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna mukabil mutfağın, sadece işlevselliği nedeniyle önem atfedilen mekânlar olmayıp dinî bağlamda da Hakk'a ve halka hizmet edebilmek için önemli bir makam olarak görülmesi sebebiyle bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Mutfağın ne derece önemli olduğu, misafirlere ve ihtiyaç sahiplerine çıkarılan yemeklerden, mimarilerinden ve kapladıkları geniş alanlardan rahatlıkla anlaşılıyor.

Mutfakta yanan ocak eski Türklerde kutsal addedilmekteydi. Ocak, yani ateş, tıpkı hava, su ve toprak gibi hayatın olmazsa olmazlarından biri telakki edilirdi. Türk kültüründe oldukça önemli yeri olan aile ocağı, aile sofrası gibi kavramlar İslamiyetten sonra da önemini korumuştu. Bu sebeple *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde ocak için "Lisan-ı tarikatta, ocağı söndürün denmez; ocağı dinlendirin denir. Ocağı yakın denmez; ocağı uyandırın denir" ifadeleri bulunmaktadır.

Ocağa verilen önemi görmek için Mevlevîlikte Ateşbâz-ı Velî'ye verilen değeri anlamak gerekir. Mevlânâ'nın ailesiyle birlikte Horasan'dan Konya'ya gelen İzzeddin oğlu Yusuf, dünyanın muhtemelen adına anıt mezar yaptırılan ilk aşçısıdır.

İzzeddin oğlu Yusuf, bir gün dergâhta yemek pişirmek için hiç odun kalmadığını fark ederek durumu Mevlânâ'ya bildirir. Mevlânâ da ayaklarını kazanın altına sokup kazanı kaynatmasını söyler. Pîrine "Eyvallah" diyen Ateşbâz, ayaklarını uzatır ve ayak parmaklarından alevler çıktığını görür. Kazanın kaynamaya devam ettiğini gören Ateşbâz, parmaklarının nasıl olup da yanmadığını düşünerek sol ayağının başparmağına bakar. Pîrinden şüpheye düştüğü için de o parmağı birden yanıverir. Durumu öğrenen Mevlânâ "Hay ateş-bâz, hay!" der ve böylece namını almış olur.

Bu anlatı, Türk kültür

ve tefekkür tarihinde ateşin, ocağın ne derece önemli bir yer tuttuğuna verilebilecek en anlamlı örneklerdendir. Ateşbâz-ı Velî ile ilgili anlatılan bu olayla, Mevlevîlerin niyaz vaziyetinde dururken sağ ayak başparmağıyla sol ayak başparmağının üzerini kapatıp ayak mühürlemeleri geleneğinin başladığını düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır.

3 gün mutfakta otururdu

Mevlevî matbahında başta Aşçı Dede (Sertabbah) olmak üzere Kazancı Dede, içeri meydancısı ve bulaşıkçı dede dergâhın önde gelenlerindendir. Dergâhın masrafını idare eden aşçıbaşı, aynı zamanda canların edep ve terbiyelerinden de sorumludur. Aşçı Dede'nin yardımcısı olan Kazancı Dede her daim mutfakla ilgilidir. Halife Dede matbaha yeni giren nevniyazları yetiştirir, onlara yol yordam öğretirdi. Mutfaktan sorumlu dervişler yeni müridlerin dergâhta yapacakları bütün işleri en ince ayrıntısına kadar belirlerdi. Tarikata girmek isteyen adaylar ocak için yakılacak odun taşımaktan malzemeleri almak için pazara gitmeye kadar çeşitli aşamalardaki görevleri hakkıyla yerine getirmek zorundaydılar.

Mutfaktaki Mevlevîlik eğitimi, Aşçı Dedenin önünde verilen ikrarla başlardı. Nevniyaz, eğer kabul edilirse mutfak girişinin sol tarafındaki yüksek yere serilen saka postunun üzerinde 3 gün boyunca oturur, mutfakta olan biteni izlerdi. Dergâhta kalmaya karar verirse kazancı dedenin huzuruna götürülür ve orada kararını sözlü olarak da bildirirdi. Kazancı Dede onaylarsa geldiği giysilerle 18 gün ayakçılık hizmetleri yapar, getir götür işlerine bakardı. Can, bu süreyi de tamamlarsa artık kıyafet temini yapılırdı. Sema tennuresinden biraz daha kısa ve dar olan mutfak tennuresini kuşanır ve dervişliğe "soyunur"du. Dünyevî işlerden soyunmaya başlayan can, artık kazancı dedenin gözetimindeki 1001 günlük "çile"sine başlar, mutfak işlerine karışırdı.

Can, çektiği çile sırasında gerektikçe sınanır, bazen aynı iş defalarca yaptırılır, emirler üst üste verilir, gelişi gidişi, hali ahvali kontrol edilir, sabır ehli olup olmadığını anlamak için çeşitli imtihanlardan geçirilirdi. Eğer bu imtihana daha fazla dayanamayacağına karar verirse "çile kırar" ve dergâhı terk ederdi. Eğer dedeler canın bu imtihanı başaramayacağını düşünürse ayakkabılarının burnunu kapıya çevirirlerdi. Böylece can, dergâhtan gitmesi gerektiğini anlardı. Eğer dervişlik ahlâkına uymayan bir kusur işlerse, dergâhın arkasındaki "küstah kapısı"ndan yolcu edilirdi.

Mevlevî dergâhında yemek, yer sofrasında (somat-ı şerîf) yenir, üçayakların üstüne kurulan yuvarlak sofraların çevresine oturulması için postlar dizilirdi. Sofranın kenarına uzunca bir peşkir dolanır, bununla yemek sırasında eller silinirdi. Kaşıklar, iç kısımları sofraya bakacak şekilde yerleştirilir, bu şekilde niyazda durdukları düşünülürdü. Herkesin önüne bir tutam tuz konulur, yemeğe tuzla başlanıp tuzla bitirilmesi uygun görülürdü. Sofra hazırlıkları tamamlanıp yemek pişince Kazancı Dede niyaz edip yemeğin kapağını açarak şu gülbankı çekerdi:

"Tabh-ı şîrîn ola, Hak bereketin vere, yiyenlere nûr-ı iman ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Ateş-bâz-ı Velî, kerem-i İmâm-ı Ali Hû diyelim."

Canlara yemek vaktini haber vermeye memur olan derviş, ayaklarını mühürleyip baş keserek yüksek sesle, "Hû... Somata salâ" diye seslenir, canların hep beraber "Hû" çekmesiyle yemeğe başlanırdı. Çile çektikleri hücrelerinden çıkan canlar matbaha varınca kapıda baş kesip sağ ayaklarıyla içeriye girerlerdi. Şeyhin yemeğe başlamasıyla herkes sağ şehadet parmağını önce diline, sonra tuza banarak yemeğine başlardı. Tek bir kaptan yenen yemek bitince, hizmet eden derviş kabı çabucak alır, sıradaki yemeği yine sofranın tam ortasına koyardı.

Herkes yemekten el çekerdi

Yemek yenirken âdâb-ı muaşeret kurallarına çok dikkat edilir; ağız şapırdatmak, ağzı yüzü yağ içinde bırakmak, başkasının önünden yemek, herhangi bir ses çıkarmak ayıplanırdı. Hakkaniyete dikkat edilir, herkesin kendi önünden yemesi makbul görülürdü. Sofrada canlardan biri »

BADEM HELVASI

"Kim saygı gösterirse, saygı görür; kim şeker getirirse, badem helvası yer."
Mesnevi

Malzeme: 250 gr. tereyağı, 2 yemek kaşığı badem (kabukları alınmış), 1 su bardağı un, 1 su bardağı kepekli un, 3 su bardağı şeker (ya da dönem şartlarına uygun olarak damak tadına uygun miktarda bal), 4 su bardağı su, 1 yemek kaşığı gülsuyu.

Hazırlama: Altı yuvarlak bir helva tenceresinde yağı eritin. Unun içine bademi ilave edin ve çok kısık ateşte badem ve un pembeleşinceye kadar (en az bir saat) tahta kaşıkla karıştırarak yavaş yavaş kavurun. Bir tencereye su ve şekeri koyup şeker eriyinceye kadar karıştırın. Kaynamaya başladıktan iki dakika sonra ateşten alın ve diğer tarafta kavrulan unlu karışıma dökün. Karıştırarak tencereye yapışmaz hale gelince kapağını örtün ve 15 dakika dinlendirin. Helvayı kaşıkla şekillendirip tabağa düzgün bir şekilde koyun. Gülsuyunu serpip sıcak olarak servis edin.

›› Zarafet timsali
Mevlevî dünyasında mutfak sadece insanın bedenî ihtiyaçlarını karşılayan bir yer değildir, tarikata yeni intisap eden dervişin manevî eğitimi burada başlardı (Konya Mevlânâ Müzesi).

su içmek isterse, suyunu içip bitirene kadar herkes yemekten el çekip beklerdi. Sofrada susayan olursa ayakları mühürlü olarak sol elde testi, sağ elde bardakla bekleyen görevlilere bakarak bir lokma ekmek koparıp sağ elindeki lokmayı sol omuz hizasında tutardı. Hizmetten sorumlu olan can, hemen su dolu bardağı alt tarafından tutarak su isteyene sunar; şeyh, su içene sessizce "Aşk olsun" der ve elini kalbinin üstüne koyup başını hafifçe eğer, yani baş keserdi. Suyu içen de aynen mukabelede bulunur ve bardağı yine alt tarafıyla tutup sâkilik yapan cana sunardı.

Sofrada yemekler yenildikten sonra şükür duaları ve Fatiha sûresi okunarak şu şekilde hamd gülbanki çekilirdi:

"Nân-ı merdân, ni'met-i Yezdân, berekât-ı Halil'ür-Rahmân. Elhamdülillâh, eşşükrülillâh; Hak berekâtın vere; yiyenlere nûr-ı iman ola; erenlerin hân-ı keremleri, nân-u nimetleri müzdâd, sâhibül-hayrât-ı güzeştegânın ervâh-ı şerifeleri şâd ü handân, bâkıyeleri selâmette ola; demler, saflar ziyâde ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Ateş-bâz-ı Veli, kerem-i imam-ı Ali Hû diyelim, Hû!"

Sonra bağdaş kurulur; isteyen kalkar, isteyen ayrı ayrı olmamak ve gürültü etmemek şartıyla konuşabilirdi.

Mevlevîlerde bir de uzun ve ince olduğu için "Elifî somat" denilen, meşin bir sofra düzeni vardı. İnce, uzun, yayılınca Arap alfabesindeki "elif" harfine benzeyen ve toplanması gerektiğinde bir tomar gibi dürülebilen bu sofra ağırlıklı olarak kalabalık öğünlerde, yolculuklarda ve seferlerde kullanılırdı. Elifî somata karşılıklı dizilen canların rahatlıkla yiyebilmesi için herkesin önüne ayrı ayrı ve eşit miktarda konabilecek çerez (bugünkü kahvaltılık anlayışı gibi) tarzı yiyecekler tercih edilirdi.

Dönemi yansıtan çalışmalar ile Mevlânâ'nın eserlerine bakıldığında 13. yüzyıl Anadolu'sunda sebze çeşitlerinden pırasa, patlıcan, kabak, kereviz, ıspanak, soğan, sarımsak; meyve çeşitlerinden elma, ayva, nar, armut, şeftali, incir, kavun, karpuz; baklagillerden börülce, mercimek, nohut, bakla; kuruyemişlerden ceviz, badem, fındık, leblebi; süt mamullerinden ise peynir, yoğurt ve ayran tüketildiği anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın eserlerinde sıklıkla geçen yufka, tandır ekmeği, etli ekmek, börek, çörek, tutmaç, tirit, bal, pekmez, helva, kadayıf, zerde ve şerbet gibi yiyecek ve içecekler yörede bugün de sevilerek tüketilmektedir.

"HASSATEN LOKMA"

Yemeğe "lokma" diyen Mevlevîler badem, kestane, nohut, karanfil, kakule, tarçın gibi malzemelerle yapılan özel pilava da "hassaten lokma" derlerdi. Bu özel pilav çeşidinin Mevlânâ'nın doğum yeri olan Belh şehrine ait olduğu ve oradan geldiği düşünülmektedir.

Kaynaklar:
Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İst.,1963.
Nevin Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, İst., 2007.
Mevlânâ, *Divan-ı Kebir I-II-III-IV-V*, İst.,1957-1960.
Müjgân Cunbur, "Mevlana'nın Mesnevi'sinde ve Divan-ı Kebir'inde Yemekler", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ank., 1982.

Tolunay Sandıkçıoğlu
Araştırmacı - Yazar.

Dervişe Seyahat Gerek

Dervişler neden seyahat ederler? Bir derviş yolculukta neler öğrenir? Yolculuk hangi durumlarda haram olur? Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yazdığı şerhle tanınan İsmail Ankaravî'den aldığımız parça bu sorulara cevap veriyor.

Resul-i ekrem efendimiz "Seyahat edin, sağlığınıza kavuşun, ganimet elde edin" buyurmuştur. Bu hadisin şerhinde şöyle denilmiştir: "Dıştaki hareketle bedenlerinizi sağlığa kavuşturun, içteki hareketle de ibret alarak dininizi sağlamlaştırın. Yolculuk esnasında sohbet ettiğiniz şeyhlerin bilgisinden yararlanarak fazilet ve ilim ganimetini toplayın." Bu hadiste geçen yolculuktan murat, şeyhlerin hizmetinde bulunmak için yapılan yolculuktur.

Onun için *Mesnevi*'nin üçüncü cildinde Hazreti Mevlana, Dakûkî hikâyesini salikler in bu yolculuğu bilmeleri, sefer ve seyahatten maksadın tarikatımızda ne olduğunu anlaması için yeterince anlatmıştır. Bir dervişin kâmil şeyhi yoksa, marifet semasının yıldızları ve hakikat bahçesinin gülü olan felaha ermişlerin yanına gitmeli, onlardan süluk ilmini ve dervişlik âdâbını öğrenmelidir. Onun için büyük şeyhler "Felaha kavuşturan birini bulmayan, hiçbir zaman iflah olmaz" demişlerdir. Demek ki salik, başlangıçta "İlmi Çin'de de olsa arayınız" hadisi uyarınca ledün ilminin madeni olan azizleri aramalıdır. Çin'den maksat, yakîn ehli ve temkin sahiplerinin varlığıdır, ilimlerin bulunduğu yerdir. Talip böyle rabbani bir mürşit ve Yezdanî bir vesile için vatanından ayrılıp yolculuğa çıkmalı, aramalıdır. Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten korunun. Ona yakın olmak için çare arayın. Onun yolunda cihat edin ki felaha eresiniz."

Müfessirler bu ayette çareyi birkaç şekilde yorumlamıştır. Oysa muhakkıklar, çareden amacın Hak ile kul arasında vesile olan kâmil mürşit olduğunu söylemişlerdir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "Bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorunuz" Bu ayetler ve hadisler marifet madeni ve tarikat şahları olan hakikat sahiplerini aramak için inmiştir.

Mesnevi
Hiç durma; padişahların gölgesini ara bul
O gölgede güneşten de iyi hâle gel
Sefere çıkarsan çık bu niyetle
Oturuyorsan; bundan gafil olma yine.

O hâlde talip bir ârif ve uyanık bir âlim bulduğu zaman sefer veya seyahat ona haram olur. Ona iradet getirmesi, hizmet etmesi, ondan ilim, marifet, din, diyanet tahsil etmesi, tarikat adabını hakikat sırlarını öğrenmesi gerekir. "Âlim, öğrenci veya dinleyici ol; ama dördüncüsü olma, yoksa helâk olursun" hadisi uyarınca dinlemekle kendine gerekli olan din ilmini, tarikat edebini öğrenmelidir.

Mürşit vefat ederse ya da nefsini kötülüklerden temizleyip marifet tahsil edip dinini diyanetini tamamladıktan sonra azizinden Kâbe-i mükerreme, Beytülmukaddes, Hazreti Pirin hankâhı veya bazı arif ve salih kimseleri ziyaret için izin istemelidir. Eğer can ü gönülden rıza verirse, buyurduğu gibi yolculuğa çıkmalıdır. Akrabalarını ziyaret etmesi gerekirse, ziyaret etmeli, gerekmiyorsa azizlerden ve ariflerden birinin ziyaretine gitmeli gittiği yollarda şehirlerde de Allah velilerini araştırmalı, yolculuğun faydalarından nasipsiz kalmamak için nerede bir himmet sahibi varsa onu araştırıp bulmalıdır. Çünkü seyahatten maksat ehlullahı bulmak, alimlere, ariflere, salihlere yakın olmaktır.

(*Mevlevilerin Yolu*, Haz.: Mehmet Kanar, İst., 2012)

İNKILÂBIN SAMYELİ

Burası Eyüp-Otakçılar'daki Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi. Nakşibendiyyeye bağlı dergâhın bir zamanlar mis kokulu güllerle müzeyyen bahçesi koyunların keçilerin otladığı bir ağıl hâline gelmiş. İçerisi gözükmüyor ama mezbeleliğe dönüştüğünü tahmin etmek zor değil. Osmanlı döneminde berrak sesli müezzinlerin ezan okuduğundan emin olduğumuz minarenin üst kısmı da yok.

Neden mi? Çünkü yıl 1938. Devir içinden bile olsa Allah demenin yasak olduğu Tekparti devri... Burası satılan, ahır ya da samanlık olarak kullanılan, okul haline getirilen yüzlerce dinî yapıdan sadece biri.

1996'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiş ve günümüzde cami olarak kullanılıyor. Belki eskisi gibi zikir sesleri yükselmiyor ama en azından içinde 5 vakit "Allah" sesi çınlıyor. Ne diyelim, buna da şükür!

TEKKEYİ HARAP ETTİ!

Derin tarih

ÖZEL SAYILARA KÜTÜPHANENİZDE YER AÇIN

1 OSMANLI'NIN CİHAN HARBİ

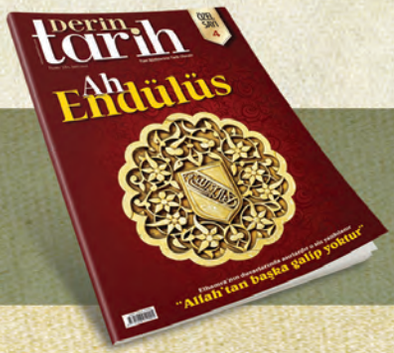

4 ENDÜLÜS

2 ÇANAKKALE

5 HZ.MUHAMMED

3 ABDÜLHAMİT SON SULTAN

6 İSTANBUL

Abone olmak için arayın
0212 467 52 52

/DerinTarih /DerinTarih
/derintarih /derintarih.com

albayrak Medya

Neyi Arıyorsan Osun Sen

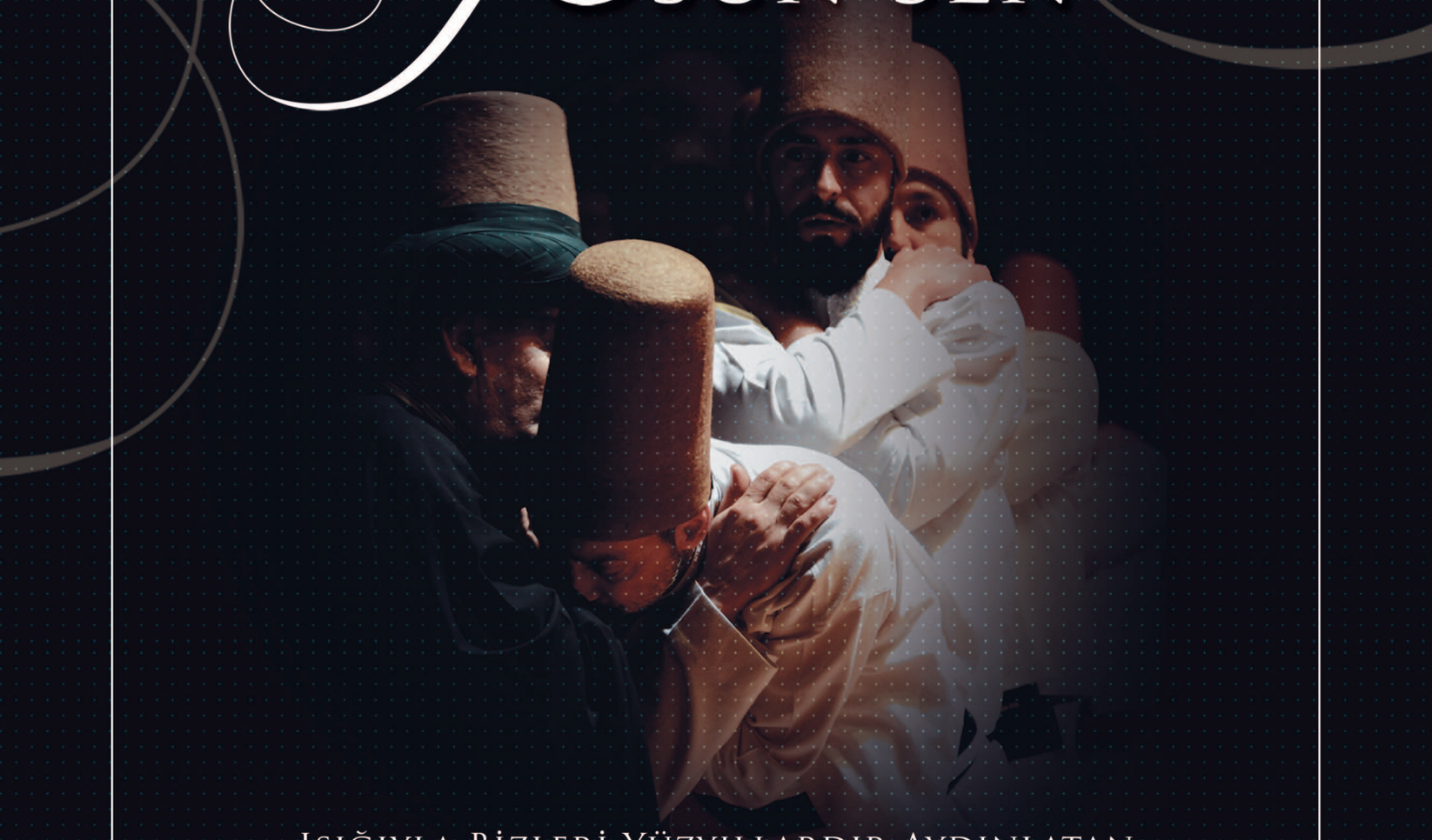

Işığıyla Bizleri Yüzyıllardır Aydınlatan
Mevlânâ'yı Hep Birlikte Anmak ve Anlamak,
Şehrin Manevî Havasını Teneffüs Etmek İçin

Sizleri Konya'ya Bekliyoruz

Her Cumartesi

Konya Büyükşehir Belediyesi
Mevlânâ Kültür Merkezi
Saat | 19:00

KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

2016
İSLÂM DÜNYASI TURİZM BAŞKENTİ KONYA

Orijinal resim, gravür ve fotoğraflar eşliğinde

Mevlevîliğin Derin Dünyası Albümü

Derin tarih

İstanbul'daki Mevlevî dervişleri

Mevlevîliğin Derin Dünyası

Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir*'de Mevlevîliğin "teşrifatı, nezaketi, terbiyesi, sülûkun ve âyinin erkânı tıpkı musikisi gibi daha sonraki zamanın, Osmanlı devrinin ve biraz da İstanbul'undur" dedikten sonra, bu büyük imparatorluk tarikatıyla ilgili hiç tereddüt etmeden şu hükmü verir:

"Şüphesiz ki kültürümüzün en yüksek tarafıdır."

Derin Tarih, 13. asrın sonundan günümüze Mevlevîliğin serencamını, hepsi birbirinden ilgi çekici minyatür, gravür, resim ve fotoğraflar eşliğinde siz değerli okurlarına takdim etmekten gurur duyar.

Elinizdeki albümün sayfalarını her çevirişinizde Mevlevî kültürünün derin dünyasına bir adım daha yaklaşacaksınız.

Temaşanız bereketli olsun.

derin tarih

Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Kudretullah Dede

Mevlevîhâne kapısında üç Mevlevî dervişi

Semâ eden Mevlevî dervişleri

Hz. Mevlânâ'nın Konya'daki sandukası

Konya'daki Mevlevî Âsitanesine mensup dervişler (1911)

The Superior of the Derviches

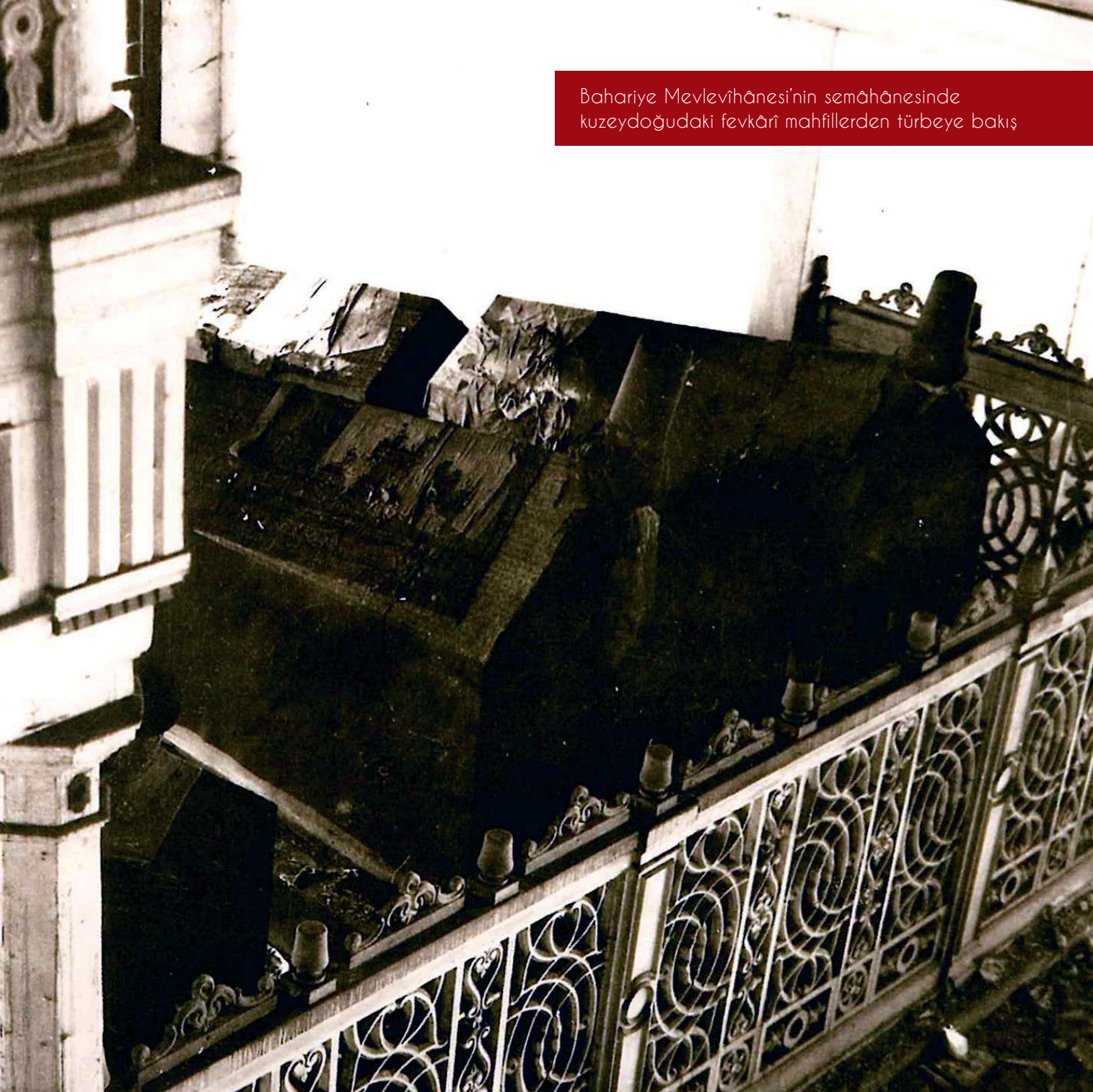

Bahariye Mevlevîhânesi'nin semâhânesinde kuzeydoğudaki fevkânî mahfillerden türbeye bakış

Mevlevî mıtrıp heyeti

Konya'daki Hz. Mevlânâ dergâhının içinden bir fotoğraf

Yenikapı Mevlevîhânesi

Mevlevî çocuk derviş

Elinde rebabı ile bir Mevlevî dervişi

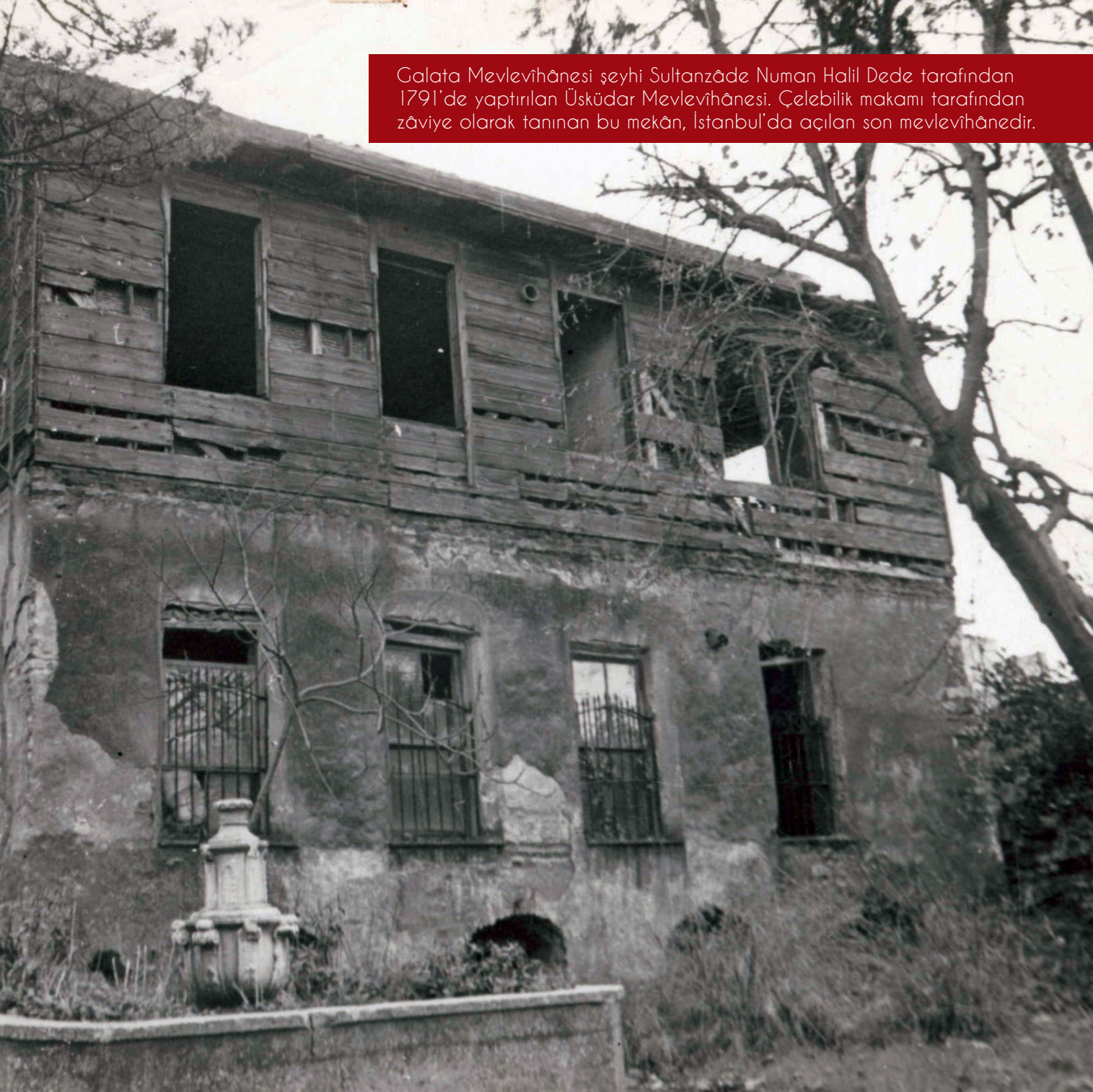

Galata Mevlevîhânesi şeyhi Sultanzâde Numan Halil Dede tarafından 1791'de yaptırılan Üsküdar Mevlevîhânesi. Çelebilik makamı tarafından zâviye olarak tanınan bu mekân, İstanbul'da açılan son mevlevîhânedir.

Mevlevîliğin Derin Dünyası

Derin tarih
DERGİSİNİN HEDİYESİDİR

Maltepe Mah. Çayhane Sok. No: 1
Zeytinburnu 34010 İstanbul
0212 467 65 05

www.derintarih.com
iletisim@derintarih.com